

**การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม
ของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่**

**Cultural - Knowledge Management in Takdhamma Traditions
at Wat Soongmen in Phrae Province**

**ดร.พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอู่่น)
พระครูวินัยธรสุวิทย์ ปญญาวุธ
พระฉัตรเทพ พุทธชาโต**

**งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๙**

คำนำ

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งหวังให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน จากกระบวนการฟื้นฟู ส่งเสริม อนุรักษ์ และสืบสานประเพณีตากธรรมที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ พบว่า ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมีพลัง มีความรู้ มีความเข้าใจ และมีความสามารถที่จะดำเนินการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้ เพียงแต่จะต้องมีการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างจริงจัง รวมทั้งจะต้องมีการเสริมสร้างการเรียนรู้ระหว่างประชาชนในท้องถิ่นกับฝ่ายต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เพราะการเรียนรู้จะนำไปสู่การปรับตัวและการจัดการทรัพยากรของตนเองได้

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ประเพณีตากธรรม เป็นประเพณีเชิงกุศโลบายที่ต้องการให้ประชาชนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดเก็บและการดูแลรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมบาลานหรือมรดกทางวัฒนธรรมให้มีอายุการใช้งานที่ยาวนาน ถึงแม้ว่าประเพณีตากธรรมจะเป็นเพียงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง แต่ก็แสดงให้เห็นว่า เป็นประเพณีที่มีพลังในการเสริมสร้างให้ประชาชนมีความตระหนักเห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งปัจจัยดังกล่าวทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมบาลานมากที่สุดในประเทศไทย

นอกจากจะมีการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมที่ห่างหายไปกว่า ๑๐๐ ปี แล้ว คณะผู้ศึกษายังพบเรื่องสำคัญที่น่าศึกษาอีกประการหนึ่ง คือ ประวัติและผลงานของครูบาทัญจนธัญญาสิมมาเถร พระมหาเถระนักปราชญ์ชาวล้านนาผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการดูแลรักษา รวบรวม และสังคายนาหมวดหมู่แห่งคัมภีร์ธรรมบาลานา ดังนั้น หากมีการค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมก็อาจทำให้ทราบถึงบทบาทของพระมหาเถระที่สมควรจะมีการยกย่องเพื่อเป็นเกียรติประวัติของจังหวัดแพร่ต่อไป

คณะผู้วิจัยในนามของวัดสูงเม่น ขอขอบพระคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนทุกท่าน ที่มีส่วนส่งเสริมให้คนในชุมชนและผู้สนใจเกิดความตระหนักและภาคภูมิใจกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน และถ้ามีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันทางคณะผู้วิจัยก็มีความยินดีพร้อมที่จะเรียนรู้ด้วยความสุขใจ

พระมหาสุทิตย์ อาภาโร (อบอู่) และคณะ

๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของพระมหาเถระครูบาอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในภาษาธรรมล้านนา โดยเฉพาะพระมหาโพธิวงศาจารย์ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๖ พระครูวินัยธรสุวิทย์ ปญญาวุธ เจ้าอาวาสวัดสูงเม่น พระครูวิมลกิตติสุนทร เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่ ที่คอยให้คำปรึกษาแนะนำให้ผู้ศึกษาวิจัยได้รับรู้และเข้าใจความเป็นมาของคัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนาและประวัติของครูบาภิญจนอริยญาวาสีมหาเถรแห่งวัดสูงเม่นที่แสดงถึงความไม่ใฝ่รู้ของครูบามหาเถรและความเจริญรุ่งเรืองและเอกลักษณ์ของแผ่นดินล้านนา

ขออนุโมทนาขอบคุณ นายอติคม สุพรรณพงศ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ นพ.ชาญชัย ศิลปอวยชัย นายกองค้การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ นางสุดใจ เค้าโคน นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลสูงเม่น และคณะกรรมการวัดสูงเม่น ที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมตามโครงการวิจัย โดยเฉพาะการจัดงานประเพณีตากธรรมที่ทุกฝ่ายให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณคณะทำงานและผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ได้แก่ พ่อหนานพรหมา กาศมณี นายนิรันดร์ ไชขาน นายนิพนธ์ วรรณสุคนธ์ นายสุทัศน์ เสียงหวาน อาจารย์วันเพ็ญ แก้วกัน และผู้สูงอายุวัดสูงเม่นทุกท่านที่มีส่วนสำคัญให้โครงการวิจัยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และขออนุโมทนาขอบคุณคณะศรัทธาประชาชนวัดสูงเม่นทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการจัดประเพณีตากธรรมเป็นอย่างดี ขอขอบคุณโรงเรียนสูงเม่นชนูปถัมภ์ โรงเรียนสูงเม่นวิทยาคาร โรงเรียนเทพนารี ที่ได้สนับสนุนให้นักเรียนได้เข้ามาร่วมเรียนรู้และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ขออนุโมทนาขอบคุณอย่างสูงอาจารย์ชูพนิจ เกษมณี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่ช่วยให้คำแนะนำ ดูแล พิจารณากระบวนการและผลงานวิจัย คุณกุลวดี เจริญศรี ผู้อำนวยการสำนักวิจัยและส่งเสริมวัฒนธรรมวิถีชน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ที่ร่วมเป็นกำลังสำคัญในการผลักกระบวนการวิจัยสู่วิถีชุมชน

คุณงามความดีที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจและความมีอุตสาหะวิริยะในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอโน้มบู่ชาดวายแต่ครูบาภิญจนอริยญาวาสี และพระมหาเถระนักปราชญ์เจ้าชาวล้านนา ผู้มีสติปัญญาอันเฉียบแหลมในการรจนาคัมภีร์ธรรมที่มีคุณค่าและความหมายประดุจดั่งประทีปที่ส่องแสงในยามค่ำคืนอันมืดมิดให้ความคิดและปัญญาต่อชาวล้านนา

ขอความเป็นไปในโลกจงเป็นประดุจดั่งคำปรารภของพระสิริมังคลาจารย์ที่รจนาวไว้ในนิคมคาถาจักวาฬที่ป็นว่า "...ขอพระสัทธรรมคำสอนของพระโลกนาถส่องแสงตลอดกาลนาน ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงเป็นผู้เลื่อมใสในพระศาสนา ขอฝนจงตกต้องตามฤดูกาลหลังอุทกธารโดยดี นำปฐพีไปสู่ความมั่งคั่ง รักษาพืชและสัตว์ที่เกิดบนแผ่นดินทุกเมื่อ ขอพระราชาทรงรักษาประชาชนโดยธรรมทุกเมื่อ ประคุมารดาบิดารักษาบุตรน้อยที่เกิดจากตนเป็นนิตย์เทอญ..."

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณี “ตากธรรม” ของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ ๒) เพื่อศึกษา วิเคราะห์ และปริวรรตองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง จากการศึกษาพบว่า ประเพณีตากธรรม เป็นประเพณีเชิงกุศโลบายที่ต้องการให้ประชาชนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดเก็บและการดูแลรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมบาลานหรือมรดกทางวัฒนธรรมให้มีอายุการใช้งานที่ยาวนาน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ประเพณีตากธรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวสูงเม่นมีการดูแลรักษาและเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมบาลานภาษาล้านนาไว้ได้มากที่สุดในประเทศไทย

การศึกษาวิจัยตามโครงการนี้ นอกจากจะเป็นการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมที่ห่างหายไปประมาณ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมาให้กลับเข้าสู่วิถีวัฒนธรรมของชุมชนแล้ว ยังทำให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ทราบถึงประวัติและผลงานของครูบาทัญจนอริญญาสาสิ พระมหาเถระชาวสูงเม่นในอดีต ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมคำสอนไว้ที่วัดสูงเม่น โดยท่านเป็นผู้ที่ได้สร้างคุณูปการให้กับชาวล้านนาเป็นอย่างมาก และโดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนระหว่างล้านนากับเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ของประเทศไทยและประเทศลาว

ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน พบว่า ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมีความรู้ มีความสามารถที่จะดำเนินการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้และการพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆ ได้ แต่ทั้งนี้จำเป็นต้องมีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีบทบาทและเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น

ผลจากการศึกษาวิจัย ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความตระหนักและเห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การขยายผลและการเรียนรู้ในระดับท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะสำเร็จมิได้ ถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้น มีข้อเสนอแนะว่า ชุมชนท้องถิ่นควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนอย่างต่อเนื่องเพื่อนำไปสู่การจัดการและการปรับตัวของชุมชน ในขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ควรสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาสังคม

Abstract

The Research entitled “Cultural - Knowledge Management in Takdhamma Tradition at Wat Soongmen in Phrae Province”. The main purposes of research are 1) to study the history and Cultural - Knowledge Management in Takdhamma Tradition at Wat Soongmen in Phrae Province 2) to analyze and Translate the body of knowledge and the local wisdom appearing in Buddhist literature 3) to study the model of Cultural-Resource Knowledge Management and participation of community. The research methodology is the documentary research and the participatory action research by using the correlation analysis of managing knowledge in order to search for concept and participation of people.

The results of this study showed that Takdhamma Tradition is custom which improve the people to attain the Buddhist principles and encourage the participation of people in the process of preservation, transmission and Protection of Traditional Cultural Expressions. Moreover, Takdhamma Tradition had influence of preservation and protection of the Buddhist doctrine in Wat Soongmen which have the most of Buddhist doctrine in Thailand.

This study to aim at preservate the Takdhamma Tradition which to lose for long time become to the way of community life. The results of this study showed about of history and performance of Krubakanjana-aranyavasri Buddhist Monk who had important role for preservation transmission and Protection of Traditional Cultural Expressions in Lanna or north of Thailand. Especially, He can promote the relation of Lanna and Laungphrabang by support and create the Buddhist doctrine.

The study of Cultural - Knowledge Management and participation of people found that The people in local community can protect the community resource for learning and social development. But that process have to co-operation with Local Government which is important for local development.

The results of this study showed that The people in local community have to realize and protect the community resource. That enhance to learning in local community. That process had succeed by participation of community.

The suggestion in the research on the local community should promote the learning of community for knowledge management and culture resource management in order to preserve the intellectual heritage and to apply to the appropriate situations. The local government should promote about human resource and culture resource development for learning in social.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(๑)
กิตติกรรมประกาศ	(๒)
บทคัดย่อ	(๓)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
หลักการและเหตุผล	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
คำถามหลักในการวิจัย	๔
คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
ระเบียบวิธีวิจัย	๕
ขอบเขตในการศึกษาวิจัย	๕
วิธีการดำเนินการวิจัย	๖
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน	๘
แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม	๑๖
แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น	๒๒
แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน	๒๙
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓๕
บทที่ ๓ ประเพณีตากธรรม : กระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน	๔๐
บริบทและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	๔๑
ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่	๔๑
ประวัติและผลงาน “ครูบาศรีวิชัยอรัญญาวิสุทธิวาทีปาโมกข์” นักปราชญ์แห่งล้านนา	๔๗
คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น : มรดกวัฒนธรรมแหล่งรวมวรรณกรรมล้านนา	๖๓
ตู้พระธรรมลายรดน้ำ : มรดกธรรมเจ้าหลวงเมืองแพร่	๖๖

ประเพณีตากธรรม : กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมพื้นบ้าน	๗๒
ประเพณีตากธรรม : แนวคิดการรักษา ส่งเสริม ปกป้องคัมภีร์ธรรม	๗๒
ประเพณีตากธรรม : ล้านนา ลาว ไทย วิถีแห่งการสืบทอดมรดกคัมภีร์ธรรม	๗๖
การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น	๘๒
แนวคิดในการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม	๘๒
ขั้นตอนและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม	๘๘
การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน	๑๑๔
ประเพณีตากธรรม : พัฒนาการสู่ศูนย์เรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น	๑๑๗
สรุป	๑๑๘
การจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยนัยแห่งประเพณี	๑๑๘
การจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยนัยแห่งกระบวนการพัฒนา	๑๑๘
ผลจากการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมวัดสูงเม่น	๑๑๙
บทที่ ๔ คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น : มรดกวัฒนธรรมแหล่งวรรณกรรมของล้านนา	๑๒๑
คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวัณณชิวหา(ลิ้นคำ)ชาดก : มรดกภูมิปัญญาวัดสูงเม่น	๑๒๒
คัมภีร์ตำรายา : มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการรักษาพยาบาล	๑๔๗
คัมภีร์ประเพณีและพิธีกรรม : ความเชื่อชาวล้านนาพัฒนาการสู่ความสมดุลของธรรมชาติ	๑๙๗
ชุมชนวัดสูงเม่น : ชุมชนแห่งปฏิบัติการ (Community of Practice)	๒๐๒
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ	๒๐๗
สรุปผลการศึกษา	๒๐๘
ข้อเสนอแนะ	๒๑๘
บรรณานุกรม	๒๒๑

บทที่ ๑

บทนำ

หลักการและเหตุผล

วรรณกรรมและโบราณคดี เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ในฐานะที่เป็น ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางด้าน วัฒนธรรมและนามธรรมที่บรรพบุรุษได้คิดค้นและสร้างสรรค์ขึ้นมา เป็นหลักฐานทางด้าน ประวัติศาสตร์ ที่แสดงถึงเอกลักษณ์และความเป็นมาของชุมชน เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและกระบวนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง องค์ความรู้ การประเมินคุณค่า การฟื้นฟู และการสร้างความรู้ขึ้นมาใหม่เพื่อให้เป็นทุนทางสังคม ที่ก่อให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมที่ให้คุณค่ากับการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของชุมชน

ในบรรดาวรรณกรรมและโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทยนั้น วรรณกรรม และโบราณคดีทางพุทธศาสนา นับว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีคุณค่าและ ความสำคัญต่อการสร้างระบบคิด ภูมิปัญญา และรากฐานทางวัฒนธรรมของไทย เพราะมีความ เกี่ยวข้องกับทรัพยากรด้านวัตถุอันได้แก่ วัด เจดีย์ คัมภีร์ใบลาน สมุดข่อย ปี่ปสา ธรรมาสน์ ฯลฯ ที่สร้างขึ้นด้วยความวิจิตรงดงามและสติปัญญาอันล้ำเลิศของบูรพาจารย์ และทรัพยากรด้าน นามธรรม อันได้แก่ ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี ฯลฯ ที่ล้วนมีความหมาย และมีความสำคัญต่อการเรียนรู้และการดำรงวิถีชีวิตในสังคม

ปัจจุบันวรรณกรรมและโบราณคดีทางพุทธศาสนาจำนวนไม่น้อย ได้ถูกทำลายไปจน ไม่สามารถฟื้นฟูบูรณะหรือนำกลับมาใช้ประโยชน์ได้อีก แม้วางยังมีส่วนที่เหลืออีกจำนวนมาก แต่ก็ อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม ขาดการบำรุงรักษา มีการจัดการที่ไม่ถูกวิธี ไม่เหมาะสม ทำให้ด้อยคุณค่า และเกิดเสียหายต่อกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ ขาดการ นำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม ซึ่งเป็นผลให้สังคมไทยขาดภูมิปัญญาทางด้าน วัฒนธรรม และการสร้างความรู้ใหม่บนฐานทุนของความรู้ที่มีอยู่เดิม

สำหรับประเทศไทยนั้น ดินแดนล้านนาหรือภาคเหนือตอนบนของประเทศ พบว่ามี โบราณคดีทางพุทธศาสนาประเภทคัมภีร์และวรรณกรรมอย่างมากมาย มากกว่าที่พบในภาคอื่น ๆ ของประเทศ โดยกระจุกกระจายอยู่ตามวัดและสถานที่ต่าง ๆ ใน ๘ - ๙ จังหวัดภาคเหนือตอนบน มีแม้กระทั่งในถ้ำตามภูเขาและหน้าผาริมฝั่งแม่น้ำ เช่น ตามริมฝั่งแม่น้ำปิง เหนือเขื่อนภูมิพล ซึ่ง จากการศึกษาลำห้วยคัมภีร์และวรรณกรรมล้านนาของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ สำรวจตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๒๖ ใน ๕๒๕ วัด ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบนพบว่า มีคัมภีร์ วรรณกรรมล้านนาถึง ๔๑๐,๗๗๕ ผูก /ฉบับ และจากการประมาณการณ์ของนักวิชาการด้าน วรรณกรรมล้านนากล่าวว่า ในล้านนามีวรรณกรรมด้านต่าง ๆ รวมกันไม่ต่ำกว่าหนึ่งล้านผูก/ฉบับ

ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทางด้านพระพุทธศาสนา นอกนั้นเป็นวรรณกรรมในด้านอื่น ๆ เช่น นิทานพื้นบ้าน กฎหมายโบราณ ยาสมุนไพร โหราศาสตร์ จริยศาสตร์ ลัทธิพิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ยังมีแหล่งที่ให้ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกมากมายที่สมควรได้รับการดูแลรักษาและนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม

สถานที่พบคัมภีร์และวรรณกรรมอย่างมากมายนั้น อาจกล่าวได้ว่า วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ เป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนาที่มีความสมบูรณ์และมีมากที่สุดในแผ่นดินล้านนา กล่าวคือ มีคัมภีร์ภาษาล้านนารวมกันไม่น้อยกว่า ๘,๐๐๐ ผูก มีใบลานมากกว่า ๘๕,๐๐๐ ใบลาน สามารถแยกเป็นหมวดต่าง ๆ เช่น หมวดพระไตรปิฎก อานิสงส์ ประเพณีพิธีกรรม นิทานพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ชุมชน กฎหมาย ตำรายา ฯลฯ โดยปฐมเหตุของการเก็บรักษาคัมภีร์โบราณไว้ได้นั้น ส่วนหนึ่งมาจากการเก็บรักษา การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในคัมภีร์ของชาวสูงเม่นและจากกระบวนการที่เรียกว่า “ประเพณีตากธรรม” ที่หมายถึงการนำคัมภีร์ใบลาน ปีสาททั้งหมด ออกมาตรวจสอบหลังจากที่มีพระภิกษุจากวัดต่าง ๆ ยืมไปเทศน์ในระหว่างเข้าพรรษา และนำตากแดด ควบคุมความชื้น เก็บรักษาโดยการห่อผ้า แล้วเขียนคัมภีร์ชุดใหม่ขึ้นมา ซึ่งประเพณีตากธรรมดังกล่าว บุรพาจารย์ในอดีตได้กระทำมาอย่างต่อเนื่อง แต่ได้สูญหายไปในช่วงเวลา ๕๐ ปีที่ผ่านมา

นอกจากนี้ จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในศิลาจารึก (แผ่นหิน) ของวัดวิษุราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ซึ่งขุดพบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ โดย ดร.ฮัลเพนซ์ (Hans Penth) ที่ปรึกษาโครงการวิจัยจารึกล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ตามสืบค้นพบว่า ในอดีตมีพระมหาเถระจากวัดสูงเม่น เมืองโกศยธชัคคะ (จังหวัดแพร่) นามว่า ครูบากัญจนอรัญญาวิสมหาเถร (พ.ศ. ๒๓๓๒ - ๒๔๑๒) ได้สร้างมิติความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม โดยท่านได้เดินทางไปเมืองหลวงพระบาง เพื่อร่วมสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ และนำคัมภีร์ส่วนหนึ่งกลับมายังเมืองแพร่ ซึ่งศิลาจารึกนั้นแบ่งเป็น ๒ ด้าน โดยด้านที่ ๑ จารึกว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) ปีรวายสัน
เดือน ๔ เบ็ง เม็งว่าวันอังกาน ไทยว่าวันกำไก้ ได้ฉลองธรรมใน
วิหารวัดวิษุราชที่นี้แหล่ง ธรรมลิขิตุด โชตกพุทธสุส สหสุสานิ
นิพพานปัจจุโย โทตุ โน นิจุจ”

ด้านที่ ๒ จารึกว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๘ ตัว ปีรวายสัน ยังมีมหาเถร
เจ้าต้นหนึ่ง จื่อกัญจนอรัญญาวิสมหาเถร เมืองแป้ ได้มาเถิงเมืองหลวง
พระบางที่นี้ ได้นำเอาหน้าบุญขึ้น เถิงเจ้าเมืองหลวงพระ
บางต้นจื่อมังธา เป็นแก้วและราชวงศ์แก่เผ่าทั้งมวล พร้อมกัน
สร้างยังธรรมคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งมวลไว้ โจ้ตกะศาสนา
พระพุทธเจ้าตลอดต่อเต้า ๕๐๐๐ พระวัสสา และได้ฉลองธรรม

ที่นี่ เมื่อเดือน ๔ เป็ง เม็งว่าวันอังกาน ไทยว่าวันกำไส้ จิ้งแล้ว
 บรมมวลแต่แหล่” และว่า “ครั้งนี้สังฆกรรมได้ทั้งมวล ๒๔๒
 มัด จัดเป็นผูกกว่าได้ ๒,๘๒๕ ผูก จัดเป็นเงินกำจ้างแถมเขียน
 สมเด็จพระเจ้ามังฆาเจ้าเมืองหลวงพระบาง มีเงินหอม ๘๕ ตั้ง
 เจ้าราชวงศ์มีเงินลานหนักได้ ๑๘,๒๐๒ บาท ๗ กำ ๒ แดง เงิน
 ฝ่ายศรีท้าวเมืองแป้ที่มานี้มีเงิน ๑ จั่ง ๑๐ ตำลึง กับ ๑๐
 สลึง แต่คำปั่ว ปิดปกกรรม เสี่ยง ๑๒,๘๐๐ แผ่น ธรรมที่เจ้า
 เมืองหลวงพระบาง สร้างเป็นธรรม ๓๔ มัด ธรรมที่ราชวงศ์
 สร้างเป็นธรรม ๑๗๗ มัด และธรรมที่จ้าวเมืองแป้สร้างเป็น
 ธรรม ๓๑ มัด และก็ได้ฉลองกรรมถ้วน ๗ วัน ๗ คืน เมื่อเสร็จ
 แล้ว ครูปาเจ้าเอาธรรมไปเมืองแป้ ๒๔๒ มัดก็มีวันนั้นแหล่”

ดังนั้น เพื่อเป็นการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม และการสืบสานย้อนรอย
 ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดน ที่ครูบากัญจนอรัญญาสิมหาเถรเจ้า วัดสูงเม่น จังหวัด
 แพร่ในอดีตได้ดำเนินการเมื่อเกือบ ๑๗๐ ปีที่ผ่านมา อันจะนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจในเชิง
 ประวัติศาสตร์และมิติความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม และเพื่อเป็นการสืบสาน พันฟู “ประเพณีตาก
 ธรรม” การเขียนธรรม และปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา ที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้
 ใหม่ กล่าวคือ ก่อนที่จะมีประเพณีตากธรรมในเดือนยี่เป็ง (วันเพ็ญเดือน ๑๒) ของทุกปี พระสงฆ์
 และชาวอำเภอสูงเม่นในอดีตจะใช้ความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่ตนมี
 อยู่มาเขียน/บันทึกเรื่องราวของชุมชน ก่อนที่จะนำมาเทศน์ (บอกเล่า) ในพิธีตากธรรมดังกล่าว
 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและการจัดการความรู้ทั้งในรูปแบบของ
 การสร้างความรู้ใหม่และการรักษาความรู้ที่มีอยู่มิให้สูญหายไปจากความทรงจำและการเรียนรู้ ซึ่ง
 เป็นผลให้ชุมชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และสามารถรักษาทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน
 โดยเฉพาะคัมภีร์โบราณต่าง ๆ ไว้ได้ นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างโอกาสและสร้างพื้นที่/แหล่ง
 เรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและควรแก่การนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณี
 “ตากธรรม” ของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่
๒. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ และปริวรรตองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏใน
 วรรณกรรมล้านนาที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น
๓. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดย
 กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

คำถามหลักในการวิจัย

๑. คณะสงฆ์และชาวสูงเม่นในอดีตใช้ประเพณี “ตากธรรม” เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และสร้างชุดความรู้ใหม่ของชุมชน/พุทธศาสนาในรูปแบบของพิธีกรรมความเชื่อได้อย่างไร
๒. การสืบสานย้อนรอยเส้นทางธรรมของครูบาปัญญาญญาสิมหาเถรเจ้า จะนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจในมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนอย่างไร
๓. การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมที่รวมเอาทรัพยากรวัฒนธรรมด้านวัตถุและด้านนามธรรมอันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ความรู้ ฯลฯ ที่มีอยู่ในอดีตของชาวอำเภอสุงเม่น มีผลสืบเนื่องต่อการจัดการความรู้และการเรียนรู้ของสังคมในปัจจุบันอย่างไร
๔. การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน ด้วยการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จะสร้างชุดความรู้ในการรักษาคัมภีร์ วรรณกรรม โบราณคดี และการจัดการเรียนรู้ของสังคมในสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างไร

คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม หมายถึง กระบวนการหรือชุดของการกระทำใด ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการนำความรู้มาประยุกต์ใช้ การสร้างชุดความรู้ขึ้นมาใหม่ การรักษาชุดความรู้ที่มีอยู่ หรือการประเมินผลความรู้ในด้านทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ หรือแม้กระทั่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ ความเชื่อ ฯลฯ ที่ชุมชนมีความเกี่ยวข้อง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาคุณค่าและเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและการเรียนรู้

ประเพณีตากธรรม หมายถึง ประเพณี พิธีกรรมของชาวอำเภอสุงเม่นในอดีตที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมให้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนและการตรวจสอบคัมภีร์ การนำคัมภีร์ไบเบิล ปี่ปสา หรือวัตถุธรรมที่เกี่ยวข้องมาตากแดดเพื่อควบคุมความชื้น และการเก็บรักษาโดยการห่อผ้า การจดบันทึก การบอกเล่า และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้และการสร้างคัมภีร์ธรรมขึ้นมาใหม่ในลักษณะของพิธีกรรมทางพุทธศาสนา โดยจัดขึ้นปีละหนึ่งครั้ง คือ ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ทั้งนี้โดยมุ่งเน้นให้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอน

ปี่ปสา เป็นภาษาล้านนา หมายถึง คัมภีร์ที่จารึกเรื่องราวหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนาและเรื่องอื่นๆ ในลักษณะของคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ โดยมีกรรมวิธี คือ การใช้ปากกาที่ทำจากก้านกูด (พืชชนิดหนึ่ง) จุ่มหมึกดำ ซึ่งทำจากเขม่าไฟผสมน้ำ เขียนบันทึกลงในกระดาษสาหรือสมุดข่อย ซึ่งลักษณะการจารึกเช่นนี้ มีมาตั้งแต่โบราณ และมีอยู่ตามวัดต่าง ๆ

เส้นทางธรรม หมายถึง เส้นทางในมิติประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่บันทึกเรื่องราวการเดินทางของครูบาปัญญาญญาสิมหาเถรเจ้า วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ที่ได้เดินทางเพื่อร่วมสร้างคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ณ เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

ระเบียบวิธีวิจัย

๑. ดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Study) และภาคสนาม (Field Study) โดยดำเนินการใน ๔ ลักษณะคือ

๑) การศึกษา รวบรวมเอกสาร คัมภีร์วรรณกรรม ศิลาจารึก หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องทั้งในวัดสูงเม่น วัดวิซุนราช และสถานที่อื่น ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ จังหวัดแพร่-น่าน เป็นต้น

๒) ศึกษา สืบค้น ความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมข้ามพรมแดน ที่เกี่ยวข้องกับครุบาทัญจนอรัญญาสี ณ วัดวิซุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว และสถานที่เกี่ยวข้องอันจะนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจในมิติความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมข้ามพรมแดน

๓) การศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะของการวิเคราะห์ตีความที่ยึดหลักการ ๓ ประการคือ Author Centered คือ การวิเคราะห์ ตีความตามความคิดเห็นผู้แต่ง Reader Centered คือ การวิเคราะห์ ตีความตามความคิดเห็นของผู้อ่าน ได้แก่ ผู้วิจัย พระสงฆ์ หรือนักวิชาการ และ Text Centered คือ การวิเคราะห์ตีความตามเนื้อหา ความถูกต้องของวรรณกรรม และคัมภีร์ที่มีความเกี่ยวข้องและสอดคล้องกับหลักการและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อในท้องถิ่น

๔) การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนด้วยการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมแบบมีส่วนร่วม โดยการนำคัมภีร์บางส่วนหรือบางเรื่องของวัดสูงเม่น มาแปล วิเคราะห์/ปริวรรตอย่างน้อย ๕ เรื่อง เพื่อนำมาศึกษาวเคราะห์ในเชิงการประเมินความรู้และการนำมาเทศน์ในการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม

๒. กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แยกเป็น ๒ กลุ่มได้แก่ ๑) กลุ่มพระสงฆ์ ประชาชนผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จำนวน ๒๐ รูป/คน เพื่อทราบถึงความคิดเห็น แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนของวัดสูงเม่นในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการศึกษาวเคราะห์ และ ๒) พระสงฆ์ ประชาชนที่เกี่ยวข้องกับวัดวิซุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว จำนวน ๑๐ รูป/คน ทั้งนี้เพื่อทราบความคิดเห็น ประวัติความเป็นมา และประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๓. การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนา และความเป็นเหตุเป็นผลในเชิงประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดน

ขอบเขตในการศึกษาวิจัย

๑. ขอบเขตในด้านเนื้อหา ศึกษาสาระสำคัญและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมชุมชน ด้วยการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม ที่มีความเกี่ยวข้องการสร้างชุดความรู้ การเขียนคัมภีร์โบราณ ปี่ปสา การอนุรักษ์คัมภีร์ การปริวรรตความรู้และภูมิปัญญาที่ปรากฏใน

วรรณกรรมล้านนา รวมถึงเนื้อหาที่เกี่ยวกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในการสร้างความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของครูบาคัญจนอรัญญาวิสุทธิมหาเถรเจ้า

๒. ขอบเขตด้านพื้นที่/สถานที่ทำการวิจัย ในการศึกษาครั้งนี้คณะผู้วิจัยดำเนินการศึกษาใน ๒ สถานที่หลัก ได้แก่

๑) วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ซึ่งสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระบุว่า เป็นวัดที่คัมภีร์โบราณล้านนามากที่สุดในภาคเหนือหรือในประเทศไทย และเป็นวัดเพียงแห่งเดียวที่ระบุว่า มีประเพณีตากธรรม ในจังหวัดแพร่ นอกจากนี้ จากประวัติของวัดสูงเม่นพบว่า พระเถระนามว่า ครูบาคัญจนอรัญญาวิสุทธิมหาเถร ได้เป็นผู้รจนาและรวบรวมคัมภีร์โบราณไว้ ซึ่งแต่ละคัมภีร์ล้วนมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจทั้งในด้านความรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้อย่างชัดเจน

๒) วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ซึ่งเป็นวัดที่ปรากฏหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมข้ามพรมแดน ที่เชื่อมโยงความเป็นมาของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศทั้งสอง

วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการศึกษาวิจัยใน ๕ ลักษณะ ดังนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์เอกสาร วรรณกรรม หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีตากธรรมและเส้นทางธรรมหรือเส้นทางด้านประวัติศาสตร์และการเชื่อมโยงวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของครูบาคัญจนอรัญญาวิสุทธิมหาเถรเจ้า เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๒. ดำเนินการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม ซึ่งมีกิจกรรมย่อย เช่น ดำเนินการแปลวิเคราะห์ ปริวรรตคัมภีร์ที่สำคัญของวัดสูงเม่น เพื่อนำมาเทศน์ในวันจัดประเพณีตากธรรม โดยให้พระสงฆ์ หรือผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในภาษาล้านนามาร่วมแปล และให้ประชาชนในวัดสูงเม่นหรือใกล้เคียงเข้าร่วมในประเพณีตากธรรม ด้วยการนำธรรม/คัมภีร์โบราณมาตากแดด การทอธรรม/คัมภีร์ การทำความสะอาดคัมภีร์โบราณ เป็นต้น

๓. ดำเนินการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยประเพณีตากธรรมเป็นปัจจัยให้ประชาชนเข้าร่วมในประเพณี มองเห็นคุณค่า และตระหนักถึงความสำคัญของคัมภีร์โบราณที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น และการนำมาประยุกต์ในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

๔. เดินทางศึกษา ติดตามร่องรอยทางด้านประวัติศาสตร์และศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนในลักษณะของการย้อนรอยความรู้ ความเป็นมา และการสร้างความสัมพันธ์ของครูบาคัญจนอรัญญาวิสุทธิมหาเถรเจ้า ณ เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

๕. วิเคราะห์ ข้อมูล ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และนำเสนอในลักษณะของ ความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ การสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม และการจัดการความรู้ และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ฟื้นฟูประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ซึ่งสูญหาย หรือมีได้จัดมาประมาณ ๘๐ ปีที่ผ่านมา

๒. ทราบถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาและความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม ที่ครูบากัญ จนอรัญญาวิลาสมหาเถรเจ้า วัดสูงเม่นได้เดินทางไปศึกษาและสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

๓. ได้ชุดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อย่างน้อย ๕ ชุด ที่ได้จากการวิเคราะห์ และปริวรรตคัมภีร์วรรณกรรมล้านนาบางส่วนที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น โดยการ นำมาเทศน์/บอกเล่าในวันจัดประเพณีตากธรรม

๔. ได้แนวทางการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน/ประเพณีตากธรรมที่ เหมาะสมต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน

ผลงานที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เอกสารชุดความรู้ ภูมิปัญญาที่ได้จากการวิเคราะห์ ปริวรรตคัมภีร์วรรณกรรม ล้านนาในวัดสูงเม่นจำนวน ๕ ชุด

๒. รายงานการวิจัยที่มีความครอบคลุมในด้านการจัดการความรู้และทรัพยากร วัฒนธรรมชุมชน การฟื้นฟูประเพณีตากธรรม การสืบสานเส้นทางธรรมในลักษณะของการ จัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมจำนวน ๑ เล่ม

๓. พระสงฆ์ และประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรม ชุมชนและประเพณีตากที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และร่วมการสานต่อประเพณีของ ท้องถิ่น

ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย

๑๒ เดือน นับตั้งแต่วันที่ทำสัญญาเงินทุนอุดหนุนการวิจัยกับสำนักงานคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณี ‘ตากธรรม’ ของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” ผู้ศึกษาได้นำแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบคิดในการศึกษาดังนี้

๑. แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน
๒. แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม
๓. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
๔. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
๕. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

“ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่าง ๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Land scope) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา เป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่า วัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่อง (สายนต์ ไพรัชญจักร์, ๒๕๕๘, น.๑๙-๒๐)

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น จัดว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

โทมัส เอฟ คิง (Thomas F.King) ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายทรัพยากรวัฒนธรรมชาวอเมริกัน ระบุว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึงสิ่งต่อไปนี้

๑. ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ (Historic Properties)
๒. โบราณวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ (Artifacts)
๓. เอกสารโบราณ (Documents / Archives)

๔. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (Physical Environment) ได้แก่ สถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงามและร่วมสมัย (Esthetic Associative Places) รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built Environment)
๕. ทรัพยากรที่เป็นนามธรรม (Non- Physical Resources) ได้แก่
- แบบแผนวิถีชีวิต (Way of life)
 - แบบแผนพฤติกรรม (Standard of Practice)
 - ขนบธรรมเนียม/วิถีประชา (Norm)
 - ค่านิยม (Values)
 - ความเชื่อ (Beliefs)
 - ศาสนา (Religion)
 - แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of Interaction)
 - รูปแบบสถาบัน/องค์กร (Organizations)

สายนต์ ไพรชาญจิตร (๒๕๔๘, น. ๒๐) ได้กล่าวถึงทรัพยากรวัฒนธรรมว่า หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องมองเห็นได้ และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบแบบแผนการปฏิบัติ จินตนาภาพ และความรู้สึกนึกคิด ที่ไม่สามารถจับต้องมองเห็นหรือสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากอดีต และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคมและชุมชน

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่งอารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน ๓ กลุ่ม คือ

๑. ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)
๒. วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material)
๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับกับทั้งทรัพยากรโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึง วรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ ภาษา ศิลปะ เป็นต้น

ซึ่งในปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษาด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่

๑. แหล่งโบราณคดี (Archaeological Site) หมายถึง สถานที่ที่เคยมีมนุษย์ในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็น การถาวร หรือเป็นครั้งเป็นคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีสิ่งก่อสร้างก็ได้ เช่น พื้นที่เพาะปลูก คอกสัตว์ เหมืองแร่โบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหิน แหล่งถลุงโลหะ บ่อเกลือและเตาต้มเกลือ โบราณ สุสานฝังศพ โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามหม้อไห (แหล่งเตาโบราณ) โรงงานผลิตแก้ว หลุมดักสัตว์ ถ้ำและเพิงผาที่เป็นที่พักอาศัยหรือประกอบพิธีกรรมวาดภาพและฝังศพ ย่านตลาดเก่า โรงสีข้าว ฯลฯ ซึ่งในบริเวณแหล่งโบราณคดีมักจะพบหลักฐานที่เป็นวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ของ ผู้คนสมัยโบราณ เช่น เศษเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด เครื่องมือหิน อิฐ กระจุกสัตว์ เปลือกหอย หรือชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆอยู่ตามผิวดิน หรือทับถมอยู่ในดิน ระดับต่างๆ ในบางพื้นที่อาจจะมีกระจุกสัตว์ กระจุกคนที่มีสภาพกลายเป็นหิน หรือฟอสซิล (fossilized bones) ฝังซ่อนอยู่ในชั้นหินตะกอนบางประเภทด้วย หรือในบางพื้นที่อาจจะเป็นเพิงผาที่มีภาพเขียน ภาพวาด หรือภาพแกะสลักที่เป็นงานศิลปะเชิงพิธีกรรมของคนสมัยโบราณ ปรากฏอยู่ แหล่งโบราณคดีบางประเภทอาจจะจมอยู่ใต้น้ำ เช่น เรือสำเภาโบราณ เรือรบโบราณ หรือแหล่งโบราณคดีที่เคยอยู่บนบกแต่ต่อมาน้ำท่วมก็จมอยู่ใต้น้ำ เรียกกันว่า แหล่งโบราณคดี ใต้น้ำ ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในทะเล ในแม่น้ำ-ลำคลอง หนอง บึง ทะเลสาบธรรมชาติ เป็นต้น

๒. โบราณสถาน (Ancient Structures) หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีสภาพและใช้วัสดุ คงทนที่เกิดจากคนสร้าง สถานที่ธรรมชาติประเภทถ้ำและเพิงผาที่คนสมัยโบราณได้ดัดแปลง ก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม โรงเรือนหรืออาคารที่ประกอบกิจการงานอาชีพ (ปั้นหม้อ ทอผ้า จักสาน หล่อโลหะ ทำลูกปัด ตีเหล็ก ชำแหละสัตว์ ฯลฯ) ที่ประชุม บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อนกั้นน้ำ ถนน คู คลอง กำแพงเมือง ป้อมปราการ ทำเรือ ป่าช้าเผาศพ สวนป่าสมุนไพรรักษา ศาลา ทำน้ำ ศาลาพักผ่อน โรงพยาบาล หอดูดาว พระเนียดจับช้าง อนุสาวรีย์ โบสถ์ วิหาร หอไตร กุฏิ เจดีย์ พระปรารค์ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า ศาลผีต่างๆ เส้าอินทขิล เส้าใจบ้าน มัสยิด โบสถ์คริสต์ วัดฮินดู ปราสาทขอม คูค ตะแลงแกง เส้าชิงช้าพราหมณ์ ฯลฯ ที่มีสภาพติดที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ โดยในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) มาตรา ๔ ระบุว่า โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยาน ประวัติศาสตร์ด้วย

๓. วัตถุโบราณ (Ancient Objects) หมายถึง วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยฝีมือคน หรือเกิดจากการดัดแปลงจากวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามกฎหมาย

ปัญญาความรู้ของคนในยุคสมัยต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) การศึกษา (การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาล และป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในวาระต่างๆของชีวิตเฉพาะบุคคล (เกิด – เจริญเติบโตใหญ่-ป่วยไข้ไม่สบาย-หายจากโรค-มีโชคมีเคราะห์-เปลี่ยนวัยได้คุ้มครอง-และการตาย) และพิธีกรรมของกลุ่มคน ชุมชนและสังคม การค้าพาณิชย์ การอุตสาหกรรม หัตถกรรม การเดินทาง-ขนส่งและการสื่อสาร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การชุดแร่ ถลุงโลหะ หล่อ เครื่องมือ ทำเครื่องประดับ ตีเหล็กทำมิดพรวดอาวุธและเครื่องมือการเกษตร ทำเครื่องมือ/ เครื่องประดับหิน ทำเครื่องมือ-ภาชนะ-เครื่องประดับแก้ว เครื่องมือจับและดักสัตว์บกสัตว์น้ำ สัตว์ปีก เครื่องมือและผลผลิตในการปั่นด้าย-ทอผ้า เครื่องมือ/อุปกรณ์และผลผลิตในการปั่น หม้อ การสร้างเตาเผาถ้วยชาม เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำเกลือ จักสานภาชนะใส่ข้าวและ พืชผัก ภาชนะตักน้ำ-ใส่น้ำ ภาชนะและอุปกรณ์ในการเตรียม-การปรุง-การถนอม-การแปรรูป- การบรรจุอาหาร เครื่องมือ/อุปกรณ์ในการสร้างงานศิลปะและชิ้นงานศิลปะประเภทแกะสลักไม้ แกะสลักหิน ภาพวาด ปูนปั้น หล่อโลหะ หนังสือ ศิลาจารึก คัมภีร์โบราณ สมุดข่อย ปับสา ปับหลั่น เงินเหรียญ วัตถุสมมติแทนเงินตรา ธนบัตร เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย รูปเคารพใน ศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ ธรรมาสัน อาสนะ ยานพาหนะและเครื่องจักรกล เครื่องยนต์ กลไกส่วนประกอบ รถยนต์ รถถีบ รถลาก เรือชนิดต่าง เกวียน ล้อลาก เลื่อน ราชยาน คาน หาม เสลียง ครกตำข้าว โกร่งบดยา แท่นบดยา เครื่องชั่ง ตวง วัด เฟอร์นิเจอร์ ตู้ โต๊ะ เตียง เก้าอี้ มุ้ง หมอน ที่นอน เสื้อ สาด วัสดุก่อสร้าง เครื่องดนตรีกล้องถ่ายภาพ เครื่อง พิมพ์ดีด วิทยุ โทรทัศน์ ขวดเหล้า ไสยาโท เครื่องมือและอุปกรณ์ อาวุธยุทโธปกรณ์ในการทำ สงคราม ปืนใหญ่ ปืนสั้น ปืนยาว ลูกกระเบิด เครื่องกระสุน หน้าไม้ หอก ดาบ โล่ แหวน หลาว ฯลฯ รวมทั้งสิ่งของสำหรับเด็กเล่น และการกีฬาต่างๆที่เคยมีอยู่ในชุมชนต่างๆในอดีต ทั้งที่มีอายุเก่าแก่มากและที่มีมีอายุไม่กี่ปี หรือไม่กี่เดือนที่ผ่านมา ซึ่งวัตถุโบราณในที่นี้หมาย รวมถึง โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ตามมาตรา ๔ แห่ง พ.ร.บ. โบราณสถาน ฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่ระบุ ว่า โบราณวัตถุ หมายถึง สันหาปริพจน์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็สิ่งประดิษฐ์หรือเป็สิ่งที เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดย อายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสันหาปริพจน์นั้นเป็ ประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งทำขึ้นด้วย มืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะด้วย

ทรัพยากรวัฒนธรรมดังกล่าว ล้วนมีความสำคัญ จัดเป็ทรัพยากรที่มีคุณค่า และ จัดเป็ทุนทางสังคมเชิงวัฒนธรรมที่ให้อรรถค่าและมูลค่าทางด้านต่างๆ เป็เรื่องราวที่บอกเล่า อดีตที่สะท้อนมาถึงภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็สิ่งทีสามารถนำมาจัดการ ให้อเกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบันได้

ความสำคัญและประโยชน์ของทรัพยากรทางวัฒนธรรม

๑. เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ยืนยันลำดับความเป็นมาของชุมชน และสังคมระดับต่างๆ
๒. เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ (Identity) และเอกลักษณ์ของชุมชน ชาติพันธุ์ และสังคมในระดับชาติ
๓. เป็นวัตถุดิบแสดงศักยภาพของชุมชนในการดำรงวิถีชีวิตและการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและสังคมอื่นๆตามสถานการณ์และลำดับเวลาที่ผ่านมา
๔. เป็นทุนของชุมชน (Community's Capital) ที่สามารถนำไปจัดการให้เกิดประโยชน์ในกระบวนการพัฒนาชุมชนทั้งทางการศึกษา สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การสาธารณสุข และกิจกรรมการท่องเที่ยว
๕. เป็นปัจจัยพื้นฐานของการศึกษาเรียนรู้และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ที่สามารถนำไปสู่การสร้างสรรคและการจัดประโยชน์ในสังคมรุ่นหลังได้

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชนนั้น จัดว่าเป็น กระบวนการหรือชุดของการกระทำใดๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ตั้งแต่ในอดีตของชุมชน ซึ่งรวมเรียกว่ามรดก (Heritage) ซึ่งอาจเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองและชุมชนโบราณ แหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ วัดวาอาราม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีปฏิบัติ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่ชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาคุณค่าระดับสูง หรือการพัฒนาทางจิตใจที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน ซึ่งการกระทำใดๆที่เรียกว่าการจัดการนั้นประกอบด้วยกิจกรรม ๗ เรื่องด้วยกันคือ

๑. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ (Resource Research) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต ศักยภาพคุณค่าและข้อจำกัดของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆต่อชุมชนปัจจุบันในระดับต่างๆ

๒. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (Resource Assessment and Evaluation) จะช่วยให้สามารถทราบข้อมูลรব্যอดของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้นๆ ว่ามีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการ

ตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใด ๆ ต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามีความค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนา ก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใด ๆ ต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้น ๆ มีความค่าน้อย และมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอะไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์ อย่างยั่งยืนต่อชุมชนและส่วนรวม

๓. การสงวนและการอนุรักษ์ (Preservation) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทาง กายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การ ทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของ ทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือ วัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างชิ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎหมายข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่าง ๆ เพื่อสนองต่อความ ประสงค์ที่จะให้ทรัพยากรวัฒนธรรมคงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

๔. การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม (Resource Based Community Business) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้า มาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี ที่มีการ คิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไร อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนว พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนมากนัก แต่ในการจัดการ จะต้องมีการใช้จ่ายตลอดเวลา ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรมโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุสิ่งของได้เป็นเวลานาน ๆ ดังนั้นกิจกรรมเชิง ธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการ จัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสเตอร์ จัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าเอกลักษณ์ของแหล่ง โบราณคดีและชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการ ท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการ สนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่าง ประเทศด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

๕. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอก ชุมชน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้และให้การศึกษา อาจจะจัดให้มีสิ่งพิมพ์ หรือสื่อต่าง ๆ ออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนที่ จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจ

๖. การบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ (Enforcement) ซึ่งอาจจะ เป็น ข้อตกลงของชุมชน กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ องค์กรประชาชน หรือข้อกำหนดที่กำหนด

โดยรัฐก็ได้ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมอย่างยั่งยืน และเป็นคุณค่าต่อทั้งชุมชนและต่อทรัพยากรวัฒนธรรม

๗. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization)

เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทาง โบราณคดีที่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็น (De-Functioned resource) และมีการ นำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-Functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน หรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้กับชุมชน เช่น การ ฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็น วิธีการในการระดมพลังของชุมชนในการพัฒนาชุมชน หรือการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่ อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูป พระเจดีย์ที่ สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบ นอกจากนี้ยังมีการนำเอา รูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดี ต่าง ๆ ไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า และตราประจำองค์กรต่างๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้น มีวิธีการสำคัญที่ ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรม เรียกว่า 3E-Model ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรม (Actions) ที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ (สายันต์ ไพเราะเจริญศิริ, ๒๕๕๖)

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการ ปฏิบัติงานจริง (learning by doing) และการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (two-way communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะ ทางวิชาการ

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering)

หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (appropriate technique /technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (research) ด้านการอนุรักษ์ (conservation) การสงวนรักษา (preservation) และรูปแบบการพัฒนา (development pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (rules) และกฎหมาย (acts) เพื่อใช้ ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลง กลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายใต้กรอบปฏิบัติการ 3E-model ดังกล่าวข้างต้น อาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมายของการจัดการเพื่อให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเอง ฟังตนเองได้ คิดหาหนทางแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มีความสุขกับการจัดการทรัพยากรนั้น และสามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นเหยื่อของกระแสหรือสถานการณ์ที่ผู้อื่นสร้างขึ้น เพื่อผลประโยชน์ส่วนตน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในภาคการเมืองแล้ว ก็พบว่า ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ก็ได้กำหนดแนวปฏิบัติที่เอื้อให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิ์และอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นของตนเองได้ ดังที่ปรากฏในมาตรา ๕๖ ที่ระบุว่า “บุคคล ซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิ์อนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

นอกจากนี้ ในแนวนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินออกไปสู่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมมากขึ้นเป็นลำดับ ดังปรากฏในพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมวด ๒ มาตรา ๑๖ ที่กำหนดให้เทศบาล เมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะ เพื่อประโยชน์ของประชาชนให้ท้องถิ่นของตนเอง (๑๑) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม อันดีของท้องถิ่น มาตรา ๑๗ กำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง (๒๐) การจัดให้มีพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุ และใน มาตรา ๒๑ กำหนดว่า บรรดาอำนาจและหน้าที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐตามกฎหมายรัฐอาจมอบอำนาจและหน้าที่ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการแทนได้

ในปัจจุบันได้มีกลุ่มประชาชน ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ เริ่มตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีถูกทำลาย และเห็นว่าปัญหาการจัดการที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้นมากมาย จึงเข้ามามีบทบาทในการจัดการในรูปแบบและด้วยวิธีการต่างๆมากขึ้น แต่อาจจะยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ทั้งนี้ อาจจะเนื่องมาจากการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีเป็นงานที่ดำเนินการโดยภาครัฐ (ฝ่ายเดียว)

มาเป็นเวลานานมาก อีกทั้งยังคงมีกฎหมายสงวนอำนาจในการบริหารและจัดการไว้ที่ศูนย์การบริหารราชการส่วนกลาง (พ.ร.บ. โบราณสถานฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ /อธิบดีกรมศิลปากร) เท่านั้น

นอกจากนี้ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนผู้ที่มีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีในองค์กรต่างๆ ยังขาดความมั่นใจ ขาดข้อมูล ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจ ขาดทักษะ และอาจจะยังมองไม่เห็นประโยชน์ที่แท้จริงในการปฏิบัติการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและโบราณคดีดังกล่าวด้วยตนเอง

๒. แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่มุ่งเน้นการนำความรู้ทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางปัญญาของชุมชนและสังคมออกมาเผยแพร่เพื่อให้ผู้คนได้รับรู้และนำไปสร้างสรรค์สิ่งที่เหมาะสม รวมทั้งนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยปัจจุบัน

โดยแนวคิดการจัดการความรู้นั้นมาจากการมองเห็นถึงโลกในยุคปัจจุบันว่า ได้เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy – KBE) งานต่างๆ จำเป็นต้องใช้ความรู้มาสร้างผลผลิตให้เกิดมูลค่าเพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดการความรู้เป็นคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุมเทคนิค กลไกต่างๆ มากมาย เพื่อสนับสนุนให้การทำงานของแรงงานความรู้ (Knowledge Worker) มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กลไกดังกล่าวได้แก่ การรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่างๆ มารวมไว้ที่เดียวกัน การสร้างบรรยากาศให้คนคิดค้น เรียนรู้ สร้างความรู้ใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบความรู้ในเอกสาร และทำสมุดหน้าเหลืองรวบรวมรายชื่อผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ และที่สำคัญที่สุด คือการสร้างช่องทาง และเงื่อนไขให้คนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้พัฒนางานของตนให้สัมฤทธิ์ผล

ความหมายการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่สารสนเทศ เพื่อให้เกิด ความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการจัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการทรัพยากรมนุษย์

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้คนรู้จักหาความรู้ และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ การจัดการความรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Continuous Learning) อยู่ตลอดเวลา เพราะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจะทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่มีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้ว่าควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไรในช่วงเวลาไหน รวมถึงการรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียจากการเลือกปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ซึ่งความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้ที่จะสะท้อนถึงคุณค่า (Value) ของผู้เรียนรู้ในฐานะผู้นำของผู้นำความรู้สู่สังคม

การจัดการความรู้มีความหมายกว้างกว่าการจัดการสารสนเทศ กว้างกว่าการจัดการข้อมูล และกว้างกว่าการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยในการจัดการความรู้จะต้องมีการจัดการครบทั้ง ๓ องค์ประกอบของความรู้คือ ความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้เปิดเผย รวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย

รูปแบบการจัดการองค์ความรู้โดยปกติจะถูกจัดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กร และประสงค์ที่จะได้ผลลัพธ์เฉพาะด้าน เช่น เพื่อแบ่งปันภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน เพื่อความได้เปรียบทางการแข่งขัน หรือเพื่อเพิ่มระดับนวัตกรรมให้สูงขึ้น

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

๑. การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

๒. การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

๓. การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและดีมาพัฒนา การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์กรถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

๔. การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา” (intellectual capital) และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่างค์การมีการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาฐานข้อมูล การนำความรู้ออกมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีความเกี่ยวข้องกับต้นทุนทางปัญญา คำว่า “ต้นทุนทางปัญญา” (Intellectual Capital) มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทรัพย์สินทางปัญญา และประสบการณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้สิ่งที่มีอยู่ใน “ต้นทุนทางปัญญา” ซึ่งอาจมีรายการที่แตกต่างกัน แล้วแต่วิถีคิด และความเห็นของแต่ละคน

ประเภทของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ความรู้ชัดแจ้งคือความรู้ที่เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร เช่น คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา ส่วนความรู้แฝงเร้นคือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ไม่ได้ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร หรือบางครั้งก็ไม่สามารถถอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ความรู้ที่สำคัญส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นความรู้แฝงเร้น อยู่ในคนทำงาน และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง จึงต้องอาศัยกลไกแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจกัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกันและกัน

ตามตัวแบบของเซกิ (SECI Model) ความรู้ทั้งแบบแฝงเร้นและแบบชัดแจ้งจะมีการแปรเปลี่ยนถ่ายทอดไปตามกลไกต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดความรู้ การผสมผสานความรู้ และการซึมซับความรู้

การจัดการความรู้นั้นมีหลายรูปแบบ มีหลากหลายโมเดล แต่ที่น่าสนใจ คือ การจัดการความรู้ ที่ทำให้คนเคารพศักดิ์ศรีของคนอื่น เป็นรูปแบบการจัดการความรู้ที่เชื่อว่า ทุกคนมีความรู้ปฏิบัติในระดับความชำนาญที่ต่างกัน เคารพความรู้ที่อยู่ในคน เพราะหากถ้าเคารพความรู้ในตำราวิชาการอย่างเดียวนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการมองว่า คนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ไม่มีความรู้

ความยากของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้นั้น มีกระบวนการที่หลากหลายที่จะนำความรู้ออกมาเปิดเผยและประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด แต่ก็มีสัจธรรมอยู่ ๓ ข้อ เกี่ยวกับความยากของการจัดการความรู้ ได้แก่

๑. ความรู้เป็นสิ่งที่ทำให้ชัดเจนได้ยาก ความรู้เป็นเรื่องที่พูดง่าย แต่ทำให้ชัดเจนได้ยากสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน และต้องแยกจากกันให้ชัดเจน คือ ข้อมูล (data) สารสนเทศ (information) และความรู้ (knowledge) ข้อมูล อาจเป็นข้อมูลเชิงบรรยาย หรือข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากมีการนำมาตีความ หรือวิเคราะห์ประมวล แยกส่วนที่ผิดพลาดออกไป หรือสรุปย่อให้สั้นลง จะกลายเป็นสารสนเทศ (information) สารสนเทศจะถูกเปลี่ยนเป็นความรู้โดยคน โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้แก่ การเปรียบเทียบ

การตรวจสอบผลกระทบ การเชื่อมโยงกับความรู้อื่น การนำมาอภิปรายโต้เถียง หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความรู้เกิดขึ้นโดยกระบวนการภายในคนหรือกระบวนการความสัมพันธ์ระหว่างคน ในองค์กรจะพบความรู้ในตัวคนและในกิจกรรมประจำวันขององค์กร ความรู้เหล่านั้นถ่ายทอดจากตัวบุคคลสู่ตัวบุคคล โดยกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การพูดคุยไปจนถึงการฝึกฝน หรืออาจถ่ายทอดผ่านสื่อ เช่น หนังสือ และสื่ออื่น ๆ ความรู้เป็นสิ่งที่ขึ้นกับพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมมีผู้แบ่งความรู้เป็น ๔ ระดับ คือ ๑) Know-what เป็นความรู้เชิงข้อเท็จจริง ๒) Know-how เป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับโลกของความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เริ่มสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่ซับซ้อน ๓) Know-why เป็นความรู้เชิงเหตุผลระหว่างเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ผลของประสบการณ์แก้ปัญหาที่ซับซ้อนและนำประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น ๔) Care-why เป็นความรู้ในลักษณะของความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่ซับซ้อนมาจากภายในตนเองคำที่เกี่ยวข้องกับความรู้มีอยู่มากมาย ได้แก่ ประสบการณ์ ซึ่งเป็นทั้งตัวความรู้เองและเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ ความเป็นจริง (truth) ความรู้ต้องเชื่อมโยงกับความเป็นจริง และความเป็นจริงเป็นบ่อเกิดของความรู้ ความซับซ้อน (complexity) คนมีความรู้จะมีความเข้าใจความซับซ้อน และความเข้าใจความซับซ้อนก็จะช่วยให้เกิดความรู้ การตัดสินใจหรือวินิจฉัย คนเราใช้ความรู้เป็นเครื่องตัดสินใจสถานการณ์ใหม่โดยการเปรียบเทียบกับความรู้ที่มีอยู่แล้ว และใช้การตัดสินใจตรวจสอบความพอเพียงของความรู้ที่ตนมีอยู่แล้ว และเพิ่มเติมความรู้จากประสบการณ์ใหม่ สามัญสำนึก (common sense) คนมีความรู้จะมีความสามารถใช้สามัญสำนึกในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ดี คุณค่าและความเชื่อ (value & belief) เป็นส่วนประกอบที่แฝงอยู่ในความรู้จนเป็นเนื้อเดียวกัน ถ้ามีคุณค่าหรือความเชื่อพื้นฐานต่างกัน จะพัฒนาความรู้จากเหตุการณ์เดียวกัน ออกมาเป็นความรู้คนละชุด และแตกต่างกันได้อย่างมาก

๒. ความรู้ที่เป็นประโยชน์เป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนได้ยาก ความรู้ที่สำคัญที่สุด เป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนได้ยาก ในวัฒนธรรมตะวันตก มักถือกันว่าองค์กรเป็นเสมือนโรงงานประมวลสารสนเทศ (information processing) คือ มีสมมุติฐานว่า ความรู้เป็นเรื่องจับต้องได้ทั้งหมด แต่ในวัฒนธรรมตะวันออก โดยเฉพาะในญี่ปุ่น ถือกันว่าความรู้เปรียบเสมือนภูเขาน้ำแข็ง มีทั้งส่วนที่เห็นชัดเจนเสมือนภูเขาน้ำแข็งส่วนที่อยู่เหนือน้ำกับความรู้ที่ “ฝัง” อยู่ลึก ๆ เหมือนภูเขาน้ำแข็งส่วนที่อยู่ใต้น้ำ ความรู้ที่ “ฝัง” อยู่เป็นส่วนใหญ่ของความรู้ทั้งหมด เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคนไม่เป็นระบบ ทำความเข้าใจยาก และแลกเปลี่ยนยาก ฝังอยู่ลึก ๆ ในพฤติกรรม ประสบการณ์อารมณ์ ค่านิยม และอุดมการณ์ส่วนตัว ความรู้ส่วนที่ “ฝังลึก” นี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ในองค์กรความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นภายในองค์กร เกิดจากปฏิสัมพันธ์ลูกโซ่ระหว่างความรู้เปิดเผยกับความรู้ฝังลึกในลักษณะวงจรเพิ่มพลังดังนี้

๑) การแลกเปลี่ยนความรู้ฝังลึก เกิดจากการสัมพันธ์ใกล้ชิด การเป็นลูกมือฝึกงาน การฝึกการทำงานร่วมกัน การจัดประชุมคนในหน่วยงานเดียวกันโดยประชุมแบบระดมความคิด

๒) การเปลี่ยนความรู้ฝังลึกไปเป็นความรู้เปิดเผย โดยการนำความรู้ฝังลึกออกมา นำเสนอในรูปของการเล่าเรื่อง การเปรียบเทียบ และการนำเสนอเป็นรูปแบบ

๓) การแลกเปลี่ยนความรู้ที่เปิดเผยในรูปของเอกสาร การประชุม ตำรา ฐานข้อมูลใน คอมพิวเตอร์

๔) การเปลี่ยนความรู้ที่เปิดเผยไปเป็นความรู้ที่ฝังลึก ซึ่งอาจเป็นความรู้ฝังลึกใน ระนาบความลุ่มลึกที่สูงขึ้น การมีความรู้ที่เปิดเผยในรูปแบบที่เป็นรูปธรรม เรียนรู้ง่าย เข้าใจง่าย จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ที่เปลี่ยนความรู้ไปเป็นความรู้ที่ฝังลึกและเพิ่มระดับความลุ่มลึกเพื่อให้ สามารถส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้ได้ดียิ่งขึ้น

๓. การวัดคุณค่าที่แท้จริงของทรัพย์สินด้านความรู้ (Knowledge Asset) ได้ยาก เมื่อ วัดยาก จับต้องยาก ก็จับผิดจุดได้ง่าย การจัดการความรู้ภายในองค์กรจึงเป็นการจับผิดที่ได้ง่าย คือ เข้าไปเอาใจใส่ที่เปลือกหรือรูปแบบ มากกว่าที่แก่นหรือสาระที่แท้จริงในทางธุรกิจมักวัดผล สุดท้ายที่การเปลี่ยนเป็นเงินทองทรัพย์สิน การจัดการความรู้มักถูกมองเป็นค่าใช้จ่ายหรือการ ลงทุน ที่ในที่สุดแล้วจะต้องก่อผลในการทำอะไรได้อย่างคุ้มค่า ซึ่งอาจเป็นประเด็นที่ตอบคำถามนี้ ได้ยากการประเมินองค์การในรูปแบบที่เป็นการประเมินสมัยใหม่ นอกจากประเมินผลสัมฤทธิ์ของ องค์การ ซึ่งเป็นผลจากการกระทำในอดีตแล้ว จะต้องช่วยชี้แนะอนาคตขององค์การด้วย ว่ามี ศักยภาพในการเผชิญอนาคตที่ไม่แน่นอนได้ดีเพียงใด นั่นคือการประเมินคุณภาพด้านการเรียนรู้ และนวัตกรรมขององค์การ ซึ่งตัวชี้วัดอย่างหนึ่งคือ การจัดการความรู้ขององค์การ

ขั้นตอนการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ไม่มีหลักการหรือวิธีปฏิบัติตายตัว แต่โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วย ขั้นตอนที่สำคัญ ๙ ประการ คือ

๑. การขุดค้น การค้นหา และการรวบรวมความรู้ เป็นการค้นหาและคัดเลือกเอาไว้ เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร แล้ว นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่ เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

๒. การจัดหมวดหมู่ความรู้ เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน โดยการจัดหมวดหมู่ ความรู้นั้น มุ่งเน้นการง่ายต่อการนำมาใช้งานและการพัฒนาความรู้ที่ต่อเนื่อง

๓. การจัดเก็บความรู้ เพื่อเป็นการค้นหาได้ง่าย และการสะสมความรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่ง บางครั้งความรู้แบบดั้งเดิมอาจเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ในปัจจุบัน

๔. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้ที่รวบรวมไว้นามาสื่อสารให้ บุคลากรในหน่วยงานได้รับทราบและเป็นการขยายความรู้นั้นให้กว้างขวางออกไป ซึ่งจะทำให้เกิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้

๕. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการนำความรู้จากฝ่ายต่างๆ หรือจากบุคคลที่มีความรู้มาแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ความรู้ในเป็นที่ประจักษ์

๖. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ เป็นการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นั้น ไปสู่การสร้างความรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้

๗. การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการนำความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์มาประยุกต์ใช้ ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนเกิดความรู้ใหม่

๘. การประยุกต์ใช้ความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้กระบวนการทั้งหมดมาประยุกต์ใช้ เพื่อเกิดมูลค่าและคุณค่า หรือให้ได้ผลสัมฤทธิ์ตามความมุ่งหมายของการใช้รู้นั้น

๙. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้ ผลที่ต่อเนื่องจากการใช้ความรู้ คือ บุคคลได้รับการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการพัฒนาความรู้ในระยะยาว

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น มิได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถานที่ วัตถุ หรือสิ่งของเท่านั้น แต่หากหมายรวมถึง ความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิถีการปฏิบัติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of Interaction) ดังนั้น การจัดการความรู้ในทรัพยากรวัฒนธรรม จึงสามารถดำเนินการได้ โดยอาศัยหลักที่สำคัญ “การนำความรู้ที่มีอยู่ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคน สิ่งแวดล้อม และกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามของผู้คนในสังคม” โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ

๑. การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากภายในและภายนอก (โปรโตโมส และ โยนิโซมนสิการ) ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากจิตใจภายในของบุคคลและมาจากการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ของบุคคลและสภาพแวดล้อม

๒. การยึดมั่นในความรู้ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ความดีและความงามของมนุษย์ กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่เป็นชุดความรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีความดีและความงาม อันจะเป็นพลังให้สังคมได้ใช้ความรู้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนและการพัฒนาสังคม

๓. หลักเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นการให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและพัฒนาผู้รู้ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ทรงคุณค่า ที่จะนำพาสังคมไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น อาจใช้ขั้นตอนและกระบวนการของการจัดการความรู้ทั่วไปได้ แต่ต้องมีหลักการสำคัญ ๓ ประการตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับ “ผู้รู้” “ความรู้” และ “กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง” ที่ตั้งอยู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามที่มาจากบุคคลและสังคม

๓. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์ และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านในวิถีดั้งเดิมนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วน ๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุล ที่เคารพกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำตักเตือน ตัดสิน และลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านเคารพธรรมชาติรอบตัว ดิน น้ำ ป่า ภูเขา ข้าว แดง ลม ฝน โลก และจักรวาล ชาวบ้านเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว

ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรก คือ ภูมิปัญญาประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตอาหารและเครื่องดื่ม การผลิตผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร การผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และการผลิตผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิก ดินเผา เครื่องหนัง เป็นต้น ส่วนภูมิปัญญาอีกประเภท คือ ภูมิปัญญาประเภทงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์พื้นบ้าน ปริศนา พื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน จิตรกรรมพื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (๒๕๓๙) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

๑. ภูมิปัญญา เป็นความรู้ เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหน่วยสังคมใดๆ ที่จะได้กล่าว เมื่อเป็นความรู้ ภูมิปัญญาก็มีลักษณะเป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิง ประเภทครอบครัว ฯลฯ ของสังคมนั้น

๒. ภูมิปัญญา เป็นความเชื่อ เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหน่วยสังคมใดๆ ที่จะได้กล่าว นั่นคือสังคมนั้นมีความเชื่อ อาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง หากมีการพิสูจน์ความเชื่อนั้นแล้ว ความเชื่อก็จะกลายเป็นความรู้ในข้อ 1 ข้างต้น บางอย่างอาจพิสูจน์ไม่ได้ เช่น เรื่องนรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน มีจริงหรือไม่ ก็จะเป็นเพียงความเชื่อเช่นนั้นต่อไป

๓. ภูมิปัญญา คือ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา หรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมใดๆ ที่จะกล่าวตัวอย่างครบครัน เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว ความสามารถในการดำรงความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว ความสามารถในการพัฒนาตนเองและครอบครัว เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้เรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า ทอเสื่อ การสานตะกร้าและเครื่องใช้ด้วยไม้ไผ่ ด้วยหวาย การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำเครื่องมือทางการเกษตร นอกจากนั้น ยังมีศิลปะดนตรี การฟ้อนรำ และการละเล่นต่างๆ วรรณกรรม การรักษาโรคด้วยวิธีต่างๆ เช่น การใช้ยาสมุนไพร การนวด เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ และถ่ายทอดมาให้ชนรุ่นหลัง ซึ่งมีวิธีการหลายหลายที่ทำให้ความรู้เหล่านี้เกิดประโยชน์แก่สังคมปัจจุบันด้วย คือ

การอนุรักษ์ คือ การบำรุงรักษาสິงที่ดิงามไว้ เช่น การรักษาประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีรดน้ำดำหัว เป็นต้น

การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นสิ่งทีดิงามที่หายไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์ เช่น การรื้อฟื้นดนตรีไทย

การประยุกต์ คือ การปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ เช่น การใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาล ประสานกับการรักษาสมัยใหม่ การทำพิธีบวชต้นไม้ เพื่อให้คนร่วมมือกันในการอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่าไม้ เป็นต้น

องค์ประกอบภูมิปัญญา

เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ (๒๕๔๖, น.๒) ได้กล่าวว่าถึงการจัดการความรู้และภูมิปัญญาว่าจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบของภูมิปัญญาใน ๓ ส่วน ที่สำคัญคือ

๑. ความรู้

๒. กระบวนการได้มาซึ่งความรู้

๓. เป้าหมายหรือทิศทางการพัฒนาของการนำความรู้ไปใช้หรือมองอีกแง่หนึ่งคือ ผลกระทบจากความรู้และกระบวนการนั้นๆ ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญ เพราะสะท้อนถึงวิธีคิดที่กำหนดวิธีการจัดการในเรื่องต่างๆ

স্যันต์ ไพรัชญจิตร และคณะ (๒๕๔๙) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นทั้งความรู้ และทรัพยากรวัฒนธรรมว่า โดยทั่วไปมี ๒ ประเภทและมีแหล่งที่อยู่ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. ความรู้ฝังลึก(tacit knowledge) หรือความรู้ในคน ความรู้ติดตัวคน เป็นความรู้ชนิดที่เกิดจากการเรียนรู้สะสมผ่านประสบการณ์ลองผิดลองถูกของแต่ละคน หรือเกิดจากการค้นคว้าทดลองด้วยตนเองจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งสามารถนำมาปฏิบัติ หรือแสดงออกเชิงพฤติกรรมจนชำนาญเป็นทักษะในการกระทำให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่อย่างปกติของ

ตนเอง กลุ่ม ชุมชน และสังคมที่ตนเองสังกัดอยู่ได้ ความรู้ชนิดนี้มีอยู่ในตัวคนที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นความรู้ที่ฝังแน่นอยู่ในสมองของคนที่เป็นเจ้าของนั้น ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น ความรู้คู่ชีพ

๒. ความรู้นอกตัวคน ความรู้ในตำรา ความรู้ติดของ (explicit knowledge) เป็น ความรู้ชนิดที่ฝังหรือแฝงอยู่กับวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์หรือทรัพยากรวัฒนธรรม ชนิดที่จับต้องได้ (tangible cultural resource) ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใช้ประโยชน์ตามความรู้ ความสามารถในแต่ละภูมิภาค แต่ละยุคสมัยหรือแต่ละช่วงเวลาในอดีตที่อาจจะต้องมีวิธีการ จัดการชุด-คัน-สกัด สักเคราะห์เอาความรู้ออกมาและแปรรูปความรู้ให้สามารถนำไปใช้ในงานได้ อีกทอดหนึ่ง เนื่องจากเป็นความรู้เก่าที่ผู้คนปัจจุบันอาจไม่เข้าใจ หลงลืม ขาดทักษะความ ชำนาญในการใช้สอย หรืออีกในลักษณะหนึ่งก็เป็นความรู้ที่ได้รับการบันทึกถ่ายถอดออกมาใน รูปของสื่อบันทึกความรู้รูปแบบต่าง ๆ ทั้งหนังสือ ตำรา เทป บันทึกเสียง คำสอน ป้ายนิเทศ นิทรรศการ ฯลฯ ซึ่งความรู้สำเร็จรูปบางเรื่องสามารถนำมาใช้ได้เลย แต่บางเรื่องก็จำเป็นต้อง ศึกษา แผลความ และทำความเข้าใจกันใหม่จึงจะนำไปใช้ประโยชน์ได้

ยศ สันตสมบัติ (๒๕๕๒, น.๕๑) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับ ความรู้ ทางด้านวิทยาศาสตร์ว่ามีลักษณะที่ใกล้เคียงกันในระดับที่เป็นความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเชิง ประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลอง ผ่านกระบวนการคิดสรร ปรับปรุง และพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่ก็อาจจะมีส่วนผิดแผกไปจากวิทยาศาสตร์ใน ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงท้องถิ่น พื้นที่ หรือระบบ นิเวศชุดใดชุดหนึ่ง เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณ แห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนใน สัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับไปภายในระบบ นิเวศชุดนั้น ซึ่งความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจจะไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากร ภายในระบบนิเวศท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงอย่างแนบแน่น กับมิติทางสังคมและสิทธิมนุษยชน หมายความว่า ระบบนิเวศวัฒนธรรมทุกชุดประกอบกันขึ้น บนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับ สิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศธรรมชาติชุดนั้น ๆ ซึ่งเรื่องราว ความสัมพันธ์ดังกล่าวมักปรากฏอยู่ในทรัพยากรวัฒนธรรมประเภท ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เทพนิยาย เรื่องเล่า แสดงออกในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ประเพณี วิถีปฏิบัติ การ แสดงและศิลปะแขนงต่าง ๆ ซึ่งเรื่องราวที่ปรากฏนั้นอาจพิสูจน์ไม่ได้หรือดูไม่น่าเชื่อถือในฐานคิด และมุมมองทางวิทยาศาสตร์

โครงสร้างของระบบนิเวศในภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการจัดระเบียบโดยผ่านการเจรจาต่อรองและการพึ่งพิงอิงกันระหว่างผี (เทวดา, คนตาย) มนุษย์ (คนเป็น) สัตว์ พืช ดิน น้ำ ภูเขา และพลังธรรมชาติอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันผ่านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ การพึ่งพา และการต่อรอง ซึ่งเป็นกระบวนการให้ที่ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (พืช สัตว์ ที่ดิน แหล่งน้ำ อากาศ) และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งก็คือระบบที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” นั่นเอง

ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชนที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญา

เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๕๔๔ น. ๑๑๐-๑๑๖) ได้กล่าวถึง ลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาว่ามีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

๑. การเรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ^{กิน}ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาล การต่อสู้แย่งชิงสิ่งของ ที่อยู่ ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และการเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ ซึ่งจากประสบการณ์ลองผิดลองถูก มนุษย์ก็สามารถสะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดส่งต่อไปลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้า สิ่งทีประพุดติปฏิบัติ หรือสิ่งที่ห้ามปฏิบัติก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของมนุษย์กลุ่มนั้น ๆ เมื่อกาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจจะลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้ว่าในสังคมของตนต้องประพุดติปฏิบัติเช่นนั้น ๆ จึงจะอยู่รอดปลอดภัย หรือแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้

๒. การเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์-สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง เพาะปลูก สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ดังเห็นได้จากชาวภาคเหนือเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมให้พื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างเขา แล้วค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป

๓. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงปฏิบัติจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านมักใช้วิธีการสาธิต และการสอนด้วยวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะวิทยาการระดับสูงที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงใช้วิธีลายลักษณ์อักษร เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือไม่กี่ผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน ภาษิต ตำนาน นิทาน ฯลฯ ตามแต่สะดวกและเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน ซึ่งการถ่ายทอดด้วยวิธีการดังกล่าวไม่มีอะไรตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุ-ปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของผู้คนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม และในบางกรณีความรู้ที่สั่งสมมาอาจจะถดถอยหรือสูญหายไปก็ได้

๔. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจโน้ม
 นำให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว แนว
 ปฏิบัติที่คาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความ
 ศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมในการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิ
 ปัญญา ความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม แต่ก็ไม่มีการเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผล
 ที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุดังนี้ พิธีสืบทอดแม่น้ำ สืบทอดเมือง บวช
 ต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบังสุกุล พิธีสู่ขวัญในโอกาสต่างๆ ฯลฯ จึงเกิดผลทางใจแก่
 ผู้เข้าร่วมพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคน
 ในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลังด้วย พิธีกรรมจึง
 ไม่ใช่เรื่องเหลวไหลหรือมงาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะ
 ความเชื่อ-คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์ออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคม
 ประเพณี หรือแม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง
 พิธีกรรมก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ก็ยังเป็นมนุษย์ที่มีได้อยู่
 ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว

๕. การเรียนรู้ทางศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิลปะและวัตรปฏิบัติ ตลอดจน
 พิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีการตอกย้ำ
 ภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความมั่นคง
 อุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมของ
 ชีวิตอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า ศาสนา
 มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งหลาย ศาสนาจึงเป็นหลักในการ
 หล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้
 ว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวม และมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนานั้น ๆ ทั้ง
 โดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization)
 ด้วย

๖. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างคนต่างกลุ่มที่แตกต่างกัน ทั้ง
 ในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐาน การทำมาหากิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้
 กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนกันบ้าง ขัดแย้งกัน
 บ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและกว้างขวาง ทั้งในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ
 กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมจึงมีพลวัตโลดโผนกว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยี
 ข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่ง
 มุ่งไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีเครือข่ายของการขยายตัวการเรียนรู้ที่กว้างขวางและ
 หลากหลาย

๗. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและทางสังคม ได้เลือกเฟ้นเอาตามความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณี มาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาบริบทใหม่ได้ในระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการแสวงหาความมั่นคงทางด้านจิตใจในหมู่คนมีอาชีพที่ต้องเสี่ยงโดยการบูชา ทรงเจ้าเข้าผีอันมีอยู่ดาษดื่นเพื่อขอลาภผล แก้วกฤตการณในชีวิต หรือการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยการผสมผสานการแพทย์สมัยใหม่กับสมุนไพรและการรักษาทางใจจากหมอเมืองและพระสงฆ์ รวมถึงการให้หมอดูทำนายทายทักโชคชะตาในยามมีทุกข์ ขาดความมั่นใจในตนเอง ซึ่งไม่เกี่ยวกับการประเมินค่าว่าถูกผิด หรือชั่วดีแต่อย่างใด หากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ทั่วไปเกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีปัญหา มีวิกฤตการณ์ท่ามกลางความซับซ้อนทางสังคมเสียยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมา และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งได้ผลพลະไม่ได้ผล สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

๘. การเรียนรู้แบบครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้วิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไป วิธีนี้เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อทำได้จริง วิธีนี้ดูเผิน ๆ เป็นเหมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาได้สือไปในทางที่ชั่วร้ายไม่ เพราะเป็นวิถีธรรมดา วิธีที่ธรรมชาติของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากก็น้อย และถ้ายอมรับนับถือกันว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งว่าไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้หนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่ง

ชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่โพสพ เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สือไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประโยชน์โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น การรู้อะไรถ้าสัมผัสได้เพียงวัตถุแต่ไปไม่ถึงนามธรรมย่อมสัมผัสได้เพียงต้น ๆ หยาบ ๆ เป็นส่วนเสี้ยว ขาดสัมผัสทางใจที่ลึกซึ้งและการมุ่งอัตตประโยชน์ เช่น ว่าดินก็ดี แม่น้ำก็ดี ข้าวก็ดี ต้นไม้ก็ดี ก็เป็นแค่วัตถุ ซึ่งมีส่วนประกอบอย่างนี้ ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่มีความเคารพ จะทำอะไรกับสิ่งเหล่านี้ก็ได้ ความคิดและที่ท่าอย่างนี้จึงนำไปสู่การทำลายสูง

การเรียนรู้ดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการสะสมภูมิปัญญา เป็นวิธีการที่ผสมผสานทั้งการเรียนรู้ที่ผ่านพิธีความเชื่อ และการเรียนรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์ที่เป็นการศึกษาปฏิบัติจริง และสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้

การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น เริ่มต้นจากการมองว่า การจัดการภูมิปัญญามีใช้ การไปเก็บรวบรวมเนื้อหาภูมิปัญญาทั้งหมดและรู้อย่างกว้างๆ ว่ามีเนื้อหาในกลุ่มใดบ้าง ใครทำ อยู่ที่ไหน หรือสามารถสืบค้นได้จากที่ใด หากแต่สิ่งที่ต้องมองทะลุลงไปคือ กระบวนการได้มา ของความรู้หรือปรัชญาแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความรู้ นั้น ๆ

การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นเรื่องที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นจะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นให้สามารถเชื่อมต่อกับ สมัยใหม่ หรือมีการประยุกต์ให้สมัยใหม่ มิฉะนั้นความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาก็อาจขาดการสืบทอดและตายไปในที่สุด ทั้งนี้การรวบรวมความรู้ จำเป็นต้องอาศัยการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อที่จะสามารถย้อนรอย สืบสาว หรือสกัดความรู้เหล่านั้นออกมาได้ ซึ่งอาจทำได้หลายแนวทาง เช่น การดูที่ผลิตภัณฑ์สุดท้าย (end product) แล้วสืบค้นย้อนไปถึงที่มาของผลิตภัณฑ์นั้น ว่าต้นตออยู่ที่ไหน วิธีการผลิตออกมาเป็นอย่างไร ภูมิปัญญาที่อยู่เบื้องหลังคืออะไร ซึ่งเก็บรวบรวมความรู้ โดยตรงจากตัวบุคคล และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่มีความจำเป็นเร่งด่วนในการเก็บ ก็คือ ภูมิปัญญาจากปราชญ์ชาวบ้าน

ยศ สันตสมบัติ (๒๕๔๒, น. ๑๘๘) กล่าวว่า การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะเป็น วิธีคิด ทำให้เราสามารถพิจารณาความเชื่อบางประการของชาวบ้าน ในบริบทของประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มีได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิธีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานของกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นวิธีคิด ยังเป็นมุมมองทางวัฒนธรรมที่ให้ความเคารพอัตลักษณ์ คัดค้านและหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต ระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกัน

สำหรับขั้นตอนการจัดการภูมิปัญญานั้น สามารถประยุกต์ใช้ระบบการจัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรมได้ โดยมีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้

๑. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้ (resource assessment) เพื่อก่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม
๒. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม
๓. การสงวนและอนุรักษ์
๔. การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม
๕. การเผยแพร่ความรู้ ข้อมูล ประสพการณ์ให้แก่คนหมู่มาก
๖. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation/revitalization)
๗. การบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ (enforcement) ของชุมชน

๔. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากร ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจ กำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน

ปัจจุบัน แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนาและการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งกระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้น อยู่ที่ประชาชนในชุมชนหรือในท้องถิ่นต่าง ๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย นอกจากนี้ ในกระบวนการพัฒนา จำเป็นต้องมีการรวมพลังในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชนเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น ซึ่งนั่นเป็นกระบวนการหนึ่งของแนวคิดการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งอาจจะมองทั้งในแง่ของแนวคิด หลักการ กระบวนการ และวิธีการปฏิบัติ

ยิวัดน์ วุฒิเมธี (๒๕๒๖, น. ๒๕๓) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ในกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเองในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญของการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท

การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ทางการจัดการบริหารและทางการเมืองเพื่อกำหนดความต้องการในชุมชนของตน ซึ่งเป็นการให้โอกาสประชาชน เป็นฝ่ายตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้ประชาชนระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจและควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับจากการพัฒนาเพียงฝ่ายเดียว

สำหรับการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นนัยทางการเมือง สายทิพย์ สุคติพันธ์ (๒๕๓๕, น. ๙๒) กล่าวว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนา จากการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงหมายถึง การคืนอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน อย่างน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการริเริ่มวางแผน และดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ การพัฒนา และการกำหนดอนาคตของเขา

ในส่วนของทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (๒๕๒๗, น. ๒) กล่าวว่า การที่ประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มสตรี คนจน หรือคนด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือกหรือเสนอข้อเรียกร้องเพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน คือ เป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนและเป็นผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน และบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมอาจเริ่มต้นจากการพัฒนามาจากข้างล่าง แทนวิธีการพัฒนาจากนโยบายเบื้องบน จุดเริ่มต้น คือ การกระจายอำนาจของการวางแผนจากส่วนกลางไปเป็นการวางแผนส่วนภูมิภาค (อภิชัย พันธเสน, ๒๕๓๙, น. ๑๕๑)

เมื่อพิจารณาในส่วนของเนื้อหาของการมีส่วนร่วม จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาควรมีเนื้อหา ดังนี้ คือ

๑. การเน้นคุณค่าของการวางแผนระดับท้องถิ่น
๒. การใช้เทคโนโลยี และทรัพยากรที่จะหามาได้ในท้องถิ่น
๓. การฝึกอบรม ที่เน้นให้ประชาชนสามารถดำเนินการพัฒนาด้วยตนเองได้
๔. การแก้ไขปัญหาความต้องการพื้นฐานโดยสมาชิกของชุมชน
๕. การช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามแบบประเพณีดั้งเดิม
๖. การใช้วัฒนธรรมและการสื่อสารที่สอดคล้องกับการพัฒนา

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความหมายใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

๒. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก ๒ ประเภท คือ ๑) การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา และ ๒) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาและการจัดการทรัพยากรในชุมชนนั้นประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนา หรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี ฯลฯ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่า โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ (๒๕๓๑ น. ๔๙) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนา ซึ่งมี ๕ ระดับ คือ

๑. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
๒. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
๓. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา
๔. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
๕. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหา และความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนของการวางแผนแก้ไขปัญหา ซึ่งมีการแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ แบบ คือ

๑. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

๒. การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ

๓. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ทศพล กฤตยพิสิฐ (๒๕๓๗, น.๑๓) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนในการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพ ออกเป็น ๕ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ ๓ การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ ๔ การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ ๕ การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

นอกจากนี้ WHO / UNICEF (๑๙๗๘, pp. ๔๑-๔๙) ได้เสนอ รูปแบบของกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ ๔ ขั้นตอน คือ

๑. การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง

๒. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการ และบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน

๓. การใช้ประโยชน์ โดยประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรม มาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

๔. การได้รับประโยชน์ โดยประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน

เมื่อพิจารณาอีกส่วนหนึ่ง จะเห็นได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมเริ่มจากการศึกษาชุมชน โดยนักพัฒนาร่วมกับชาวบ้านในชุมชน ร่วมกันเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ทรัพยากรที่มีในชุมชน และปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนแก้ไข ปัญหา การศึกษาชุมชนจะช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และรวมกลุ่มกันวางแผนแก้ไขปัญหา โดยนักพัฒนาจะเป็นฝ่ายกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น ดังที่ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (๒๕๓๐, น.๖๑-๖๓) ได้กล่าวว่า กระบวนการในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท มี ๔ ขั้นตอน คือ

๑. การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนักพัฒนา ศึกษา และเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ใน ชุมชนร่วมกับ ประชาชน โดยใช้วิธีการสังเกต และสัมภาษณ์ทั้งทางตรง/ทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจหาได้จาก เอกสาร / งานวิจัย

๒. การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มกันอภิปราย ถกเถียง แสดงความคิดเห็น นักพัฒนาเป็นผู้ประสานงาน โดยคอยจัดลำดับผู้อภิปรายให้ข้อเท็จจริง และสรุปประเด็น สำคัญเป็นหลัก ส่วนชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้าร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และนักพัฒนาต้องกระตุ้น เร่งเร้าให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

๓. การลงมือปฏิบัติตามแผน หรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ ๒ โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธาและเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนา ชุมชน

๔. การประเมินผลงาน โดยชาวบ้าน และนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนดูแลปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผล เพื่อที่จะได้ แก้ไขได้ทันที

ส่วน เดวิท แมทิวส์ (เขียน) จูริวุฒิ เสนาคำ (แปล), (๒๕๕๑, น.๑๕) ได้เสนอหลักการ เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังต่อไปนี้

๑. การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้น แต่รวมถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม และเป็นขั้นแรกของการกระตุ้นสำนึกของประชาชน และร่วมแก้ไขปัญหากำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

๒. การสร้างทางเลือกให้กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ เป็นกระบวนการตัดสินใจที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาจะยังไม่ตกลงเห็นพ้องต้องกัน แต่เป็นการสร้างแนวกว้าง ๆ และเผยให้เห็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

๓. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมระดมพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ นำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรมเผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจร่วมกันได้ กิจกรรมสาธารณะเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของผู้คน จึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

๔. การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าความพยายาม และกิจกรรมที่ดำเนินการใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนพวกเขา เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมิน และปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้น ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้น การตัดสินใจ (Decision making) จึงเป็นส่วนสำคัญที่นักพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นฝ่ายกำหนดความต้องการ ในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง

โดยสรุป จะพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วม มีกระบวนการที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

๒. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้

๓. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

๔. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

๕. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

สรุป แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรชุมชน ดังกล่าว มีความสำคัญต่อการที่ชุมชนจะนำกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นไปประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรมที่จำเป็นต้องอาศัยความรักและความเอาใจใส่ต่อมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้น เพราะถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการที่เหมาะสมแล้ว มรดกทางวัฒนธรรมย่อมเกิดความเสียหาย และอาจถูกนำไปใช้ในทางที่ผิด ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

๕. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มณี พยอมยงค์ (๒๕๒๗) ได้ศึกษาถึงลักษณะการบันทึกของวรรณกรรมล้านนาว่า วรรณกรรมที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น วัตถุประสงค์ในการบันทึกตั้งแต่โบราณจะมีทั้งการจารึกบนหลักศิลา ใบเสมา ระฆัง กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ฐานพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป เป็นต้น ตลอดจนไปจนถึงการจารึกบน “หลาบเงิน” คือแผ่นเงิน ที่ทำให้บางและเรียวยาว มีลักษณะคล้าย ใบลานมีจารึกตัวอักษร เช่น หลาบเงินจารึกของพระนางวิสุทธิเทวี หลาบเงินจารึกพระเจ้าสุทโธธรรมราชา อีกลักษณะหนึ่งคือ การจาร ได้แก่การใช้เหล็กแหลมจารบนใบลาน ต่อมาก็มีการใช้ปากกาที่ทำจากก้านกูด (พืชชนิดหนึ่ง) จุ่มหมึกดำ ซึ่งทำจากเขม่าไฟผสมน้ำ เขียนบันทึกลงในกระดาษสาหรือสมุดข่อย ภาษาล้านนาเรียกว่า “ป๋ีบสา” ลักษณะการจารึกเช่นนี้ มีมาตั้งแต่โบราณ และมีอยู่ตามวัดต่างๆ จนกระทั่งปัจจุบัน

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (๒๕๓๔) ได้ศึกษาถึงลักษณะตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกวรรณคดีในล้านนา พบว่าจากหลักฐานที่ค้นพบ มีการใช้อักษรในการจารึก ๓ ชนิด คือ

๑. “ตัวอักษรไทยยวน” ไทยล้านนา หรือ “ตัวหนังสือเมือง” เป็นอักษรของล้านนาไทย ที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม และเป็นที่แพร่หลายในภาคเหนือซึ่งในปัจจุบันยังมีการใช้จารึกอยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการจารึกเรื่องราวต่างๆ ของล้านนา

๒. “ตัวอักษรสุโขทัย” หรือตัวหนังสือฝักขามได้แก่ตัวอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์ขึ้น สันนิษฐานว่า คงได้รับเข้ามาใช้ในสมัยพระเจ้ากือนา เมื่อพระมหาสุมนเถระได้นำ

พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ในล้านนาไทย ปรากฏใช้ศิลาจารึกลงบนศิลา ลักษณะคล้ายคลึงกับตัวอักษร “ไทยน้อย” ของอีสาน หรืออักษรลาวล้านช้าง

๓. ”ตัวอักษรขอมไทย” (ขอมเมือง, ขอมเสียบ) หรือ “อักษรไทยนิเทศ” ได้แก่การเอาตัวอักษรไทยยวนกับตัวอักษรสุโขทัยมาผสมกัน โดยใช้ตัวอักษรสุโขทัยเขียนตัวกลมๆ แบบอักษรไทยยวน มีการเติมสะกดตามแบบอักษรของขอม ตัวขอมไทยนี้สันนิษฐานว่าได้ใช้ในระยะเวลาหลังจากที่เชียงใหม่พ้นจากการยึดครองของพม่าแล้วระยะหนึ่ง ตัวอักษรชนิดนี้ผู้รู้บางท่านไม่แยกเป็นชนิดต่างหาก เพราะเป็นเพียงการผสมผสานจากตัว อักษร ๒ ชนิดแรก จึงมีการแบ่งอักษรที่ใช้ในล้านนาเป็น ๒ ชนิดคือ “อักษรไทยยวน” กับ “อักษรฝักขาม” เท่านั้น

สิงฆะ วรรณสัย (๒๕๒๓) ได้ศึกษาและแบ่งวรรณกรรมล้านนาตามลักษณะเนื้อเรื่อง ออกเป็น ๒ ประเภท คือวรรณกรรมทางศาสนาและวรรณกรรมทางโลก และได้แบ่งวรรณกรรมทางโลกออกเป็น ๒ สมัย คือ สมัยก่อนรัตนโกสินทร์และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยอาศัยการสันนิษฐาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการแบ่งตามยุคสมัยในขอบเขตและระยะเวลาที่กว้างเกินไป

ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ และ อุดม รุ่งเรืองศรี (๒๕๒๗) ได้แบ่งวรรณกรรมล้านนา ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ วรรณกรรมลายลักษณ์ และวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือวรรณกรรมที่ถ่ายทอดด้วยตัวอักษรกับวรรณกรรมที่ถ่ายทอดด้วยวาจาและแบ่งย่อยออกไปอีกตามวรรณกรรมทั้ง ๒ ประเภทนั้น เช่น วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ นิทานชาวบ้าน ภาษิตล้านนา ปริศนาคำทาย เป็นต้น ส่วนวรรณกรรมลายลักษณ์นั้น ได้แก่ วรรณกรรมประเภทบาลี วรรณกรรมชาดก ตำนาน ประวัติศาสตร์ ตำรา กฎหมาย คำสอน กวีนิพนธ์ ครัวว โคลง กาพย์ ร่าย เป็นต้น

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (๒๕๒๗ น. ๑๑๔-๑๑๖) ได้ศึกษาและแบ่งวรรณกรรมล้านนาตามรูปแบบของวรรณกรรมต้นฉบับที่ปรากฏในล้านนานั้นเรียบเรียงด้วยภาษา ๒ ภาษา ได้แก่ วรรณกรรมที่แต่งหรือเรียบเรียงเป็นภาษาบาลีประเภทหนึ่ง และที่แต่งด้วยภาษาท้องถิ่นไทยล้านนาอีกประเภทหนึ่งและกล่าวถึงลักษณะนิยมในการแต่งวรรณคดีล้านนาว่า การแต่งวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาในล้านนานั้นมีลักษณะหรือธรรมเนียมในการแต่งที่คล้ายคลึงกัน คือ

ก. บทไหว้ครู หรือบทสรรเสริญพระคุณของครู ซึ่งกวีจะยกย่องพระคุณครูที่ให้ความรู้ โดยก่อนจะเขียนวรรณกรรมหรือเรื่องราวต่างๆ จึงไหว้ครูก่อนเพื่อความเป็นสิริมงคล

ข. บทชมความรุ่งเรืองของศาสนา ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์กัน หากบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง กษัตริย์ทรงทศพิธราชธรรมแล้ว ศาสนาก็รุ่งเรืองตามไปด้วย

ค. บทหลักธรรม หรือเนื้อเรื่อง ซึ่งจะกล่าวถึงหลักใหญ่ของการเขียน ได้แก่ หลักธรรม คำสอน ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา โดยเฉพาะคำสอน และชาดกต่างๆ

ง. บทลงท้ายหรือบทอวสาน เป็นการกล่าวถึงเรื่องที่เขียนโดยสรุป มุ่งหวังความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา การปกครองโดยธรรมของชนชั้นผู้ปกครอง

รวมทั้งเขียนถึงความปรารถนาของผู้เขียนที่มุ่งเข้าสู่นิพพาน และกล่าวถึงวันเดือนปีที่เขียนสำเร็จบริบูรณ์

ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๑๖) ได้กล่าวถึงลักษณะวรรณกรรมล้านนาหรือภาคเหนือที่มีประเภทต่างๆ ทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะ ที่ได้สะท้อนถึงพัฒนาการทางพระพุทธศาสนาและ วรรณคดีในล้านนาที่ส่งผลต่อคตินิยม ความเชื่อและภูมิปัญญาของสังคม

สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ (๒๕๕๖) ได้ทำการศึกษาวิจัยและทำการอนุรักษ์พระคัมภีร์ล้านนา โดยศึกษา วิเคราะห์ คตินิยม ความเชื่อ ในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาบางฉบับที่ค้นพบในล้านนา โดยพยายามรักษาดั้งเดิมของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่ค้นพบและปริวรรตเป็นภาษาไทย โดยการศึกษาวิเคราะห์ถึงเนื้อหาสาระและบริบทต่างๆ ที่สำคัญ

คัมภีร์ เขียนยันต์ (๒๕๓๕) ได้รวบรวมคตินิยม ความเชื่อ และพิธีกรรมที่มีอยู่ในคัมภีร์ประเภทต่างๆ ของล้านนา มาประยุกต์ใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อตามท้องถิ่น โดยแบ่งออกเป็นบทต่างๆ เช่น ประเภทคำบูชา ความเชื่อในท้องถิ่น คตินิยมสอนใจ และศาสนาพิธีของชาวล้านนา

เรณู อรรฐาเมศร์ (๒๕๒๘) ได้ศึกษาเรื่องโลกทรรศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรมพบว่า โลกทรรศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อการอบรมสั่งสอนนั้น ชาวล้านนาเห็นว่า ก่อให้เกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อมวลมนุษย์ คือ เป็นการรักษาไว้ซึ่งระบบสังคม และก่อให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม

พระมหาวัฒน์ วุฒนสุธี (๒๕๕๕) ได้ศึกษาถึงประวัติพัฒนาการพระพุทธศาสนาของล้านนาและอิทธิพลคำสอนเรื่องคุณธรรมและการจำแนกลักษณะคุณธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาษิตล้านนา เฉพาะด้านสุภาษิต ผลจากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวล้านนาในทุกระดับชั้น โดยชาวล้านนาผู้ที่มีความรู้ได้นำคตินิยมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมมาผสมผสานกันโดยใช้ภาษาพื้นเมืองล้านนาพร้อมทั้งยกตัวอย่างที่คนส่วนใหญ่รู้เห็นเข้าใจได้ง่ายมาเป็นคตินิยมสอนผู้คนในสังคม

ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร (๒๕๔๐) ได้แปลคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ที่รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ ที่ว่าด้วยเรื่องของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการเมืองการปกครองในดินแดนล้านนา โดยเนื้อความในชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าและกาลเวลาที่พระองค์ได้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ชินกาล หรือ พระพุทธเจ้าผู้ชนะแล้ว และได้กล่าวพระโพธิสัตว์ไว้เป็น ๓ พวก คือ

- ๑) พระโพธิสัตว์สัตถาธิก
- ๒) พระโพธิสัตว์วิริยาธิก
- ๓) พระโพธิสัตว์ปัญญาธิก

สำหรับพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญบารมีถึง ๔ อสงไขยแสนกัลป์ จึงสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า จัดเป็นพวกปัญญาธิก และกล่าวถึงคราวเป็นไป ตั้งแต่เสด็จสู่พระครรภ์พระมารดา

และออกบวชเป็นพระพุทธเจ้า ประกาศพระศาสนาและปรินิพพาน โดยเป็นการกล่าวถึงพุทธประวัติอย่างย่อ ๆ แต่ได้ใจความ แสดงถึงความรู้ในพุทธประวัติของท่านเป็นอย่างดี โดยมีการเรียงลำดับตามพุทธประวัติ และการสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งแต่ครั้งที่ ๑-๕ ในสถานที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ในอินเดียหรือชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล จนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช รวมทั้งการกล่าวถึงประวัติพระพุทธรูปที่เผยแพร่จากชมพูทวีปไปสู่ลังกาทวีป และประชาชนในลังกา ยอมรับนับถือพระพุทธรูปและทะนุบำรุงอย่างเต็มที่

ต่อมาการกล่าวถึงการสร้างนครทริภุชชัย การสร้างอาณาจักรล้านนาของพระเจ้ามังราย และลำดับกษัตริย์ของล้านนาเกือบทุกพระองค์ โดยกล่าวให้เห็นถึงความเป็นไปของบ้านเมืองและความเป็นไปของพระพุทธรูปที่มีการเชื่อมโยงกันพร้อมทั้งกล่าวถึงสถานที่ทางพระพุทธรูป ในอดีต ประวัติพระแก้วมรกต วัดเจดีย์หลวง ฯลฯ และความรุ่งเรืองแห่งบ้านเมือง และพระพุทธรูปในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งนับว่าเป็นยุคทองของล้านนาไทย และต่อมาก็กล่าวถึงลำดับกษัตริย์อีก ๒ พระองค์ ก่อนที่ท่านจะรจนาไว้ตอนจบในสมัยพระเมืองแก้ว โดยในตอนจบ ท่านผู้รจนาได้บอกไว้ว่า “คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ข้าพเจ้าได้รจนาเอาไว้เพื่อให้พระพุทธรูปยังยืนนาน จบเมื่อปีชวด จุลศักราช ๘๗๘ ตรงกับพระศาสนาปรินิพพานแล้วได้ ๒๐๖๐ ปี”

กรมศิลปากร (๒๕๕๐) ได้จัดปริวรรตและเรียบเรียงคัมภีร์ศาสนวงศ์ ที่รจนาโดยพระปัญญาสามิเถระ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึง การเข้ามาของพระพุทธรูปในดินแดนสุวรรณภูมิ ตั้งแต่ในสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๔ หลังจากการส่งสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งแต่เดิมดินแดนแถบนี้ เชื่อกันว่า มีการนับถือผี สาง เทวดา หรือมีความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เมื่อพระพุทธรูปแพร่เข้ามา พระโสมเถระและพระอุตตเถระ ได้แสดงพรหมชาลสูตรให้ประชาชนชาวสุวรรณภูมิเลื่อมใส ซึ่งกล่าวกันว่า การที่พระเถระทั้งสอง ได้แสดงพรหมชาลสูตรนั้นก็เพื่อให้ชาวสุวรรณภูมิได้เข้าใจถึงความเชื่อหรือทิวทัศน์ต่าง ๆ และสอนให้มีความสอดคล้องกับความเชื่อของตนและหลักธรรมในพระพุทธรูปศาสนา

ปริญญา กายสิทธิ์ (๒๕๒๘) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาในช่วง พ.ศ. ๑๙๑๒- ๒๑๐๑ โดยศึกษาถึงความเคลื่อนไหวของพระพุทธรูปศาสนาที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับโครงสร้างของสถาบันพระพุทธรูปศาสนา และบทบาทของพระพุทธรูปศาสนาในล้านนาที่มีอิทธิพลต่อการเมือง การปกครองและวิถีชีวิตของชาวล้านนา

ยุพิน เข็มมุกด์ (๒๕๒๗) ได้ศึกษาถึงเรื่องราวของพระพุทธรูปศาสนาในอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๓๘- ๒๑๐๑ ที่ได้มีการศึกษาและพิจารณาถึงรูปแบบและอิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนาที่เข้ามาในอาณาจักรล้านนา โดยอาศัยหลักฐานจากวรรณคดีทางพระพุทธรูปศาสนา และเอกสารในประเภทต่าง ๆ ทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ รวมทั้งศิลา

จารึกที่ปรากฏในภาคเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานของพระมหาเถระและบุคคลชาวล้านนาที่แต่งไว้ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (๒๕๒๗) ได้ศึกษาและเสนอบทความเกี่ยวกับล้านนาคติในแง่ของประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการปกครองของราชวงศ์มังรายที่มีต่ออาณาจักรล้านนาและความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในแง่ของวรรณคดีล้านนา โดยยกตัวอย่างพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์สมัยนั้นว่าทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (ราว พ.ศ.๑๙๒๘ - ๑๙๔๔) ทรงโปรดให้หุ้มองค์พระธาตุทริภุญชัยด้วยแผ่นทอง ขณะเดียวกันก็มีพระเถระชาวเชียงใหม่ เช่น พระเมธังกร พระคัมภีร์ พระญาณมงคล พระสารีบุตร พระอนันท์ ฯลฯ พร้อมกับพระสงฆ์ชาวรามัญจำนวนหนึ่ง ได้เดินทางไปศึกษาหลักธรรมที่เกาะลังกา พร้อมทั้งได้บวชใหม่อีกครั้ง และกล่าวถึงการอันเชิญพระพุทธรูปศิหิงค์มาประดิษฐานที่เชียงใหม่ รวมทั้งการสถาปนาพระบรมสารีริกธาตุสถาน โดยโปรดให้สร้างเจดีย์หลวงขึ้นกลางเมืองเชียงใหม่เพื่ออุทิศถวายให้กับพระราชบิดา เป็นต้น

ไกรศรี นิมมานเหมินท์ (๒๕๒๗) ได้ศึกษาและเสนอบทความเกี่ยวกับการศึกษาและพัฒนาของพระพุทธศาสนาในล้านนา เช่น เรื่องการสังคายนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ - ๒๐๓๐) ที่ทรงเลื่อมใสทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และทรงมีแนวความคิดที่จะรักษาพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์โดยให้มีพระไตรปิฎกอันบริสุทธิ์ ด้วยการอุปถัมภ์การจัดทำ การสังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่นับว่าเป็นการสังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎกครั้งแรกในดินแดนประเทศไทย และเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก ในปีพุทธศักราช ๒๐๒๐ ที่วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด โดยมีพระธรรมทินมหาเถระเจ้าอวาสวัดป่าตาลน้อยเป็นประธานของที่ประชุมสงฆ์ในการจัดสังคายนา มีพระเถระและพระภิกษุอีกจำนวนมากเข้าร่วมการสังคายนาซึ่งล้วนเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี และมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก การรวบรวมชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีให้ถูกต้องบริสุทธิ์ต้องใช้เวลาประมาณ ๑ ปี

มณี พยอมยงค์ (๒๕๒๙) ได้ศึกษาถึงวัฒนธรรมล้านนาทั้งในด้านประเพณี เช่น ประเพณีในการเทศน์ การสวดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และความเชื่อของชาวล้านนาที่ใช้หลักความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นโดยความเชื่อทั้งสองต่างมีความสัมพันธ์ต่อกัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ (๒๕๔๒) ได้ศึกษาและรวบรวมประวัติและผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ ที่เป็นรูปธรรมจากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ทั้งในด้านวรรณคดี และหลักฐานทางโบราณวัตถุ และอธิบายวรรณคดีที่ท่านได้รจนาไว้ ทั้ง ๔ เรื่อง คือ เวสสันดรที่ปณี จักกาวทีปณี สังขยาปกาสกฏีกา และมังคลัตถที่ปณี

จากแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย แต่โดยกระบวนการทั้งหมดก็เพื่อให้เกิดการสืบสาน การอนุรักษ์และการประยุกต์ใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสม

บทที่ ๓

ประเพณีตากธรรม : กระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน

บทนี้เป็นผลการศึกษาเกี่ยวกับ ๑) ประวัติความเป็นมาและการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณี “ตากธรรม” ของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ และ ๒) ผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นไปตามข้อสังเกตเบื้องต้นที่ว่า คณะสงฆ์และชาวสูงเม่นในอดีตใช้ประเพณี “ตากธรรม” เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และสร้างชุดความรู้ใหม่ของชุมชนหรือความรู้ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของพิธีกรรมความเชื่อได้อย่างไร การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมที่รวมเอาทรัพยากรวัฒนธรรมด้านวัตถุและด้านนามธรรมอันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ความรู้ ฯลฯ ที่มีอยู่ในอดีตของชาวอำเภอสูงเม่นมีผลสืบเนื่องต่อการจัดการความรู้และการเรียนรู้ของสังคมในปัจจุบันอย่างไร และการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมด้วยการฟื้นฟู “ประเพณีตากธรรม” ของวัดสูงเม่น จะสร้างชุดความรู้ในการรักษาคัมภีร์ วรรณกรรม โบราณคดี และการจัดการเรียนรู้ของสังคมในสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างไร โดยมีผลการศึกษาในแต่ละด้าน ดังนี้

๑. บริบทและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

- ๑.๑ ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่
- ๑.๒ ประวัติและผลงาน “ครูบากัญจนอรัญญาสีมหาเถร” นักปราชญ์แห่งล้านนา
- ๑.๓ คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น : มรดกวัฒนธรรมแหล่งรวมวรรณกรรมล้านนา
- ๑.๔ ตู้อธรรม (หีตธัมมไตรปิฎก) ลายรดน้ำ : มรดกธรรมเจ้าหลวงเมืองแพร่

๒. ประเพณีตากธรรม : กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมพื้นบ้าน

- ๒.๑ ประเพณีตากธรรม : แนวคิดการรักษา ส่งเสริม ปกป้องคัมภีร์ธรรม
- ๒.๒ ประเพณีตากธรรม : ล้านนา ลาว ไทย วิถีแห่งการสืบทอดมรดกคัมภีร์ธรรม

๓. การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น

- ๓.๑ แนวคิดในการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม
- ๓.๒ ขั้นตอนและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม
- ๓.๓ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน
- ๓.๔ ประเพณีตากธรรม : พัฒนาการสู่ศูนย์เรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

๔. สรุป

- ๔.๑ การจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยนัยแห่งประเพณี
- ๔.๒ การจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยนัยแห่งกระบวนการพัฒนา
- ๔.๓ ผลจากการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมวัดสูงเม่น

๑. บริบทและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

การศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องและข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ศึกษา คือ วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ จะทำให้ผู้ที่สนใจเข้าใจในบริบท ความเป็นมา และทราบถึงข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้อย่างเข้าใจโดยเฉพาะในบริบทของ “การจัดการทางวัฒนธรรม-ประเพณี” ที่มีความสำคัญและมีความละเอียดอ่อนต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน

๑.๑ ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่

วัดสูงเม่น สันนิฐานว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีต่อเนื่องสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่ก็ถือว่าอยู่ในช่วงรอยต่อระหว่างสมัยที่พม่าปกครองล้านนาและในช่วงที่ชาวล้านนาร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินขับไล่พม่า ซึ่งเป็นช่วงเริ่มมีการพลิกฟื้นอารยธรรมล้านนาให้กลับมามีบทบาทในการพัฒนาบ้านเมือง และการค้าขูพระพุทธศาสนา ซึ่งจากหลักฐานตามประวัติของครูบาศรีวิชัยญาณวชิโรดมซึ่งท่านเป็นเจ้าของอารามระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๓๒-๒๔๐๙ ก็พบว่า มีวัดสูงเม่นมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว

วัดสูงเม่น เดิมเรียกว่า “วัดสูงเม่น” โดยมีเรื่องเล่าสืบ ๆ กันมาว่าแต่เดิมสถานที่ที่ตำบลสูงเม่นเป็นป่าไผ่และทุ่งหญ้า รวมถึงป่าไม้เบญจพันธุ์ มี “เม่น” ซึ่งเป็นสัตว์ป่าตระกูลหมอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากและประกอบกับสถานที่เป็นที่ทำเลดีมีหญ้าและทำน้ำบริบูรณ์ พวกพ่อค้าวาณิชย์และคนเดินทางในสมัยอดีตจึงมักจะมาแวะพักแรมกันในบริเวณดังกล่าว จนเรียกพื้นที่ตำบลนี้ว่า “ปางสูงเม่น” การที่พวกสัตว์และ “เม่น” อาศัยอยู่รวมกันมากหรือมีเม่นมากในบริเวณนี้ คนจึงเรียกเป็นภาษาท้องถิ่นว่า “สูง” ซึ่งได้ชื่อตามนิมิตของฝูงเม่นว่า “บ้านสูงเม่น”

สำหรับวัดสูงเม่นนั้น ก็เช่นกันถือว่าเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งในจังหวัดแพร่มีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปี ผู้คนรู้จักวัดนี้ดีในสมัยที่ครูบาศรีวิชัยญาณวชิโรดม หรือชาวบ้านมักเรียกสั้น ๆ ว่า “ครูบามหาเถรเจ้า” ซึ่งเป็นพระเถระที่มีผู้คนเคารพนับถือจำนวนมากนับตั้งแต่เจ้าผู้ครองนครไปจนถึงราษฎร โดยท่านเป็นพระที่มีความรู้ความสามารถ เป็นนักปราชญ์ทางวรรณกรรมล้านนา และมีศิลาจารวัตรอันงดงาม

การที่จะนับอายุวัดสูงเม่นจำเป็นต้องอาศัยบริบทหลาย ๆ ด้าน ทั้งหลักฐานทางประวัติและจากตำนานต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักฐานทางวรรณกรรมสำคัญเรื่อง “ตำนานธรรมครูบามหาเถรเจ้า” ซึ่งเจ้าหลวงอินทวิชัย เจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้มอบหมายให้หนานจันทร์ดีบและหมื่นวัดเขียนไว้เมื่อ จ.ศ. ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) โดยเป็นใบลานหนา ๔๕ ใบ ใบละ ๔ บรรทัดเรียกว่าลานสี่คันพบและเก็บรักษาไว้ที่วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ซึ่งมีข้อความกล่าวถึงประวัติพระครูบามหาเถรเจ้าว่าเข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสูงเม่นซึ่งเป็นวัดที่มีอยู่ก่อนแล้วในหมู่บ้านสูงเม่นในสมัยนั้นและกล่าวถึงการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถรเจ้า (ดูใน ประวัติวัดสูงเม่น, ๒๕๓๙ และสัมภาษณ์พ่อหนานพรหมา กาศมณี) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“...ถึงยามตีรุ่งเจ้า พ่อเจ้าอินทราชราชา ก็นำครุบามหา
 เถรเจ้าเข้าสู่เวียงโกศย คนทั้งหลายก็เข้ามากราบไหว้บูชาครุ
 บาทนยศใหญ่ที่วัดช่วงแก้วศรีจุม เป็นปี จ.ศ. ๑๑๔๑ ดับเม็ด
 พ.ศ. ๒๓๒๒ ยามนั้นพ่อเจ้ามักใคร่สร้างยังมณฑปไว้ประดิษฐาน
 พระละรียปฎิภาที่วัดสูงเม่น เมืองมานตันใต้ จึงมีราชอาญาวาง
 ทือแก่ตัวแสนจิตตะปัญญารับราชโองการกับด้วยหมื่นวัด
 ออกไปจ๊กจวน (ซักชวน) ป่าวร้องเอากันเข้าป่าตัดไม้ มาแปง
 มณฑป (มาสร้างมณฑป) แล้วเกณฑ์เอาพวกสล่าตาแสงใน
 และสล่าตาแสงนอก (ช่างสาขาต่าง ๆ) ทือมาวัดมอกศอกวา
 ยามนั้นเข้าก็เอากันไปจัดแจงตามราชโองการสร้างแปงมณฑปไว้
 ที่วัดสูงเม่น มีขนาดกว้าง ๕ วา ยาว ๗ วา ติดทาน้ำฮักน้ำทาง
 แปงฮางเฮือใส่น้ำฮองตัน (รงน้ำที่โคนเสา) เสากู้ตัน (ทุกตัน)
 กั้นมดปวก ลำเสาสลักด้วยลายเถาว์ลัยหวันเสากี้ยวขึ้นไปถึงคอ
 เสากู้ตัน ฝาผนังทึบเขียนรูปชาดกปางเสวยพระชาติเป็นพระ
 เวสสันดรไว้ด้านเหนือและด้านใต้ ส่วนด้านหน้าทางตะวันออก
 เขียนปางเสด็จออกบวชของเจ้าสิทธารถ (พระสิทธัตถะกุมาร)
 ปายบนหน้าจั่วขจิตด้วยดวงดอกรูปเทพนมทาดด้วยน้ำฮัก น้ำทาง
 และคำแดงดูเรื่องเรือ เพื่อทือเป็นที่จำเรียดาแล้วสร้างมณฑป
 ครอบไว้อีกชั้นหนึ่งเป็นมณฑปสองชั้น ชั้นนอกก่อด้วยอิฐถือปูน
 มาขึ้นมาประมาณ ๒ ศอกแล้วบุชี่ลูกกรง มองเห็นรูปจิตรกรรม
 ฝาผนังได้ดี งานก่อสร้างได้ทำประมาณเดือนเศษๆ...”

และความว่าจากตำนานการสร้างธรรมดังกล่าว ยังระบุอีกว่า

“...เมื่อสมคณิงแล้วตัวแสนปิงผู้ใหญ่อันท่านใส่
 ไว้ต่างตำกับท่านแสนจิตตะปัญญาจำกันว่า สองเราก็มาสร้าง
 พระมณฑปก็ครบบรมวลแล้ว ยังค้างแต่หมักกาตางใต้เต้ายังไป
 ต้นแล้วเตื่อ (คงค้างแต่ถนนหนทางที่ยังสร้างไม่เสร็จ) จึงป่าว
 ร้องไพร่ราษฎรว่าจักสร้างตางเพื่อพ่อเจ้าจักเสด็จผ่านมานี้ ทือ
 มาช่วยกันแปงตางตีเส้นใหม่ตั้งหมอน้ำและปิกจอน้อยตุงใจปลุก
 กล้วยอ้อย ยายเป็นถ้อยตังาม ที่ไหนต่ำถมทือสูง ที่ใดเป็นท่าทือ
 แปงชัว (สะพาน)...”

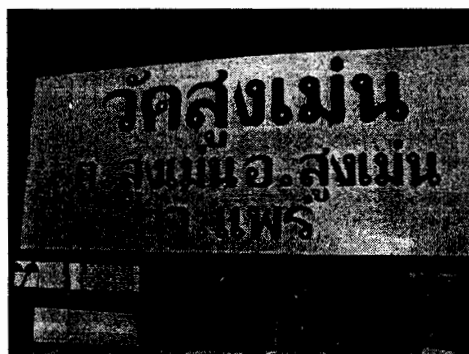
“...พอสำเร็จบรมวลแล้ว ก็เข้าไปกราบทูลว่า งานเสร็จ
 แล้วสมควรยาดราได้ ยามนั้นพระปิ่นแก้วก็ได้ปุกป่าวแก่ขุนหาญ
 น้อยใหญ่ทือห้างไพร่พลโยธาทั้งเสนา ๔ หมู่ ทือตีตูปไปก่อน

หน้าพวกหอกดาบหอบกอนไปเต็มหลัง เสียงนั้นเสียงเกิดก้อง เสียงจ้ำงม้าย้องอึงดังไปรอดร่องกาศหน้าดอนตัน (ตลาดหน้าบ้านดอนตัน) มีฝูงคนเอากันมาต้อนรับ ฟ่องก็ค้ำับจำชาน พ่องยกของมาตานจิมเจ้าครุบา ยามตาวันกาล่วงบ้าย จึงด้วยออกจากบ้านดอนตันเอากันลัดโต่งกว้าง (ทุ่งกว้าง) สู่บ้านหลวง คนทั้งปวงออกมาต้อนรับเนืองนอง ถวายของต่อหน้าสมเด็จพระเจ้าฟ้าและต้นครุบาทหาเถรเจ้า ยามนั้นเขาอาราธนาต้นครุบายศใหญ่ท่านได้เตสนาธรรม เสร็จแล้วเขาก็นำเอาแผ่นผ้าแปงเป็นกัมปี้ธรรม (ผ้าห่อพระคัมภีร์) ถวายนำตามแต่ได้มหาเถรท่าน ใ้ทักได้ไซวาจำสมควรแก่เวลาตาวันกาล่วงบ้ายลงแลง อดใจแข็ง ยกออกมีวัดสูงเม่นเป็นมอกบ้ายตาง ลางพ่องขอแบกกัมปี้ธรรม นำไปก่อน พวกเด็กอ่อนจุมสาวชาวบ้านเดินติดตามชบวนยศใหญ่ไต่ตางไปตามโต่ง แล้วถึงฮอดกลางช่วงแก้วอารามวัดสูงเม่นยามตาวันแดงๆ เขาห้างแปงตีไว้ในวิหารหลังงามใหญ่ แล้วนั้นเป็นกองจิ่งได้จะหลองอืดเอ้า กับสมเด็จพระเจ้าเมือง และไพร่ราษฎรถ้วน ๗ วัน ๗ คืน...”

ตำนานดังกล่าวได้ระบุถึงคัมภีร์ธรรมที่เจ้าหลวงอินทราชาและราษฎรได้ร่วมการสร้างว่ามีจำนวนมากมาย ดังนี้

“...กัมปี้ธรรมนำมาหนนี้นับได้มีวินัยอังคฺตระนิกาย ๔๘๖ ผูก เป็นมัดมี๘๙ มัด จัดเป็นใบลานได้ ๑๔,๘๐๐ ใบลาน ส่วนที่เป็นบาลีอรรถกถามี ๒๕๖๗ มัด จัดเป็นผูกได้ ๘๘๔๕ ผูก เป็นใบลานได้ ๘๕,๐๐๐ ใบลาน มีมูลกัจจายนะและบาลีศัพท์สูตร บาลีสังขยา บาลีสนธิและบาลีสมาส ขยาด กิตต์ สนธิ และธัมมะปาตี...”

จากตำนานการสร้างธรรมของครุบาทหาเถรดังกล่าว แสดงถึงประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของวัดสูงเม่นเป็นอย่างดี

เสนาสนะ และปูชนียวัตถุ/โบราณวัตถุวัดสูงเม่น

วัดสูงเม่นได้รับพระราชวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๗๖ มีขนาดกว้าง ๑๘ เมตร ยาว ๓๐ เมตร และมีปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน และโบราณวัตถุ ที่สำคัญ ได้แก่

๑. อุโบสถ อุโบสถวัดสูงเม่นเป็นอุโบสถเก่าแก่ศิลปะล้านนาหลังหนึ่งที่มีความงดงาม สันนิฐานว่ามีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปี โดยมีขนาดกว้าง ๑๓ เมตร ยาว ๒๗ เมตร ลักษณะทั่วไป โครงสร้างเป็นแบบทรงล้านนาพื้นเมือง มีลวดลายล้านนาพื้นเมืองปนศิลปะพม่า มีเสาไม้สัก จำนวน ๑๖ ต้น ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๘๐ ซม. สูง ๗ วาลงรักสีด้าเขียนลายเถาว์ด้วยสีทอง เพดานอุโบสถขจิตด้วยลวดลายแบบศิลปะพม่าและล้านนา หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา หน้าบันสลักรูปนาคีเกี่ยวพันกัน อุโบสถได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์สืบต่อ ๆ กันมาหลายสมัย แต่ตัว โครงสร้างอุโบสถเป็นของเก่า ไม่มีการขยายหรือรื้อสร้างใหม่แต่อย่างใด อุโบสถหลังนี้เดิมเป็น วิหารได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ สมัยครุบาทัญจนอรัญญีสีมหาเถร บูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ มีการเปลี่ยนแปลงหลังคาจากหญ้าคาเป็นไม้สัก โดยการตีระแนงมุงแป้นเกล็ด (แผ่นไม้สัก) ยกพื้นให้ สูงขึ้น

ครั้งที่ ๒ สมัยพระครูปัญญาวุฒิกม บูรณะเมื่อพ.ศ. ๒๔๖๙ มีการเทพื้นด้วยคอนกรีต ต่อมุข มุงบันไดด้านหน้า เมื่อจ.ศ. ๑๒๘๘ หรือปีพ.ศ. ๒๔๖๙ เปลี่ยนหลังคาเป็นกระเบื้องซีเมนต์ แต่งแทนพระประธานเป็นพระจกสีต่าง ๆ และได้ทำการผูกพัทธสีมา พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงเรียกวิหาร หลังนี้เป็นอุโบสถตลอดมา

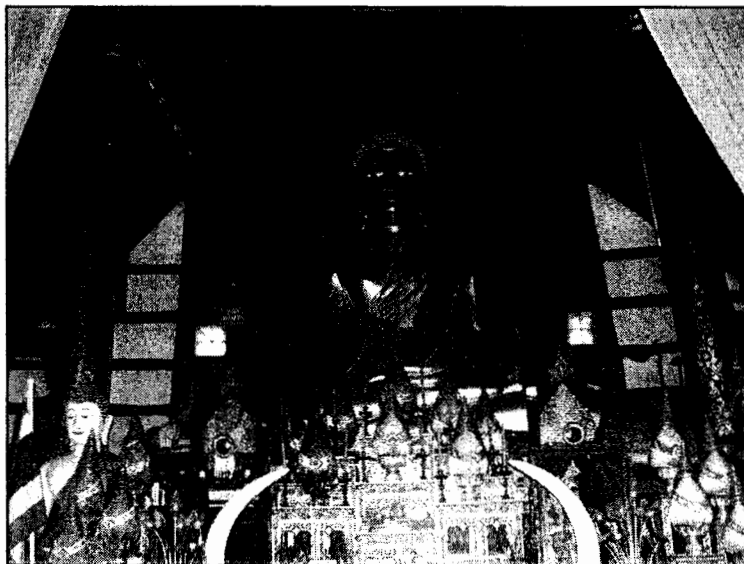
ครั้งที่ ๓ พระครูธรรมมานุรักษ์ บูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๐ โดยการขยาย หน้าต่างให้กว้างเปลี่ยนหลังคาจากมุงกระเบื้องซีเมนต์มาเป็นกระเบื้องเคลือบดินเผา ลวดลาย และดอกดวงต่าง ๆ คงสภาพไว้ตามเดิม มีแต่เพิ่มซุ้มเหนือหน้าต่าง ให้เป็นลายไทยและประตู อุโบสถ ด้านตะวันตก และด้านตะวันออก ได้แกะสลักเป็นรูปดอกบัว ๔ เหล่า ที่บานหน้าต่างได้ แกะสลักเป็นลายไทย

๒. หอพระไตรปิฎก เป็นตึกชั้นเดียว พื้นเทคอนกรีต หลังคามุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ มีขนาดกว้าง ๔.๘ เมตร ยาว ๖.๕ เมตร มีรางน้ำล้อมรอบเพื่อป้องกันมด ปลวก และแมลงต่าง ๆ หอไตรบรรจุพระไตรปิฎกฉบับพื้นเมืองและคัมภีร์ธรรม เวรณกรรมล้านนาที่ครูบามหาเถรเจ้านำมาไว้ หอไตรดังกล่าวซึ่งถือว่าเป็นสถานที่เก็บรวบรวมวรรณกรรมภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทย ต่อมาพระครูปัญญาวุฒิกิจรสร้างขึ้นแทนหอพระไตรปิฎกหลังเก่าที่ครูบามหาเถรสร้างไว้ หอพระไตรปิฎกหลังใหม่นี้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙

๓. พระประธานในโบสถ์ เป็นพระพุทธรูปปางมารพิชัยก่อด้วยอิฐถือปูน เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ ไม่ปรากฏผู้สร้างมาก่อนได้รับปฏิสังขรณ์สืบกันมาหลายชั่วอายุคน ได้รับการปฏิสังขรณ์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๕ สมัยพระครูปัญญาวุฒิกิจรเป็นเจ้าของวัด มีขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอก สูงจากฐานถึงพระโมลี ๖ ศอก ๑๐ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะสวยงาม วงพักตร์ชุ่มชื้นเอิบอ้ม

๕. พระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปของวัดสูงเม่นมีจำนวนหลายองค์ แต่ที่สำคัญมีจำนวน ๓ องค์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารพิชัยศิลปะสมัยเชียงแสน พบว่า เป็นของเก่ามีมาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยมีขนาดต่างกันคือ

องค์ที่ ๑ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว สูง ๓ ศอก

องค์ที่ ๒ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก สูง ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว ฐานเป็นขา ๓ เล้า

องค์ที่ ๓ หน้าตักกว้าง ๑ ศอก สูง ๑ ศอก ๑๐ นิ้ว ฐานเป็นขา ๓ เล้า

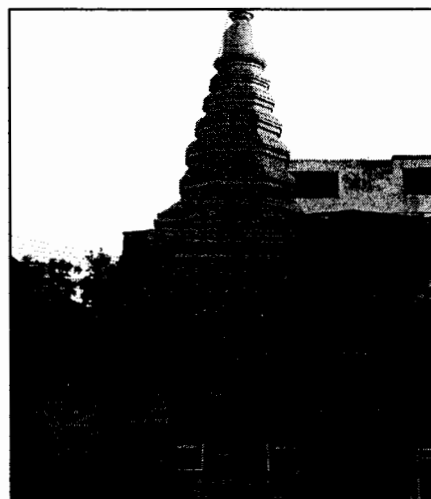
๕. พระพุทธรูปปางทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปแกะสลักด้วยไม้ลวดลายสวยงามมาก ขนาดหน้าตัก กว้าง ๑๕ นิ้ว สูง ๑๘ นิ้ว ประดับด้วยกระจกลีลาว มุกสีขาว พระพักตร์ และพระหัตถ์ลีลาว เป็นของมีมาแต่เดิม จำนวน ๒ องค์

๖. พระพุทธรูปสานด้วยไม้ เป็นพระพุทธรูปปางมารพิชัย ฉาบทาด้วยน้ำรักผสมปูน ผึงแบบโบราณ เป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบพม่า ขจิตด้วยกระจกลีลาว และฉาบทาด้วยสีทอง เป็นของเก่ามีมาแต่เดิม

๗. พระพุทธรูปสลักด้วยไม้ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ นิ้ว สูงจากฐาน ๗ นิ้ว ฉาบทาด้วยทองเหลืองมีพุทธลักษณะสวยงามมาก มีฐานบุด้วยมุกและกระจกลีลาวมีลายจารึกเป็นอักษรพื้นเมืองเป็นพระพุทธรูปที่ครูบาศุขญาณอรัญญวาสีมหาเถร สร้างไว้เมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๑๗

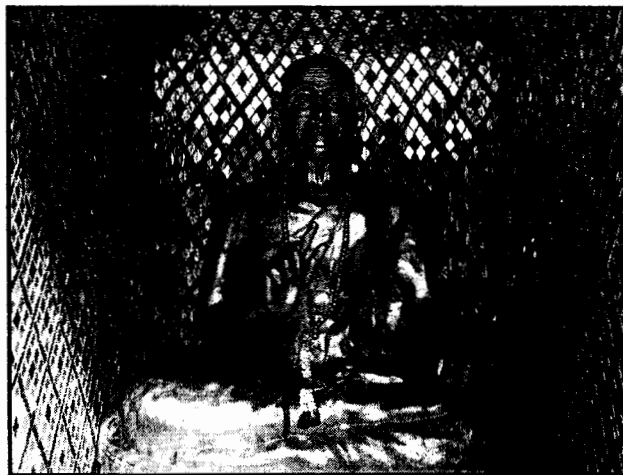
๘. พระพุทธรูปสลักด้วยไม้ มีลักษณะเป็นพระปางมารพิชัยสีหน้าพระปฤษฎางค์พิงกัน ฉาบทาด้วยสีทอง สวยงามมาก เป็นพระพุทธรูปทรงกลมสูง ๕ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปที่ครูบามหาเถรเจ้า ได้สร้าง เมื่อ จ.ศ. ๑๒๑๗

๙. เจดีย์วัดสูงเม่น เป็นเจดีย์ทรงกลมเหลี่ยม ๑๗ ฐานกว้าง ๖ วา ๓ ศอก สูง ๙ วา ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว บรรจุพระบรมธาตุและสารีริกธาตุ ซึ่งครูบาศุขญาณอรัญญวาสีมหาเถร นำมาแต่ประเทศพม่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๓ จำนวน ๑๓ ดวง ที่ฐานเจดีย์ด้านใต้ ทำเป็นซุ้มประดิษฐานรูปจำลองของครูบาศุขญาณอรัญญวาสีมหาเถรสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ สมัยพระพรหม โชติวโร เป็นเจ้าอาวาสมีงานนมัสการ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ใต้ (เดือน ๘ เหนือ) ทุกปี

๑.๒ ประวัติและผลงาน “ครูบากัญจนอรัญญาสิมहाเถร” นักปราชญ์แห่งล้านนา

“ครูบากัญจนอรัญญาสิมहाเถร” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครูบามहाเถร” เป็นพระมหาเถระที่มีชีวิตอยู่ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ท่านเกิดหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ได้ประมาณ ๘ ปี ซึ่งในสมัยนั้นการปกครองฝ่ายเหนือยังอยู่ในฐานะประเทศราช โดยมีราชวงศ์ “เจ้าเจ็ดตน” ของพระยาภาววิละเป็นผู้ครองนครเชียงใหม่ และแผ่นดินล้านนา ดังนั้น ครูบามहाเถรเจ้า จึงมีชีวิตอยู่ในระหว่างการปกครองของเจ้าผู้ครองนครที่สำคัญ (อุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๔๐) ทั้งเชียงใหม่และเมืองแพร่ ได้แก่ พระยาภาววิละ (พ.ศ. ๒๓๒๓ – ๒๓๕๖) พระยาธัมมลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๖ – ๒๓๖๔) พระยาคำพั้น (พ.ศ. ๒๓๖๔ – ๒๓๖๗) พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๘๙) พระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๙ – ๒๓๙๖) พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๙๖ – ๒๔๑๓) และก็มีเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าหลวงเมืองแพร่เป็นผู้ครองนครเวียงโกศัย

ชาติภูมิ ครูบากัญจนอรัญญาสิมहाเถร เป็นบุตรของพ่อสุปินนะ แม่จันทร์ดีบ เกิดเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ หมู่ที่ ๒ ตำบลสูงเม่น มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๒ คน คือ พ่อหนานอินตา และนายจันตะ ในวัยเด็กมีชื่อเล่นว่า “ปอย”

ในวันที่กำเนิดหลวงพ่อครูบามहाเถร ตามความบอกเล่าของครูบากันธา แห่งวัดเหมืองหม้อ กล่าวว่า “...ตอนที่ท่านครูบามहाเถรใกล้จะคลอดมีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้น คือ มีเสือโคร่งมาคาบเอาแม่จันทร์ทิพย์หนีเข้าป่าห้วยทิต ขุนเขาแม่จ๊ะ พระสุปินนะและชาวบ้านติดตามรอยเสือโคร่ง ๑ คืน ๒ วัน จึงพบเสือและแม่จันทร์ทิพย์ แต่ก็ประหลาดใจที่เสือไม่ทำร้ายแม่จันทร์ทิพย์และลูกน้อยซึ่งคลอดออกมาแล้ว นั่งเฝ้าเหมือนคอยดูแลให้ ...เสือโคร่งพอได้ยินเสียงคนมากก็เผ่นหนีเข้าป่าไปทั้ง ๒ แม่ลูกไว้โดยไม่ได้รับอันตรายเลย...” (เสือโคร่งตามตำนานโบราณเชื่อว่า เป็นเทวดามาคุ้มครองผู้มีบุญญาธิการให้ปลอดภัย)

การศึกษา ครูบาทัญจนอรัญญาวาลี ในวัยเด็กชอบที่จะไปอยู่ที่วัดสูงเม่น แต่โยมแม่ไม่
 อยากให้ไปเพราะต้องการช่วยกันทำงาน ครั้นมีอายุประมาณ ๑๐- ๑๓ ขวบ ก็ได้ศึกษาวิชาการ
 ต่าง ๆ เช่น ช่างแกะสลัก ช่างปั้น และช่างไม้ รวมทั้งอักษรวิธภาษาล้านนา โดยเด็กชายปอยเป็น
 เด็กฉลาด เรียนรู้ได้ไว

บรรพชา เด็กชายปอยได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสูงเม่น หลังจากนั้น สามเณรปอย
 ได้ไปศึกษาทั้งคันถุระและวิปัสสนาธุระกับครูบาหลายท่าน เช่น ครูบาอูตมา ที่วัดศรีชุม เวียงโกศัย
 โดยท่านเป็นคนฉลาดและสนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่ยกใคร่นับ
 ถือของเพื่อนสภธรรมิกและศรัทธาชาวบ้านศรีชุม จนถึงอายุครบอุปสมบท

อุปสมบท หลังจากที่สามเณรปอยได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนถึงวัยอุปสมบทเป็น
 พระภิกษุ ครูบาอูตมาวัดศรีชุม จึงทำการอุปสมบทให้ในปี พ.ศ.๒๓๕๒ โดยมีเจ้านายหอหน้า
 เป็นเจ้าภาพผู้อุปการะและให้การอุปถัมภ์ เพราะเห็นว่าเป็นผู้ที่มีความสนใจในการเรียนและมีผล
 การเรียนที่ดีมาก โดยให้ฉายาว่า “กัญจนภิกษุ” หรือ “กณฺจโน ภิกษุ” หลังจากอุปสมบทแล้ว
 พระกัญจนภิกษุ ได้กลับไปยังวัดสูงเม่นหลังจากบิดาของท่านเสียชีวิตและพี่ชายก็ไปมีครอบครัว
 อยู่ต่างหาก ท่านก็เริ่มงานเขียนคัมภีร์ธรรมและสั่งสอนลูกศิษย์จนสร้างผลงานที่มากมาย ที่สำคัญ
 ท่านได้ดูแลโยมแม่จันทร์ทิพย์เป็นอย่างดี โดยเมื่อท่านออกบิณฑบาต ก็ได้นำข้าวปลาอาหารไป
 แบ่งให้โยมมารดาเป็นประจำ จนกระทั่งแม่จันทร์ทิพย์ถึงแก่กรรม เมื่อภาระในการเลี้ยงดูบิดา
 มารดาท่านจึงเดินทางกลับไปช่วยงานสอนและปฏิบัติอุปัชฌาย์ อาจารย์ที่วัดศรีชุม ในเวียงโกศัย

จากบทความตอนหนึ่งของวัดสูงเม่นบันทึกการศึกษาในสมัยนั้นไว้ว่า “การเรียนใน
 สมัยนั้น เวลาสอบจะไม่สอบเป็นชั้นที่เดียว จะสอบรวมกัน สอบไปเรียนไปใครเรียนได้มากและต่อ
 ได้มากก็นับว่าได้ชั้นเรียนมากขึ้น คือ ต่อความกันทุกวันและทุกครั้ง เท่าที่ผู้เรียนจะแสดง
 ความสามารถต่อความรู้กับผู้สอนได้ซึ่งการตอนนี้ เรียกว่า การต่อหนังสือคำ ใครเรียนมากรู้มาก
 ใครเรียนน้อยรู้น้อยตามสติปัญญา”

โดยท่านครูบามหาเถรกลับไปวัดศรีชุมครั้งนี้ ท่านมุ่งศึกษาแต่วิปัสสนาธุระ จนมี
 ความรู้ที่จะฝึกอบรมลูกศิษย์ได้

การเดินทางไปศึกษาต่อและปฏิบัติธรรม ด้วยมีความประสงค์ที่จะศึกษาเล่าเรียน
 ให้ยิ่งขึ้นไป ท่านกัญจนะ จึงลาพระอุปัชฌาย์ไปศึกษาต่อที่เมืองเชียงใหม่ ด้วยการเดินธุดงค์ผ่านที่
 ทุกรันดารอย่างกล้าหาญ หลังจากนั้นได้ไปศึกษาด้านวิปัสสนาธุระกับพระมหาราชครูที่วัดสวนดอก
 ในเมืองเชียงใหม่ ตามตำนานเล่าว่า (ประวัติวัดสูงเม่น, ๒๕๓๙) พระมหาราชครูและครูบามหา
 เถรเป็นพระรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงนับถือกันและกัน โดยครูบามหาเถรนับถือพระมหาราชครู
 เพราะท่านเป็นพระผู้ใหญ่มีอำนาจทางพระสงฆ์และบ้านเมืองและมีเชื้อสายเจ้านายฝ่ายเหนือ ส่วน
 พระมหาราชครูนับถือครูบามหาเถรเพราะเป็นผู้มีคุณสมบัติสูงแตกฉานในอรรถบาลีและพระ
 ธรรมวินัย จนขอเรียนอรรถบาลีด้วยซึ่งครูบามหาเถรก็ขอเรียนด้วยวิปัสสนาธุระกับพระมหา
 ราชครูเพิ่มเติม ครูบามหาเถรได้ศึกษาเล่าเรียนและช่วยเป็นครูสอนโดยทำหน้าที่เป็นอย่างดี

ต่อมาพระมหाराชครูจึงสนับสนุนให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ แทนที่พระครูเมืองที่ว่างลง ท่านปกครองวัดพระสิงห์ด้วยดี จนได้รับสมณศักดิ์นามฉายาจากเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในสมัยนั้นว่า “ครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร”

การนำพระบรมธาตุจากพม่าสู่เวียงโกศัย ในระหว่างท่านอยู่จำพรรษาที่เชียงใหม่ ครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร ได้เดินทางไปยังประเทศพม่า เพื่อศึกษาวิปัสสนาและนัมสการองค์เจดีย์ย่านตะโก่ง ท่านได้เรียนรู้ด้านญาณสมาบัติขั้นสูง และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุจำนวนมากมาบรรจุที่เจดีย์วัดมหาโพธิ์ อำเภอเมืองแพร่ โดยได้นำทูลเกล้าถวายเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าผู้ครองนครแพร่ เพื่อร่วมสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์

จากตำนานการสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์ ตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่เขียนไว้เมื่อปีพ.ศ.๒๓๘๓ (จ.ศ.๑๒๐๑) ระบุว่า ครูบามहाเถรได้เดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่ประเทศพม่า จนสำเร็จญาณสมาบัติขั้นสูงได้อัญเชิญเอาพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุมาเป็นจำนวนมาก โดยนำมาทูลเกล้าถวายเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา เจ้าเมืองแพร่ในขณะนั้น ซึ่งต่อมาเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาได้นำพระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระองค์ท่านให้นำกลับมาไว้ที่เมืองแพร่ ดังปรากฏไว้ในเจดีย์วัดมหาโพธิ์ ปัจจุบัน ต่อมาท่านได้เดินทางไปประเทศพม่าเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อไปนมัสการเจดีย์เมืองร่างกุ้ง โดยเดินทางไปทางเมืองระแหงพักนอนที่เซียงคอยผาว แขวงเมืองตาก ท่านได้ซื้อฝิ่นฝิ่นเทียนเล่มบาทนำไปนมัสการพระมหาเจดีย์ร่างกุ้งด้วย (พรหมา กาศมณี, ๒๕๓๐ น. ๒๓-๔๐)

ความฉลาดในพระธรรมวินัย ครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร ได้แสดงความเฉลียวฉลาดแตกฉานในพระธรรมวินัย สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว และสามารถชักชวนพระมหाराชครูวัดสวนดอกและพระมหาเถระทั้งหลายในเชียงใหม่ ทำการตรวจสอบชำระพระไตรปิฎกและสังคายนารวบรวมพระธรรมคัมภีร์ต่าง ๆ ให้ครบถ้วน และได้ฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ ในสมัยเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

ผลงานของครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร ถ้าจะกล่าวถึงผลงานของครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร อาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักบุญ นักปราชญ์แห่งล้านนารูปหนึ่งที่มีความสำคัญกับการศึกษาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางพระพุทธศาสนาในกับแผ่นดินล้านนาและประเทศใกล้เคียง โดยมีผลงานที่สำคัญ ดังนี้

๑) ระหว่างปี พ.ศ.๒๓๕๐ - ๒๓๖๐ ครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร ได้เดินทางไปศึกษาด้านวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ประเทศพม่า และได้อัญเชิญนำพระบรมสารีริกธาตุและพระบรมธาตุจากพม่า มาประดิษฐานและสร้างเจดีย์ที่วัดมหาโพธิ์ เวียงโกศัย จังหวัดแพร่

๒) ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ (จ.ศ.๑๑๘๘) ครูบาก็ญจนอรัญญาสิมहाเถร ได้ริเริ่มชักชวนพระมหाराชครู และพระมหาเถระในเมืองเชียงใหม่ ได้ทำการตรวจสอบและรวบรวมพระไตรปิฎก โดยเฉพาะคัมภีร์วินัยและอรรถกถาที่ยังขาดตกบกพร่องมาเขียนเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความมั่นคง โดยมีเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงศ์เจ้าผู้ครองนคร

เชียงใหม่เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์และได้ทำการฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ โดยใน “ตำนานธรรมครูบามหาเถรเจ้า” ซึ่งเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้มอบหมายให้หนานจันทร์ตีบและหมื่นวัดเขียนไว้เมื่อ จ.ศ. ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) โดยเป็นใบลานหนา ๔๕ ใบ ใบละ ๔ บรรทัดเรียกว่าลานสี่ ค้นพบและเก็บรักษาไว้ที่วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมืองจังหวัดแพร่ ซึ่งมีข้อความได้จารไว้ว่า

“...เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๘๘ ตั้ว พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงษ์ผู้ครองนครเชียงใหม่ ครูบามหาเถรเจ้าได้ปรึกษาว่า เราควรรวบรวมพระไตรปิฎกที่ขาดตกบกพร่องมาเขียนเหมียดไว้เป็นหมู เพื่อความจริงยั่งยืนและมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เพราะนับตั้งแต่พระพุทธโฆษาจารย์เรียบเรียงมาแต่สิงหลามหานครทวีปใต้แห่งจุมปูตีป มาบัดนี้ เราจักจำเรียรอยตามเตอะ พระมหाराชครูก็ขานรับเอาโดยดีแล้วก็ส่งสาสน์ออกนิมนต์พระนักปราชญ์ราชบัณฑิตทางพระพุทธศาสนา และผู้อุปถัมภกมาพร้อมแล้ว เจ้าหลวงก็กล่าวว่ พระคัมภีร์ต่าง ๆ พ่อเจ้าพระยาหัวเมืองแก้ว พ่อเจ้าหลวงจ้างเผือกได้เอาไปซ่อนไว้ที่ถ้ำปู่ชะคะเป็นอันมาก แต่หนทางไปยากแต่ดีหลี สองมหา มณีท่านบ่อได้ลดละจึงนำเอาพระผู้พหูสูตปณิตาจารย์ พร้อมด้วยพระยาตนใหญ่พุทธวงษ์ รองลงไปมีเจ้าจัยยะวงษาและเสนา ๑๒ ขุนสนามติดตามตั้งหมู่บริวารตั้งหนปายในและปายนอก เอาแก่นออกจากเวียงพิงค์เจียงใหม่ไปสู่ถ้ำปู่ชะคะและจ่วยกันเอา คัมภีร์วินัยอังคฺตรนิกายออกมาเขียนได้ ๑๐๘ ผูก ท่านมหाराชครูเขียนได้ ๑๐๖ ผูก แล้วเสร็จเป็นเวลา ๓ วัน จึงจวนกันเอาเข้าไปตั้งฉลองที่วัดพระสิงห์หลวง กลางเวียงเจียงใหม่ ลีน ๗ วัน ๗ คีนเป็นปฐมก่อนแหล่...”

๓) ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ – ๒๓๗๗ ครูบาก็ญจนอรัญญาสี ได้ชักชวนพระมหाराชครูวัดสวนดอกที่กันสังคายนาพระไตรปิฎกและตั้งฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ และร่วมกันบูรณะหอไตรวัดพระสิงห์ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช และต่อมาได้กลับไปบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยพระเจ้ากาวิโรรส ในปี พ.ศ.๒๔๑๒

๔) พ.ศ. ๒๓๗๑ (จ.ศ.๑๑๙๐) หลังจากที่ครูบาได้ร่วมรวบรวมคัมภีร์ธรรมในเมืองเชียงใหม่แล้ว เจ้าอินทวิชัยราชา เจ้าผู้ครองนครเมืองโกศย (แพร่) ได้ขออาราธนานิมนต์ท่านกลับไปยังเมืองแพร่ เพื่อนำคัมภีร์ธรรมไปยังวัดสูงเม่น โดยท่านได้เดินทางผ่านหริภุญชัย ลำปาง ซึ่งตลอดการเดินทางได้รับการต้อนรับนับถือจากเจ้าเมืองและประชาชนเป็นอย่างดี และท่านได้สร้างมณฑปและหอไตรวัดสูงเม่น เพื่อประดิษฐานคัมภีร์ธรรมที่ท่านนำมาจากเชียงใหม่และได้

ฉลองธรรมอย่างยิ่งใหญ่ จนทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่เก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมภาษาล้านนาไว้มากที่สุดในประเทศไทย

จากหลักฐานทางวรรณกรรมสำคัญเรื่อง “ตำนานธรรมครูบามหาเถรเจ้า” ซึ่งเขียนไว้เมื่อ จ.ศ.๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) ค้นพบและเก็บรักษาไว้ที่วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมืองจังหวัดแพร่ ได้มีข้อความที่กล่าวยกย่องถึงครูบามหาเถรโดยนัยที่หลากหลาย ดังนี้

“...เจ้าหลวงพุทธวงษ์ ส่งข่าวไปเวียงคัยธชัคคะ โดยให้ขุนหมื่นโวหารไปทูลเชิญพอได้รับเชิญ เจ้าหลวงอินทวิชัยราชา จึงแต่งตั้งให้ตัวจ้ายยาวุธเป็นทูตและหมื่นวัด ๒ คน เป็นอุปทูตพร้อมทั้งอุบาสก อุบาสิกา หมายถึงแม่เจ้าเปิงใจ เป็นใหญ่กว่านางทั้งหลาย มีหมู่เสนาจ้าง ม้า ต่างเครื่องย่อง และของสักการะบูชาตลอดจนดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง จ้างทุกตัว ตกแต่งและประดับด้วยฉัตรสีขาว ตั้งฮ้าง และนางสาวแพรวพราวไปด้วยเครื่องประหม่อม ภากรณ์ต่างๆ ออกเดินทางหาเวียง (จากแพร่) ไปสู่เวียงเจียงใหม่แก้วกว้าง กันไปรอดแล้วจึงวางหน้าบุญลง แล้วเข้าไปนบองค์เจ้าเมืองเจียงใหม่ถวายดอกไม้เงินและดอกไม้ทอง เสียงนันทนึ่งแซ่ซ้อง เรียกหามวลชนศรัทธา ป็น้องจาวเวียงพิงค์ ตั้งจ่ายหญิงหลายลำ เขาพร่ำทักทายกันว่า พวกท่านจะมาเฝ้ายังพระมหาเถรเจ้าเราไปตั้งหล پایในและภายนอก ตกใจออกสีกัดพองก็ตีเสียดายไซกล่าวนั้นสนช้าวอิดเอ้าฟังบ่อได้เสียงศัพท์ เหมือนหมู่เน้อนกตกสะป่า (ตกตะลึง) ตั้งว่าพระยาเวสสันดร จักออกจากป่าเมื่อเมืองสนนั้นแต่แท้ล่ จากนั้นมหาเสนาผู้ใหญ่ท่านหนึ่งจึงแต่งตั้งให้ได้รับการนำเอาสาสน์ของเจ้าหลวงเมืองแป้ เข้าเฝ้าเสด็จท่านให้เจ้าอิทธราชา และพระเจ้ามหาราชครูผู้ใหญ่ เจ้าพระท่านได้เทศนาต้อนรับว่า อันนี้หากเป็นของสิ่งอื่นเราก็จะบ่อยื่นยอปั้น (แบ่งให้) แต่ทว่าอันนี้มันเป็นหน้าบุญของท่านอุปมาเหมือนตั้งจ้างแก้วอันเกิดกับเมืองโกศัยแต่แท้ล่...”

“...อันพระมหาเถรเจ้าท่านนี้ เป็นผู้มาโปรดสร้างประโยชน์สมปาน พระยาเจ้าเมืองเกณฑ์คนหาญ และหมู่มาเอากวนพวกเราก็จักยินดีกับด้วยท่าน จุงได้จัดโภชนะอาหาร มาเลี้ยงกันกำกอนที่อื้อหายอิดอ่อนมีแสง ตั้งอาหารและข้าวเครื่องหุงแกงของกินอีกแปงก็แต่งมาด้วยความอภิรมย์ยินดีแต่ดีหลีพอเสร็จเมี้ยนแล้วจึงอนุญาตให้อั้วช้ายยาวุธกับหมื่นวัดเข้าเฝ้า

และนิมนต์พระมหาเถรเจ้าครูบาภุญจนอรัญญาวาสี ที่นั้นพระมหาเถรเจ้าก็รับเอาโดยดีและมีวาที่ตอบด้วย ว่าสุเจ้าจึงจักพาจมเจยกันสัก ๗ วันก่อนเตอะ แล้วก็แยกย้ายกันพักนอนฉลองธรรม อันเป็นที่น่ายินดียิ่งนัก ผู้คนยังพักมีความฮักแบ่งกัน อิงตั้งโอดเอาถ้วน ๗ วัน ๗ คืน พอถึงวันถ้วน ๘ ยาม สายตาวันหงายขึ้นหาเตียง จึงเงินคัมภีร์ขึ้นต่างหลังจ้าง และม้า ทั้งผู้คนหลพายใน และพายนอก ก็ยัระยาตออกจากเวียงพิงค์ ทั้งหญิง ชายใหญ่่น้อย ก่อนจรเดินทางไปสู่ เขาเจ้าหมู่เจียงใหม่ก็ออกไปส่งถึงที่โต่งตามลำน้ำท่าวังตาล บางพ่องก็ปีกเดินคืนมาตางเก่า พ่องก็เฝ้ารอนแรมจิมด้วยครูบา ยามนั้นนาฝนเมฆาก็ตกลงมา มีพายุพัดกระจัดกระจาย คนทั้งหลายบ่อย่านยุคเชิญยามตาวันเย็นแดดอ่อนฝนท่อนหายไป

ครั้นแจ้งรุ่งเจ้าก็มุ่งออกเดินทางถึงเวียงแก้วรอดทริภุญชัย ได้เข้าไปยังพักที่วัดพระธาตุเพื่อนมัสการพระธาตุเจ้าทริภุญชัยลำปูน ส่วนพระยาเจ้าเมืองและตัวขุนได้แต่งเครื่องสักการะมาถวายและฟังธรรมเทศนา จิมเจ้าครูบามหาเถร ในอารามหลวงที่นั้นและเอาหม้ออังกระโรงมาสรงเสพ ต้นพิเศษถึงเตียงคืนยามนั้นเมฆท่าฝนก็ตกลงมาจนน้ำแม่กวงไหลล้นเนืองนองยิ่งนัก พอรุ่งแจ้งเจ้าพ่อเจ้าไชยยลังกาพิศาลโสภาคคุณา เจ้าหลวงองค์ที่ ๖ ของราชวงศ์คำพั้น ได้นำหมูนางในออกไปถวายบิณฑบาต หยาดน้ำทำบุญและฟังธรรมกับมหาเถรเจ้าต้นบุญใหญ่ ยามตะวันสายแดดส่อง มหาเถรเจ้า ก็ออกต้องเตียวตางไปตามโต่งกว้างสุดเขตเมืองทริภุญชัย เสนาในก็ไหลคืนมาแถมเล่า มหาเถรเจ้าก็ต้องเต้าตอไปตามมัดคางจุดไปรอดเวียงแก้วยอดละกอนจัย เจ้าหอคำในก็ส่งคนหาญออกไปรับที่โต่งบ้านหาง นอกเมืองเซลางค์ มีผู้ต่างใจจื้อเจ้าอุปราชพรหมา นำพระมหาเถรเข้าสู่กองเวียงเซลางค์ ผู้คนนั้นชะช้า ทั่วด่านตัวเวียงลำปาง แล้วพ่อเจ้ามหาพรหมาภิษณพงษ์ ก็นิมนต์พระมหาเถรเจ้าเข้าสู่คุ้มแก้ว แล้วอนุญาโตนื้อหมู่ขุนหาญนำจ้างม้าไปอยู่ที่วัดศรีจุมแก้วกว้างหัวเวียง พอวิสาสะหมดฤดูแล้ว พระยาเจ้าก็นำครูบามหาเถรเจ้าเข้าสู่อารามหัวเวียงวันนั้นยามนั้นพระมหาเถรเจ้าก็นำพระไตรปิฎกเข้าสู่อารามตั้งไว้ท่ามกลางวิหาร เจ้าเมืองก็ให้พวกตุริยะนนตี

มาติดสี่ตีเป่า เพื่อสรรเสริญงานฉลองพระไตรปิฎกตลอดคืน พระยาเจ้าเมืองได้นิมนต์ครูบามหาเถรเจ้าเทศนาโปรดถ้วน ๓ คืน ยามนั้นฝนตกยามแลงหนตางมีน ผุ่งคนก็ยั้งจิ้นยินตีถ้วน ๓ ราตรีรอดแล้วพระต้นปิ่นแก้วก็ยกออกจากกลางค้ละกอน วันนั้นมีพ่อเจ้าพระยามหาพรหมภิกษุพงษ์ นำส่งมารอดพระบาทแก้ว แล้วก็รอดเสด็จคืนเมืองวัง มหาเถรเจ้าก็เดินผ่านโต่งกว้างไต่ตางไป เข้าป่าไม้ปุดอยตามตางตีเกยเตียวมาก่อนบ่ออิดอ่อนอันใด เกยเตียวตางไกลบ่อขาด ก็กลางกาดมารอดห้องต่องเมืองลอง นำห้วยนองขวางหน้า น้ำแม่ต้าไหลหลั่งลงไป ต้นมีบุญหลายก็รอดเวียงต้า จาวเมืองต้า และเมืองลอง ก็ปากันออกมาต้อนรับ ตาข้าวปลาอาหารมาจมเจยบ่อหายเหยสั๊กหยาด พ่องก็กราบไหว้บาทบาทยังครูบาต้นบุญใหญ่ แล้วอาราธนาอนเวียงต้า ๑ ราตรี ก็มีวันนั้นแหล่ กันแจ้รุ่งเจ้าศรัทธาหนุ่มเฒ่าก็ปากันนำอาหารบุญจาจ้งหัน มาถวายบิณฑบาตจิมเจ้าครูบา กันว่าฉันโภชนาอิมแล้ว ก็ออกจากเวียงต้าลาเจ้าลอง ไต่ตามเตยก่องออกป่าผ่าตางมาสู่เวียงแก้ว ปิ่นโกศยธชัคคะ ส่วนพระยาเจ้าเมืองโกศยผู้มีใจใฝ่เอื้อก็นำหมู่เจือราชวงศ์ออกไปรับและอาราธนาครูบามหาเถรเจ้าเข้าสู่เวียงโกศย ยามนั้นเวียงโกศยเกิดโกลาหลก๊กก้องฟ้าร้องครือ ๆ ท้วห้องต่องเวียงโกศยบุรี สายลมก็มาตีต้นกล้วยต้นอ้อยตั้งจ๋อน้อยและตุงจัยก็ป้อไหวปะเป๊กเหมือนจักเปิดป้งไปตามมัดคคาในและนอกประดับด้วยกล้วยไม้ และธงทิวสายลมปิวปิดลู่ตั้งชู่ ๆ เปิงปาวขุนหาญจาวไพร่หน้อย ตั้งเด็กหนุ่มน้อยจุมสาวจัดจี้หื้อมันตีตั้งเก่า ตั้งแต่ต่าน้ำฝิ่งยมมุนา เข้ามมาถึงอารามช่วงแก้วรอดแล้วเข้าสู่วัดศรีจุมชัย เขาได้ดาแต่ห้าง เพื่อตั้งฉลองพระไตรปิฎกก็มีวันนั้นแหล่

“...ยามตีรุ่งเจ้าพ่อเจ้าอินทวิชัยราชา ก็นำครูบาฯ เข้าสู่เวียง คนทั้งหลายก็มาถวายกราบไว้และได้ร่วมฉลอง และฟังธรรมจิมด้วยครูบา ถ้วน ๓ ราตรี หมุ่มมนตรี และเจ้านายผู้ใหญ่ก็มาไหว้สาธัสจากจฉาตามไถ่จิม ครูบาต้นใหญ่มหาเถรพอดครบ ๗ วัน ยามนั้น พ่อเจ้าเมืองก็หื้อเสนาในผู้ใหญ่ที่ใส่ไว้ตางต้า นำส่งครูบานำเอาพระธรรมไปฐาปนาตั้งไว้ยังวัดสูงเม่นใต้แห่งเวียงโกศยปีนั้น จุลศักราชได้ ๑๑๙๐ ตัวปีดับเม็ด

ยามนั้น ศรัทธาพายนอกหมายมีพ่อเจ้าราชา จักใคร่สร้างมณฑปไว้ประดิษฐานพระไตรปิฎก จึงมีราชอาณาจักรว่างหือแสนจิตตะปัญญารับราชโองการกับด้วยหมื่นหาญวัดใหญ่ออกไปป่าวร้องจักจวนกันเข้าป่าไปตัดไม้มาแบ่งมณฑปครบแล้ว เกณฑ์เอาสล่าตาแสงในตาแสงนอกมาวัดมือกวัดศอกกวัดวาแล้วสั่งหือแบ่งช่างเหือใหญ่ไว้ใส่น้ำตั้งดินเสา สลักเสลาเป็นรูปเครือเถาว์เกี่ยวขึ้นไปตามเสา หน้าจั่วขจิตด้วยดอกดวง ลงฮักและทางติดคำแดงเหลืองเรือ เพื่อเป็นที่จำเรียดานานประมาณว่าได้เดือนเศษบรมวลตามคำคณิงตัวแสนปิง ผู้ใหญ่อันท่านใส่ไว้ต่างตำ กับท่านแสนจิตปัญญาได้สนทนากันว่า สอองรอาอกมาสร้างมณฑปก็ครบบรมวลตำอาญา แต่มีคคาตางบ่อแล้ว จึงปกป่าวชาวบ้านนอกว่าสมเด็จเจ้าจักผ่านมาตางนี้ หือจ่วยกันแบ่งตางดีเสั้นใหญ่ตั้งหม้อน้ำ พร้อมตันกล้วยตันอ้อยไว้ตั้งจ่อหน้อยและตุงจัย ที่ใดสูงให้ย่ำที่ใดต่ำให้ถมเป็นเปอะต่มให้ถมเน้น ที่เป็นหลักหือซุดออกเสียง ที่ใดเป็นแม่น้ำ หือแบ่งซัวพระเหนือหัวจักผ่านมานี้ตางเสั้นนี้จักรอดดอกวัดสูงเม้นแต่แท้...”

“...พอเสร็จงานทุกอย่างแล้ว ก็เข้าไปไหว้เจ้าเหนือหัวว่างานทุกอย่างเสร็จบรมวลแล้ว สมควรยกธรรมยาตราได้ แล้วป่าวร้องขุนนางน้อยใหญ่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้แต่งเสนาจ้าง เสนาม้า และเสนา ๔ หมู่ ครอบกู่เหล่า หือตีต๊ิบไปก่อนหน้า หอกดาบกล้าตำหลัง เสียงนินเนียงเกิดก้อง โห่ร้องไปทั่วกองเวียงแจ้รุ่งเจ้าออกจากเวียงโกศัยตำมคคาไป ถึงร่องกาศหน้าดอนตัน เขาตระเตรียมกันไว้ ถ้าว้าเจ้าฟ้าจักผ่านมายามเยง แล้วก็ถวยตางแก่พระมหาเถรเจ้า เสร็จแล้วออกจากร่องกาศดอนตัน ยามตวันบ้ายข้ามโต่งน้อยสู่บ้านดงหลวง คนทั้งปวงออกมารับปากกับ ๆ ผิดเสียงเพราะเจ้าเมืองเป็นลื้อมายึดฮือกองตาง ฟ่องก็มาถวยปุจาด้วยแผ่นผ้าฟองปุจาตามแต่ได้พระมหาเถรท่านไท้ก็รับแล้วเตสนาธรรมพอสมควรแก่เวลาตวันกาทกตำไกล้ค้ำลงแลง อดใจแข็งยกหย่างออกจากบ้านดงหลวง คนนำเป็นหมู่หลู้กันแบกคร้วตาง เอาครุบาขึ้นคานหามออกส่งไปตามโต่งน้อย ยามตวันย้อยลงก็ไปถึงวัดสูงเม้นแก้วกว้าง “วัดกักวัดแก้ววัดตุ้เจ้ามหาเถร” เป็นเดือน

๗ ออกคำ พร่ำว่าไต้หวัน ๓ ยามคำ มหาเถรเจ้า ก็เข้านั่งใน
วิหาร ผูกคนยกคร้วมาตานแวตล้อมแล้วตั้งฉลองธรรมไปจน
สอดวันเป็งพระจันทร์เม็งใสสองเป็นปฐมห้องหนึ่งก็แล้วเต้านี้
ก่อนแล้ว...”

๕) ปี พ.ศ. ๒๓๗๖ (จ.ศ. ๑๑๙๕) ครูปาฏิญาณอรัญญาวิสมาเถร ได้เดินทางไปยัง
เมืองนันทบุรีหรือเมืองน่าน เพื่อร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ธรรมเรื่องต่างๆที่วัดช้างค้ำ
(วัดจางก้ำ) ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึก ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑจังหวัดน่าน (เลข
ทะเบียน ๔๖๕/๒๕๓๓) โดยศิลาจารึกดังกล่าวระบุถึงการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถร
(ดร.ฮันส์ เพนธ์ และอาจารย์ศรีเลา เกษพรหม แห่งสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้
ทำการศึกษาสำรวจและแปลไว้)โดยโดยมีข้อความว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๕ ตัว ปีกำไล ยังมีพระมหาเถร
เจ้าตนหนึ่ง ชื่อ กัณฺฐญาณอรัญญาวิ (อยู่) เมืองแปะ (แพร่) เป็น
แก้ว (เป็นหัวหน้า) และศิษย์เจ้าตั้งมวล จรเดินเทศมาแต่เมือง
แปะ หนีปัจฉิมทิศเข้ามาถึง เมื่อน่านตีนี้ แล้วจึงได้นำเอานา
บุญขึ้นถึง ศรัทธาภายใน ภายนอกตั้งมวล ศรัทธาภายในมี
พระสงฆ์เจ้าอันอยู่เมื่อน่านตีนี้ ศรัทธาภายนอกมีเจ้าเมือง
น่านตีนี้ เป็นแก้วและอุปราชา ราชวงศ์ เจ้านายตั้งมวล พร้อม
กันสร้างยังอีกขระธรรมคัมภีร์ไตรปิฎก ตั้งมวลไว้โชดกพุทธ
ศาสนาห้าปี (๕๐๐๐) พระวัสสา แล...”

“...สังฆธรรม (รวบรวมธรรม) ตั้งมวลอันได้สร้าง
นี้ เป็นธรรมร้อยปลาย ๔๐ ลิป ๒ มัด (๑๔๒ มัด) จัดเป็นผูก
ได้ปีนปลาย ๖ ร้อยปลาย ๓ ผูก แล (๑,๖๐๓ ผูก)...ได้ฉลอง
ธรรมแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๙๕ ตัวปีเมืองเร้า เดือน ๙ เป็ง
เม็งว่า วันอาทิตย์ ไทย (ว่า) เต่าสี่ วันนั้นแล ครั้นว่าฉลองแล้ว
พระมหาเถรเจ้าก็ยกเอาพระสัทธิธรรมเจ้า เมื่อ (นำกลับ) ตั้งไว้
โชดกพุทธศาสนาในเมืองแปะ (เวียงโกศัย) ปัจฉิมทิศ วันนั้น
แล พระมหาเถรเจ้าเกิดมาในปีกัตเร้า อายุได้ ๔๙ ปี จึงได้
ฉลองธรรมนี้แล...”

นอกจากนี้ ในตำนานธรรมครูบามหาเถร ยังได้กล่าวอีกว่า

“...ลถึงจุลศักราชได้ ๑๑๙๕ ตัวปีกัตเร้า มหาเถรเจ้า
ยศใหญ่ตนไผ่ในการสังฆธรรม จึงได้นำศิษย์ผู้เป็นบัณฑิต
เข้าสู่ นันทบุรีสี่เมืองใหญ่ จึงเข้าไปไต่ถามหาขัณฑ์ปณิตาจารย์

สมณชีพราหมณ์ผู้รั้งเอาใจใส่ศาสนายังมีอยู่กว่าอัน ยามนั้น
 เสนาผู้ใหญ่ก็นิมนต์ครุบาเจ้าเข้าสู่วัดใหญ่จังก้า ฟ่านักอยู่แล้ว
 หาหมู่ขุนหาญนำราชการเข้าใกล้กราบไหว้บาทให้ตนกินเมือง
 เจ้าบุญเรื่องท่านได้นามชื่อว่าพระยารัตนหัวเมืองแก้วตนใจ
 บุญว่า ข้าแต่พระบุญเรื่องตนเป็นเจ้าบัดนี้พระมหาเถรเจ้ามา
 แต่เวียงโกศัย ตนบ่ละยังพุทธศาสนาเข้ามาสู่เมืองเราตนมีใจ
 เปียนเท่าฟ้าเป็นแขกแก้วแก่พระศาสนาที่นั่นเจ้าเมืองก็มีความ
 ยินดีว่าตนบุญมีจักมาสถาปนาตั้งไว้ยังพระสัทธรรมเจ้าในฐานะ
 ที่นี้ก็เป็นิมิตดีแล้ว จึงเสด็จเข้าสู่อารามถ้ำถวยปัจจยแก่
 ครุบาฯ จึงสนทนาตอบตำว่า ข้าแต่โพธิสมปานเจ้าใหญ่
 ในนันทบุรีสสินครนี้ เป็นนักปราชญ์บัณฑิตจาตอาจารย์ก็หาก
 มีแต่แต่ว่าไปอยู่ในปุดอยเถื่อนถ้ำราวเขา หากได้เข้ามาช่วยก้า
 ศาสนายกเอาพระสัทธรรมเจ้าเข้าสู่หมู่เวณียสัตว์ ก็จักเป็น
 ปัจจยแก่โลกใต้โลกาแต่ขอหื้อเจ้าอาชญาไปนิมนต์มา แถมเล่า
 ว่า มหาเถรเจ้าจักมักมาสังคายนา พระธรรมคัมภีร์อันมีในวัด
 จังก้า แล้วหื้อมนตรีที่มีลายสือดีเข้าหมู่เอากันเข้าสู่อาราม
 หลวงจังก้าแล้วเอากันต้มโบลานโปกฏกงานยิ่งใหญ่ดับตากไว้
 หื้อแข็งแห้งดิงามแล้วมัดเป็นกำ เพื่อจักกระทำเป็นโผกถ้วน
 หลายหมื่นถ้วนโบลานแต่ดีหลี ที่นั่นพระยาหัวเมืองแก้ว รับ
 แล้วจึงแต่งตั้งหื้อตัวโจยา ไปตีกร้องป่าวบอกข่าวแก่จาว
 เมือง ตามอาญาบรมวลแล้ว ได้นักปราชญ์ทั้งบ้านในบ้านนอก
 เอากันเข้ามาสู่วัดจังก้าแก้วกว้าง เพื่อจักจ่วยกันสร้างพระ
 สัทธรรมในอารามจังก้า เจารัตนหัวเมืองแก้ว ได้เป็นพระยา
 อุปถัมภกะ กระทำนานอยู่ถ้วน ๗ วัน ๗ คิน ก็ได้คัมภีร์ ๔๔๕
 ผูก นับเป็นมัดได้ ๙๗ มัด จัดเป็นโบลานได้ ๑๔,๕๐๐โบล แล้ว
 โยกย้าย คล้ายเลยไปยังมหานครนันทบุรีสสินครแก้วกว้าง จื่อว่าเมือง
 หลวงพระบาง พร้อมด้วยเจ้าพระยานันทบุรีสสินคร แล้วขุน
 หมื่นหน้าประชาชิตไปตามมัดคานปีก้าเม็ด ยามนั้นจุล
 ตักราชเปียงขึ้นแถมตัว ๑ เป็น ๑๑๙๖ ตัวปีกตยี้ เข้าไปถึง
 นันทบุรีแก้วกว้างหลวงพระบาง เข้าไปในมหาอารามชวงใหญ่
 นามชื่อได้ว่า “วัดวิษณุราชวนาราม” แล้วจึงขึ้นเมตตากับ
 เจ้าพระยาเมืองใหญ่ อันได้เอาพระสัทธรรมมาไว้ หั้นเรือเตียว

ไปมาชักไขว่เหตุใจใคร่ยกศาสนาเพราะกลัวจักตกต่ำก้อย ขอ
พระยอดสร้อยจึงพิจารณาดูเต๊อะ...”

“...ยามนั้นเจ้าเมืองยศยิ่งจึงคินึงดูก็รู้ว่ามหาเถรเจ้ามา
ตี จึงแก้ห่อเมตตาเตตตานับได้ว่า ๑,๘๐๐ เงิน หื้อหมื่นวัดไป
กระทำยังปฏิสังขรณ์ ตีนั่งนอนลุกแล้วปกป่าวหานักปราชญ์
อาจารย์หาได้ยังโบลานมามากล้น บรมวลดี คนลายเสื่อดีหื้อ
มาแต่มีลายเสื่ออันพระสมณมุณี จักบอกทั้งบ้านในบ้านนอก
หลายมนตรี เขียนพระคัมภีร์ได้ ๗ วัน ๗ คิน เป็นที่ชมชื่นแก่
เจ้าหลวงพระบางและไพร่น้อย ฉลองพระไตรปิฎก ยามนั้นฟ้า
ฝนก็ตกลงมามากนักทั่วตัวหลวงพระบาง พอวันถ้วน ๘ ก็
อำลาจากเมืองหลวงพระบางเตียวตางไต่เต้าเข้าสู่เมืองนันทบุรี
ที่นั่นนับพระคัมภีร์ได้ ๘๕๐ ผู้รวมกันกับวัดจางก้า ต่อแต่นั้น
ก็ยกออกจากนันทบุรีนครไปสู่เวียงโกศัยแก้วกว้างไปจอดยัง
อยู่ที่วัดศรีจุมดั่งเก่า เพื่อหื้อพ่อเจ้าอินทวิชยราชาได้นมัสการ
กราบไหว้ยามนั้นไซ้ ครูปาก็ได้เข้าจำพรรษาที่วัดศรีจุมพอน
พรรษาแล้ว ก็ยกออกไปตั้งไว้ที่ วัดสูงเม่น แดนด่านใต้แห่ง
เวียงโกศัย เป็นห้องที่ ๒ ก่อนแหล่

“...สิริรวมพระคัมภีร์ที่ได้บรรจุไว้ในหอไตรวัดสูง
เม่น ครั้งนี้มี ๒๕๖๗ มัด นับเป็นผูกได้ ๘,๘๕๕ ผูก นับเป็น
ไปฎก่าโบลานได้ ๘๕,๕๐๐ โบลาน ล้วนแล้วแต่เป็นบาลีต่าง ๆ
เช่น มูลกัจจายนะ นิเทศนาม นิเทศศัพท์สูตร บาลีสูตรสังขยา
นิเทศขมาส-กิด-ตัทธิต ธัมมะปาตี...”

๖) ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ ครูบากัญจนอรัญญาวาสิมหาเถร ได้เดินทางไปยังเมืองหลวง
พระบาง ประเทศลาว เพื่อสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่วัดวิชุนราช จนได้รับการยอมรับนับถือจาก
ประชาชนในเมืองหลวงพระบางเป็นอย่างมาก ซึ่งจากการศึกษาของ ดร.ฮันส์ เพนธ์ และคณะผู้
ศึกษาจากวัดสูงเม่น ที่ได้ศึกษาเพิ่มเติม จากศิลาจารึกวัดวิชุนราช ๒ แผ่น ซึ่งค้นพบในปี ๒๕๓๐
ที่วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง จารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา (ปัจจุบันย้ายไปตั้งอยู่ที่พิพิธภัณฑ
เมืองหลวงพระบาง) พบว่า ได้มีการกล่าวถึงการสร้างคัมภีร์ธรรมและพระไตรปิฎกของครูบากัญ
จนอรัญญาวาสิมหาเถร ดังนี้

“...จุลศักราชได้ ๑๑๙๘ ตัว ปีรวายสัน ยังมีมหาเถร
เจ้าต้นหนึ่ง ชื่อ กัญจนอรัญญาวาสี เมืองแป้ (แพร่) เป็นแก้ว
และศิษย์เจ้าตั้งมวล จรเดินเทศมาแต่เมืองแพร่ ยวน(ไทย)

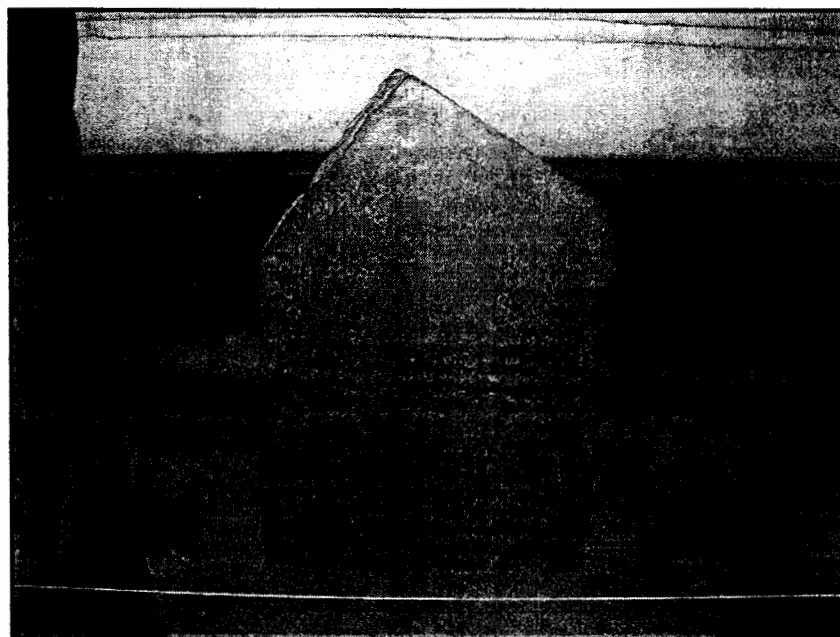
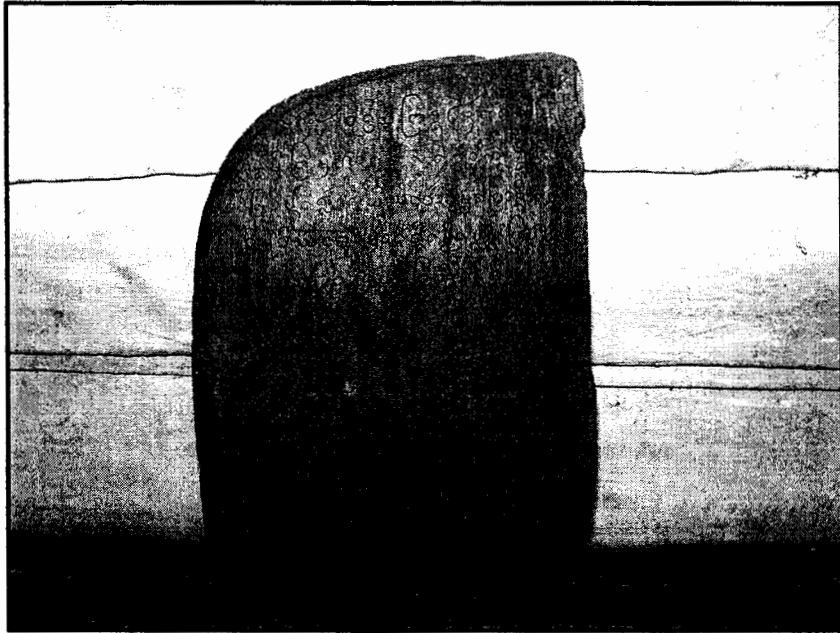
หนปัจฉิมทิศ เข้ามาถึงเมืองหลวงพระบางล้านช้างที่นี่ แล้วก็ได้นำอาหนำบุญขึ้นถึงเจ้าเมืองหลวงพระบางตนจื่อว่ามังธา เป็นแก้ว และเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง เป็นประธาน พร้อมกันสร้างยังอักขธรรม คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งหมดไว้ โจ้ตกะศาสนาพระพุทธเจ้าตลอดต่อเต้า ๕๐๐๐ พระวัสสา และได้ฉลองธรรมที่นี่ เมื่อเดือน ๔ เป็ง เม็งว่าวันอังคาร ไทย ว่าวันกำไ้ จิ่งแล้วบรมมวลดแต่แหล่...”

“...สังฆกรรมตั้งมวลด อันได้สร้างนี้ เป็นธรรม จำนวน ๒๔๒ มัด จัดเป็นผูกว่าได้ ๒,๘๒๕ ผูก จัดเป็นเงินกำ จ้างแแต่้มเขียนสมเด็จพะเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบางมีเงินหอม ๘๕ ตั้ง เจ้าราชวงศ์มีเงินลงหนัก ๑๘,๒๐๒ บาท ปลาย ๗ กำ ปลาย ๒ แดง เงินฝ่ายศรัทธาจาเมืองแพรมีเงิน ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ปลาย ๑๐ สลึง แต่คำปิวปกกรรม เสี่ยง ๑๒,๘๐๐ แผ่น แล ธรรมที่เจ้าเมืองหลวงพระบาง สร้างเป็นธรรม ๓๔ มัด ธรรมที่เจ้าราชวงศ์สร้างเป็นธรรม ๑๗๗ มัด และธรรมที่ ศรัทธาเมืองแป้สร้างเป็นธรรม ๓๑ มัด ครั้นว่าฉลอง (ธรรม) แล้ว พระมหาเถรเจ้าก็ยกเอาพระสัทธรรมเจ้าตั้งมวลดอันได้ สร้างทั้ง ๒๔๒ มัดนี้ เมื่อ (นำกลับ) ฐานาตั้งไว้โชตกพุทธ ศาสนาในเมืองแพร์ยวน หนปัจฉิมทิศ วันนั้น แล”

และศิลาจารึกอีกด้านจารึกว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) ปีรวายสัน เดือน ๔ เป็ง เม็งว่าวันอังคาร ไทยว่าวันกำไ้ได้ฉลองธรรมใน วิหารวัดวิชุนที่นี่แหล่ ธรรมลิขิตต โชตกพุทธสสุ สหสฐานิ นิพพานปัจจโย โหตุ โน นิจจ”

(ภาพศิลาจารึกเกี่ยวกับการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบาภัญจนอรัญญาสิมหาเถร
ที่เมืองหลวงพระบาง ค้นพบในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ณ วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

(ศิลาจารึกทั้งสองจารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา)

๗) ในปี พ.ศ.๒๔๐๓ ครูบากัญจนอรัญญาสิมหาเถร ได้ร่วมกับพระเจ้ากาวิโรรส เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้ร่วมกันหล่อกังสดาลที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ และนำกลับไปถวายไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัย เมืองลำพูน ซึ่งเป็นกังสดาลที่หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ทรงกลมวงเดือน มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๒๘ ซม. ขอบหนา ๗ ซม. ที่รอบนอบจารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ตัวอักษรฝักขามใหญ่ ตัวเลขโทรหา

ผลงานด้านการสร้างถาวรวัตถุที่กลายเป็นโบราณวัตถุ/โบราณสถานในปัจจุบัน

หลวงพ่อกุญจนมหาเถร นอกจากท่านจะเป็นพระมหาเถระนักปราชญ์ที่สนใจงานด้านหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างมากมายแล้ว ท่านยังเป็นพระนักพัฒนาก่อสร้างถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาไว้อีกด้วย โดยมีผลงานที่สำคัญ ดังนี้

๑. ในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๖๕-๒๔๐๘ สมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสูงเม่น ท่านได้ปฏิสังขรณ์วัดและสร้างถาวรวัตถุไว้ที่วัดมากมาย โดยเฉพาะอุโบสถที่มีความงดงามสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๒. ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ – ๒๓๗๗ ครูบากัญจนอรัญญาสิ ได้ชักชวนพระมหाराชครูวัดสวนดอกที่ร่วมกันสังคายนาพระไตรปิฎก ร่วมกันบูรณะหอไตรวัดพระสิงห์ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช และต่อมาได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยพระเจ้ากาวิโรรส ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒

๓. ปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ได้ก่อสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาจากประเทศพม่า ร่วมกับเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา เจ้าหลวงเมืองแพร่

๔. ได้สร้างหอไตรวัดสูงเม่น เป็นที่เก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาและชาวสูงเม่น

๕. สร้างวัดศรีดอก อำเภอสูงเม่น เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ชาวสูงเม่นอีกวัดหนึ่งซึ่งวัดศรีดอกก็ยังคงเป็นวัดมาตราบจนปัจจุบัน

๖. ปี พ.ศ.๒๔๐๓ (จ.ศ.๑๒๒๒) หล่อระฆังกังสดาลใหญ่ที่วัดพระสิงห์แล้วนำไปไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (ระฆังลักษณะเป็นทองสัมฤทธิ์ ทรงกลมวงเดือน เส้นผ่านศูนย์กลาง ๒๒๘ เซนติเมตร หนา ๗ เซนติเมตร จารึกเป็นภาษาไทยยวน ตัวอักษรฝักขามใหญ่ ตัวเลขเป็นเลขโทรหา)

๗. ได้สร้างพระพุทธรูปโดยเฉพาะแกะสลักพระพุทธรูปไม่ปางต่าง ๆ ไว้ที่วัดสูงเม่น

๘. สร้างวัดดอนแก้ว อำเภอสูงเม่น ที่วัดนี้ได้สร้างฐานเป็นดอนเจดีย์ไว้สันนิษฐานว่าจะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้บ้างแล้ว ปัจจุบันชาวบ้านดอนแก้วได้สร้างเจดีย์ขึ้นไว้ในที่ที่เดิมและในทุก ๆ ปี มีพิธีสมโภชให้ผู้มีจิตศรัทธามาทำบุญร่วมกัน

๙. ท่านได้มีการเก็บรักษาสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เครื่องอัฐบริหาร จานชามเครื่องสังคโลก เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันสามารถศึกษาสิ่งของต่าง ๆ เช่น บาตร สำหรับอาหาร จาน ชามสังคโลก ที่ใช้ในสมัยนั้นได้ที่วัดสูงเม่น

สรุปในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๕๐ - ๒๔๐๕ ครูก็อุณจนอรัญญาวิสมาเถระ ได้บำเพ็ญ ศาสนกิจในเขตล้านนา ประเทศพม่า และเมืองหลวงพระบาง โดยให้มีการชำระตรวจสอบ พระไตรปิฎก การสร้างคัมภีร์ธรรมอธิบายพระไตรปิฎก และการรวบรวมคัมภีร์ธรรมต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อให้พระพุทธศาสนามีความยั่งยืน นอกจากนี้ ก็ได้บูรณะปฏิสังขรณ์หอไตรวัดพระสิงห์ สร้าง มณฑปหอธรรมวัดสูงเม่น อันเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุจากพม่ามาบรรจุประดิษฐานไว้ ที่วัดมหาโพธิ์ เวียงโกศัย และหล่อกังสดาลไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยนับว่าเป็นหิตานุหิตประโยชน์ อย่างยิ่งที่จะหาพระเถระรูปใดเสมอเหมือน ดังนั้น ครูบาภิอุณจนอรัญญาวิสมาเถระ จึงเป็นเพชรน้ำเอกของชาวเมืองแพร่และชาวสูงเม่น และเป็นพระมหาเถระนักปราชญ์ที่ได้สร้างความ เจริญรุ่งเรืองให้พระพุทธศาสนา เป็นนักอนุรักษที่สืบสานวรรณกรรมล้านนามีให้สูญหาย ดังนั้นจึง เป็นสิ่งที่ลูกหลานควรภูมิใจและได้เจริญรอยตามปฏิบัติพาอันเฉลียวฉลาด มีความกตัญญูรู้คุณ มี จิตใจเมตตา นานาบุญและความรู้สู่ลูกหลาน อันเป็นมรดกทางปัญญาที่สูงส่งในแผ่นดินล้านนา

ปริศนาคำสอนของครูบาภิอุณจนอรัญญาวิสมาเถระ

นอกจากครูบาวิสมาเถระเป็นพระเถระนักปราชญ์ในการสังคายนาพระธรรมวินัยและสร้าง คัมภีร์ธรรมต่าง ๆ แล้ว ท่านยังได้ให้ปริศนาคำสอนเพื่อเป็นข้อคิดให้กับอนุชนรุ่นหลัง ซึ่งปริศนาคำ สอนดังกล่าว คัดลอกมาจากประวัติของพระครูมหาญาณเถระ (ครูบาคันธา ผู้แปล) อดีตเจ้า อาวาสวัดเหมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ซึ่งท่านเป็นศิษย์เอกของครูบาภิอุณจนอรัญญาวิ สماعيلเถระ ต้นฉบับเดิมจารไว้ในใบลานเป็นภาษาล้านนา (คุณเขียน อินทวิชัย คณะกรรมการจัด งานฉลองเจดีย์บรรจุอัฐิครูบาคันธา คนุสรโส มอบให้วัดสูงเม่น เมื่อ ๑๕ ก.พ. ๒๕๓๘) ปริศนาคำ สอนมีทั้งหมด มี ๑๘ ข้อ ดังนี้

ถ้อยคำ	แปลว่า
๑. สาดห้าผืนเจียไว้บู่กู่	เสื่อห้าผืนปูไว้ไม่เก็บ หมายถึง ศาสนาของพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์
๒. กำฮู้แต่ตั้งมีกำเดียว	ความรู้จริงมีค่าเดียว หมายถึง ความประมาท
๓. หนทางเตียนมี ๘ เส้น	ทางเดินมี ๘ เส้น หมายถึง อริยมรรค ๘ ประการ
๔. พระจี๊เขวดไว้มี ๓ อัน	พระชี้แนะไว้มี ๓ อย่าง หมายถึง ละชั่ว ๑ ทำดี ๑ ทำใจให้ผ่องใส ๑
๕. คนเฮามีเสี้ยวคนเดียว	คนเราเกิดมามีเพื่อน ๑ คน หมายถึง ชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ

๖. หามเคียงสายไปมา ร่างกายคนมีจิตตามอารมณ์
หมายถึง เบญจขันธ์เป็นทุกซ์ ไม่เที่ยงไม่มีตัวตน
๗. หนีหลายภาษายังแดนบ่กุ่ม มีหนีสินมามายชดใช้ไม่หมด
หมายถึง ชีวิตสัตว์ที่บริโภคเนื้อเข้าไปมีหลายชนิด
ยังใช้ไม่คุ้ม
๘. มนุสลุ่มนี้เซาะหาโดยเซียม คนในโลกนี้หาคนดียาก
หมายถึง คนอยากดีมีมาก แต่คนทำดีแทบไม่มีเลย
๙. มีแต่ใจร่ายไล่เคม มีแต่ใจไล่ครอบงำเบียดเบียน
หมายถึง ซาติ ชรา พยาธิ คอยรบกวาดตรอน
๑๐. ดอกสามเส้นคาดมันบ่มาย ดอก ๓ เส้นมัดไว้ไม่คลี่คลาย
หมายถึง ตัณหา ๓ ผูกมัดคนเราอย่างแน่นหนา
๑๑. กำอ้อมไว้หลายซ้ำบ่ไหน เวรกรรมที่สะสมไว้มากไม่ละลาย
หมายถึง การทำความดีความชั่วไว้ผลกรรมไม่หาย
๑๒. ตำนผู้ใหญ่แต่ตั้งมี ๓ คน ผู้ใหญ่จริง ๆ มี ๓ จำพวก
หมายถึง พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ และพระรัตนตรัย
๑๓. ล้างดีมีสีแล้วบ่เอาใจใส่ สิ่งดีงามมีไม่เอาใจใส่ไม่สนใจ
หมายถึง ทาน ศีล เมตตา ภาวนา
๑๔. เลี้ยงหื้อใหญ่แล้วมันบ่คืนมา เลี้ยงโตแล้วไม่กลับมาอีก
หมายถึง ชีวิตและสังขารทั้งหลาย
๑๕. แแปดคนนั้นยังบ่มาเตี้ย ๘ คน นั้นยังไม่มา
หมายถึง มรรคมีองค์ ๘ ยังบำเพ็ญไม่ได้หรือไม่ถึงขั้น
๑๖. สุกกับตูกตึงมีสี่อย่าง สุขทุกซ์ ๔ ประการ
หมายถึง อริยะสัจจมี ทุกซ์ สมุทัย นิโรธ มรรค และ
โลกธรรม ๘ ประการ
๑๗. เฮียนห่างมีหกหลังแต่ เรือนว่างจริงมี ๖ อย่าง
หมายถึง อินทรีย์ ๖ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ
๑๘. หื้อเก้งระวังผู้ร้ายสองเสี่ยว ให้ระวังเพื่อน ๒ คน คือ จิตและนิรวณ
หมายถึง ให้ระวังจิตและนิรวณธรรม ๒ ประการนี้

วาระสุดท้ายของครูบาทัญจนอรัญญาสมาธิมหาเถร นักปราชญ์ นักบุญแห่งล้านนาใน
ยุคเจ้าผู้ครองนครล้านนา หรือในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๒ - ๒๔๑๘
ครูบาทัญจนได้เป็นที่นับถือของคนทั่วไปอย่างสูงส่ง โดยเฉพาะเจ้าหลวงเมืองแพร่ที่นับถือครูบา
มากที่สุด ภายหลังจากที่ท่านมีอายุ ๘๐ กว่าปี ครูบาได้ขอลาเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา ไปสำราญยัง
เมืองระแหง พักอยู่ในสวนมะม่วงของชาวบ้าน ก่อนจะมรณภาพ ท่านได้สั่งครั้งสุดท้ายว่า

“...คันทาเหยย อย่าได้ละกองวินัยเนื้อ วัดวาอารามกุฎิ
 วิหารไม้ทงไม้ต้นตั้งมวลซำก็ปลงวางให้แก่ภิกษุผู้เป็นศิษย์ตั้ง
 มวลแล้ว แลบาตรหลวงนี้ให้ได้คู่กันกับตุ้จวนะ ตุ้เต้จะ วัดศรี
 ดอก ให้ได้เอาไว้กับหอธรรมวัดสูงเม่น บาตรหลวง ตั้ง
 อัฐบริขารไว้กับตุ้ตั้งมวล ขวดธาตุ ๑๓ ดวง ไว้กับวัดสูงเม่น
 กระจุกแม่หื้ออยู่วัดสูงเม่น ดูกนายอินตา (หื้อ)อยู่วัดสูงเม่น
 ดูกหนานจันตะอยู่วัดตันแก้ว กระจุก ๒ ฟัน้องหื้อเอาก่อกุฎิ
 ศรีจุมวัดตันแก้ว ใหญ่ประมาณอ้อมมากัน ๔ นิ้วมือ ในพระ
 เจ้าางช้างกับพระธาตุ ๑๓ ดวงนี้ โกวในขวดธาตุนี้ บุคคลผู้ใด
 อย่าได้เต้เนื้อ ครุบว่าสั่งอย่างนี้...”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งศิลาจารึกที่ค้นพบในจังหวัดน่าน และที่วัดวิชุนราช
 เมืองหลวงพระบางประเทศลาว และจากคัมภีร์ใบลานเรื่อง “ตำนานธรรมครูบามหาเถร” ค้นพบ
 วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ รวมถึงคำบอกเล่าของผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับ
 ประวัติของครูภิกษุจนอริยญาสี จะเห็นได้ว่า ครูบามหาเถร เป็นพระมหาเถระที่มีสติปัญญาเฉลียว
 ฉลาด สามารถสร้างศรัทธาให้กับเจ้าผู้ครองนครและประชาชนในเขตล้านนาเป็นอันมาก เป็นพระ
 นักปราชญ์ด้านวรรณกรรมล้านนา และการสังคายนารวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ธรรมต่าง ๆ ไว้
 จำนวนมาก (ประมาณ ๘,๘๔๕ ผูกนับเป็นใบลานได้ ๘๔,๕๐๐ ใบลาน) ซึ่งมรดกทางคัมภีร์ธรรม
 ดังกล่าว ได้สืบทอดมาถึงอนุชนรุ่นหลังและวัดสูงเม่นในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า “วัดสูงเม่น
 เป็นวัดที่มีการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนามากและสมบูรณ์ที่สุดในแผ่นดินล้านนา”
 ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการสร้างคุณูปการอันใหญ่หลวงของครูบามหาเถรเจ้า

๑.๓ คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น : มรดกวัฒนธรรมแหล่งรวมวรรณกรรมล้านนา

ครูบามหาเถร เป็นผู้มีสติปัญญาอันเฉียบแหลม ได้ศึกษาพระธรรมจนแตกฉานถึงขั้น
 สมบัติขั้นสูงและมีความรอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ มากมาย ท่านได้จาริกแสวงบุญไปยังเมืองต่าง ๆ เป็น
 นักบุญแห่งล้านนาองค์หนึ่ง ในระหว่างที่เดินทางไปยังวัดต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดแพร่และจังหวัดอื่น ๆ
 ในภาคเหนือ ท่านก็ได้ชักชวนพระสงฆ์และฆราวาสผู้มีความรู้ให้มาจาร (จาริก) ความรู้แขนง
 ต่าง ๆ ลงในใบลาน และทำการสังคายนา (รวบรวม) เพื่อเก็บรักษาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา
 โดยสถานที่หรือวัดที่ท่านได้ไปรวบรวมคัมภีร์ธรรมมีมากมาย เช่น

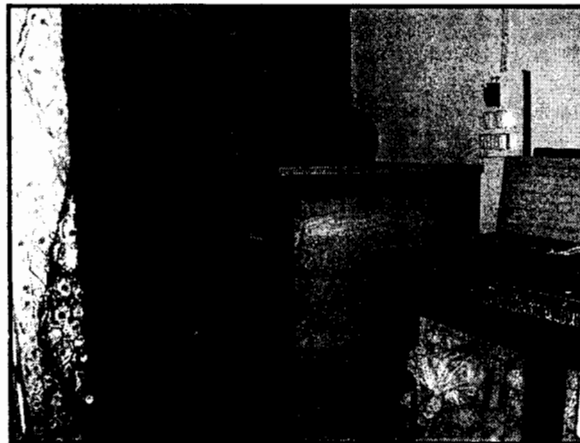
วัดสูงเม่น วัดศรีชุม วัดมหาโพธิ์ วัดเหมืองหม้อ จังหวัดแพร่
 วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน
 วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
 วัดศรีจุม แก้วกว้างหัวเวียง จังหวัดลำปาง
 วัดป่าอัมพวัน เมืองระแหง จังหวัดตาก

นอกจากนั้น ท่านได้เดินทางไปยังประเทศใกล้เคียง เช่น วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว เป็นต้น ซึ่งทุกแห่งที่ครูบามหาเถรได้เดินทางไป ท่านได้ทำการสังคายนา รวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ธรรม และได้จารลงในใบลานอย่างมากมาย โดยครูบามหาเถรจะนำ คัมภีร์ใบลานส่วนหนึ่งมาเก็บไว้ที่วัดสูงเม่น ซึ่งมีการเก็บรักษาไว้มากจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนาที่ปรากฏในวัดสูงเม่นนับตั้งแต่ในสมัยครูบากัญจน อรัญญาสิมหาเถรนั้นมีจำนวนมากตามที่ได้กล่าวแล้ว ดังเช่นที่มีการจารึกไว้ว่า

“...สิริรวมพระคัมภีร์ที่ได้บรรจุไว้ในหอไตรวัดสูงเม่น ครั้งนี้มี ๒,๕๖๗ มัด นับเป็นผูกได้ ๘,๘๔๕ ผูก เป็นไปฎก่าใบลานได้ ๘๕,๐๐๐ ใบลาน ล้วนแล้วแต่เป็น (ภาษา) บาลี โดยเป็นวินัยและอังคุตตรนิกาย ๔๘๖ ผูก เป็นมัตถมี ๘๙ มัด จัดเป็นใบลานได้ ๑๔,๘๐๐ ใบลาน ส่วนที่เป็นบาลีอรรถกถามี ๒๕๖๗ มัด มีมูลกัจจายนะ บาลีศัพท์สูตร บาลีสังขยา บาลีสนธิ บาลีสมาส ขยาด กิต สนธิ และธัมมะปาตีะ...”

คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่นนั้น ได้มีการสร้างและการเก็บสะสมอย่างต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย และหนึ่งในจำนวนนั้น ก็คือประเพณี “ตากธรรม” ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

(ภาพตู้ธรรมบรรจุคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น จ.แพร่)

สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนาที่ปรากฏในวัดสูงเม่นในปัจจุบัน นั้น พบว่า มีคัมภีร์ธรรมที่จารึกวรรณกรรมล้านนามากมาย (ประมาณ ๘,๘๕๕ ผูกนับเป็นใบลาน ได้ ๘๕,๕๐๐ ใบลาน) ซึ่งจากการศึกษาสำรวจคัมภีร์ธรรมต่างๆ ภายในวัดสูงเม่น ก็พบว่า มีคัมภีร์ธรรมจำนวนหนึ่งสูญหายไป แต่ก็สามารถนำจำแนกคัมภีร์ตามประเภทต่างๆ โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กำหนดและแบ่งหมวดหมู่ไว้ดังนี้

๑) หมวดพระวินัย	๔๖	มัด
๒) หมวดพระสูตรตันตะ	๒๑๖	มัด
๓) หมวดพระอภิธรรม	๓๙	มัด
๔) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี	๒๕๙	มัด
๕) หมวดบทสวดมนต์	๒	มัด
๖) หมวดอานิสงส์ต่างๆ	๔	มัด
๗) หมวดชาดก	๑๖๙	มัด
๘) หมวดโอวาทคำสอน	๘	มัด
๙) หมวดประเพณีพิธีกรรม	๓๘	มัด
๑๐) หมวดธรรมทั่วไป	๒๔๗	มัด
๑๑) หมวดนิยายธรรม	๒๒	มัด
๑๒) หมวดนิทานพื้นบ้าน	๑	มัด
๑๓) หมวดตำนานพุทธศาสนา	๑๙	มัด
๑๔) หมวดกฎหมาย/ตำนานราชวงศ์	๔	มัด
๑๕) ตำราอักษรศาสตร์	๑๗	มัด
๑๖) หมวดกวีนิพนธ์ร้อยกรอง	๒	มัด
๑๗) หมวดตำรายาสมุนไพร	๒	มัด
๑๘) หมวดอื่นๆ เช่น โหราศาสตร์	๒๕	มัด
รวมทั้งหมด	๑๑๙๓	มัด

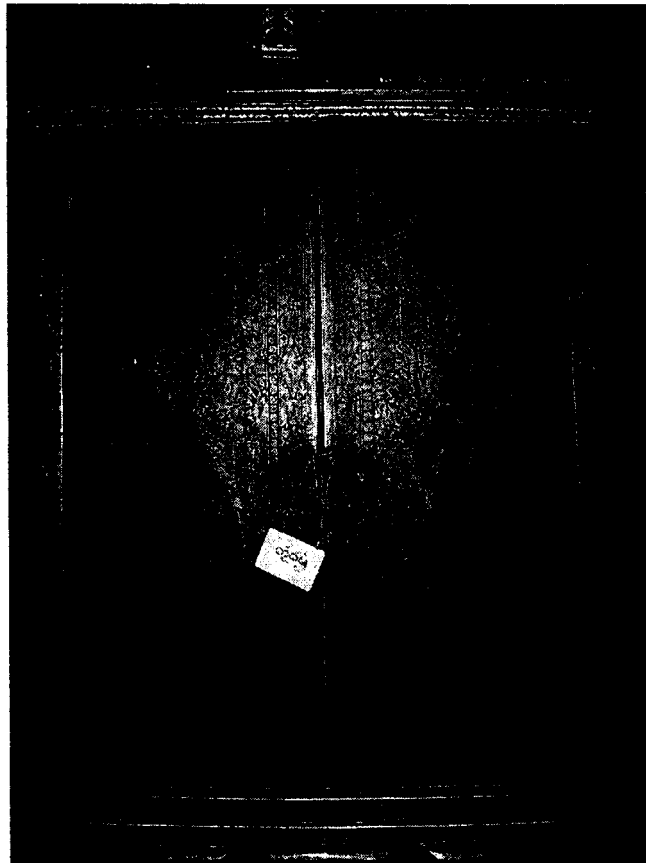
(มัดหนึ่งอาจมีมากกว่า ๑๐ ผูก และหลายเรื่อง แต่โดยส่วนใหญ่จะมัดเป็นเรื่องๆ มากกว่า)

และจากการศึกษาของสถาบันวิจัย สังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็พบว่า คัมภีร์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในวัดสูงเม่น เท่าที่จะตรวจสอบได้ คือ คัมภีร์อรรถกถาอุปริปณาส จาร (จารึก) ขึ้นในปีจุลศักราช ๙๑๒ หรือ ในปี พ.ศ. ๒๐๙๓ หรือเมื่อประมาณ ๔๕๖ ปีที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันวัดสูงเม่นก็ยังมีเหลือคัมภีร์ธรรมเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น นัยว่าครูบาพุทธวงศาจารย์ และครูบามหาญาณ นำไปเก็บรักษาไว้ที่วัดเหมืองหม้อ และวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร เพราะมีช่วงหนึ่งที่วัดสูงเม่นนั้น วางเว้นจากพระสงฆ์และผู้ที่จะรักษาสืบต่อ และในบางครั้งวัดอื่นๆ ในเมืองแพร่ก็มายืมไปทำให้คัมภีร์ธรรมบางส่วนสูญหาย ซึ่งก็นับว่าเป็นจำนวนมากพอสมควร (ดูรายชื่อคัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนา ในภาคผนวก)

๑.๕ ตู้อพระธรรม (หิตธรรมพระไตรปิฎก) ลายรดน้ำ : มรดกธรรมเจ้าหลวงเมืองแพร่

วัดสูงเม่นนอกจากจะมีคัมภีร์ธรรมหรือวรรณกรรมล้านนาที่มากมายแล้ว ยังมีตู้เก็บคัมภีร์ธรรมที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “หิตธัมม์” บางแห่งเรียก “หีบธัมม์” หรือเรียกกันอย่างไม่ทั่วว่า ตู้อพระธรรม หรือตู้อพระไตรปิฎก โดยมีตู้อพระธรรมลายรดน้ำศิลปะล้านนาประยุกต์ ซึ่งเจ้าหลวงเมืองแพร่และพระชายาสรางถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ (ตรงกับสมัยพระนั่งเกล้าฯ รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) โดยที่บานประตูตู้อพระธรรมไตรปิฎกได้จารึกข้อความที่แสดงบุญกิริยาวัตถุไว้เป็นหลักฐานของผู้สร้าง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า วัดสูงเม่นเป็นแหล่งอนุรักษ์วรรณกรรมลายลักษณ์โบราณที่หายาก มีการจัดเก็บเป็นระบบและใหญ่ยิ่งของล้านนาและประเทศไทย โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับจารึกบานประตูตู้อพระธรรม ดังนี้

(ภาพหิตธรรมวัดสูงเม่น สร้างโดยเจ้าหลวงอินทวิชัยและพระชายา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘)

จารึกตู้อพระไตรปิฎกวัดสูงเม่น จารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และภาษาบาลี จารึกไว้ในปีจุลศักราช ๑๑๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๘) จารึกไว้บานประตูและด้านต่างๆ ของตู้อพระไตรปิฎกทั้งด้านในและด้านนอก ลงรักปิดทองจารเป็นรอยอักษร มีเนื้อที่ๆ ใช้จารึกกว้าง ๙ นิ้ว ยาว ๑๘ นิ้ว (ผู้อ่านจารึก นายมณเฑียร ผาทอง)

คำจารึกมีด้วยกันทั้งหมด ๘ บาน (๘ ด้าน จารึกที่ประตู 2 บาน รอบข้าง 3 ด้าน
ด้านบน ๑ ด้านล่าง ๑ และด้านหลังตู้พระธรรม ๑) ดังนี้

(บาน/ด้านที่ ๑) จารึกว่า

จุฬศักราช ๑๑๙๗ ตวมแมสน่า
กเมพชชอมภิสโรเข้ามาโนวสานอุ

คำอ่าน

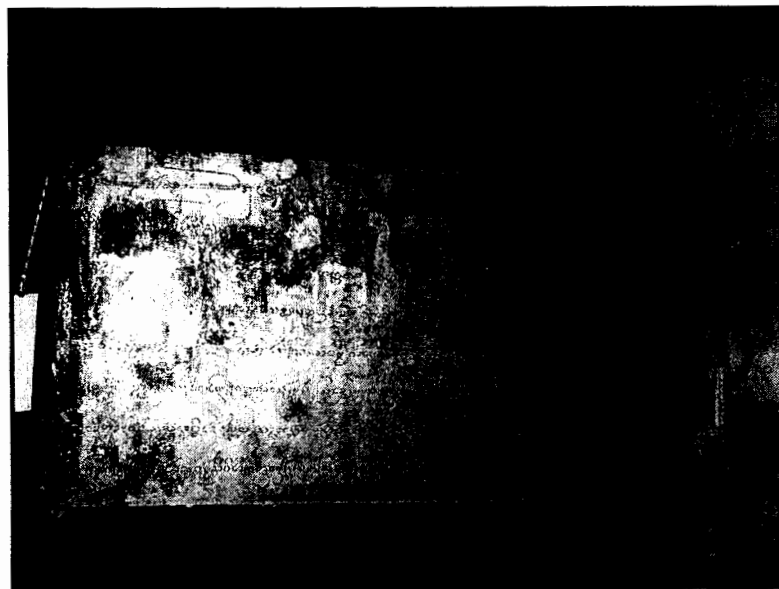
จุลศักราชได้ ๑๑๙๗ ต้ว มแมจน่า
กัมพูชาชอมพิสัยเข้าในวัสสานอุ

(บาน/ด้านที่ ๒) จารึกว่า

ตต - - มาสสกีสสนะสุขษบกขบนน
รสรวิวาฟโงงไทย์ภาสาวาปสีดบ
เมษเดิร ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำแมงอาทิตยะ
ไทยกัษ

คำอ่าน

ตต - - มาสสกีสสนาสุขปักขบัน
รัสรวิวารโงง ไทยภาษาว่าปีดบ
เม็ดเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เม็งอาทิตย์
ไทยกัต

(ภาพจารึกบนบานประตูตู้พระธรรม วัดสูงเม่น)

(บาน/ด้านที่ ๓)

ร้างนทจรณยุคกิสรเดมเข้าทยม
 นกขัตตฤกษ์ตัวถวร๗สฐิต์ในตุรวาย
 สี่ปถมมหลลสัทธาหมายมีเจ้านาย
 น้อย

คำอ่าน

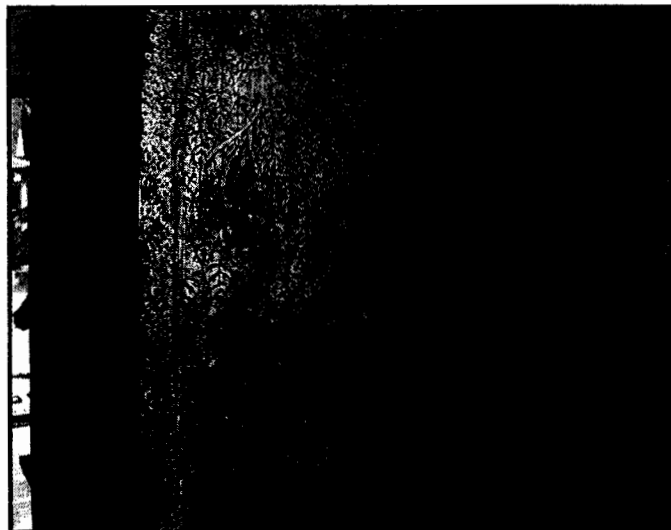
ร้างนทจรณ ยุคกิ เสด็จเข้าเทียม
 นักขัตตฤกษ์ถ้วน ๗ สถิตในตุรวาย
 สี่ ปฐมมหลลศรัทธาหมายมีเจ้านาย
 น้อย

(บาน/ด้านที่ ๔)

- - ไชยปวงกรฐจิตตบสาทสทธาญาณ
 สมบยุตตอสงขำ ริกจิตติตโนนวเลา
 กุตรมรรคผลนิพพานธรรมเจ้าโยช
 ยิงจิงอ้อ

คำอ่าน

(ศรีวิไชย) ปลงวักขติจิตประสาทศรัทธาญาณ
 สมปยุตตอสงขาริกจิต ติตโนนวล
 กุตรมรรคผลนิพพานธรรมเจ้าโยชน์
 ยิง จิงออก

(บาน/ด้านที่ ๕)

ปลาวาจักสงแปลงยงหีดหลังไหญ่
ไวยไส่พรพรธรรม คำชวรพุทธ
สาสนามีความบนนิธานบราณาไป
แล้ว ตันทานลวดถึงแก่อนิ

คำอ่าน

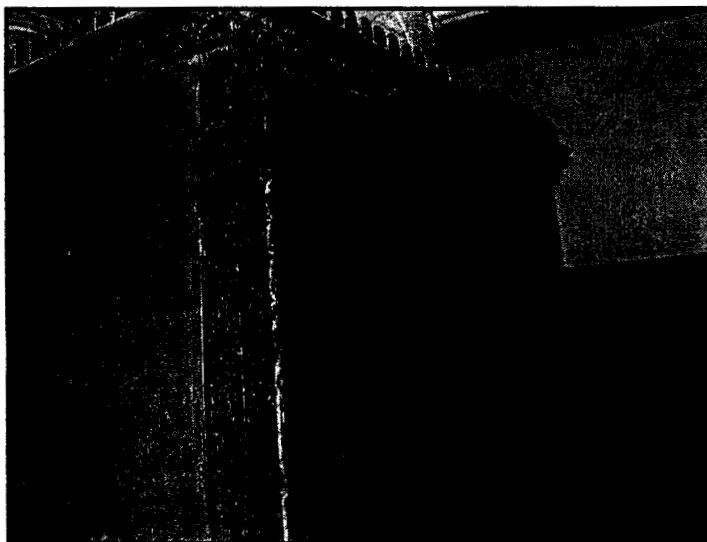
ปากว่าจักสร้างแปลงยงหีดหลังใหญ่
ไวยไส่วรธรรม คำชวพระพุทธ
ศาสนา มีความปณิธานปราณาไป
แล้วตันทานลวดถึงแก่อนิ

(บาน/ด้านที่ ๖)

จกรรมนำเอาตนไฟสู่บลโลกคพาย
หน้าเสี้ยบัตนิสมเดณมหารฐาธิบติ
องค์ตนเปนพรพรราชบิดาแลอคคราช
เทวีแม่เจ้าสุภ

คำอ่าน

จกรรมนำเอาตนไปสู่ปรโลกกาย
หน้าเสี้ย บัดนี้สมเด็จมหารฐาธิบตี
องค์ตนเป็นพรพรราชบิดา และอัครราช
เทวีแม่เจ้าสุพ

(บาน/ด้านที่ ๗)

ฉนวนดีตนเป็นชนิกมาดาจึงได้เล็ก
 สางแปลงยังหิตธรรมให้ใส่ด้วยสุ
 วณณชาษคำแดงวิวิจิตรใสแสง
 เรืองเรือเดิมเพื่อว่าจักให้

คำอ่าน

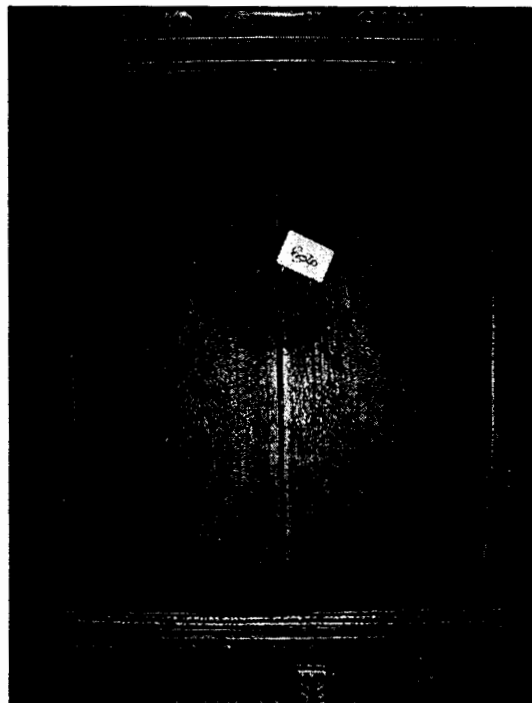
รรฉนวนดีตนเป็นชนิกมารดาจึงได้เล็ก
 สร้างแปลงยังหิตธรรมให้ใส่ด้วยสุ
 วรรณชาติคำแดงวิวิจิตรใสแสง
 เรืองเรือเดิมเพื่อว่าจักให้

(บาน/ด้านที่ ๘)

เปนกุศลรไฟถึงเจ้านายน้อยสีวิ
 ไชยตนเปนพรวรโอรสบุตรแห่งตน
 แท้ดีลี นิพพานบจจเยาเหตุเวา
 นิจจรั่วรั่ว

คำอ่าน

เป็นกุศลไปถึงเจ้านายน้อยศรีวิ
 ไชยตนเป็นโอรสบุตรแห่งตน
 แท้ดีหลี นิพพานปจจโยโหดโว
 นิจจรั่วรั่ว

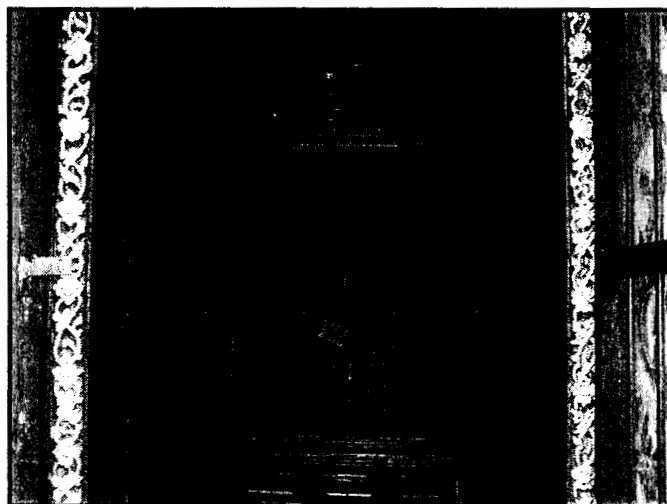

สาระสังเขปของจารึกบนหินธรรม/ตู้พระธรรมวัดสูงเม่น

เจ้านายน้อยศรีวิชัยมีความประสงค์ที่จะสร้างหินธรรมใหญ่หรือตู้พระไตรปิฎก ถวายในบวรพระพุทธศาสนา แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน ต่อมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าอินทวิชัย เจ้าหลวงเมืองแพร่และอัครราชเทวีแม่เจ้าสุพรรณวดี จึงได้สร้างหินธรรมใหญ่หรือตู้พระไตรปิฎกขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปยังเจ้านายน้อยศรีวิชัย ผู้เป็นโอรส โดย ปรารณานานิพานเป็นจุดสูงสุด

คำอธิบายจารึกบนหินธรรม/ตู้พระธรรมวัดสูงเม่น

ข้อความจารึกข้างต้นเป็นการบอกฤกษ์ยามของการประกอบกิริยาบุญตามธรรมเนียม ซึ่งได้ระบุปีจุลศักราช ๑๑๙๗ ตรงกับ พุทธศักราช ๒๓๗๔ ปีมะแม การบอกวันเดือนปี ผู้จารึกใช้เกณฑ์ของชาติต่าง ๆ หลายชาติ เพื่อช่วยยืนยันฤกษ์ยามและเวลาให้ตรงกัน คือ ใช้ทั้งแบบเขมร (กัมพูชา ขอมพิสัย) ซึ่งยังคงใช้ภาษาบาลีร่วมกับภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาเขมร, ล้านนา (ไทยฝ่ายเหนือ) , มอญ (เม็ง) , ไทยฝ่ายใต้ (ไทยกลาง) สรุปได้ว่า การกระทำมหากุศลครั้งนี้ กระทำเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เหนือ (เดือน ๑๐ ใต้) ตรงกับปีดับเม็ด (โทศก ปีมะแม) ของล้านนา และตรงกับปีกัตเร้า (ฉศก ปีระกา) ของไทยภาคกลาง พระจันทร์เสวยฤกษ์ที่ ๗ ตรงกับกลุ่มดาวฤกษ์ที่ชื่อปูนัส ซึ่งเป็นกลุ่มดาวรูปเรือสำเภา ตามตำราโหราศาสตร์ล้านนาโบราณแต่เดิมเจ้านายน้อยศรีวิชัย แสดงความปรารถนาออกมาจากใจ โดยมุ่งหวังไปสู่ทางธรรมที่ช่วยให้พ้นโลก (วัฏสังสาร) เข้าสู่ธรรม คือ โลกุตระธรรม ๙ (ประกอบด้วย มรรค ๔ ผล ๔ และนิพาน ๑) จึงเอ่ยวาจาไว้ว่าจะสร้างหินธรรมใหญ่หรือตู้พระไตรปิฎกไว้ใส่พระคัมภีร์เพื่อค้ำชูพระพุทธศาสนา แต่ท่านได้ถึงแก่กรรมไปเสียก่อน ฝ่ายพระราชบิดา คือ เจ้าหลวงอินทวิชัย ซึ่งในจารึกใช้ราชาศัพท์ว่า “ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ” และพระราชมารดา ในจารึกเรียกว่า “ อัครราชเทวีแม่เจ้าสุพรรณวดี ” จึงได้จัดสร้างหินธรรมหรือตู้พระไตรปิฎกลงรักปิดทองมีความวิจิตรเรืองรองเพื่ออุทิศ เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปยังเจ้านายน้อยศรีวิชัยผู้เป็นโอรส ด้วยกุศลเหล่านั้นที่ได้ทำแล้ว (ขอให้) ท่านทั้งหลายมุ่งหมายให้เป็นปัจจัยไปสู่นิพพานอันเที่ยงแท้และยั่งยืน

๒. ประเพณีตากธรรม : กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ในบรรดากระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น การจัดการโดยประเพณีท้องถิ่น ถือว่าเป็นกระบวนการหนึ่งที่มีลักษณะเกี่ยวพันการจัดการทรัพยากรให้เข้าสู่วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมนั้น ประเพณีตากธรรมก็เช่นกัน เกิดขึ้นจากกุศโลบายของพระมหาเถระในอดีตที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรวบรวมเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม โดยใช้ประเพณีเป็นเครื่องมือในการจัดการ ซึ่งการเกิดขึ้นของประเพณีดังกล่าวเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากการสะสมองค์ความรู้และความต้องการที่จะนำความรู้ไปบันทึกและเก็บรักษาบนใบลานเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน

๒.๑ ประเพณีตากธรรม : แนวคิดการรักษา ส่งเสริม ปกป้องคัมภีร์ธรรม

แนวคิดพื้นฐานสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการรักษา คัมภีร์ธรรมและวรรณกรรมล้านนา โดยผ่านกระบวนการจัดการในระบบจารีตหรือในประเพณีตากธรรมของชาววัดสูงเม่นและชาวล้านนา ในอดีตนั้น เกิดมาจากการเห็นความสำคัญของคัมภีร์ธรรมและหลักธรรมหรือสาระสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นเป็นสำคัญ เป็นกุศโลบายในการที่จะทำให้มีการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนไปยังอนุชนรุ่นหลัง โดยพระเถระหรือครูบาศักดิ์ญาณอรัญญาวาสีน่านการจัดการโดยใช้ประเพณีเป็นหลักการสำคัญ เพื่อให้ประชาชนสนใจและมีส่วนร่วมในการศึกษา ค้นคว้า เรียบเรียง จัดหมวดหมู่ สร้างขึ้นใหม่ และการนำความรู้มาบอกกล่าวหรือมีการศึกษาลักษณะเหล่านั้นร่วมกัน

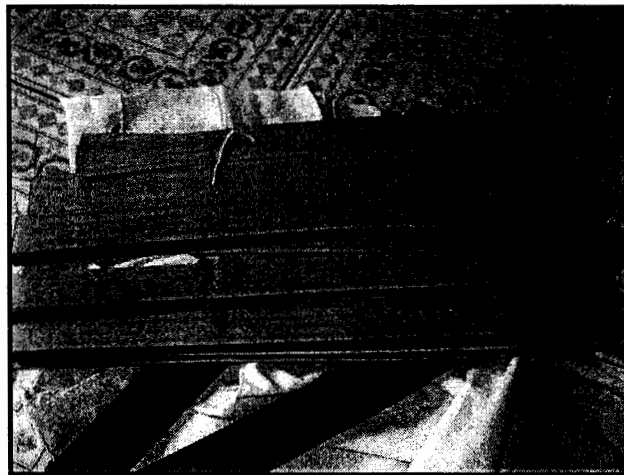
“ประเพณีตากธรรม” เป็นประเพณีที่ไม่ค่อยปรากฏเห็นมากนักในสังคมไทยหรือแทบไม่ปรากฏในท้องถิ่นอื่น ๆ นอกจากภาคเหนือของประเทศไทย และอาจมีเพียงหนึ่งเดียว คือ ที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ โดยครูบาศักดิ์ญาณอรัญญาวาสี แห่งวัดสูงเม่น ท่านได้ใช้วิธีการเชิงประเพณีที่คล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของชาวล้านนาทั่วไป ที่มีความเชื่อในเรื่องอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด โดยเชื่อว่า การฟังธรรมและสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดว่า เป็นกุศลที่ยิ่งใหญ่ มีอานิสงส์มาก ซึ่งเป็นผลให้พุทธศาสนิกชนชาวล้านนาและชาวสูงเม่น มีความเชื่อและพร้อมใจกันสร้างคัมภีร์ธรรมถวายธรรมให้กับวัด และก็มีการจัดเก็บรักษาโดยใช้ประเพณีตากธรรม ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายสำคัญที่ต้องการน้อมนำผู้คนให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอน และผลที่ตามมาคือทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่มีคัมภีร์ธรรมทางพระพุทธศาสนา มากที่สุดในล้านนาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับขั้นตอนการจาร (จารึก) และการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมของวัดสูงเม่นนั้น มีความคล้ายคลึงกับวิธีการจารและการเก็บรักษาของชาวล้านนาทั่วไป แต่ที่วัดสูงเม่น มีลักษณะพิเศษกว่าท้องถิ่นอื่น นั่นคือ การมีจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในเชิงประเพณีขึ้นมาอีก โดยลำดับขั้นของการจารและการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม มีดังนี้

๑. การจารหรือการเขียนคัมภีร์ธรรม การจารหรือการเขียนคัมภีร์ธรรมล้านนานั้น เป็นการบันทึกหลักธรรมหรือเรื่องราวต่าง ๆ ลงบนวัตถุ คือ ใบลาน และกระดาษสา โดยเป็นการใช้เหล็กแหลมจารบนใบลาน และลูบด้วยหมึกสีดำหรือเขม่าจากถ่านสีดำ ต่อมาก็มีการใช้ปากกาที่ทำจากก้านกูด (พืชชนิดหนึ่ง) จุ่มหมึกดำซึ่งทำจากเขม่าไฟผสมน้ำ เขียนบันทึกลงในกระดาษสา

หรือสมุดข่อย ภาษาล้านนา เรียกว่า “ป๋ีสสา “ ลักษณะการจารึกเช่นนี้ มีมาตั้งแต่โบราณ และมีอยู่ตามวัดต่างๆ จนกระทั่งกิจการพิมพ์เริ่มมีขึ้น จึงได้มีการพิมพ์บนหนังสือ ทำเป็นรูปเล่มต่อมาภายหลัง และในบางครั้งก็ทำรูปเล่มคล้ายกับป๋ีสสา หรือสมุดข่อยที่มีแต่โบราณ

โดยการจารคัมภีร์ธรรมล้านนาที่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น หากพิจารณา วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการบันทึกมาแต่โบราณจะเห็นว่า มีทั้งการจารึกบนหลักศิลา ใบเสมา แผ่นหิน ไม้แผ่น ระฆัง กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ฐานพระพุทธรูป รอยพระพุทธรบาท เป็นต้น ตลอดไปจนถึงการจารึกบน “หลาเงิน” คือ แผ่นเงิน ที่ทำให้บางและเรียวยาว มีลักษณะคล้ายใบลานมีจารึกตัวอักษร เช่น หลาเงินจารึกของพระนางวิสุทธิเทวี หลาเงินจารึกของพระเจ้าสุทโธธรรมราชา (กษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรล้านนาในอดีต) และบางครั้งก็มีการจารไว้บนหนังสือ เช่น หนังสือว่านควาย เช่น การจารเรื่องราวความเป็นมาและความเชื่อเรื่องยันต์ไว้ที่หนังสือว่านควาย หรือวัดช้างค้ำ เวียงกุมกาม ในอำเภอสารภี จังหวัด เชียงใหม่ เป็นต้น แต่วัตถุประสงค์ในการจารของวัดสูงเม่น ส่วนใหญ่จะเป็นการจารลงบนใบลาน กระดาษสา และแผ่นไม้

(ภาพคัมภีร์ธรรมใบลานอักษรล้านนา)

ลักษณะตัวอักษร ที่ใช้ในการจารึก ตามหลักฐานที่ค้นพบมี ๓ ชนิด คือ

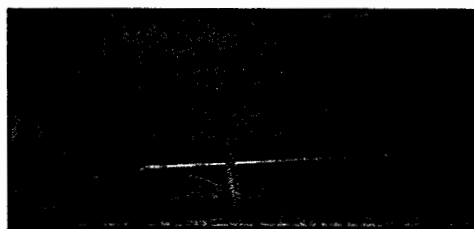
๑. “ตัวอักษรไทยยวน” “อักษรธรรมล้านนา” หรือ “ตัวเมือง” เป็นอักษรของล้านนาไทยที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม และเป็นที่แพร่หลายในภาคเหนือ และดินแดนใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงตุง รัฐฉาน ของประเทศพม่า ในปัจจุบันยังมีการใช้จารึกอยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในการเขียนคัมภีร์ธรรมและการจารึกเรื่องราวต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาในล้านนา นอกจากนี้ การใช้ตัวภาษาไทยล้านนาดังกล่าว ยังถือว่าเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษรชนิดนี้ได้แพร่กระจายไปสู่ภาคอีสานตั้งแต่โบราณด้วยนิยมใช้ในการจารคัมภีร์ต่างๆ จึงเรียกกันว่า “ตัวธรรม” หรือ อักษรธรรม

๒. “ตัวอักษรสุโขทัย” หรือ “ตัวอักษรฝักขาม” ได้แก่ ตัวอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์ขึ้น สันนิษฐานว่า คงได้รับเข้ามาใช้ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง เมื่อพระมหาสุทนต์ได้นำพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ในล้านนาไทย ส่วนใหญ่ใช้ในการจารศิลาจารึก ลักษณะคล้ายคลึงกับตัวอักษร “ไทยน้อย” ของอีสาน หรืออักษรลาวล้านช้าง ที่ปรากฏอยู่ในเมืองต่าง ๆ เช่น หลวงพระบาง ประเทศลาว โดยพบหลักฐานที่อักษรดังกล่าว ที่จารึกเจดีย์กู่คำ บริเวณเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนที่วัดสูงเม่นมีเพียงเล็กน้อย

๓. “ตัวอักษรขอมไทย” (ขอมเมือง, ขอมเสียบ) หรือ “อักษรไทยนิเทศ” ได้แก่การเอาตัวอักษรไทยยวนกับตัวอักษรสุโขทัยมาผสมกัน โดยใช้ตัวอักษรสุโขทัยเขียนตัวกลม ๆ แบบอักษรไทยยวน มีการเติมสะกดตามแบบอักษรของขอม ตัวขอมไทยนี้สันนิษฐานว่าได้ใช้ในระยะเวลาหลังจากที่เชียงใหม่พ้นจากการยึดครองของพม่าแล้วระยะหนึ่ง ตัวอักษรชนิดนี้ผู้รู้บางท่านไม่แยกเป็นชนิดต่างหาก เพราะเป็นเพียงการผสมผสานจากตัวอักษร ๒ ชนิดแรก จึงมีการแบ่งอักษรที่ใช้ในล้านนาเป็น ๒ ชนิดคือ “อักษรไทยยวน” กับ “อักษรฝักขาม” เท่านั้น และนิยมใช้ในการบันทึกวรรณกรรมทางคติโลก เช่น โคลงนิราศหริภุญชัย โคลงอมรา เป็นต้น

วิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม/วรรณกรรมล้านนา จากการศึกษาที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ และวัดต่าง ๆ ในเขตใกล้เคียง รวมทั้งวิธีการทั่วไปของชาวล้านนาพบว่า พระสงฆ์ชาวสูงเม่นและชาวล้านนาทั่วไปมีวิธีเก็บรักษาคัมภีร์ที่อยู่ในรูปสมุดข่อยใบลาน และปี่สาใน ๔ ระดับใหญ่ ๆ เหมือนกับวิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนาทั่วไป คือ

๑) ระดับคัมภีร์ เมื่อพระเถระ นักปราชญ์ได้เขียนธรรม วรรณกรรม หรือเรื่องราวต่าง ๆ ลงในสมุดข่อย ใบลานแล้ว ท่านเหล่านั้นจะใช้เชือกผูกร้อยใบลานเข้าด้วยกันเป็นแต่ละผูก/ฉบับ ตามเนื้อเรื่อง จากนั้นก็มัดด้วยด้ายที่มีสีแดง บางครั้งก็ลงรักปิดทองทับตัวอักษรที่เขียนด้วยเหล็กแหลม นำไม้ที่มีลวดลายสวยงามและขัดแล้วอย่างดีมาประกบหน้า-หลัง แล้วใช้ผ้าห่อคลุมทับ มัดคัมภีร์แต่ละผูก/ฉบับรวมกันเป็นชุดคัมภีร์ บางแห่งทำไม้เล็ก ๆ หรือที่เรียกว่า “ไม้ปี่จ๊ก” หรือ “ไม้บัญญัติ” เพื่อบอกว่า คัมภีร์เรื่องนั้น ว่าเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอะไร มีธรรมกี่ผูก ใครเป็นผู้แต่ง แต่งขึ้นเมื่อไร และใครให้ความอุปถัมภ์ เป็นต้น นับได้ว่า เป็นการจัดระบบข้อมูลอ้างอิงที่ดี ที่แสดงถึงภูมิปัญญาในการรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี โดยที่วัดสูงเม่นนั้น มีการจัดทำไม้ปี่จ๊กอย่างสวยงาม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศรัทธาความเชื่อที่มีต่อการรักษาและการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมของชาวสูงเม่นเป็นอย่างดี

(ภาพไม้ปี่จ๊ก ที่เป็นการแสดงถึงภูมิปัญญาในการจัดระบบวรรณกรรม/ห้องสมุดในอดีต)

๒) ระดับตู้พระธรรม เมื่อมีการจารคัมภีร์ ห่อคัมภีร์ต่างๆ เรียบร้อยแล้ว พระเถระนักปราชญ์เหล่านั้น ถือว่า ผลงานที่ท่านได้แต่งขึ้นมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา สมควรที่จะเก็บรักษาไว้อย่างดี จึงมีการจัดเก็บไว้ในตู้ที่มีฉนวนสามารถป้องกันแมลง หนู หรือสภาพภูมิอากาศที่แปรเปลี่ยนได้ ซึ่งเป็นที่มาของการสร้างตู้พระธรรมถวายเป็นวัด โดยมีลวดลายที่สวยงามแสดงถึงภูมิปัญญาและศิลปะของชาวล้านนา โดยที่วัดสูงเม่น มีตู้คัมภีร์ธรรมมากกว่า ๑๐ ตู้ และบรรจุคัมภีร์ธรรมมากกว่า ๓๐,๐๐๐ ผูก

(ภาพตู้หรือหีบเก็บคัมภีร์ธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่)

๓. ระดับหอพระไตรปิฎก หรือ หอไตร เมื่อมีตู้พระธรรมหลายๆ ตู้ พระเถระนักปราชญ์จึงได้สร้างหอไตรขึ้น เพื่อเป็นที่รวบรวมคัมภีร์ต่างๆ ไว้ในที่เดียวกัน และเพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง หอไตรที่มีความสวยงามและเป็นเอกลักษณ์ของล้านนา เช่น หอไตรวัดพระสิงห์ หอไตรวัดเจติยหลวง หอไตรวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ และหอไตรวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้นนั้น ได้สะท้อนถึงวิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี ส่วนที่วัดสูงเม่น นั้น ได้มีการสร้างหอไตร โดยมีน้ำล้อมรอบ เพื่อป้องกันปลวก แมลงที่จะเข้ามากัดทำลายคัมภีร์ที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และความรู้ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมเป็นอย่างดี

๔. ระดับประเพณีความเชื่อ เพื่อให้วิธีการเก็บรักษาและสืบต่อวรรณกรรม/คัมภีร์ให้ยืนยาว วัดสูงเม่น จังหวัด ได้มีประเพณีการรักษาคัมภีร์ธรรม ที่เรียกว่า “ประเพณีตากธรรม” ซึ่งเป็นกระบวนการรักษาคัมภีร์ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ โดยการนำคัมภีร์โบราณ ปี่ปสา ที่อยู่ในหอไตรหรือในที่ต่างๆ ออกมาตากแดด ควบคุมความชื้น เก็บรักษาโดยการห่อผ้า และการเขียนคัมภีร์ชุดใหม่ขึ้นมา โดยประเพณีตากธรรม นั้นมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้ใหม่และการสืบทอดคัมภีร์โบราณ กล่าวคือ ก่อนที่จะมีประเพณีตากธรรมในเดือนยี่เป็ง (วันเพ็ญเดือน ๑๒) ของทุกปี พระสงฆ์และชาวบ้านจะใช้เวลาทางด้านพุทธศาสนาและความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่ตนมี

อยู่มาเขียน/บันทึกเรื่องราวของชุมชน ก่อนที่จะนำมาเทศน์ (บอกเล่า) และร่วมแห่ฉลองในพิธีตากธรรมดังกล่าว หลังจากนั้นก็ถวายคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นให้กับวัด จนกลายเป็น “ประเพณีตากธรรม” นอกจากนี้ ก็เป็นการสำรวจคัมภีร์ธรรมที่วัดต่าง ๆ ได้ยืมไปเทศน์ให้ประชาชนได้ฟัง ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาว่า ได้ส่งคืนวัดที่มีคัมภีร์มาครบหรือไม่ คัมภีร์ไหนชำรุดหรือไม่อย่างไร ส่วนประเพณีตากธรรมหรือถวายธรรมนั้น ยังคงมีอยู่และจัดว่าเป็นประเพณีที่ชาวพุทธล้านนาจะต้องประพฤติปฏิบัติและรักษาสืบเนื่องกันมา โดยเฉพาะการถวายธรรมเพื่อเป็นการอุทิศให้กับผู้ที่ล่วงลับในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ชาวพุทธล้านนาและวัดสูงเม่นนิยมนำคัมภีร์ธรรมมาถวายวัด ซึ่งแสดงถึงคติธรรม ความเชื่อ และความเป็นชุมชนแห่งชาวพุทธที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

ประเพณีที่เกิดขึ้นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระเถระ นักปราชญ์ชาวสูงเม่นและชาวล้านนาในอดีต มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและการจัดการความรู้ทั้งในรูปแบบของการสร้างความรู้ใหม่และการรักษาความรู้ที่มีอยู่มิให้สูญหายไปจากความทรงจำและการเรียนรู้ ซึ่งนับว่าเป็นผลงานที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในวิธีการเก็บรักษา คัมภีร์ไว้เป็นอย่างดี เป็นการสร้างโอกาสและพื้นที่หรือแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า

๒.๒ ประเพณีตากธรรม : ล้านนา ลาว ไทย วิธีแห่งการสืบทอดคัมภีร์ธรรม

การเกิดขึ้นของ “ประเพณีตากธรรม” ที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ที่มีความแตกต่างจากประเพณีของชาวล้านนาหรือไม่พบในท้องถิ่นในล้านนานั้น มีสันนิษฐาน ๒ ประการ คือ

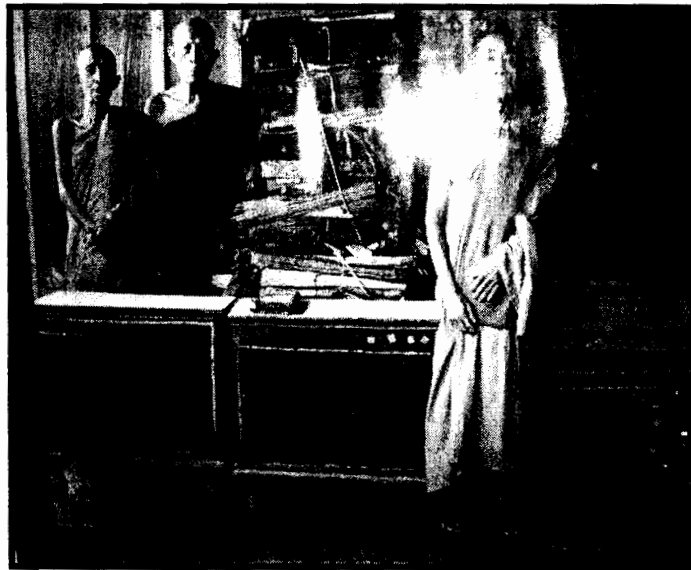
๑) เกิดขึ้นโดยการดำริของครูบาศรีวิชัยที่เห็นความสำคัญของการรักษาคัมภีร์ธรรมที่ท่านเขียนขึ้นมาเองและที่ท่านนำมาจากดินแดนหรือเมืองต่าง ๆ ทั้งจากเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน และเมืองหลวงพระบาง โดยท่านเห็นว่า จำเป็นต้องสร้างระบบประเพณีขึ้นมาเพื่อให้ศิษยาภิบาลและอนุชนได้ร่วมกันเก็บรักษาคัมภีร์เหล่านั้น โดยใช้พิธีการถวายธรรม หรือการ “ตากธรรม” มาเป็นปฐมเหตุในการจัดประเพณีตากธรรม โดยจัดให้มีการคัดลอก การตรวจเช็ค คัมภีร์ธรรม การรักษาความสะอาดคัมภีร์ธรรม การนำคัมภีร์ธรรมออกมาตากแดด การแห่คัมภีร์ธรรม และการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม

๒. ครูบาศรีวิชัยได้แนวคิดการตากธรรมมาจากเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว หลังจากที่ท่านเดินทางไปหลวงพระบางและนำคัมภีร์กลับมาท่านก็ริเริ่มประเพณีดังกล่าวที่วัดสูงเม่น เพราะก่อนหน้านั้น ก็มีปรากฏว่า ท่านได้ใช้ประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือในการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม มีเพียงการสังคายนารวบรวมคัมภีร์ธรรม รวบรวมพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาจากเอกสารที่ปรากฏในเขตล้านนา พบว่า มีการกล่าวถึงประเพณีตากธรรมเฉพาะที่วัดสูงเม่นเท่านั้น แต่จากการเดินทางไปศึกษาและสืบค้นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่เมืองหลวงพระบางของคณะผู้ศึกษาในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ก็พบว่า ที่เมือง

หลวงพระบางได้มีการจัดประเพณีตากธรรมในบางท้องถิ่น โดยคณะผู้ศึกษาได้พบภาพถ่ายเกี่ยวกับประเพณีตากธรรม ซึ่งสันนิษฐานว่าถ่ายไว้เมื่อประมาณ ๓๐ - ๕๐ ปีที่ผ่านมา (ไม่ทราบว่าเป็นผู้ถ่ายภาพไว้) โดยพบที่วัดสบสิกขาราม เมืองหลวงพระบาง โดยภาพถ่ายดังกล่าวได้แสดงขั้นตอนการจัดประเพณีตากธรรมอย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า น่าจะมีการจัดประเพณีตากธรรมในเมืองหลวงพระบางอย่างแพร่หลาย แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตเช่นกันว่า ประเพณีตากธรรมอาจเกิดขึ้นในสมัยที่ครูบามหาเถรได้นำเผยแพร่ในหลวงพระบางก็ได้

โดยนัยดังกล่าว ประเพณีตากธรรม จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการข้ามพรมแดนแห่งวัฒนธรรมที่ไม่มีเชื้อชาติ เขตแดน แต่มีความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องในการร่วมจรจรโลงหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ที่ผ่านการบันทึก การจารลงบนคัมภีร์ธรรม

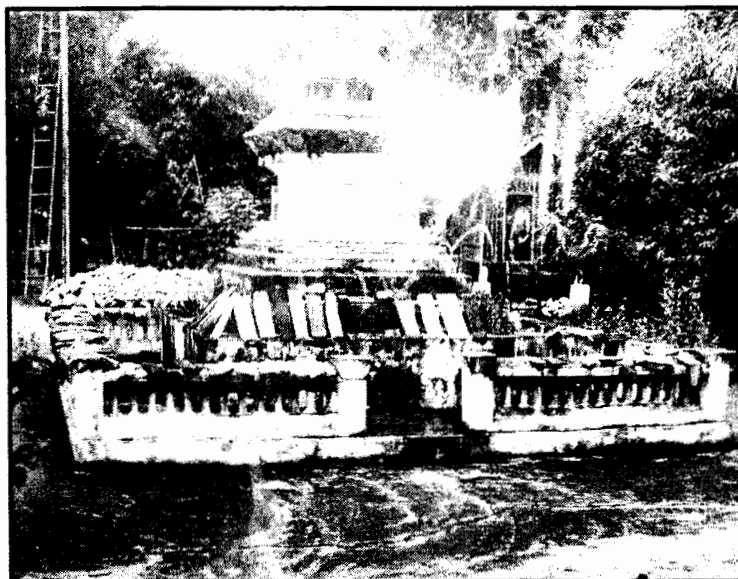
(ภาพการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม ก่อนที่จะมีประเพณีตากธรรม ภาพจากวัดสบสิกขาราม เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

ภาพขั้นตอนการคัดเลือก ทำความสะอาด และการจาร(เขียน)คัมภีร์ธรรม
ภาพจากวัดสกลิขาราม เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

(ภาพการตากธรรมและแห่คัมภีร์ธรรม ในประเพณีตากธรรม
ภาพจากวัดสวลีการาม เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

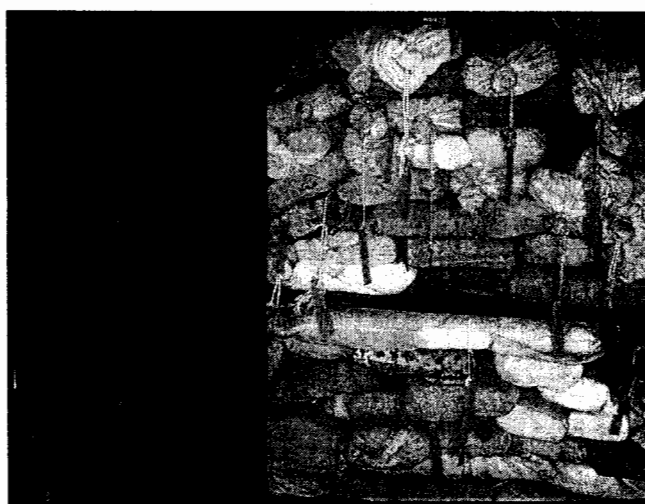
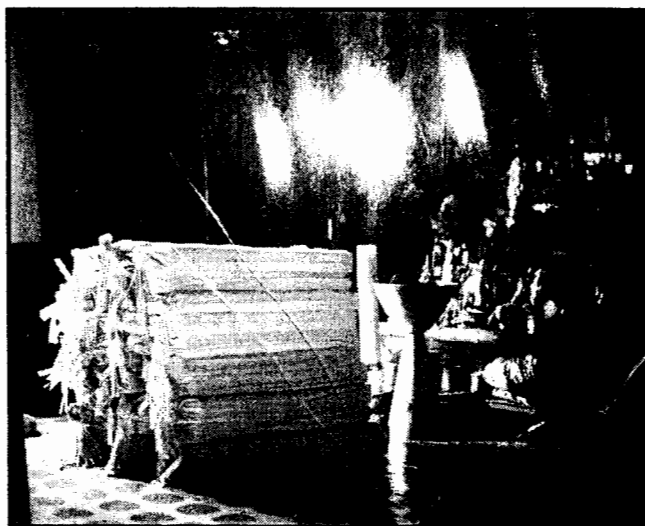

จากภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงขั้นตอนของประเพณีตากธรรม คือ ๑) การตัดแยกคัมภีร์ธรรมออกมาเพื่อดูแลรักษา ถ้าคัมภีร์ผูกไหนเก่าก็นำมาทำความสะอาดและคัดลอกใหม่ (ส่วนที่อยู่ในสภาพดีก็เก็บรักษาไว้) ๒) ทำการรวบรวมเปลี่ยนและมัดห่อผ้าใหม่ แล้วนำออกตากแดดเพื่อรักษาความชื้น ๓) ทำพิธีแห่ในระหว่างการนำคัมภีร์ธรรมออกตาก ๔) จัดพิธีถวายคัมภีร์ธรรมใหม่(อีกครั้ง) ๕) จัดให้มีการฟังพระธรรมเทศนา และนำไปเก็บรักษายังหอไตร

(ภาพการถวายธรรมและการแสดงธรรม ในประเพณีตากธรรม
ภาพจากวัดสกลิขาราม เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

(ภาพการทอรักษาคัมภีร์ธรรม)
ภาพจากวัดสบลิกขาราม เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

ภาพถ่ายประเพณีตากธรรมที่พบ ณ วัดสบลิกขาราม เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงวิถีความสัมพันธ์แห่งการสืบทอดมรดกคัมภีร์ธรรมที่ข้ามพรมแดนระหว่างล้านนา ลาว และไทย เป็นความสัมพันธ์ที่ใช้หลักธรรมประเพณี และพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสานความสัมพันธ์ ดังนั้น ไม่ว่าประเพณีดังกล่าว จะมีจุดกำเนิดที่ ณ ไตก็ตาม แต่การมีประเพณีดังกล่าวช่วยให้การเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมเป็นไปอย่างยั่งยืน ก็ถือได้ว่าประเพณีมีส่วนสำคัญในการรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จะนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจต่อความเป็นไปของชนชาติในอดีต เหมือนดังที่วัดสูงเม่นที่กลายเป็นแหล่งที่เก็บรักษาคัมภีร์ธรรมมากที่สุดในล้านนาและในประเทศไทย

๓. การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่นมีนัยแห่งกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนที่หลากหลาย เป็นกระบวนการที่อาจเรียกได้ว่า เป็นนำการจัดการความรู้มาผสมผสานกับความเชื่อและภูมิปัญญาในท้องถิ่นในลักษณะของพิธีกรรมทางพุทธศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ การอนุรักษ์ การสืบสาน และการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาไปสู่อนุชนรุ่นหลัง รวมถึงผู้ที่ใฝ่รู้ทั่วไป ซึ่งได้ส่งผลต่อการเรียนรู้และความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาและความเป็นอยู่ของชาวล้านนาในอดีต

๓.๑ แนวคิดในการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม

แนวคิดที่สำคัญในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” คือ “กระบวนการผลักดันแนวคิดการเรียนรู้ และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเข้าสู่การจัดการในเชิงประเพณีของท้องถิ่น” โดยให้ความสำคัญกับแนวคิดหรือฐานทุนเดิมที่มีอยู่ชุมชน อาทิ ผู้รู้ในชุมชน องค์กรความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกลไกการจัดการในระดับท้องถิ่น เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เป็นต้น โดยมีแนวคิดที่สำคัญ ดังนี้

๑) แนวคิดความเชื่อในเรื่องอานิสงส์การสร้างธรรม/คัมภีร์ธรรมถวายวัด ตามความเชื่อของคนล้านนาในอดีตที่มีความเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้สร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดและได้ช่วยดูแลคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นโดยการถวายคัมภีร์ธรรมต่อไปอีก ผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์เป็นอย่างมาก คือ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และเมื่อตายไปก็สามารถทำให้หลุดพ้นจากอบายได้ ดังนั้น จึงการประเพณีการเขียนธรรม การสร้างธรรมถวายวัด ซึ่งเป็นผลให้แผ่นดินล้านนาเป็นดินแดนที่มีคัมภีร์ธรรมโบราณมากที่สุดในประเทศไทย ซึ่งก็หมายรวมถึงที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ด้วย

จากการศึกษาของสมหมาย เปรมจิตต์ (๒๕๔๐) พบว่า แนวคิดในเรื่องอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดที่มีปรากฏอยู่ในแผ่นดินล้านนานั้น เป็นเรื่องที่พระเถระนักปราชญ์ผู้มีความคิดสร้างสรรค์ ต้องการที่จะให้มีพระธรรมคัมภีร์เพียงพอต่อการศึกษาเล่าเรียนของอนุชนรุ่นหลัง และเพื่อให้เกิดความถูกต้องและความยั่งยืนของพระสัทธรรม โดยแรงจูงใจที่สำคัญประการหนึ่งในเรื่องของการอานิสงส์การสร้าง-เขียนพระธรรมคัมภีร์หรือคัมภีร์ไบลานถวายวัดนั้น คือแนวคิดเรื่องอานิสงส์ของการจารหรือเขียนอักษรธรรม ถึงแม้ว่าคัมภีร์ไบลานประเภทอานิสงส์แม้จะไม่ใช่แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แต่ก็ว่าด้วยผลบุญที่ผู้สร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดจะได้รับหากจะมีการสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด พุทธศาสนิกชนระดับชาวบ้านธรรมดาแม้จะเกิดศรัทธาเพราะอิทธิพลของอานิสงส์มากกว่าแรงกระตุ้นอย่างอื่น ดังนั้น การแต่งคัมภีร์ในล้านนาสมัยต่อมาจึงเน้นเรื่องที่จะชักจูงให้ประชาชนสนใจ โดยเฉพาะการสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดว่า จะทำให้ได้อานิสงส์คือ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญในการเรียนรู้ เป็นต้น

จากการศึกษาของอูตม รุ่งเรืองศรี (๒๕๔๖) พบว่า นักปราชญ์ล้านนาได้สร้างคัมภีร์ธรรมอันสงฆ์ที่อิงอาศัยบริบททางสังคมและภูมิปัญญาเพื่อสร้างสรรค์สังคมสู่ความดีงาม สร้างบุคคลให้มีความใกล้ชิดพระศาสนาโดยพยายามอธิบายการสร้างบุญกุศลเสริมชะตาชีวิตให้ดีขึ้น เช่น การพยายามนำเอาเหตุการณ์เรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก โดยเฉพาะทศชาติชาดกหรือ มหานิบาตชาดก มาอธิบายและกำหนดเป็นคัมภีร์ธัมมประจำวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิด เรียกชื่อคัมภีร์เหล่านี้ว่า “ธัมมชาตา” คือ เป็นคัมภีร์ประจำวัน เดือน ปีของบุคคลนั้น ซึ่งนับว่าเป็นกุศโลบายสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนิกชนชาวล้านนาได้มีโอกาสฟังธรรมและสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด กล่าวคือ ได้มีความพยายามสร้างความผูกพันให้ผู้คนใกล้ชิดพระศาสนา โดยการโยงความเชื่อเรื่องราศีหรือ “ตัวเป็ง” หรือ “ตัวผึ้ง” ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นบ้านให้สัมพันธ์กับการได้มีโอกาสสร้างถาวรวัตถุที่อำนวยประโยชน์ให้เกิดแก่สังคมโดยรวม เช่น การสร้างศาลา สะพาน บ่อน้ำ เป็นต้น โดยกำหนดให้คนที่เกิดในแต่ละราศีได้มีโอกาสสร้างสาธารณวัตถุหรือการสร้างคัมภีร์ถวายวัดให้เหมาะสมกับวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิด ดังรายชื่อคัมภีร์ธรรมที่กำหนดให้เป็น ธัมมชาตา ซึ่งคัมภีร์ธรรมดังกล่าวก็มีปรากฏที่วัดสูงเม่นจำนวนมากเช่นกัน ดังนี้

คัมภีร์ธรรมประจำวันเกิด นักปราชญ์ล้านนามีการกำหนดธัมมชาตาประจำวันขึ้น โดยกำหนดเอาจากเนื้อหาในคัมภีร์อภิธรรมทั้ง ๗ คือ คัมภีร์สังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคัลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน มาเป็นคัมภีร์ธรรมประจำวันเกิด ว่าถ้าบุคคลได้สร้างธรรมและฟังธรรมตามที่ตรงกับวันเกิดของตนจะมีอานิสงส์มาก ดังนี้

ผู้ที่เกิดในวันอาทิตย์	ให้สร้างคัมภีร์สังคณี เป็นธัมมชาตา (ของตนเอง)
ผู้ที่เกิดในวันจันทร์	ให้สร้างคัมภีร์ภังค์ เป็นธัมมชาตา
ผู้เกิดในวันอังคาร	ให้สร้างคัมภีร์ธาตุกถา เป็นธัมมชาตา
ผู้เกิดในวันพุธ	ให้สร้างคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติเป็นธัมมชาตา
ผู้เกิดในวันพฤหัสบดี	ให้สร้างคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นธัมมชาตา
ผู้เกิดในวันศุกร์	ให้สร้างคัมภีร์ยมก เป็นธัมมชาตา
ผู้เกิดในวันเสาร์	ให้สร้างคัมภีร์ปฏิฐาน เป็นธัมมชาตา

คัมภีร์ธรรมประจำเดือนเกิด นักปราชญ์ล้านนา กำหนดธัมมชาตาขึ้นโดยนำเอาเหตุการณ์เรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก โดยเฉพาะทศชาติชาดกหรือ มหานิบาตชาดก มาอธิบายและกำหนดเป็นคัมภีร์ธัมมประจำเดือนเกิด คือ

สำหรับคนที่เกิดในเดือนเกียงหรือจียง	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ สุทธนู หรือปฐมกัปปี
สำหรับคนที่เกิดในเดือนยี่	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อช้างฉัททันต์/ปฐมกุมาร
สำหรับคนที่เกิดในเดือนสาม	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ มัญจुकุณฑล หรือมโหสถ
สำหรับคนที่เกิดในเดือนสี่	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ หงส์มาคำ หรืออุริทัตต์
สำหรับคนที่เกิดในเดือนห้า	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ อุทธรธา หรือ โปริสาธา
สำหรับคนที่เกิดในเดือนหก	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ พุทธโสภา

สำหรับคนที่เกิดในเดือนเจ็ด	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ อรินทุม หรือ เนมิราช
สำหรับคนที่เกิดในเดือนแปด	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ สารทมาณพ หรือ สิทธิัตถะ บางตำราว่านารทมาณพและเนมิราช
สำหรับคนที่เกิดในเดือนเก้า	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ พุทธาภิเสก หรือสิบชาติ
สำหรับคนที่เกิดในเดือนสิบ	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อ สุวรรณสาม/ธัมมจักกั
สำหรับคนที่เกิดในเดือนสิบเอ็ด	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อพุทธนิพพาน/เวสสันดร
สำหรับคนที่เกิดในเดือนสิบสอง	ให้ถวายทานคัมภีร์ชื่อมงคลสูตรหรือสมภมิตร

คัมภีร์ธัมมชาตาปีเกิด นักปราชญ์ล้านนา ได้กำหนดธัมมชาตาประจำปีเกิด จาก
เกณฑ์ของโหราจารย์ ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่มีที่มาจากชาตกในมหานิบาตชาตก ดังนี้

คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีใจ (ชวด)	คือ เตมียะ (เตมียชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีเป่า (ฉลู)	คือมหาชนก หรือ เวสสันดรชาตก
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปียี่ (ขาล)	คือ สุทธนู (สุทธนูชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีเหม้า (เถาะ)	คือ เนมิราช (เนมิราชชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีสี่ (มะโรง)	คือ สมภมิตร (สมภมิตรชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีไส้ (มะเส็ง)	คือ ภูริทัต (ภูริทัตชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีสะห้ง่า (มะเมีย)	คือ สุธน (สุธนชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีเม็ด (มะแม)	คือ ช้างสะทัน (ช้างฉัททันต์)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีสัน (วอก)	คือ มโหสถ (มโหสถชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีเล่า (ระกา)	คือสิทธิัตถะ (ประวัติเจ้าชายสิทธิัตถะ)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีเส็ด (จอ)	คือ กุสราช (กุสราชชาตก)
คัมภีร์ธัมมชาตาสำหรับคนที่เกิดปีไค้ (กุน)	คือ สุดตโสม (สุดตโสมชาตก)

เกณฑ์ในการกำหนดว่า ธรรมเรื่องใด ชาตกเรื่องใด เป็นธัมมชาตาประจำวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิดนั้น ไม่มีการให้คำอธิบายถึงเหตุผลการกำหนดเช่นนั้น มีแต่เพียงคำอธิบายว่า ผู้เป็นเจ้าของชาตาหรือผู้เกิดในวัน เดือน ปีนั้น ๆ เช่น วันเกิดที่มี ๗ วัน ควรสร้างอภิธรรม ๗ คัมภีร์ให้เหมาะสมกับวันเกิดของตน ส่วนปีเกิด ก็ถือว่าเป็นการเกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ให้สร้างคัมภีร์ธัมมเรื่องที่สอดคล้องกับปีเกิดของตน ดังกล่าวไว้ใน สมภมิตรธัมมชาตาผู้เกิดปีสี่ (มะโรง) ว่า

“...โย ปุคฺคโล อັນว่าปุคฺคละหฺญิงชายฺฝุงฺไถเกิดปีสี่ ได้ร่วม
ชาติพระยาสมภมิตรแล้ว ได้เอาจิตวิญญูณ ไปอาศัยอยู่ก้อข้าวมีหฺมู
และไกรักษาอยู่เฝ้า ปายลูน (ภายหลัง)ได้เอาตนมาเกิด เอากำเนิด
ในคัพพะแม่แห่งตน จึงได้เกิดมาเปนมฺนุสสนานี้และนา ...คนเกิดปีสี่
ลงธาตุดินได้กำเนิดไหว้พระธาตเจ้าพระสิงห์ ยอดทานแห่งตนท้อ

สร้างธัมมสมภมิตทานเปนธัมมชาตา และหื้อได้สร้างเจตีย์เป็นทาน

ก็จักสมฤทธิ จุเยียง จุประการ บ่อย่าชะแลนา...”

เหตุผลของการกำหนดให้คัมภีร์เหล่านี้เป็นคัมภีร์ประจำชาติวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิดนั้น นักปราชญ์ผู้จนา ระบุไว้ในตอนส่งท้ายของคัมภีร์เพียงว่า เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่บุคคลผู้เกิดในแต่ละวัน กล่าวคือ บุคคลใดที่เป็นเจ้าของประจำวันเกิด ควรประกอบกิจกรรมต่อไปนี้คือการสร้างคัมภีร์ รวมไปถึงการเขียนเอง จ้างให้บุคคลที่มีความรู้เขียน หรือสักการบูชา และกิจกรรมสุดท้ายคือการฟังธัมมประจำชาติของตนเอง ก็จะเป็นกุศลยิ่ง ซึ่งแนวคิดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าเป็นความชาญฉลาดของพระเถระนักปราชญ์ชาวล้านนา ที่มุ่งเน้นให้บุคคลสนใจเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน ซึ่งหากพิจารณาจากคัมภีร์ธัมมชาตาที่พระเถระเหล่านั้นกำหนดขึ้น จะเห็นได้ว่าเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการบำเพ็ญบารมีที่ต้องการให้บุคคลมีศีลธรรมขั้นพื้นฐาน คือ ความมีเมตตา ความอดทน การมีปัญญา การมีศีล เป็นต้น และการให้เข้าใจถึงสังขารของชีวิตในหมวดหลักอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ดังนั้น พระเถระเหล่านั้น จึงได้กำหนดหลักธรรมและชาตกเหล่านั้น มาเป็นคัมภีร์ธัมมชาตา ประจำวันเดือนปีเกิดของแต่ละบุคคล

ที่มาและแนวคิดเกี่ยวกับอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ธรรมและถวายเป็นธรรมดังกล่าว จะเห็นได้ว่า มิได้ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่นักปราชญ์ผู้จนาคัมภีร์ล้านนาได้พยายามสร้างค่านิยมขึ้นมาใหม่เพื่อให้บุคคลใกล้ชิดพระพุทธศาสนา เข้าหาพระธรรมโดยการอ้างอิงหลักธรรมหรือเนื้อความในพระไตรปิฎก ความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความชอบธรรมของคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมา แต่ถ้าพิจารณาโดยมิติของจุดมุ่งหมายแล้วอาจกล่าวได้ว่า เป็นกุศโลบายภูมิปัญญาของนักปราชญ์ล้านนาที่เชื่อมโยงคติธรรม ความเชื่อในท้องถิ่นมาประยุกต์ให้เข้ากับพระพุทธศาสนา ให้บุคคลมีสนใจในหลักธรรม แม้อย่างน้อยที่สุด ก็ขอได้สร้างและฟังธรรมที่สอดคล้องกับวันเกิด เดือนเกิด ปีเกิดของตนก็เพียงพอ

โดยคุณค่าและความมุ่งหมายของคัมภีร์ธรรมหรือวรรณกรรมเรื่องอานิสงส์ในล้านนานั้น มีลักษณะที่สำคัญหลายประการคือ การสร้างความรู้และความเข้าใจใหม่แก่บุคคลผู้ศึกษาที่จะพึงได้รับจากเรื่องราวที่มีในสมัยพุทธกาล หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามธรรมหรือการประกอบกุศลกรรม ทศนะและความมุ่งหมายของผู้จนาที่ต้องการอธิบายหลักการนั้น ๆ และจากการศึกษาพบว่า ความมุ่งหมายของการจนาคัมภีร์อานิสงส์ล้านนามีจุดประสงค์ที่สำคัญ ๖ ประการ คือ

๑) เพื่ออธิบายผลแห่งการประกอบกุศลกรรมด้านต่าง ๆ อันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา และการประกอบกุศลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ตัวอย่างเช่น การอธิบายประโยชน์ในการรักษาศิลปะในอานิสงส์ศิลปะ การประกอบกุศลด้วยการถวายเป็นต้น

๒) เพื่อโน้มน้าวจิตใจและชักชวนผู้คนในสังคมให้มีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามธรรมเนียมของชาวพุทธ โดยเฉพาะการสร้างวัด วิหาร โบสถ์ เจตีย์ หรือถาวรวัตถุภายในวัด

๓) เพื่อความรุ่งเรืองดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ด้วยการสร้างสมองค์ความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาให้เป็นหลักในการพัฒนาชีวิตและให้คนสนใจและเข้าใจพระพุทธศาสนา โดยการแต่งอานิสงส์การเขียนธัมม์/สร้างธัมม์ และอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ถาวรวัด

๔) เพื่อสนับสนุนประเพณีความเชื่อท้องถิ่นอันมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ด้วยการสร้างความรู้ใหม่ที่ประยุกต์จากพุทธธรรมและประเพณีของชาวพุทธ อานิสงส์ปี่ใหม่ อานิสงส์ตามประทีปโคมไฟ

๕) เพื่อชักชวนผู้คนในสังคมให้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น การสร้างศาลา บ่อน้ำ ถนน หรือสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น อานิสงส์สร้างศาลา-น้ำบ่อ อานิสงส์ล้างคาบ เป็นต้น

๖) เพื่อนำเสนอแนวทางหรือกรอบการปฏิบัติที่พึงประสงค์ทางสังคม โดยยกเอาอานิสงส์มาเป็นเครื่องกำหนด “เกณฑ์บางประการ” ที่สังคมควรยึดถือ และนำไปปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังตัวอย่าง คำปรารภหรือคำขออานิสงส์จากการรณนาผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ ที่มุ่งเน้นความยั่งยืนของพระสัทธรรม ความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม และความมีคุณธรรม จริยธรรมของชนชั้นผู้ปกครอง เป็นต้น

จากแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องอานิสงส์การสร้างธรรม/คัมภีร์ธรรมถาวรวัดดังกล่าว นับได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการอนุรักษ์ สืบสาน สร้าง/เขียนคัมภีร์ธรรมขึ้นมาเพื่อถาวรวัดและต่อมาก็มีการเก็บรักษาโดยใช้วิธีการต่าง ๆ แต่ที่ครุบาทมหาเถรและพระเถระชาวล้านนาในอดีตบางพื้นที่เลือกใช้ก็คือ การจัดประเพณีตากธรรม เพื่อเป็นการตรวจสอบคัมภีร์ธรรมว่ามีครบหรือไม่ เสียหายจากดินฟ้า อากาศ หรือแมลงหรือไม่ ดังนั้น จึงการนำคัมภีร์ธรรมออกมาตากแดดเพื่อควบคุมความชื้น และเป็นการรักษาสภาพคัมภีร์ใบลานให้คงอยู่ต่อไป

๒) แนวคิดการเก็บรักษา การรวบรวม และจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระไตรปิฎก แนวคิดการรวบรวมพระไตรปิฎกนั้น เป็นสิ่งที่มีมานานนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่มีการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยพระสาวกองค์สำคัญ ๆ เช่น พระมหากัสสปเถระ พระอุบาลี พระอานนท์ เป็นต้น ก็ได้มีการรวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ซึ่งจัดว่าเป็นวรรณกรรมหรือหลักธรรมที่สำคัญ ส่วนวรรณกรรมที่เรียบเรียง รวมทั้งมีการรวบรวมหรือสังคายนาในยุคต่อมา หรือที่เรียกว่า “ยุคหลังพระไตรปิฎก” นับตั้งแต่ ๑) ยุคอรธกถา ที่พระอรธกถาจารย์ได้แต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายขยายความและเนื้อหาในพระไตรปิฎก ๒) ยุคฎีกาที่พระฎีกาจารย์แต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในคัมภีร์อรธกถา ๓) ยุคอนุฎีกา ที่พระอนุฎีกาจารย์แต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อหาความในคัมภีร์ฎีกา ๔) ยุคปกรณ์พิเศษ ที่มีการแต่งหนังสือเพื่ออธิบายธรรมะในทางพระพุทธศาสนา โดยที่ไม่ได้อธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ เช่น มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค เป็นต้น ๕) ยุคโยชนา ที่มีการแต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายคำและความหมายในคัมภีร์เดิมให้เข้าใจง่าย เช่น หนังสือ โยชนาสมันตปาสาทิกา ของพระพุทธโฆสาจารย์ ๖) ยุคบาลี

ไวยากรณ์ ที่มีการแต่งหลักไวยากรณ์บาลีขึ้นมา เช่น คัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น และ ๗) ยุค พจนานุกรมหรือสัททวารลี ที่มีการรวบรวมคำบาลีไว้เป็นหมวดหมู่เพื่อความสะดวกในการค้นคว้า

แนวคิดดังกล่าวถือว่าเป็นต้นแบบที่สำคัญที่ทำให้คณะสงฆ์หรือพุทธศาสนิกชนต้องมีการเก็บรักษา คัมภีร์ธรรม และการเรียบเรียงคัมภีร์ธรรมขึ้นมาใหม่ ดังนั้น กรณีที่เกิดขึ้นในวัดสูงเม่นนับตั้งแต่สมัยอดีต ก็ถือได้ว่าเป็นการเจริญรอยตามประเพณีหรือการดำเนินการภายใต้แนวคิดการสังคายนาพระไตรปิฎก ที่ส่งผลให้วัดสูงเม่นมีการเก็บรักษา คัมภีร์ธรรม โดยเพิ่มเติมในส่วนของการจัดการเชิงประเพณีคือ การตากธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวสูงเม่น จังหวัดแพร่ และแผ่นดินล้านนา

๓) แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากแนวคิดเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก และแนวคิดเรื่องการสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดแล้ว ในแผ่นดินล้านนายังมีระบบการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะของการจัดการแบบ “หน้าหมู่” (ส่วนรวม) ที่ทุกฝ่ายมาช่วยกันจัดการทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรเชิงนามธรรมความคิด โดยมีการจัดระเบียบแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมภายในชุมชน ตัวอย่างเช่น การจัดระบบหมวดบ้าน หมวดวัด เพื่อให้ชุมชนมีการแบ่งภารกิจในการพัฒนาชุมชน และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์ต่อกันในระดับชุมชน นอกจากนี้ก็มีการขยายแนวคิดกระบวนการนั้นไปยังชุมชนอื่น พื้นที่อื่น เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ซึ่งจะเห็นได้จาก การที่วัดและชุมชนในล้านนาภาคเหนือ มีการสานต่อความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรมผ่านงาน “ปอยหลวง” และงาน “ตานก๋วยสลาก” ซึ่งเป็นงานทำบุญของวัดในชุมชน โดยมีการเชิญชวนชุมชนอื่น หัววัดอื่น ให้เข้ามาร่วมงานบุญและกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เช่น การให้ทานแก่คนยากไร้ การบริจาคหรือในการทำงานเพื่อพัฒนากิจกรรมในชุมชน เป็นต้น ระบบการจัดการความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นการสร้างเส้นทางการเชื่อมโยงที่อาศัยรากฐานทางวัฒนธรรมเป็นทุน เพื่อให้ทุกฝ่ายร่วมกันรับผิดชอบและสร้างแบบแผนการปฏิบัติในการดำรงอยู่ของผู้คนในสังคม

โดยนัยดังกล่าว การจัดการประเพณีใดประเพณีหนึ่งขึ้นมาก็ล้วนมีจุดมุ่งเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม โดยเน้นให้ทุกคนทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือเข้าร่วมพิธีกรรมนั้น ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิและหน้าที่ของผู้คนในสังคมที่จะพึงช่วยเหลือและพึ่งพาต่อกัน

แนวคิดทั้งสามประการดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดการรวบรวม การสังคายนาพระไตรปิฎก แนวคิดความเชื่อเรื่องอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด และแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วมตามแบบ “สิทธิหน้าหมู่” ของชาวล้านนา ถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญ ก่อให้เกิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของชาวสูงเม่นในอดีต ซึ่งเป็นประเพณีที่ได้นำความรู้ ทรัพยากร และความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมมาเป็นแนวทางในการสืบทอดสิ่งดีงามในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

๓.๒ ขั้นตอนและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรม

ตามที่ได้ในตอนต้นว่า ขั้นตอนและกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ประกอบด้วยกิจกรรม ๗ เรื่องที่สำคัญ คือ

๑. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้
๒. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี
๓. การสงวนและการอนุรักษ์
๔. การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม
๕. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน
๖. การบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ
๗. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่

อย่างไรก็ตามจากการดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว พบว่า ขั้นตอนและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมมีขั้นตอนและกระบวนการที่แตกต่างออกไปจากแนวคิดดังกล่าวในบางประเด็น โดยมีขั้นตอนและกระบวนการที่สำคัญดังนี้

๑. ขั้นตอนการศึกษาชุมชนและค้นหาฐานความรู้และทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน
๒. ขั้นตอนการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และการประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมและชุมชน
๓. การดำเนินกิจกรรมกลุ่มและเครือข่ายการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

๔. การหารือและการบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชน
๕. การสงวนและการอนุรักษ์โดยการใช้ประเพณี
๖. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่โดยบนฐานความรู้และเครือข่าย
๗. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน โดยมีประเด็นและสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนการศึกษาชุมชนและการค้นหาฐานความรู้และทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นขั้นตอนแรกของการดำเนินการเพื่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาชุมชนเพื่อรู้จักตนเองว่า สิ่งใดที่ชุมชนมีอยู่บ้าง ใครมีความรู้เรื่องอะไร และสนใจเรื่องอะไร เป็นต้น เป็นคำถามที่ชุมชนชาวสูงเม่นได้ตั้งคำถามหลังจากที่คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยเจ้าอาวาสวัดสูงเม่น และคณะกรรมการได้มีการปรึกษาหารือว่าจะดำเนินการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมที่มีได้ดำเนินการมาประมาณ ๘๐ - ๑๐๐ ปี หลังจากที่ครูบาทัญจนอริยญาบาลิได้มรณภาพไปแล้วช่วงหนึ่ง แต่การที่วัดเป็นแหล่งรวมคัมภีร์ธรรมจำนวนมหาศาล จึงทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการที่จะรักษาคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นให้ดำรงอยู่เท่าที่จะนานได้ การศึกษาว่าใครมีความรู้ภาษาล้านนา สนใจเรื่องคัมภีร์ธรรม และรู้ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ธรรมก็เชิญมาปรึกษาหารือเพื่อบอกว่าคัมภีร์ธรรมที่วัดสูงเม่นมีความเป็นมาอย่างไร หลังจากนั้นก็มี การค้นหา

ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ การรวบรวมคัมภีร์ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ จนทำให้เรื่องราวของคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่นมีความชัดเจนขึ้น

กระบวนการศึกษาชุมชนดังกล่าว เป็นจุดต่อเนื่องจากที่ชุมชนเคยรับรู้เพียงว่า วัดสูงเม่นมีคัมภีร์ธรรมบาลานที่มากมาย แต่ไม่รู้ว่า ความเป็นมาของคัมภีร์ดังกล่าวมาจากไหน จะมีผู้รู้เพียงไม่กี่คน โดยเฉพาะผู้ที่เคยบวชเรียนเท่านั้น แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้รับรู้ ดังนั้น การศึกษาชุมชนและการค้นหาผู้รู้ ความรู้ และทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่ จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้คนในชุมชนสนใจที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัย โดยมีการพูดคุยปรึกษาหารือและกำหนดคณะทำงานเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และประเมินศักยภาพทรัพยากรชุมชนต่อไป

(ภาพการค้นหาและศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชน จากคัมภีร์บาลาน)

๒. ขั้นตอนการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และการประเมินคุณค่าและศักยภาพของ ทรัพยากรวัฒนธรรมและชุมชน หลังจากที่ได้มีการศึกษาชุมชนและค้นหาทุนทางวัฒนธรรมของ ชุมชนแล้ว การสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในประเพณี ตากธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะชาวบ้านและคณะทำงานต่างก็ไม่ทราบว่า ประเพณีตากธรรม ที่ครูบาคัญจนอริยญาสึมหาเถระได้ดำเนินการไว้ในอดีตเป็นเช่นใด มีเพียงการบอกเล่าจาก ผู้สูงอายุบางคนเท่านั้น แต่เมื่อคณะทำงานประกอบด้วย นักวิจัย เจ้าอาวาส และผู้ที่มีความรู้ใน ด้านภาษาล้านนา รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการศึกษาประวัติความเป็นมาของวัด และ ประวัติของครูบาคัญจนอริยญาสึมหาเถระแล้ว ทำให้ทราบว่า ครั้งหนึ่งครูบามหาเถระเคย เดินทางไปยังหลวงพระบาง เพื่อร่วมสร้างคัมภีร์ธรรมและนำคัมภีร์ธรรมกลับมายังวัดสูงเม่น โดย พอลทราบหลักฐานเพียงคร่าว ๆ ว่า มีศิลาจารึกที่วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว คณะทำงานจึงตกลงกันว่า จะเดินทางไปสืบค้นร่องรอยเส้นทางธรรมของครูบามหาเถระที่เมือง หลวงพระบาง ประเทศลาว

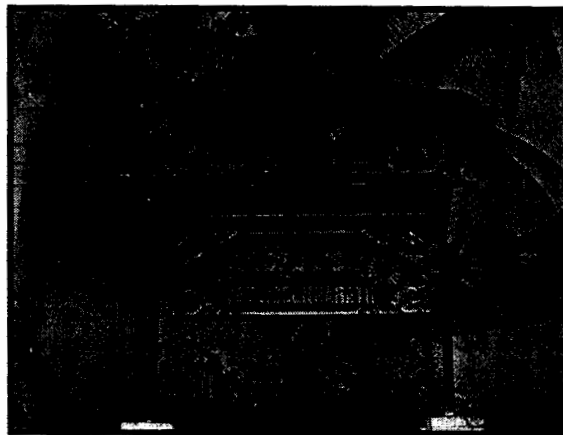
การเดินทางของคณะผู้วิจัยและผู้สนใจงานงานวัฒนธรรมจึงเริ่มขึ้น โดยมี วัตถุประสงค์หลัก คือ

๑) เพื่อศึกษาหลักฐานศิลาจารึกเกี่ยวกับการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถระ (ตามที่ได้กล่าวในตอนต้น)

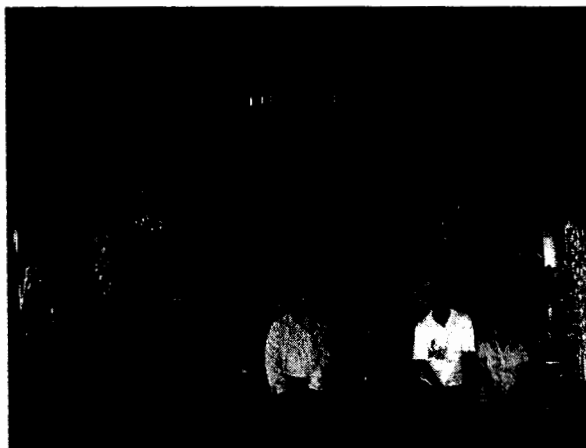
๒) เพื่อศึกษาประวัติและพิธีการจัดประเพณีตากธรรม ณ เมืองหลวงพระบาง

๓) เพื่อศึกษาประวัติความสัมพันธ์ของชาวจังหวัดแพร่กับชาวหลวงพระบางในอดีต

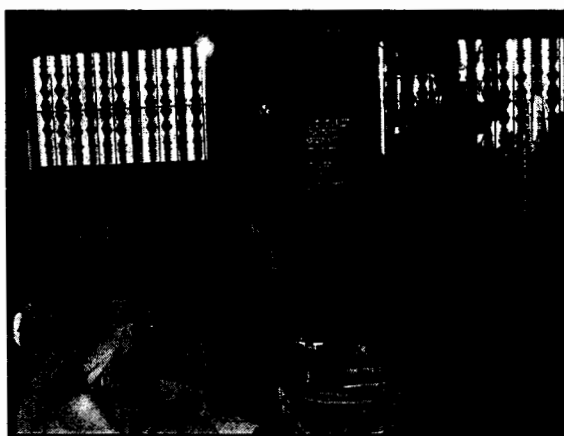
การเดินทางไปเมืองหลวงพระบาง จึงเริ่มขึ้น โดยมีความคาดหวัง คือ ได้เห็นศิลาจารึก ว่าด้วยประวัติครูบามหาเถระ เพื่อที่จะนำมาบอกเล่าให้ประชาชนชาววัดสูงเม่นได้รับทราบ และ เพื่อให้ประชาชนมีความสนใจในประเพณีที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวสูงเม่น

(วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

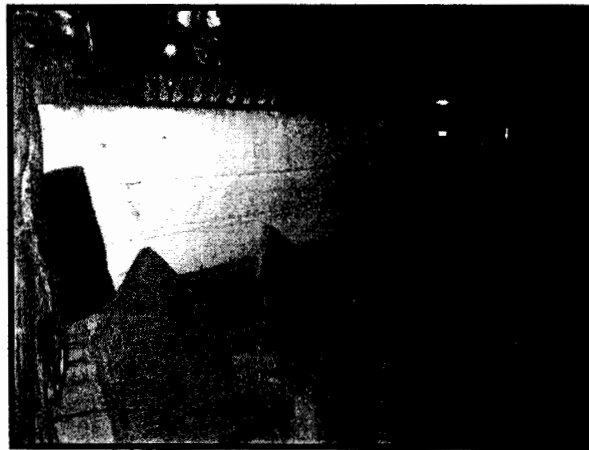
(คณะผู้วิจัยถ่ายรูปรวมกัน ที่วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว)

(คณะผู้วิจัยร่วมสนทนาสอบถามข้อมูลกับเจ้าอาวาสวัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง)

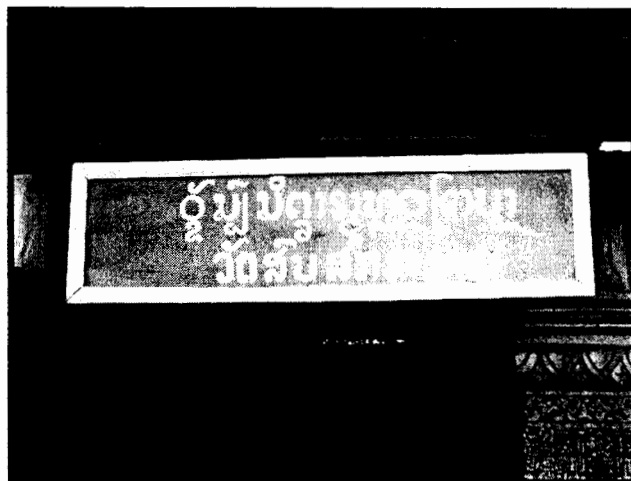
(คณะผู้วิจัยร่วมกันศึกษาคัมภีร์ธรรมบาลาน ณ วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง)

(ศิลาจารึกการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถร พบ ฌ วัดวิชนราช เมืองหลวงพระบาง)

การสร้างความรู้ ความเข้าใจ ของคณะทำงานดังกล่าว เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของประเพณีตากธรรม และการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบาก็บุญญาวาสี โดยเป็นการประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน ทั้งนี้ เพื่อนำความรู้ ความเข้าใจ ในกิจกรรมต่างๆ มาประยุกต์ในการจัดประเพณีตากธรรม ซึ่งคณะผู้วิจัยได้มีการประเมินว่า หลักฐานดังกล่าว เพียงพอที่จะสร้างความภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมของชาวสูงเม่นได้ เพราะมีหลักฐานที่ชัดเจน

การค้นพบภาพประเพณีตากธรรมที่วัดสบลึกขาราม เมืองหลวงพระบาง ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้คณะผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า การจัดประเพณีตากธรรมที่วัดสูงเม่นจะต้องเกิดขึ้นและมีประชาชนให้ความสนใจอย่างมากแน่นอน โดยจากหลักฐานรูปถ่ายที่ปรากฏทำให้เข้าใจว่า ประเพณีตากธรรม คือ สิ่งที่มีอยู่จริงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คือ คัมภีร์ธรรมไบลานของชุมชนได้

(วัดสบลึกขาราม เมืองหลวงพระบาง เป็นวัดที่เก็บภาพประเพณีตากธรรมไว้)

๓. การดำเนินกิจกรรมกลุ่มและเครือข่ายการพัฒนาการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรม หลังจากที่มีการค้นหาศิลาจารึก ได้อ่านทำความเข้าใจ และได้พบรูปภาพเกี่ยวกับ ประเพณีตากธรรมที่เมืองหลวงพระบางแล้ว คณะผู้วิจัยได้ดำเนินทางกลับมายังวัดสูงเม่น จากนั้น จึงได้ดำเนินการเผยแพร่ภาพกิจกรรมการเดินทาง ภาพศิลาจารึก และภาพประเพณีตากธรรม การดำเนินการดังกล่าวเป็นจุดพลิกผันทำให้ประชาชนชาวสูงเม่น จังหวัดแพร่ตื่นตัว ให้ความสนใจอย่างกว้างขวางบนความภูมิใจของตนเองว่า

๑) เรามีวัดที่มีคัมภีร์ธรรมไบลานมากที่สุดในล้านนา

๒) มีหลักฐานศิลาจารึกที่กล่าวถึงประวัติการสร้างคัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถรอย่าง ชัดเจน เชื่อถือได้

๓) มีภาพถ่ายที่แสดงให้เห็นการจัดประเพณีตากธรรมว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง มิใช่เพียง คำบอกเล่า ซึ่งสามารถสร้างความภูมิใจของคนในจังหวัดแพร่ได้ ว่า เรามีประเพณีตากธรรมที่ไม่ เหมือนใครและไม่มีใครจัดทำ

๔) เกิดความรู้ใหม่ว่า ประเพณีตากธรรม เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วัดสูงเม่น กลายเป็น เก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมไบลานมากที่สุด

เมื่อเกิดความรู้ ความเข้าใจและความภูมิใจดังกล่าว ประชาชนในเทศบาลสูงเม่น จึง สนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม โดยคณะผู้วิจัยกำหนดว่า จะจัดให้มี ประเพณีตากธรรมตามแบบโบราณล้านนาและตามภาพถ่ายที่พบเห็น

การจัดประเพณีตากธรรมจึงเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือของทุกฝ่าย ตั้งแต่เจ้าอาวาส คณะกรรมการวัด กรรมการหมู่บ้าน คณะผู้บริหารเทศบาลสูงเม่น สถาบันการศึกษาในชุมชน และ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับอำเภอ จังหวัด

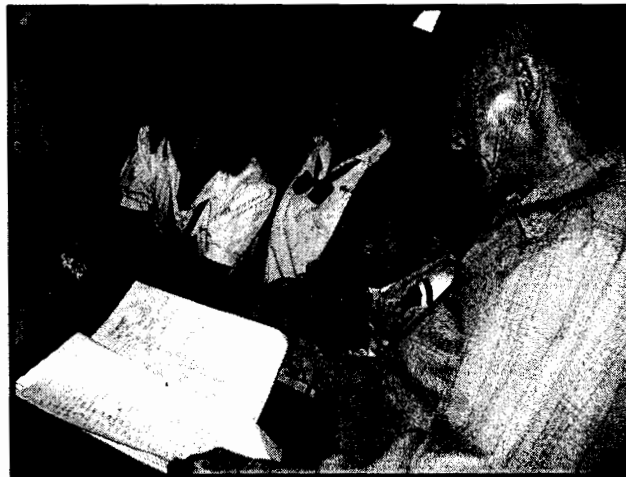

(ภาพการนำความรู้เกี่ยวกับประวัติคัมภีร์ธรรม ประเพณีตากธรรมไปบอกเล่ากับนักเรียน)

ผลจากการดำเนินการดังกล่าว ทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรม และเครือข่ายการพัฒนาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมขึ้น โดยมีกลุ่มที่น่าสนใจ คือ

- ๑) กลุ่มผู้สูงอายุที่มีความรู้ความเข้าใจในภาษาล้านนามาร่วมกันแปลคัมภีร์ธรรม
- ๒) กลุ่มผู้สูงอายุและแม่บ้านมาช่วยกันคัดลอกจากการแปลเป็นภาษาไทยกลาง
- ๓) กลุ่มที่ทำงานด้านการประสานงานกับภาคีต่าง ๆ เพื่อร่วมกันจัดประเพณีตากธรรม
- ๔) กลุ่มคณะครูและนักเรียนที่สนใจจะศึกษาคัมภีร์ธรรม ภาษาล้านนา
- ๕) กลุ่มองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่ให้ความสนใจกับมรดกวัฒนธรรม
- ๖) กลุ่มปฏิบัติธรรมเพื่อถวายอุทิศให้กับครูบามหาเถร

การเกิดกลุ่มกิจกรรมดังกล่าว ทำให้มีการตื่นตัวในการที่จะฟื้นฟูประเพณีตากธรรม ซึ่งการทำงานของกลุ่มต่าง ๆ ก็เพื่อมุ่งหวังให้มีการสืบสานงานประเพณีตากธรรมให้คงอยู่กับชาวสูงเม่นและจังหวัดแพร่สืบต่อไป โดยให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนที่จะเข้ามาสานต่อและเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาล้านนา รวมถึงการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม ของวัดสูงเม่น

(ภาพเด็กและเยาวชนสนใจที่จะเรียนรู้อักษรธรรมภาษาล้านนา ซึ่งสอนโดยปราชญ์ชุมชน)

๕. การหารือและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชน นับตั้งแต่อดีตกาล แนวคิดเรื่อง “สิทธิหน้าหมู่” หรือ “สิทธิส่วนรวม” เป็นสิ่งที่ชุมชนล้านนาในอดีตได้ดำเนินการเพื่อให้แต่ละคนหรือแต่ละครอบครัวได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในการจัดการเมืองฝาย การจัดการหมวดวัด หมวดบ้าน เป็นต้น เพื่อให้ทุกคนได้ใช้สิทธิร่วมกัน การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในดำเนินการกิจกรรมของชุมชนดังกล่าว จำเป็นต้องมีกฎระเบียบของชุมชนเพื่อให้กิจกรรมนั้นดำเนินไปอย่างถูกต้องและมีความเหมาะสมกับทุกฝ่าย โดยกฎระเบียบที่กำหนดขึ้นนั้น จะมาจากความตกลงพร้อมใจของคนชุมชนและจากบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง เช่น การเมืองการปกครอง หรืออำนาจของรัฐ เป็นต้น การใช้กฎเกณฑ์ ข้อระเบียบปฏิบัติของชุมชนดังกล่าว ยังคงมีอยู่และเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้กิจกรรมของชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

แต่เนื่องจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงไป การบริหารจัดการชุมชนแนวใหม่ในรูปแบบของหมู่บ้าน ตำบล และเทศบาลที่ให้อำนาจหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิกสภาเทศบาล เป็นต้น กลุ่มผู้มีหน้าที่ในเชิงอำนาจเหล่านี้จะมาร่วมกำหนดบทบาทหน้าที่ของประชาชนในหมู่บ้าน โดยมีการประชุมหารือร่วมกันระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน วัด และผู้นำชุมชนดังกล่าว โดยมีการกำหนดภาระหน้าที่ของประชาชนแต่ละครอบครัว ว่าให้ร่วมกันปฏิบัติงานของชุมชนหรือการจัดงานประเพณีตากธรรม ซึ่งการดำเนินการดังกล่าว จัดได้ว่า เป็นการบังคับใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมของชุมชนหรือการจัดการทรัพยากรชุมชน

ในที่นี้จะยกตัวอย่าง การใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชนที่ผ่านการปรึกษาหารือของชุมชนชาวสูงเม่นในการจัดงานประเพณีตากธรรม โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดงานประเพณีตากธรรม ซึ่งมีการจัดตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ดังนี้

- ก. คณะกรรมการที่ปรึกษา ประกอบด้วยเจ้าคณะอำเภอสูงเม่น เป็นประธาน
- ข. คณะกรรมการอำนวยการ นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลสูงเม่น เป็นประธาน
- ค. คณะกรรมการฝ่ายจัดสถานที่ นำโดย นายดิศกุล อนทรสมโน เป็นประธาน โดยมีหน้าที่ในการสร้างเวทีแสดง จัดสถานที่ตากธรรม จัดสถานที่บูชาธรรมประจำวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิด ตามความเชื่อชาวล้านนา
- ง. คณะกรรมการจัดนิทรรศการ นำโดย นายนิรันดร์ ขานไช เป็นประธาน มีหน้าที่ในการจัดนิทรรศการ ประเพณีตากธรรม และประวัติความเป็นมาของวัดสูงเม่น ประวัติและผลงานของครูบาภิญจนอรัญญาวาสี
- จ. คณะกรรมการผ่านปฏิคม นำโดยนางไฉน จิตมณีธรรม เป็นประธาน โดยมีหน้าที่ต้อนรับผู้มาร่วมงาน

จ. คณะกรรมการฝ่ายพิธีกรรมและต้อนรับพระสงฆ์ มีหน้าที่ดูแลพิธีกรรมและการต้อนรับพระสงฆ์ที่มาร่วมงาน

ข. คณะกรรมการฝ่ายจัดและควบคุมขบวนแห่ มีหน้าที่ดำเนินการเตรียมอุปกรณ์ ขบวนช้าง ขบวนแห่ ขบวนตุง ขบวนพ็อน เป็นต้น เพื่อให้เกิดความสวยงามที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ของชาวล้านนาและความถูกต้องตามประเพณีตากธรรมในอดีตกาล

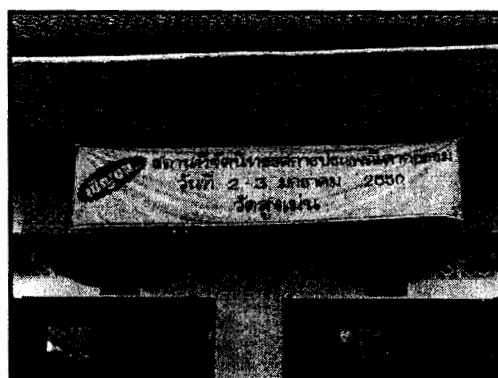
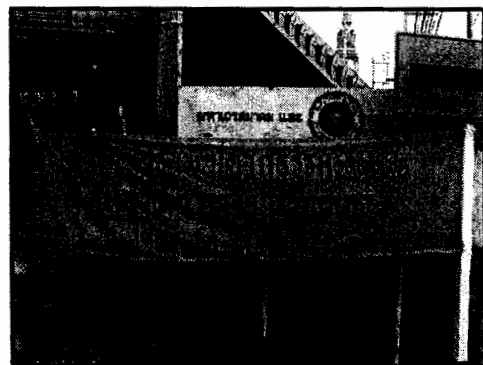
ค. คณะกรรมการฝ่ายรักษาความปลอดภัย มีหน้าที่คอยกำกับดู รักษาความปลอดภัย ทางการจัดงาน การจราจร เป็นต้น

ด. คณะกรรมการฝ่ายพิธีการ มีหน้าที่ในการกำหนดพิธีการในแต่ละช่วงเวลาให้เหมาะสม

ฉ. คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ มีหน้าที่ในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การจัดงาน ประเพณีตากธรรมให้กับประชาชนทั่วไป โดยดำเนินการผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุชุมชน ป้ายประกาศ วิทยุกระจายเสียงประจำท้องถิ่นในระดับจังหวัด เป็นต้น

การใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนในรูปแบบของคณะทำงานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการเอาใจใส่เพื่อเตรียมความพร้อมในการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม โดยแต่ละฝ่ายต่างก็ได้ดำเนินการตามหน้าที่ของตนเอง

การใช้กฎเกณฑ์ และข้อตกลงของชุมชนดังกล่าว นอกจากจะเป็นการกำหนดภาระงานของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมหรือการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

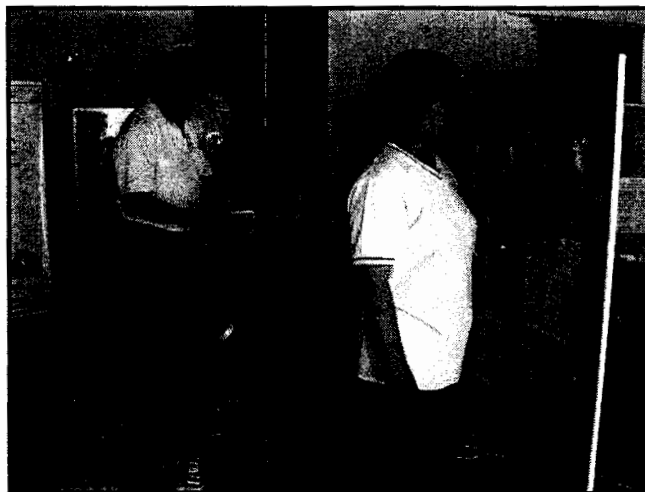

๕. การสงวนและการอนุรักษ์โดยการใช้ประเพณี “ตากธรรม” ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ประเพณีตากธรรม คือ พิธีกรรมทางศาสนาประเภทหนึ่งที่เป็นพิธีกรรมเชิงกุศโลบายที่พระมหาเถรเจ้าในอดีตต้องการส่งเสริมให้ผู้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนและการมีส่วนร่วมในการสืบสานอนุรักษ์คัมภีร์ธรรมบาลานอันเป็นแหล่งความรู้ในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การดำเนินการในประเพณีดังกล่าว จึงเป็นการประกอบพิธีกรรมในลักษณะของ พิธีกรรมทางศาสนาควบคู่กับการจัดการทรัพยากรชุมชน ในที่นี้จะกล่าวถึงขั้นตอนการฟื้นฟู ประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่นโดยนัยของประเพณีทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

- ๑) การเสริมสร้างและให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี
- ๒) การประสานงานกับองค์กรชุมชนและภาคที่เกี่ยวข้อง
- ๓) การจัดพิธีตากธรรม : นัยแห่งการเข้าถึงและการอนุรักษ์คัมภีร์ธรรม
- ๔) การให้ความสำคัญกับบุคคลและการเรียนรู้
- ๕) การขยายผลจากพิธีกรรมสู่การเรียนรู้และการจัดการทรัพยากร

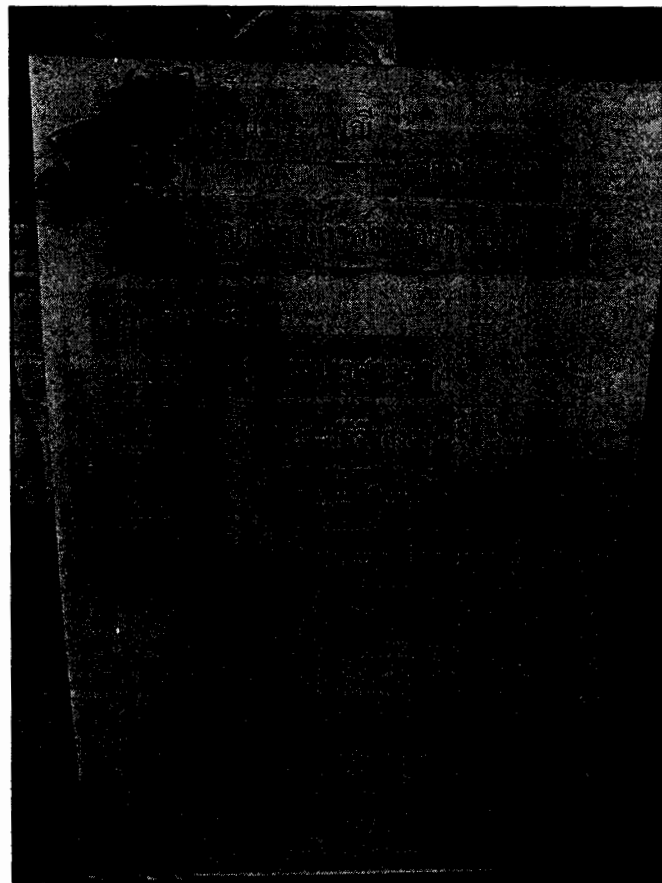
๑) การเสริมสร้างและให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี คือ การดำเนินการเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ทราบถึงความเป็นมาและขั้นตอนการประกอบพิธีประเพณีตากธรรม โดยคณะทำงานมีการกำหนดกิจกรรมที่จะให้ประชาชนได้รับรู้ใน ๓ ลักษณะ คือ ๑) การบอกเล่าผ่านหอกระจายเสียงของเทศบาล ๒) การจัดนิทรรศการ และ ๓) การจัดทำพินิทภัณฑ์ชั่วคราว ซึ่งขั้นตอนดังกล่าว คณะทำงานมีความเชื่อว่า จะเป็นส่วนเบื้องต้นที่ทำให้ประชาชนเกิดความสนใจและตระหนักถึงมรดกทางวัฒนธรรม การอนุรักษ์คัมภีร์ และการสืบสานประเพณีตากธรรม โดยมีภาพการจัดนิทรรศการเพื่อให้ความรู้ด้านประเพณีตากธรรม ประวัติครุฑบาทมหาเถร และการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับวัดสูงเม่น ดังนี้

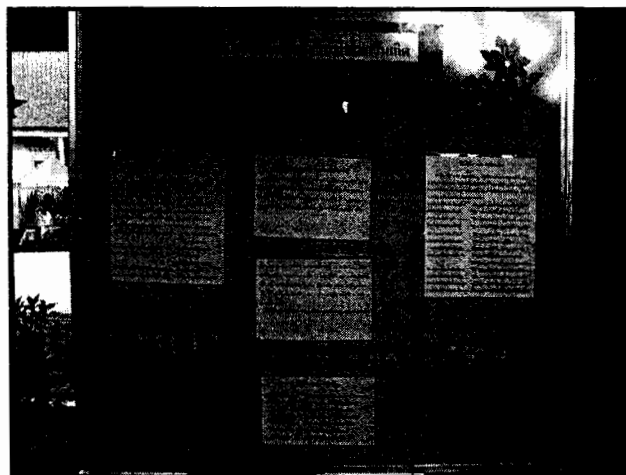
(ภาพการเตรียมงานการจัดนิทรรศการให้ความรู้ประเพณีตากธรรม)

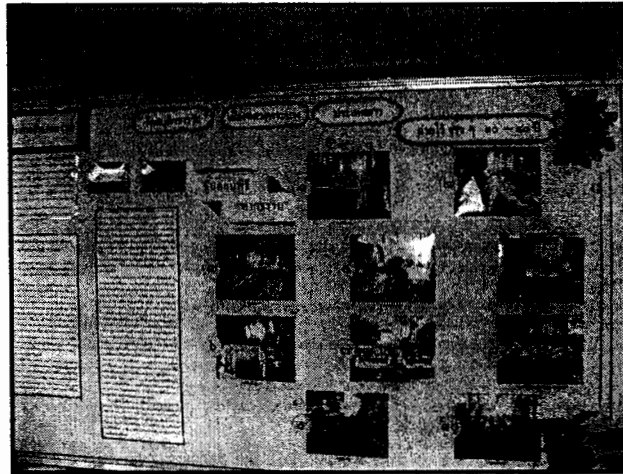
(ภาพการจัดทำศิลาจารึกประวัติการสร้างคัมภีร์ธรรมจำลองของครูบามหาเถร)

(ภาพการจัดนิทรรศการประเพณีตากธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่)

(ภาพการจัดนิทรรศการให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณีตากรรม วัดสูงเม่น)

(ภาพแสดงขั้นตอนประเพณีตากธรรมที่ได้จากวัดสกลิขาราม เมืองหลวงพระบาง)

๒) การประสานงานกับองค์กรชุมชนและภาคที่เกี่ยวข้อง เป็นการดำเนินการอีกชั้นหนึ่งที่คณะทำงานเห็นว่า จำเป็นต้องให้องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาครัฐ และภาคที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม เพื่อให้แนวคิดการตากธรรมหรือการอนุรักษ์คัมภีร์ไบเบิลและมรดกวัฒนธรรม ได้เข้าสู่กระบวนการจัดการของท้องถิ่น ซึ่งจากการประสานงานกับภาคีต่างๆ ทำให้คณะบุคคลต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมทั้งในขั้นการเตรียมงาน การร่วมงาน การศึกษาเรียนรู้ และการเสริมพลังให้กับชุมชนวัดสูงเม่น ดังนี้

(กลุ่มแม่บ้านเทศบาลสูงเม่น มีส่วนร่วมในขบวนแห่ประเพณีตากธรรม)

(ภาพเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลสูงเม่น ร่วมดำเนินการจัดงานประเพณีตากธรรม)

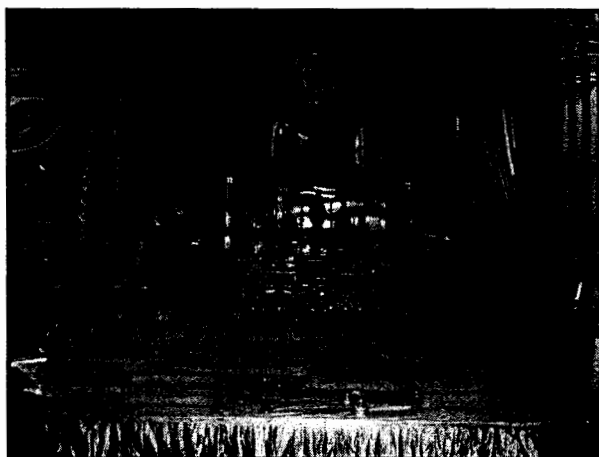
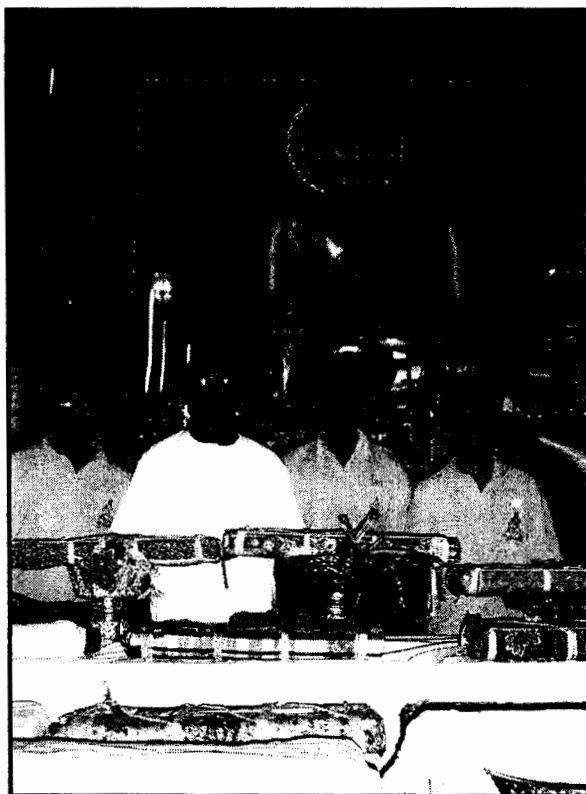
๓) การจัดพิธีตากธรรม : นัยแห่งการเข้าถึงและการอนุรักษวัฒนธรรม การจัดประเพณีตากธรรมตามโครงการวิจัยที่วัดสูงเม่นดังกล่าว เป็นการย้อนรอย ประเพณีตากธรรม ที่ครูบาศัญจนอรัญญาวาสี พระมหาเถระชาวสูงเม่นเคยจัดไว้ในอดีต ดังนั้น ขั้นตอนต่างๆ จึงมีความพยายามที่จะย้อนรอยประเพณีตากธรรมโบราณตามที่ได้ศึกษาไว้ โดยมีพิธีการสำคัญ ได้แก่ ๑) การตรวจสอบสภาพคัมภีร์ใบลาน ๒)การแห่คัมภีร์ธรรมเข้าวัด ๓)การนำคัมภีร์ธรรมมาตากแดด และตรวจชำระ ๔) การนำคัมภีร์ธรรมเวียนประทักษิณรอบอุโบสถ ๕)การถวายคัมภีร์ธรรม (ธรรมประจำวันเกิด เดือนเกิด ปีเกิดและธรรมที่ใช้เทศน์ในเทศกาลสำคัญ) ๖)การแสดงธรรมเทศนา ๗)การเก็บรวบรวมและจัดหมวดหมู่คัมภีร์ธรรมใหม่ ดังภาพต่อไปนี้

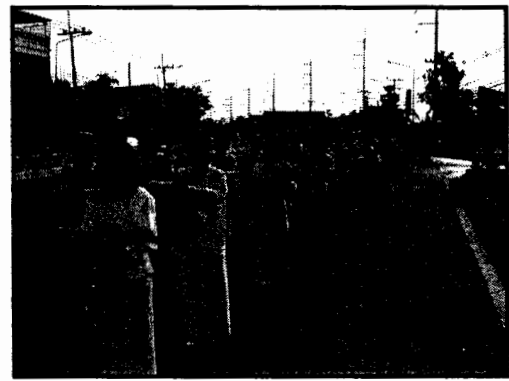
(ภาพการตรวจสอบสภาพคัมภีร์ใบลานที่วัดสูงเม่น)

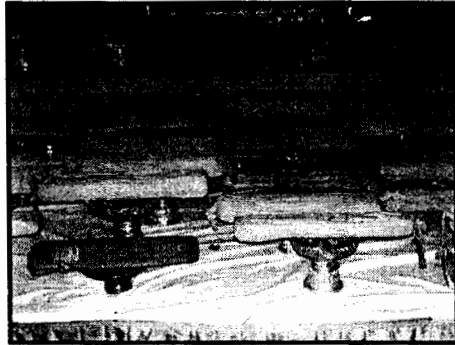
(ภาพการตรวจสอบสภาพคัมภีร์ไบเบิล ก่อนนำเข้าสู่พิธีตากธรรม)

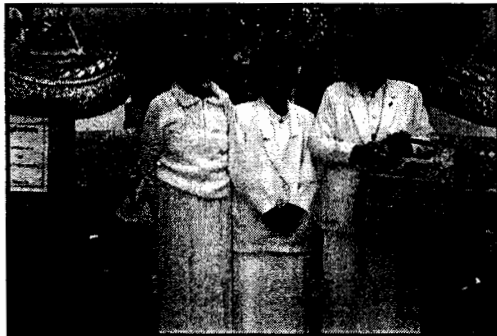
(ภาพการแห่คัมภีร์ธรรมเข้าวัดสูงเม่น ย้อนรอยการนำคัมภีร์ธรรมวัดของครูบามหาเถร)

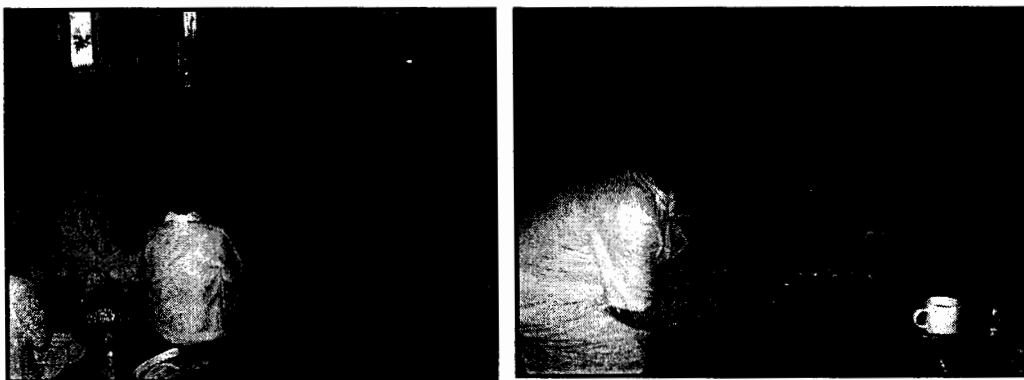
(ภาพการนำคัมภีร์ธรรมมาตากแดดและตรวจชำระโดยพระสงฆ์และปราชญ์ท้องถิ่น)

(ภาพการนำคัมภีร์ธรรมเวียงประทักษิณรอบอุโบสถวัดสูงเม่น)

(ภาพการถวายเป็นภัตตาหารตามประเพณีตานธรรมของชาวล้านนา)

(ภาพการแสดงธรรมเทศนาในประเพณีตักบาตร โดยพระโพธิวงศาจารย์ อดีตเจ้าคณะภาค ๖)

(คณะสงฆ์จากวัดต่างๆ เข้าร่วมชมนิทรรศการเกี่ยวกับประเพณีตากธรรม)

(ภาพผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ กล่าวเปิดงานประเพณีตากธรรม)

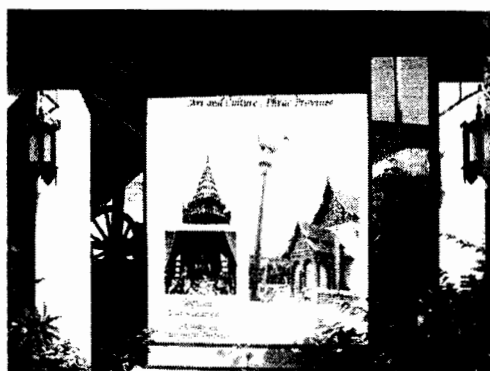
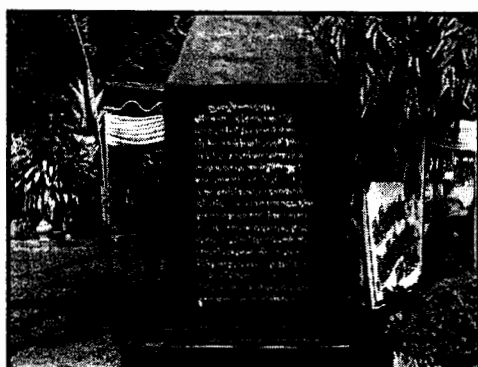
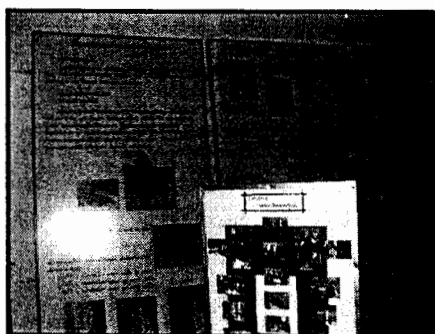
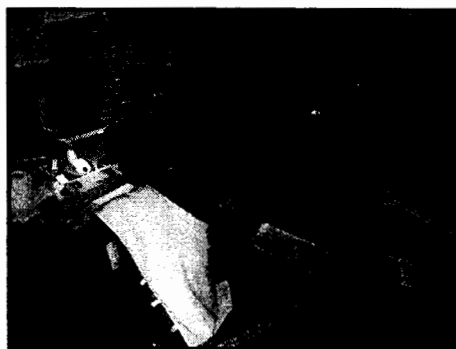
(นายกเทศมนตรีตำบลสูงเม่นกล่าวรายงานการจัดประเพณีตากธรรม)

๔) การให้ความสำคัญกับบุคคลและการเรียนรู้ เป็นอีกกระบวนการหนึ่งของการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม โดยเหตุประวัติของครูบามหาเถรมีความน่าสนใจและเป็นพระเถระนักปราชญ์ของชาวล้านนาในอดีต ดังนั้น การจัดงานจึงให้ความสำคัญกับเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนที่จะให้พวกเขาเข้าใจและตระหนักถึงมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเอง โดยมีภาพกิจกรรมที่สำคัญ ดังนี้

(ภาพเด็กนักเรียนและเยาวชนที่เข้าร่วมเรียนรู้ในประเพณีตากธรรม วัดสูงเม่น)

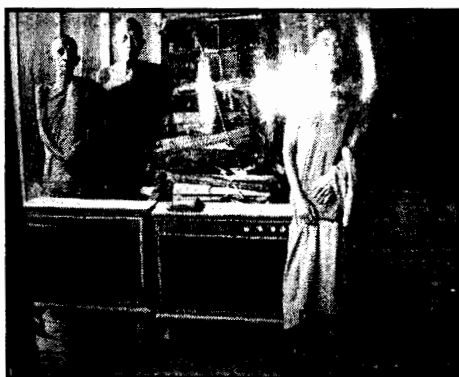

๕) การขยายผลจากพิธีกรรมสู่การเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรชุมชน แนวทางดังกล่าว เป็นการสร้างความยั่งยืนในการที่จะสืบสานอนุรักษ์คัมภีร์ธรรม โดยมีการสอนภาษาล้านนาให้กับเด็กและเยาวชนผู้สนใจ มีการประกวดคัดลายมือภาษาล้านนา และการจัดทำศิลปะจารึกจำลอง เพื่อให้วัดสูงเม่น และประเพณีตากธรรมเป็นศูนย์เรียนรู้และเป็นแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่อยู่กับชาวสูงเม่นต่อไป

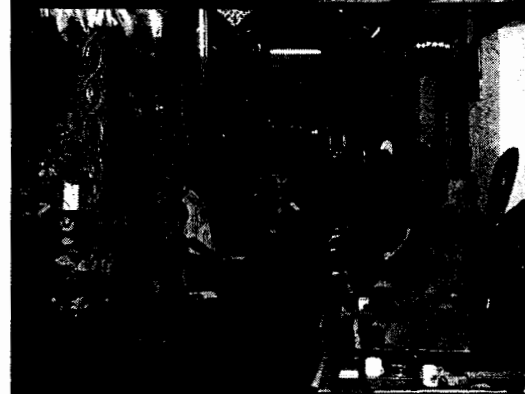

๖. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่โดยบนฐานความรู้และเครือข่าย การฟื้นฟู การผลิตซ้ำ และการสร้างใหม่ของประเพณีตากธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ นั้น เป็นความพยายามที่จะน้อมนำบุคคลให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอนและความงดงามของสังคม คือ การใช้จารีตประเพณีเป็นเครื่องมือกำกับบุคคลในชุมชนให้เห็นถึงความพร้อมเพรียง และความร่วมมือ ร่วมใจ ในการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการดำเนินการเพื่อให้เกิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่มาจากความรู้และกระบวนการทำงานของฝ่ายต่างๆ ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรม โดยมีการใช้หลักความรู้และความตระหนักในประเพณี ดังภาพการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ดังนี้

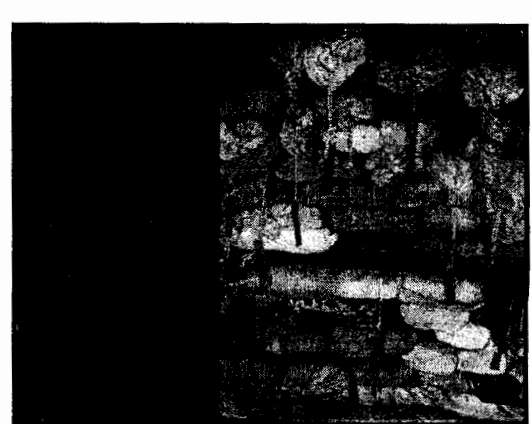
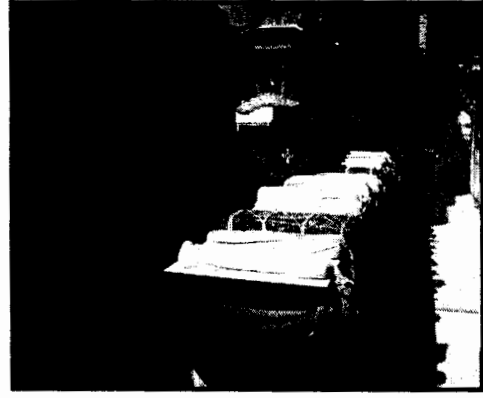
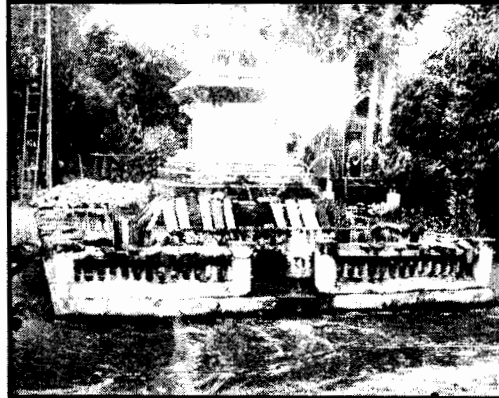
ภาพแสดงการเปรียบเทียบประเพณีตากธรรมของวัดสกลิขาราม หลวงพระบาง ประเทศลาว กับ ภาพประเพณีตากธรรม ที่วัดสูงเม่น (ฟื้นฟูขึ้นใหม่) จังหวัดแพร่

(ภาพแสดงการเปรียบเทียบประเพณีตากธรรมของเมืองหลวงพระบาง และวัดสูงเม่น)

(ภาพแสดงการเปรียบเทียบประเพณีตักธรรมของเมืองหลวงพระบาง และวัดสูงเม่น)

๗. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ให้แก่ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชน กระบวนการเผยแพร่ความรู้ ข้อมูล และประสบการณ์ให้ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งของการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม ที่ต้องการให้สาธารณชนได้รับรู้และตระหนักถึงการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะสถาบันการศึกษานั้น คณะทำงานต้องการให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการรับรู้มากที่สุด เพื่อที่จะให้เป็นกำลังสำคัญของการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป โดยการเผยแพร่ข่าวสารมีการดำเนินการในหลายลักษณะทั้งการบอกเล่า และการประชาสัมพันธ์ในสื่อต่างๆ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นก็คือ การเรียนรู้ของเด็ก เยาวชน และประชาชนในวงกว้าง โดยมีภาพกิจกรรมที่สำคัญ ดังนี้

(ภาพแสดงการเผยแพร่ความรู้ประเพณีตากธรรม)

๓.๓ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม นับว่าประสบผลสำเร็จที่น่าพอใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องประชาชนทั้งในเขตเทศบาลตำบลสูงเม่น (ศรีธาตุวัดสูงเม่น) และท้องถิ่นอื่น ๆ ในจังหวัดแพร่ รวมทั้งผู้ที่สนใจงานด้านมรดกวัฒนธรรมจากจังหวัดอื่นต่างก็ให้ความสำคัญและเข้ามามีส่วนร่วมอย่างมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประชาชนสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเองได้ และถ้าชุมชนยังมีโอกาสและได้รับเงื่อนไขที่เหมาะสม ย่อมจะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ดังนั้น จากคำถามของโครงการที่ว่า การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมที่รวมเอาทรัพยากรวัฒนธรรมด้านวัตถุและด้านนามธรรมอันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ความรู้ ฯลฯ ที่มีอยู่ในอดีตของชาวอำเภอสูงเม่นมีผลสืบเนื่องต่อการจัดการความรู้และการเรียนรู้ของสังคมในปัจจุบันอย่างไร และที่ว่าจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน ด้วยการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จะสร้างชุดความรู้ในการรักษาคัมภีร์ วรรณกรรม โบราณคดี และการจัดการเรียนรู้ของสังคมในสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างไร ก็สามารถที่จะตอบได้ตามวัตถุประสงค์ของโครงการที่ว่าจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมีแนวทางที่ชัดเจนและสามารถดำเนินการได้ด้วยพลังของชุมชน ซึ่งประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ อาทิ

๑) การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น นับตั้งแต่การปรึกษาหารือเพื่อค้นหาประวัติครุบาทัญจนอรัญญาลี ความรู้เกี่ยวกับประเพณีตากธรรม และการปริวรรตคัมภีร์โบราณส่วนหนึ่งจากคัมภีร์ที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น การร่วมแสดงความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนทำให้มีการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อร่วมกันวางแผนและเดินทางไปศึกษาประวัติครุบาทัญจนและประวัติความเป็นมาของพิธีตากธรรม ณ เมืองหลวงพระบางประเทศลาว

๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ หลังจากทีคณะทำงานและศรีธาตุวัดสูงเม่นมีการปรึกษาหารือแล้ว การกำหนดแผนงานเพื่อดำเนินการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมจึงเกิดขึ้นเป็นการวางแผนโดยชุมชนว่าจะดำเนินการอย่างไร ซึ่งก็ปรากฏออกมาในรูปแบบของคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ตามที่กล่าวแล้ว

๓) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ จากภาพถ่ายเกี่ยวกับการเตรียมงานประเพณีตากธรรมและกระบวนการที่เกิดขึ้นจากการจัดงานประเพณีตากธรรม เมื่อวันที่ ๒-๓ มกราคม ๒๕๕๐ ที่ผ่านมา ทำให้ทราบว่า ประชาชนจำนวนมากเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการความรู้และการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม นับตั้งแต่เด็ก เยาวชน คนหนุ่มสาว แม่บ้าน ผู้สูงอายุ ล้วนก็เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของงานที่ยิ่งใหญ่ของชุมชนและอำเภอสูงเม่น ในขณะที่บุคคลที่มีหน้าที่ในการบริหารปกครองชุมชนนับตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายกเทศมนตรี นายอำเภอ ไปจนถึงผู้ว่าราชการจังหวัด ต่างก็ให้ความสำคัญ เพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวนำไปสู่การเรียนรู้และการพัฒนาชุมชน ซึ่งผลที่ได้รับทำให้ชุมชนมีความภูมิใจและตระหนักถึงคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม

๔) การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ถึงแม้ว่าประเพณีตากธรรมเป็นสิ่งที่เคยมีในอดีต แต่ก็ห่างหายไปจากความทรงจำของผู้คนนับร้อยปีที่ผ่านมา ดังนั้น ความสนใจใฝ่รู้ของประชาชนจึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุที่ว่า วัดสูงเม่นรักษาคัมภีร์ธรรมล้านนามาจนถึงทุกวันนี้ได้เพราะเหตุใด การกำหนดประเพณีตากธรรมจึงเป็นเสมือนการย่นเวลาห้วงรอยและความภูมิใจของชุมชน ซึ่งมีได้เป็นแค้โบราณเก่า แต่สิ่งนั้นมีคุณค่าในฐานะแหล่งความรู้ของชุมชน โดยเฉพาะการที่ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการแปลคัมภีร์ คนหนุ่มสาวมาร่วมพิมพ์เป็นภาษาไทย ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมประกอบด้วย และในช่วงของการจัดงาน ประชาชนทุกหมู่เหล่า นับตั้งแต่เด็ก เยาวชน ไปจนถึงผู้สูงอายุก็มีส่วนร่วมในการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการเรียนรู้ภาษาล้านนา ไปจนถึงการตั้งคำถามเกี่ยวกับคัมภีร์และประวัติความเป็นมาของประเพณีตากธรรม ซึ่งสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยให้นักเรียนมาร่วมเรียนรู้เพื่อให้พวกเขาตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง และส่งเสริมให้ผู้สนใจเรียนภาษาล้านนาเข้ารับการเรียนรู้ในวันหยุดเสาร์ อาทิตย์อีกด้วย

๕) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ การที่จะบอกว่าชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างไร ก็คงตอบได้ว่า ทุกฝ่ายได้รับผลประโยชน์ที่ได้มีการอนุรักษ์ สืบสาน ส่งเสริมและฟื้นฟูประเพณีตากธรรม ทำให้วัดของชุมชนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ทำให้ผู้คนในชุมชนเกิดความรัก ความสามัคคี และความภูมิใจในชุมชนตนเอง ถึงแม้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจะวัดมูลค่าทางเศรษฐกิจมิได้ แต่ก็แสดงให้เห็นคุณค่าที่อยู่ข้างในของคนทุกคน ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นในระยะยาวที่จะเกิดกับชุมชน ซึ่งในปัจจุบันวัดสูงเม่น กลายเป็นศูนย์เรียนรู้ทางวัฒนธรรมของจังหวัดแพร่ เป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ของคณะกรรมการว่าด้วยการอนุรักษ์มรดกแห่งความทรงจำของโลก (Documentary Heritage)

๖) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลและการสร้างพลังของชุมชน กระบวนการที่เกิดขึ้นจากประเพณีตากธรรม ถึงแม้ว่ามีใช้กิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งหมดของชุมชน แต่ก็ทำให้สามารถประเมินได้ว่า ชุมชนมีพลัง มีความรู้ ความสามารถที่จะเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาชุมชน และเป็นศูนย์รวมจิตใจและศูนย์รวมการเรียนรู้ของชุมชน การติดตามประเมินผลภายในชุมชนคือ การเรียนรู้ว่า ใครสามารถทำอะไรได้ และใครเหมาะสมกับกิจกรรมประเภทใด ทำให้ชุมชนมองเห็นศักยภาพของตนเองและพร้อมที่จะผลักดันพลังนั้นไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ

จากกระบวนการที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการความรู้และการจัดงานประเพณีตากธรรม ถึงแม้ว่าโดยวัตถุประสงค์ของการจัดการประเพณีตากธรรมก็เพื่อให้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอน และการอนุรักษ์ การสืบสาน ส่งเสริมการรักษา คัมภีร์โบราณก็ตาม แต่ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์มากกว่าวัตถุประสงค์ที่พระมหาเถระในอดีตได้ดำเนินการไว้ นั่นก็คือ การเสริมสร้างพลังของชุมชนในการพัฒนาและการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมนั่นเองจะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถอนุรักษ์ สืบสานและจัดการทรัพยากรของชุมชนได้

(ภาพ ผอ.สำนักวิจัยและส่งเสริมวัฒนธรรมวิถีชน สวช. สนทนากับผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่)

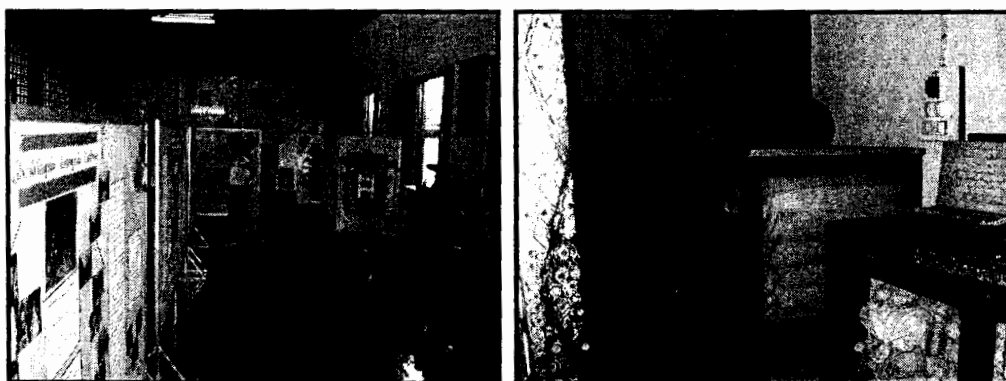

(ภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน/ประเพณีตากธรรม)

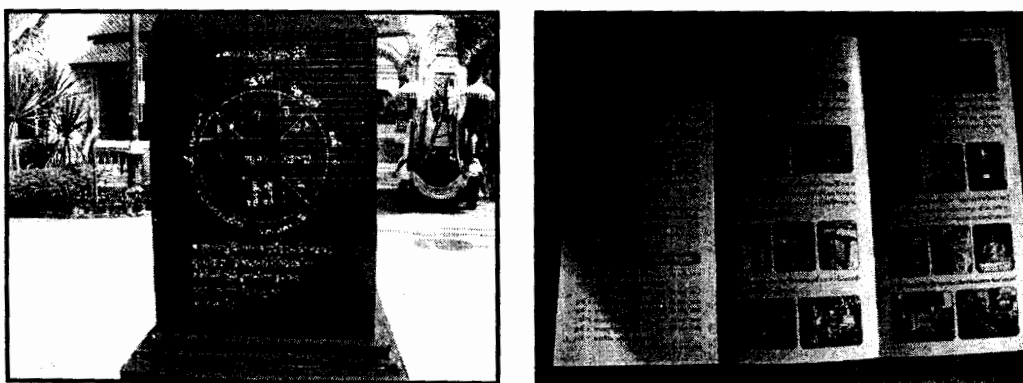
๓.๔ ประเพณีตากธรรม : พัฒนาการสู่ศูนย์เรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ผลจากการฟื้นฟูและการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมของชาวสูงเม่น ทำให้เห็นถึงพลังและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการที่จะจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน โดยผู้นำชุมชนทั้งเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดได้มีแนวคิดที่จะสืบสานให้มีการจัดประเพณีตากธรรมในทุกๆปี และมีแนวคิดว่าจะควรให้วัด หอไตรของวัด เป็นศูนย์เรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมของชุมชนและจังหวัด เพื่อให้เด็ก เยาวชน และผู้ที่สนใจมาศึกษาหาความรู้

โดยมีการเปิดการเรียนการสอนภาษาล้านนาให้กับเด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน เพื่อที่จะให้เด็กและเยาวชนสืบทอดการศึกษาหาความรู้ในคัมภีร์ไบบลาน สามารถอ่าน แปล และปริวรรตคัมภีร์ไบบลานได้ นอกจากนี้ยังกำหนดให้สถานที่จัดนิทรรศการเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทางด้านวัฒนธรรมและการเรียนรู้ ซึ่งนับว่าเป็นผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม โดยกระบวนการทั้งหมดก็อยู่ภายใต้แนวคิดการให้วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและการเรียนรู้ มิใช่เป็นเพียงแค่การเก็บรักษาไว้เท่านั้น แต่เป็นการสืบทอด คุ่มครองมรดกวัฒนธรรมในลักษณะที่มีชีวิตชีวา เป็นมรดกที่สัมผัสได้ทางกายและใจ

(ภาพหอไตรและพิพิธภัณฑ์วัดสูงเม่นที่ได้รับการปรับปรุงเรียบร้อยแล้ว)

(ภาพศิลาจารึกจำลองจากเมืองหลวงพระบางและภาพเอกสารแนะนำวัดสูงเม่น)
(นักเรียนและผู้สนใจสามารถศึกษาข้อมูลได้ ณ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่)

๔. สรุป

การจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่นเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่มุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ คือ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนให้สามารถดำรงอยู่หรือรับใช้วิถีของชุมชน และการนำความรู้จากคัมภีร์ธรรมที่มีอยู่อย่างมากมายในวัดสูงเม่นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าว สามารถพิจารณาในสองนัย คือ

๔.๑ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยนัยแห่งประเพณี การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนโดยนัยของประเพณีนั้น หมายถึง การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการโดยให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักการเบื้องต้นที่จะน้อมนำประชาชนให้เข้ามาจัดการทรัพยากรของตน โดยมองว่า การอนุรักษ์คัมภีร์โบราณคดี การจัดการประเพณีถวายธรรม และประเพณีตากธรรมก็ดี เป็นการสร้างกุศลให้เกิดขึ้นกับผู้ที่ปฏิบัติ มีอานิสงส์มาก มีผลบุญมาก ดังนั้น ประชาชนจึงให้ความสนใจและตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นของตนและพร้อมที่จะช่วยกันดูแลรักษาและสืบทอดพิธีการดังกล่าว ให้คงอยู่คู่กับท้องถิ่นต่อไป

๔.๒ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยนัยแห่งกระบวนการพัฒนา จากกระบวนการที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนมีพลัง มีความรู้ มีความสามารถในการที่จะพัฒนาและคุ้มครองทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง พิธีกรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนา แต่สิ่งที่ปรากฏขึ้นในชุมชนชาวสูงเม่น คือ ความรัก ความสามัคคี ความพร้อมใจ และการเสียสละที่จะให้ชุมชนได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวที่เป็นส่วนรวมของทุกคน มีการอนุรักษ์ สืบสานและส่งเสริม รวมทั้งการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง บนเส้นทางที่ประชาชนสามารถจะทำได้ การดำเนินกิจกรรมในประเพณีตากธรรมอาจว่างเว้นไปร่วมร้อยปี แต่ช่วงเวลาที่ขาดหายไป ก็มีได้หมายความว่า ชุมชนจะละทิ้งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า เพียงแต่มีการจัดการในรูปแบบอื่น เช่น การศึกษาร่วมกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะรักษา ส่งเสริม และจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้ยั่งยืน และมีชีวิตชีวา หรือการตอบสนองต่อการเรียนรู้ในทุกยุคสมัย

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของชาวสูงเม่นนั้น มีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกัน การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัยซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน อีกประการหนึ่ง คือ การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของชุมชนในการพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชน ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร

ของชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชุมชนสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยนัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยท้องถิ่นที่ประชาชนมีบทบาทหลัก เป็นการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งทางการบริหารจัดการ และมีพลังในการจัดสรรทรัพยากรให้อยู่ในมาตรฐาน ซึ่งประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

๔.๓ ผลจากการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

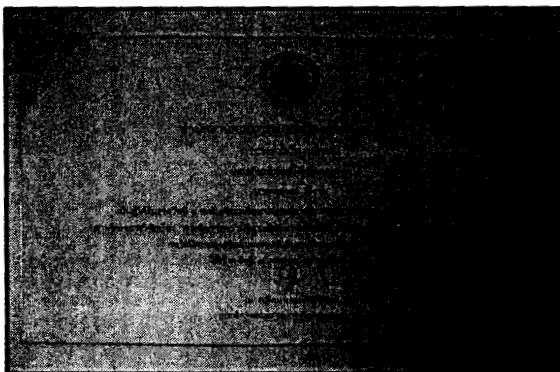
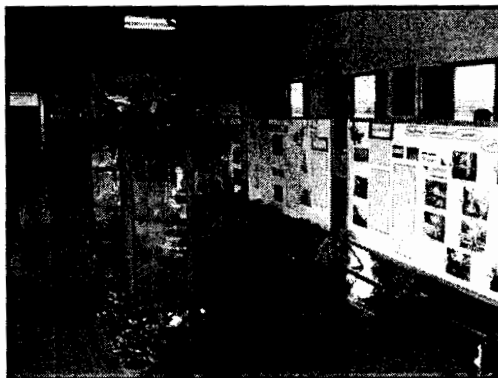
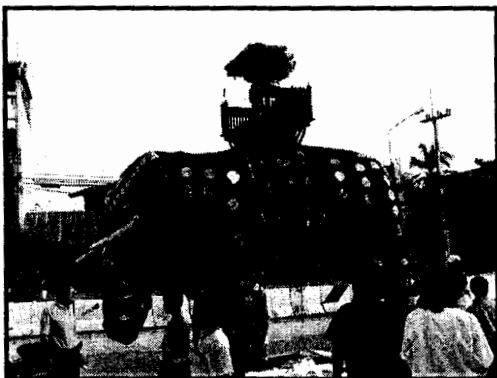
๑) การเรียนรู้ พบว่า ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรชุมชนในประเพณีตากธรรมหรือตามโครงการวิจัยนับตั้งแต่เด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไปได้มีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มาจากศรัทธาความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยเป็นการเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๖ แบบบูรณาการที่เกี่ยวข้องมิติทั้งภายนอกและภายใน อาศัยความสนใจใฝ่รู้และความรักในมรดกทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานที่สำคัญ และมีการเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ทั้งเก่าและใหม่ ซึ่งน่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด ระบบคุณค่าและการปฏิบัติต่อทรัพยากรทางวัฒนธรรมหรือคัมภีร์ธรรมภายในท้องถิ่น

๒) การจัดการความรู้ ถึงแม้ว่า จะเป็นวาทกรรมและนวัตกรรมที่มีความสำคัญต่อการเสริมพลังความสามารถของบุคคล องค์กร และชุมชน แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถทนความพลั้งความที่ซ่อนอยู่ภายในตัวบุคคลและชุมชนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาและการสืบสานประเพณีตากธรรม ทำให้สามารถขยายผล ผลิตซ้ำ รื้อ และสร้างใหม่ในวิถีชุมชนได้อย่างไม่หยุดยั้ง และก็เป็นการสร้างกระบวนการให้เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนพูดคุย และนั่งฟังอย่างสนใจ มีการซักถามในประเด็นที่ไม่รู้ จนก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างของคนในชุมชนที่มีความผูกพันในสิ่งเดียวกัน

๓) ชุดความรู้ ความรู้จากคัมภีร์ธรรมที่เกิดขึ้นอย่างซ้ำ ๆ ในการแปลการถ่ายทอดนั้น ทำให้เกิดการรับรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป ผลที่เกิดขึ้นทำให้เยาวชนตัวน้อยมาเรียนรู้เพิ่มขึ้น และกลายเป็นชุดความรู้ที่มากกว่าเรื่องโบราณ แต่กลับกลายเป็นเรื่องน่าสนใจที่เป็นประวัติของท้องถิ่นที่บอกว่า คนและกระบวนการเหล่านั้นมีอยู่จริงในอดีตกาล

๔) มรดกวัฒนธรรม จากการที่ไม่เคยสนใจและไม่เคยรับรู้ ว่า วัดสูงเม่นมีคัมภีร์ธรรมที่มากมายหลังจากที่พระสงฆ์และคณะทำงานบอกกล่าวในเชิงที่ว่า สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ความสนใจและให้ทุนดำเนินการ ประชาชนในหมู่บ้านเมื่อมีเวลาว่างก็มาเยี่ยมเยียนมีการอ่าน การแปลคัมภีร์ธรรมล้านนาให้กลายเป็นเรื่องราวที่สนุกสนาน และอึ้งใจที่ลูกหลานเข้าวัดและเรียนรู้เรื่องวัด ๆ มากขึ้น ที่สำคัญบอกว่า บ้านเรามีมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าประทับใจและอาจกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในระดับชาติ

(ภาพความสุขใจและการเรียนรู้จากประเพณีตากธรรมวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่)

บทที่ ๔

คัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น : มรดกวัฒนธรรมแหล่งวรรณกรรมของล้านนา

วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ เป็นวัดที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งรวมคัมภีร์ธรรมไบลานภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทย โดยมีคัมภีร์ธรรมประเภทต่างๆ อย่างมากมายทั้งหมวดพระวินัย พระสุตตันต พระอภิธรรม คัมภีร์หลักภาษาบาลี อานิสงส์ต่างๆ โอวาทคำสอนชาดก ประเพณีพิธีกรรม ธรรมทั่วไป ตำนานพระพุทธศาสนา นิยายธรรม ตำรากฎหมาย ตำนานราชวงศ์ล้านนาอักษรศาสตร์ นิทานพื้นบ้าน หมวดกวีนิพนธ์ร้อยกรอง ตำรายาสมุนไพร และหมวดอื่นๆ เช่น โหราศาสตร์ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งเน้นกระบวนการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม คือ เน้นการนำความรู้จากคัมภีร์ธรรมมาแปลเป็นภาษาไทยเพื่อให้เกิดการค้นหาคำความรู้ และนำความรู้มาใช้ประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะเพื่อให้คนในชุมชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในบริบทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนในคัมภีร์ธรรม ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้ศึกษาวิจัยได้ทำการคัดเลือกคัมภีร์ธรรมจากหมวดต่างๆ ที่อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์และเหมาะสมกับการที่พระสงฆ์ในชุมชนจะนำไปเทศน์ให้ประชาชนรับฟังในเทศกาลเข้าพรรษา โดยมีคัมภีร์ธรรมที่จัดแปลและพิมพ์เป็นภาษาไทย จำนวน ๑๐ เรื่อง ได้แก่

๑. คัมภีร์ธรรมเรื่องเศรษฐีทั้ง ๕	มี	๕	ผูก
๒. คัมภีร์ธรรมเรื่องมหาวงศ์แดงอ่อน	มี	๑๐	ผูก
๓. คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวัณณลินคำ	มี	๕	ผูก
๔. คัมภีร์ธรรมเรื่องเนมิราช	มี	๓	ผูก
๕. คัมภีร์ธรรมเรื่องเตรสนิบาท	มี	๗	ผูก
๖. คัมภีร์ธรรมเรื่องชมพูแดงเขียว	มี	๔	ผูก
๗. คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณสยาม	มี	๒	ผูก
๘. คัมภีร์ธรรมเรื่องพญางูลาย	มี	๗	ผูก
๙. คัมภีร์ธรรมเรื่องเตมียะ	มี	๒	ผูก
๑๐. คัมภีร์ธรรมเรื่องชนก	มี	๓	ผูก

นอกจากนี้ก็ได้มีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับตำรายาสมุนไพรและความรู้เรื่องพิธีกรรมพื้นบ้านอีกจำนวนหนึ่ง (จากโครงการวิจัยเกี่ยวกับตำรายาสมุนไพรวัดสูงเม่น)

คัมภีร์ธรรมล้านนาทั้ง ๑๐ เรื่อง ตำรายาสมุนไพรและความรู้เรื่องพิธีกรรมดังกล่าว เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมที่วัดสูงเม่นมีอยู่โดยวัดสูงเม่นมีคัมภีร์ธรรมภาษาล้านนาไม่น้อยกว่า ๘,๐๐ ผูก หรือมากกว่า ๘๕,๐๐๐ ไบลานตามที่กล่าวแล้ว ดังนั้น ในที่นี้จะกล่าวถึงเนื้อหาสาระของคัมภีร์ธรรมที่ได้จัดแปลไว้ โดยยกมาเพียงบางส่วน (๑ เรื่องชาดก) คือ ส่วนของชาดกในทางพระพุทธศาสนา ตำรายาสมุนไพร และพิธีกรรมพื้นบ้าน ดังนี้

ในคัมภีร์ธรรม ๑๐ เรื่องที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยนั้น แต่ละเรื่องล้วนมีความยาวบางเรื่องมีถึง ๑๐ ผูก บางเรื่องมี ๒ ผูก ดังนั้น ในที่นี้จะนำมากล่าวเพียง ๑ เรื่อง เพื่อเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า คัมภีร์ธรรมโบลานวัตสูงเม่นมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นเป็นอย่างดี ดังนี้

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวณณชีวหา (ลั่นคำ) ชาตก : ตัวอย่างมรดกภูมิปัญญาของวัดสูงเม่น

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวณณลั่นคำชาตก มีจำนวน ๕ ผูก วิชาโดยพระภิกษุอภิชาต ธรรมลังกา แห่งเมืองแพร่ วิชาไว้เมื่อปีจุลศักราช ๑๑๙๙ (พ.ศ.๒๓๘๐) โดยมีแหล่งที่มาจาก คือ คัมภีร์ปัญญาสชาตกฉบับวัดสูงเม่น สำหรับเนื้อหาสาระที่ปรากฏในวรรณกรรมหรือคัมภีร์ธรรมเรื่องนี้ ผู้แปล (นายนิพนธ์ วรรณสุขคนธ์ และนายสุทัศน์ เสียงหวาน) ได้แปลถอดความตามต้นฉบับภาษาสันสกฤต ดังนั้น อาจมีข้อความไม่ถูกต้องตามหลักภาษาบาลี (ซึ่งเป็นสำนวนของผู้รจนา) หรือไม่สอดคล้องกับภาษาที่ใช้ในปัจจุบันได้ โดยคณะผู้ศึกษาได้มีแก้ไขปรับปรุงในบางส่วนเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า คัมภีร์ธรรมที่วัดสูงเม่นนั้น มีความหลากหลาย มีเอกลักษณ์ทางภาษาและมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่องนี้เป็นตัวอย่างการแต่งคัมภีร์แบบแปลกศัพท์ของภาษาบาลี ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาสมัยหลัง ที่ผู้แต่งจะมีความแตกฉานในภาษาบาลีน้อยกว่ายุคแรก ๆ ของพระพุทธศาสนา (ยุคแรกส่วนใหญ่แต่งด้วยภาษาบาลีสันสกฤต) แต่ก็แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความตั้งใจที่จะแต่งคัมภีร์ถวายไว้ในพระพุทธศาสนา โดยมีเนื้อหาสาระที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับชาตกเรื่องสุวณณชีวหาลั่นคำนั้น เป็นเรื่องราวในอดีตชาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตอนเสวยพระชาติเป็นพระยาสุวณณชีวหา คือ มีลั่นเป็นสี่ตั้งทองคำ โดยพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อความป็นพระพุทธเจ้า ตามเนื้อเรื่องพระองค์ทรงต่อสู้กับคนพาล การเรียนรู้ในชีวิต การพลัดพราก ความรัก ความสมหวัง การต่อสู้ การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเป็นแบบอย่างของชีวิตคนที่มุ่งมั่นกระทำความดีอย่างต่อเนื่อง ผู้รจนาใช้ภาษาพื้นสันสกฤตที่สละสลวย แต่งเรื่องราวให้สอดคล้องกับชาตกในพระพุทธศาสนา เติมแต่งด้วยภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเข้าใจในชีวิตและพระพุทธศาสนา รวมทั้งระเบียบ จารีตประเพณีที่งดงามของชาวสันสกฤต โดยเฉพาะภาษาที่ใช้แม้ว่าผู้รจนาไม่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป แต่สามารถใช้ภาษาได้อย่างไพเราะ ดำเนินเรื่องได้อย่างน่าติดตาม แต่ละบทแต่ละตอนหรือแต่ละผูกสามารถสร้างมโนภาพเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเป็นอย่างดี พร้อมทั้งสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง มีการอ้างอิงภาษาบาลีได้อย่างเหมาะสม ถึงแม้ว่า อาจไม่ชัดเจนตามหลักภาษาบาลีทั่วไป แต่ก็แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งสามารถนำภาษาบาลีมาใช้ได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้น คณะผู้ศึกษาวิจัย จึงมีความยินดีอย่างยิ่งที่จะนำเรื่องสุวณณชีวหาลั่นคำมาเป็นตัวอย่างของภูมิปัญญาที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

อาร์มภทเรื่อง (ผูกที่ ๑)

นโม ตสฺสา วรพฺพุโธ กเถสิ สตุธา อิมํ สหฺรสภิกฺขุ รตนํ สลิ ปริวารํ สพุพา วา สพุพา วา โท นายโก ส่วนว่าพระพุทเจ้า สพุพา โท นายโก ต้นเป็นนายนำหมู่สัตว์เข้าสู่ นิพพาน ปางเมื่อพระสถิตต้นอยู่สำราญในเขตวันอาราม อานาถปิณฑิกสุส แห่งนายอนาถบิณฑิก มหาเศรษฐี สาวตถิ ยังอันมีที่ไกลเวียงสาวตถิไปได้ประมาณ ๕๐๐ เจนชาอนุก็มีแล อุปฺปเสยฺย คำมีต้นว่า อุปฺปตฺตินิ ท่านพระพุทเจ้าได้เทศนานั้น นักปราชญ์ทั้งหลายจูงรู้ด้วยตั้งเรา จักวิสัสนาไปนี้เตอะ

เอกํ สมยํ ยังมีกาลสมัยคาบหนึ่ง ภควา อันว่าพระพุทเจ้าแต่งเล่าต้นมีมหากรุณา แก่คนและเทวดาทั้งหลาย วิหฺรติ เจ้าก็อยู่ เขตวัน ในป่าเขตวันนารามที่นั่นหันและ ตสฺสมิ ชณฺเณ ภิกฺขเว มุสนฺติ เทวทตฺตํ อารพฺเภสิ เย วจนํ อถ อธฺรูเตน อถ ในกาลนั้น ภิกฺขุทั้งหลายมีมหาอาณนทเถรเป็นแก้ว เป็นประธาน ก็มาเจียรจำกันว่าดังนี้ เทวทตฺโต อันว่า ท่านเทวทตฺตเถรนี้ ก็มาปองกระทำร้ายแก่พระพุทเจ้าแห่งเรามากนัก แม้กระทำร้ายแก่พระพุทเจ้า เท่าใดก็ดี ก็ว่าจักแป้ (ชนะ) ยังพระพุทเจ้าแห่งเราสักแต่โอแล เหตุว่าพระพุทเจ้าแห่งเรามีเดจะ ฤทธิ์อำนาจมาก บุญยังมีบุญสมปานอันมากนัก

พฺพุโธ อันว่าพระพุทเจ้าวิจารณ์ต้นมีปัญญาวิชชคุณมากนัก แม้นเทวทตฺตมันปอง กระทำร้ายเท่าใดก็ดี ก็บ่อาจเพื่อจักกระทำร้ายได้แล

ตํ สุตฺวา ภควา อันว่าพระพุทเจ้า สุตฺวา กันว่าได้ยิน วจนํ ยังคำอันภิกฺขุทั้งหลาย หากเจียรจำซึ่งกันสนั่น นั้น เจ้าก็เสด็จออกจากคันธกุฎีแล้วเข้าสู่โรงธรรมสภาศาลานิทธิ เจ้าก็นั่ง อยู่เหนืออาสนอันเจ้าภิกฺขุทั้งหลายหากปูแป้งไว้ตินิก เป็นอันตुरु้งเรื่องงามตั้งพระจันทร์อันเสด็จ ออกมาแต่บันดลในวันสิบห้าค่ำ ตुरु้งเรื่องงามในท่ามกลางหมู่ดาวทั้งหลายนั้นแล

พฺพุโธ อันว่า พระพุทเจ้า วิสฺสนฺโต ต้นมีรัศมีอันรุ่งเรืองส่องแจ้งในท่ามกลางแห่ง สงฆ์ทั้งหลายนั้นแล นิสฺสยํ กันว่าเจ้านั่งอยู่แล้ว ปุจฺฉามิ เจ้าก็ถามซึ่งภิกฺขุทั้งหลายว่า ภิกฺขเว ดุรา ภิกฺขุทั้งหลาย สุทฺธานทั้งหลายปุจฺฉาโจทธานซึ่งกันด้วยคำอันไปทันแล้ว กู ตถาคตมาจวันเสีย ด้วยเหตุอันนั้นจา อามนฺเตสิ ภิกฺขเว สาธุ วจนํ ภาเนเต ทิสฺวา ภิกฺขุต้นฉลาดด้วยโวหารจึง น้อมนมัสการไหวว่า ภาเนเต ภควา ข้าแต่พระพุทเจ้า ต้นทรงคุณอันมากนัก ผู้ข้าทั้งหลายมา ประชุมชุมนุมกันด้วยคำว่า ดังนี้

เทวทตฺโต อันว่า ท่านเทวทตฺตมันมักใคร่กระทำร้ายบีบเบียน กระทำร้ายพระพุทเจ้า ก็บ่อาจจักแป้ (ชนะ) ยังพระพุทเจ้าได้ว่าอัน สพุพนฺตา สุตฺวา วจนํ อหฺริตฺวา ภควา อันว่า พระพุทเจ้า อาห ก็กล่าววว่า ภิกฺขเว ดุรา ภิกฺขุทั้งหลาย เทวทตฺโต อันว่าท่านเทวทตฺตมันปอง กระทำร้ายเพียรเยียรร้ายบีบเพียรแก่ตถาคต ก็บ่แต่มีกาลบัดนี้สิ่งเดียวเลย บุญเพ็ญ แม้นใน กาลเมื่อก่อน ปางเมื่อตถาคตยังเป็นโพธิสัตว์สร้างสมปานอยู่ วันนั้น มันก็ปองกระทำร้ายแก่กู ตถาคตมากนักวันนั้นแล ภควา อันว่าพระพุทเจ้า กันว่ากล่าวเท่านั้นแล้วเจ้าก็ตุมทิกภาวะอยู่ป่ปากเพื่อหื้อภิกฺขุทั้งหลายขออาราธนาซึ่งต้น เพื่อหื้อเป็นคุณธรรมเทศนาอันหนักนั้นแล

อด ในกาลนั้น ส่วนว่าภิกษุตนฉลาดด้วยโวหารจึงน้อมนัสการไหว้วว่า ภนฺเต ภควา ข้าแต่พระพุทธเจ้าต้นมีมหากุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ขออาราธนาพระพุทธเจ้าจึ่งเทศนายังอดีตธรรมเทศนาหื้อแจ้แก่ผู้ข้าทั้งหลายแต่เด้อะ อันว่าปัจจุบันธรรมเทศนาก็ปรากฏแก่ผู้ข้าทั้งหลายแล้วแล ว่าอันอดีตธรรมเทศนาก็ปรากฏแก่ผู้ข้าแต่เด้อแล ขออาราธนายังพระพุทธเจ้าเทศนาหื้อแจ้แก่ผู้ข้าทั้งหลายแต่เด้อะ

อด โข ภควา อันว่าพระพุทธเจ้าต้นมีมหากุณาอันมากนัก เทเสสิ พระก็เทศนาธรรมยังเทศนามาหื้อแจ้แก่ภิกษุทั้งหลาย เจ้าก็กล่าวเป็นคาถาบาทต้นว่า อดีเต กाले โสธฺม มหา นครเอ ปสฺสวตฺติ ราชา จุนทเทวี ปชาซี กถิ กเถสิ สาธโว ฟิงฺราภิกษุทั้งหลาย เจ้าจักตั้งโสดาประสาทหู ตา ฟิงยังรธรรมเทศนาด้วยตั้งตถาคตเทศนามานี้เด้อะ

อดีเต กาลे ในกาลอันล่วงไปแล้วเสียจิริกาลเมื่อนานนัก วันนั้นยังมีเมืองอันหนึ่งชื่อว่า โสธมมหานคร ส่วนว่าพระยาต้นเสวยเมืองที่นั้นก็ปรากฏว่า ปีสวดีราชา แลส่วนว่าพระยาต้นนั้นมีนางอัครมเหสีผู้หนึ่งชื่อว่า นางจันทเทวี เป็นเก้าเป็นประธานแก่นางนาถสนมทั้งหลายได้หมีนสีพันนางหากเป็นบริวารแล ส่วนว่าพระยาปีสวดีราชา ต้นนั้น ก็ชอบทศราชธรรมสิบประการ มีเตชะฤทธิ์ลือชาไปทั้งชมพูทวีปทั้งมวลนั้นแล ส่วนว่าพระยาทั้งหลายได้ร้อยเอ็ดเมืองก็มีป็นนาการของฝากมาถวายแก่พระยาต้นนั้นมากนักแล ส่วนว่าเมืองโสธมธานีก็ประกอบด้วยคหบดี เศรษฐี พ่อค้าเป็นอันกานกุ่งรุ่งเรืองไปด้วยปัจฉินครนิคมบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลายมากนัก สหสสุโยชนสนิ วาปตติ ส่วนเวียงอันนั้นลวงยาวได้ ๒๐๐ โยชน์ ลวงกว้างได้ ๑๑๐ โยชน์ อันมีที่ไถลน้ำอจิวรตินั้นหันแล

โจธโก อันว่าบุคคลผู้ใดใจหนาว่าโยชนนี้มีที่อันเล่าจา ปรีหารโก อันว่าบุคคลผู้แก่ อิติวเทยย เปิงกล่าวว่ดั่งนี้ โยชนโน อันว่า โยชนธรรมสังคินี มี ๓ ประการแล เหตุปาลีธรรม พระพุทธเจ้าว่า ปจฺจยฺหฺรจฺ มตฺโต ทนฺโน อฺสาโก อสุสิณี อสุภากา วิจฺนฺติกา วิจฺกุโยชนํ ก็ดั่งนี้แล อันว่าเป็นประโยชน์ได้บ้านเมืองทั้งหลายได้ประโยชน์ ส่วนว่าประโยชน์นี้มีต่างกันดังนี้แล นักปราชญ์เจ้าผู้มีปัญญาจึ่งพิจารณาหื้อแจ้เด้อะ ส่วนว่าเมืองโสธมมหานครก็กว้างได้ประมาณเท่าอันแล

ส่วนว่า พระยาปีสวดีราชต้นนั้น ก็หลูกหญิงลูกชายอันจักสืบเชื้อสายราชตระกูลไปได้ตั้งอันหันแล ส่วนว่าเสนาท้าวพระยาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันว่า นครอันว่าเวียงอันนี้สุขเกษมหาที่จักเปรียบเทียบบได้แล ส่วนว่าพระยาเจ้าแห่งเราก็บมีลูกหญิงลูกชายอันจักสืบเชื้อแทนสกุลได้ ภายหน้าก็จักเป็นสายธารแก่ท้าวพระยาอำมาตย์ทั้งหลายมากนักจะแล เราทั้งหลายควรพร้อมกันไปสู่โรงหลวงพระยาเจ้าก็กล่าวที่อู่หื้อเหตุได้ลูกหญิงลูกชายเด้อะว่าอันหันแล

ส่วนว่าคนทั้งหลายมีเสนาอำมาตย์ท้าวพระยา คหบดี เศรษฐีและพ่อค้าทั้งหลายก็มาประชุมชุมนุมกันหน้าโรงหลวงแห่งพระยาเจ้า แล้วก็เอากันร้องไห้กล่าวด้วยเสียงอันหมั้นนั้น ก็ก้องสนั่นทั่วทั้งเวียงชัย พระจอมใจรู้เหตุกิจเภทอาการ พระยาจึงถามเสนา อำมาตย์ทั้งหลายว่า ภนฺเต ตูรา เป็นทั้งหลาย สพุเพ ชนา อันว่าคนทั้งหลายประสมชุมนุมกันมีเสียงอัน

ดั่งมากนักด้วยเหตุอันใดจาวาอัน ส่วนว่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ไหว้พระยาว่า เทว ข้าแต่ มหาราชป็นเจ้า สัพเพ ชนา อันว่าคนทั้งหลายมาประชุมชุมนุมกันด้วยคำว่าเมืองโสทรที่นี้ก็เป็น อันสุขสำราญบานใจ ก็ด้วยเดชะบุญพระยาเจ้าแห่งเราหากได้ป่าเปงมาแต่ภาวชาติก่อนแล เทา ว่าพระยาเจ้าแห่งเราหากหญิงลูกชายอันจักมาสืบเชื้อราชตระกูลบได้ ภายหน้าก็หาที่เป็งบได้ บ้านเมืองแห่งเรากก็เที่ยงจักเป็นสาธาร(สูญเสย)แก่ท้าวพระยาทั้งหลายร้อยเอ็ดเมืองจะแลว่าอัน

โส ราชชา อันว่าพระยา สุตวา กันว่าไต้ยิน วจน ยังคำอันนั้นเจ้าก็รำเป็งว่า คำอันนี้ก็มี แท้แล ภายหน้าจักเราพระองค์ เราหากคลาคลาดไปแล้วดั่งอัน หาผู้ใดจักมาเสวยราชสมบัติบได้ ดั่งอัน บ้านเมืองอันนี้ ก็เที่ยงว่าจักเป็นสาธารไปแก่ท้าวพระยาร้อยเอ็ดเมืองเป็งมีแท้บสงสัยจะแล ควรกูแสวงหากหญิงลูกชายเตอะ กันว่าพระยารำเป็งดั่งนี้แล้ว เจ้าก็เข้าไปสู่ห้องทองปราสาทแห่ง นางจันทเทวีแล้วเจ้ากล่าวเชิงราชเทวีว่า ภคินี ว จนุทเทวี ตูราราชาเทวีท้าว อันว่ามิงนาง จุง ชำระสรวิ์และสมาทานเอายั้งศีล ๕ ศีล ๘ ที่อบริสุทธิ์แล้ว ยาจามิ จุงขอบุตรยั้งลูกชายผู้ประเสริฐ เตอะ เหตุว่ากูพื้ก็เฒ่าคำชราเสยแล้ว นคร อันเวียงแห่งเรานี้ก็เที่ยงว่าจักวินาศฉิบหาย เพราะท้าวพระยามันจแล ตั้งแต่แรกแต่นี้ไปหน้านางจุงสมาทานเอาศีล ๕ เตอะ

เทวี วจน สุตวา ปตุตเก ขตติย จ โยโค ปตุตสิลา บณฺฑทุกมมฺ โล สกุโก เทวาน สุร เทวปตุตต์ อยฺสุสสติ ดั่งนี้ ภิกฺขเว ตูรา ภิกฺขุทั้งหลาย ราชชา อันว่าพระยา โอวาท กั้นว่า โอวาทแก่นางแล้วดั่งอัน ส่วนว่าราชเทวีก็รับเอา วจน คำอันพระยาเจ้าต้นเป็นสามีกาฬวักแห่ง ต้นด้วยคำว่า สาธุ ดีและ อหิ อันว่าข้า ยาจามิ ก็จักสมาทานเอาศีลยั้งศีลตามดั่งพระราชอาญา มหาราชเป็นเจ้าจะแล ปโต ปรี ภายหน้าแต่นั้น ส่วนว่านางจันทเทวีก็สัจจะอธิษฐานสมาทาน เอาศีล ๕ ศีล ๘ แล้วก็อธิษฐานด้วยคาถาว่า มมาปตุโต เทวสังขาโย ตูรา หมูเทวดาเจ้า อหิ อันว่า ข้ายาเจ้ามี ก็ขอเอา ปตุตต์ ยั้งลูก อรชกฺ์ เชิงอินตาพรหมเจ้าทั้งหลาย อิทานิ ในกาลบัดนี้ สิลล์ อันว่า ศีล เม แห่งข้า อิติ แล ยังมีเที่ยงมั่นจริงบเป็นบั้งเป็นท่อนแต่ดั่งอัน จุงหื้อข้าได้ บุตรยั้งลูกผู้ประเสริฐ ทหเยย หั่วอกแม่แห่งข้าเตอะ กันว่านางกระทำปณิธานไปทุกวันใจ้ๆดั่งอัน

สกุโก สิลานํ อนุทากาลํ เทสตี อด ในกาลนั้น บันฑุกรรมระศีลาบาทอันเป็นทิพย อาสน์แห่งอินตาธิราช ก็กระทำอันกระด้างแข็ง อันมันนั้งอยู่นั้นรำเป็งดูด้วยทิพยจักขุญาณดูยั้ง มนุษย์โลกเมืองคน ก็รู้เหตุว่า อันนางเทวีแห่งพระยาปัสสวดี ประรณนามักใคร่ได้ลูกผู้ประเสริฐสัน นั้น สกุก อันพระยาอินตาธิราชเจ้าฟ้าก็รำเป็งดูอุปนิสัยยั้งเหตุอันนั้นรู้แล้ว เจ้าก็รำเป็งหายั้งอายุ แห่งเทวบุตร ก็หันยั้งอายุแห่งพระสุรเทวบุตรโพธิสัตว์เจ้ามีอายุหากเสยง(หมด)ดั่งอัน เจ้าก็เข้าไปสู่สำนักแห่งสุรเทวบุตรแล้วก็กล่าวเชิงสุรเทวบุตรว่า ตูรา สุรเทวบุตรต้นหาทุกชบได้ ตวิ์ อัน ว่าท่านมีอายุหากเสยงแล้ว ท่านจุงลงไปเกิดมนุษย์โลกเมืองคน สร้างโพธิสมภณหื้อได้เป็น พระพุทธเจ้า หื้อได้โผดสัตว์โลกเตอะ ท่านจุงไปเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางจันทเทวีแห่งพระ ยาปัสสวดี อันมีในเมืองโสทร ปุนเตอะ กันว่า อินตาธิราชกล่าวคำเท่านั้น ก็มาสู่เวชัยปราสาท อันมีหมู่ราชกัณยาทั้งหลายหากแวดล้อมอ้อมเป็นบริวารก็มีแล

อด โปธิสตุโต จุติคพุกุ จนุทเทวี นิชายา สุปนี จินตนา วิมาล วิโลวีย์ เวชยเตน ตินุช ทิวา ปาโมทนนุติ ภิกขเว ดุรา ภิกขุทั้งหลาย โปธิสตุโต อันว่า โปธิสัตว์เจ้าเทพบุตรกันว่า จุติจากอันเป็นเทพบุตรแล้ว ก็ลงมาเอาปัดตีสอนที่ตั้งอยู่ที่ท้องแห่งนางจันทเทวี เมื่อยามจะค้อนรุ่งหั้นแล ส่วนว่านางจันทเทวีก็ยืนนอนอยู่เหนืออาสนสนันนั้นก็ฝันว่าพระจันทร์มีรัศมีอันรุ่งเรืองส่องแจ่ม สรเด็จออกจากปายเขายุคลธรรมาตั้งอยู่หัวอกแห่งนาง กระทำรัศมีรังสีเปล่งไปทั่วทิศานุทิศต่างๆ มีประมาณยามหนึ่งก็ค้ำมีดไปเล่าแล มีประมาณยามหนึ่งก็สรเด็จออกไปตั้งอยู่ท่ามกลางเวียง มีวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองไปทั่วสักกรชุมพูทวีปหั้นแล วสนุตติ กั้นว่านางสะดุ้งตื่นแล้วก็เข้าไปสู่สำนักแห่งพระยาเจ้าตนเป็นผัวรัก แล้วก็กล่าวก่าฝันอันตน หากฝันในรเวศจักใกล้รุ่งหื้อแจ่มแก่พระยาจุประกาศหั้นแล

อด ราชา อันว่า พระยา สุตวา ได้ยินแล้ว วจนี ยังคำแห่งนางเทวีกล่าวสนันนั้น พระยาก็แหวกกฏหมายรู้ด้วยปัญญาแห่งตนด้วยคำว่า สุปนี นิมิตรฝันอันนี้ก็รอยว่าสัตว์ตนวิเศษ หากมาตั้งอยู่ในท้องแห่งนางเทวีชะแล ว่าอันแล้วก็กล่าวเชิงนางเทวีว่า ภทเท ดุรานาง สุปนี อันว่านิมิตรฝันแต่อันนางหากฝันหั้นนั้น ก็เป็งว่าจักสมดังคำมักแห่งนางอันได้ยังลูกชายผู้ประเสริฐ ล้ำเลิศกว่าลูกท้าวพระยาทั้งหลายในสักกรชุมพูทวีปนี้แล เพื่อหื้อเป็นที่อาศรัยแห่งคนทั้งหลาย อุปมาเป็นตั้งดอยเขาวังจะรบรบ อันก็ไหลเข้าไปแห่งสัตว์ทั้งหลายก็อุปมาสันโด บุตตาอันว่าลูกเราทั้งสองอุปมาตั้งอันแล ตวั อันนาง คสนุตติ จุรรักษา คพุกุ ยังคัพพะในท้องแห่งนางหื้อดี เตอะ ว่าอันแล้วก็สั่งหื้อนางเมื่อหั้นแล ภิกขเว ดุรา ภิกขุทั้งหลาย สา เทวี อันว่านางเทวีกันว่าลูกเรา คพุกุ มาตั้งอยู่ในท้องแห่งตนตั้งอัน นางก็รักษายังคัพพะตราบต่อเต้าสิบเดือนหั้นแล

อด โปธิสตุโต อันว่าโปธิสัตว์เจ้าแห่งเรากันว่าอยู่ในท้องแม่ได้สิบเดือนบรมวลแล้ว เจ้าก็ออกมาจากท้องแม่ด้วยสวัสดิ มีรูปโฉมโนมพรรณวิณณอันงาม เป็นประดุดั่งคำ(ทองคำ) นั้นแล มีชีวหาอันแดงงามเสมอตั้งคำอันช่างผู้สร้างย่อมด้วยฟองไฟ มีรัศมีอันใสส่องงามมากนัก เสนาท้าวพระยาทั้งหลายหมายมีพระยาปัสสวดีราช ก็พร้อมกันเบิกบายศรีใส่ชื่อเจ้าสุวณณชีวหา ตามคำของสิทธราชเพียรว่า สิทธิรเป ตามภาษาเทพว่า เจ้าสุวณณลันคำ เหตุว่ามีลันเป็นตั้งคำนั้นแล ตั้งมีบุคคลผู้จักโจทหานว่า เหตุใดแลบรมโปธิสัตว์เจ้าแห่งเรา มีชีวหาหากเป็นตั้งคำสนันนี้ ด้วยบุญสมปานอันได้มากระทำหื้อลันเป็นตั้งคำนั้นจา ส่วนว่าผู้จักโจทหานว่าสนันนี้ ปหิรโก อันว่าบุคคลผู้จักแก่ อิติวทยุ เป็งกล่าวว่าโปธิสัตว์เจ้าแห่งเราเทียบย่อมมีปัญญาอันแหวกคมอันฉลาด รุ้ยธรรมอันร้ายก็ดี ก็เทียบย่อมเทศนาสั่งสอนแก่คนทั้งหลายผู้ประโยชน์หากใครรู้ทุกภวชาติ แม้นอันเกิดในชาติใดก็เทียบย่อมร่ำเรียนคัมภีร์ธรรมไว้สั่งสอนแก่คนทั้งหลายบ่ขาดด้วยบุญสมปานอันนั้น แม้นเกิดในชาติก็ดี ก็เทียบย่อมมีปัญญาบุญญา มีชีวหาหากเป็นคำเพื่ออันแล ตโต ปรี ปายหน้าแต่นั้น โปธิสัตว์เจ้าแห่งเรากันจำเริญขึ้นใหญ่มาได้สิบหกปี มีรูปสันเลางามยิ่งนัก มีผญาปัญญาอันฉลาด รุ้ยธรรมคำสั่งสอนมากนักหั้นแล

ราชา อภิเสเกกุกุ กุตตราชา ปรสาวตี กหุ จโนรัช รต ดั่งนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดุรา ภิกขุทั้งหลาย ดังหลายปางเมื่อตถาคตได้เกิดมาเป็นสุวณณลันคำวันนั้น กั้นว่าเจ้าใหญ่

ขึ้นมาได้ ๑๖ ปีแล้วตั้งอัน ราชานันว่า พระยาปัสสวัตตีตันเป็นพ่อมกใครเวณ(มอบ)ยังราชสมบัติ
 หื้อแต่ลูกตันตั้งอัน ก็ตั้งกองนันทเพริสนันทั่วเมืองโสธรมหานคร ด้วยคำว่า โส ตูราเป็น
 ทั้งหลาย อหิ อันว่าเราพระองค์ก็มกใครเวณสมปติหื้อแก่เจ้าราชบุตรลูกพระองค์เรา ในวันถ้วน
 ๗ นี้ สูทันททั้งหลายหื้อพร้อมกันมาประชุมชุมนุมกันโรงหลวงเราเตอะว่าอัน เชิงวันถ้วน ๗
 นั้นมาลอดมาเถิงแล้วตั้งอัน พุขนา อันว่าคนทั้งหลายอันมาก มีเสนา ท้าวพระยาและพราหมณ์
 ปุโรหิต คหบดีและพ่อค้าทั้งหลาย เขาก็ยินดีเพื่อว่า เจ้าตันมีบุญมีผญาปัญญาจักได้เป็นพระยา
 หั้นแล ส่วนว่าท้าวพระยาทั้งหลายร้อยเอ็ดเมือง ก็นำเอาลูกสาวมาถวายแก่โพธิสัตว์เจ้าคือว่าเจ้า
 สุวัฒนลินคำมีร้อยเอ็ดนางหั้นแล ในเมื่อคนทั้งหลายมาประชุมชุมนุมกันแล้วถวายตั้งอัน ก็อุสา
 ราชภิเชกหื้อเป็นเอกราชแก่ท้าวพระยาทั้งหลายร้อยเอ็ดเมืองวันนั้นแล

สมมุต การ กเสฐิ ปนุเตก เลลปตตย กุมารโ สาสสุสิ อูปุมุขั วนุณ สิหาราษ
 ปุตุโต มเลค เสตติ มุกขม ภตติ เหม สุวณโณ ตั้งนี้ ภิกขเว ตูรา ภิกขุทั้งหลาย อถ ในกาล
 นั้นยังมีลูกเศรษฐีผู้หนึ่ง อันอยู่หนอุดตตปัจจันตบ้านนอกชื่อว่า การกเศรษฐีปรากฏชื่อว่า บุตต
 มาน มีอายุได้ ๑๖ ปี ทรูรูปโถมโนมพรรณวณอันงามยิ่งนัก ก็เข้าเวียงกับด้วยพ่อแห่งตน
 เพื่อไปที่ประชุมชุมนุมท้าวพระยาอันราชาภิเชกที่นั่นหั้นแล ส่วนว่าบุตตมานนั้นก็นั่งอยู่ภายหลัง
 พ่อแห่งตนหั้นแล เป็นอันปรากฏแก่คนทั้งหลายมากนักแล อถ ราชานันว่าพระยาปัสสวัตตี
 ราชานันก็หั้นยังบุตตมานนั้นก็กล่าวคาถาสรรเสริญยกยอยังบุตตมานว่า คเสตติ มุกขั ภมตติ เท ตัม
 ตั้งนี้ว่า โภ ตูรา เป็นทั้งหลาย คเสตติ มุกขั อันว่าหน้าแห่งกุมารน้อยหน่อชายได้รัศมีไสยะ
 ผวาดองค้ออาดแก่ผู้ฝูงคน กุมารตันหนุ่มหน้าเป็นลูกหล้าแห่งคน ได้รัศมีไสบเลิงงามแต่เข้าไสสม
 เลาคิงกลมเกิดแล้ว เป็นลูกแก้วแห่งคนโศจา อถ ในกาลนั้น ส่วนว่าการกเศรษฐีก็ไหว้พระยา
 ว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า ส่วนกุมารผู้นี้ก็หากเป็นลูกแห่งข้าแล้วอัน พระยาถามว่าลูกท่านเกิด
 ปีใด เดือนใด วันใด ยามใด เศรษฐีไหว้พระยาว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า บุตติ อันว่าลูก
 แห่งข้าเกิดปีชื้อตั้งนี้ วันชื้อตั้งนี้ เดือนชื้อตั้งนี้ ยามชื้อตั้งนี้แล ถวายกับสมเด็จมหาราชเจ้าจุงรู้
 เตอะว่าอันหั้นแล ราชานันว่าพระยาก็กกล่าวว่า บุตตมานนี้เกิดปีเดียว วันเดียว ยามเดียวกับลูก
 เรา พระองค์หื้อเป็นสหายกับด้วยกันสมควรชะแล กันว่าพระยากกล่าวตั้งอันแล้ว ก็เอาบุตตมาน
 ผู้มีฐานะหื้อเป็นเสียวเป็นสหายกับด้วยกันในวันมังคลชยยะดิถีนั้นบรมวลแล้ว

โพธิสัตว์เจ้าชิวหาลินค่านันกันเจ้าได้เสวยราชสมบัติเป็นเอกราชแทนพ่อแห่งตน แล้วก็
 สั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลายหื้อตั้งอยู่ในทศราชธรรมสิบประการแก่ท้าวพระยาทั้งหลายแล้ว เจ้าก็
 สั่งสอนหื้อท้าวพระยาทั้งหลายเมื่อ (กลับ) สูบ้านเมืองตันจุนคนหั้นแล ส่วนบุตตมานลูกเศรษฐี
 นั้นก็สั่งอำลาเมื่อสูบ้านเมืองแห่งตนหั้นแล

ภิกขเว ตูรา พระภิกขุทั้งหลาย ป้างเมื่อ ตสตา คต ได้เป็นเอกราชวันนั้น เจ้าก็หื้อ
 ทานและวัน ๖ แสนคำบ่ขาด เจ้าฉลาดรู้ยังธรรมเทศนาแก่เสนาท้าวพระยาทั้งหลาย เพื่อหื้อ
 ตั้งอยู่ในอันชอบธรรมตาแต่ก่อนแล

ตลา ในกาลนั้น ราชา อันว่าพระยาเอกราชเจ้าก็เรียกหาขมังพรหมณ์อาจารย์มาแล้ว ก็กล่าวว่า พรหมณ์ ดุรา พรหมณ์ รฐ์ อันว่าเมืองแห่งเราแต่วันนี้ไปปายหน้ายังจักได้เป็นสันไตจา อันพรหมณ์ปุโรหิตได้ยินคำแห่งพระยากล่าวฉนั้น ก็รู้ด้วยเภทโหราแห่งมันเป็นอันจบแจ้งแก่ใจ มั่นมากนัก ก็ไหว้พระยาว่า เทว ข้าแต่มหाराชเจ้าบ้านเมืองแห่งมหाराชเป็นเจ้ากวรสังคหจาละ (สังคหะคือ การชำระให้ตั้งงาม) ใน ๖ วัน ๗ วัน มักว่าส่งเคราะห์บ้านเมือง คนภายในเวียงบ่หื้อ ออก นอกบ้านบ่หื้อเข้าใน ๗ วันปายหน้านี้เตอะว่าอัน พระยากิ่งปราชอาณาหื้อแก่เสนาอำมาตย์ทั้งหลายตามคำปุโรหิตอาจารย์นั้นจุประการหันแล

ตสุมมี ขณ ในขณะบัดนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็รับเอาราชอาณาไปกระทำ ตามคำจุประการทุกประการหันแล เขาก็กล่าวเชิงนายประตู่ทั้งหลายว่า ตั้งแต่วันนี้ไปตราบ ๗ วัน จุงไซทวารยังประตู่เตอะ ในวันนี้กันว่า ท่านทั้งหลายรักษาบ่ได้หัตถ์ก็จักเกิดแก่ท่านทั้งหลาย บ่อย่าจะแลว่าอัน แล้วเขาก็กระทำสังคหชำระบ้านเมืองตามจารีตธรรมดา ท้าวพระยาทั้งหลายฝูงเป็นแล้วในกาลเมื่อก่อนก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ดุรา ภิกขุทั้งหลาย ส่วนว่าโพธิสัตว์เจ้าได้เสวยราชแล้วเจ้าก็ชำระบ้านเมือง แห่งต้นตามดั่งปุโรหิตอาจารย์ทุกประการก็มีวันนั้นแล

ทนนท กรกมุตต มนวม กุลปคลา คโก ถั ภวิล อคนุต ดังนี้เป็นต้นแล ตลา ในกาลนั้น บุตตมานู กุมารโ อันว่าบุตตมาน อันเป็นลูกแห่งมหาเศรษฐี อันเป็นเสี่ยวสหาย แห่งพระยาเอกราชลั้นค่านัน มันก็ลำเปิงว่า กูจักไปใจ(เยี่ยม)หาเสี่ยวสหายแห่งกูแล ว่าอันแล้วมี พวกน้อยทั้งหลายได้ ๕๐๐ คนเป็นบริวาร แล้วก็สพะหน้าเชิงเวียงแล้วก็ไปด้วยลำดับหนทาง ก็ไปรอดไปถึงประตูเวียงหนวันตกแจ้งเหนือ ก็ร้องเอ็งกล่าวแก่นายประตู่ว่า โภ ดุรา นายประตู่ ท่านจุงไซทวารยังประตู่หื้อเตอะ อห้ อันว่ากูก็จักเข้าไปเฝ้าเสี่ยวสหายแห่งกูจะแลว่าอันหันแล้ว ลปกา อันว่านายประตู่ก็กล่าวตอบบุตตมานว่าเราบไซแลเหตุใดแล ว่าอันจาใน ๗ วันนี้อาญา โพธิสัตว์เจ้าบาหื้อไซได้แล มันสันไตก็ดีเราบอาจจักไซได้ ท่านอย่าได้มากล่าวเตอะ มักว่า ท่านจุงหนีเมื่อบ้านท่านแล้วป็น ๗ วันจุงมาเตอะ ว่าอันหันแล

บุตตมานโล สุตวา วจัน อถ ในกาลนั้นส่วนว่า บุตตมาน บ่ฟังลวดมีคำโกรธเคียด มากนัก ลวดวิวาหผิดเถียงกับด้วยนายประตู่มากนัก มันบอาจเพื่อจักเข้าไปได้ก็บอกคืนสู่บ้านสู่ เรือนแห่งมันหันแล กันว่ามารอดแล้วข้า้เกียดมากนัก ก็รำเปิงว่าเสี่ยวสหายแห่งกูนี้คือว่าเจ้า สุวรรณลั้นค่านีได้เป็นเอกราช รอยจ้งแก่กูจะแลเหตุว่า กูเป็นลูกชะกุลบ้านน้อย บ่ควรจักหื้อมา เวียงแห่งเรา บ่ควรมาเป็นเสี่ยวสหายเราแล กันว่าบุตตมานอย่าหื้อเข้าเวียงเตอะว่าอันเปิงมีจะแล อห้ อันว่ากูจักตั้งแต่นี้ไปก็บ่ควรอยู่แล ควรกูไปสูเมืองตักกศิลาเรียนเอา ศาสตรศีลได้แล้วคอยมา ปองฆ่าพระยาเอกราชลั้นคำ แล้วกูเที่ยงว่าจักได้เสวยราชสมบัติชะแล กันมันรำเปิงตั้งนี้แล้วก็กล่าว เชิงพ่อแม่แห่งต้นทุกประการหันแล มาตาปิตโร อันว่าเศรษฐีทั้งสองอันเป็นพ่อและแม่ กันว่ารู้ เหตุอันลูกรักแห่งต้นเกียดตั้งอัน เขาทั้งสองก็เล่าโลมลูกแห่งเขาด้วยคำว่า ตาตุ หุตตา ดุราเจ้าลูก รักแก่พ่อและแม่ตัวอันว่าเจ้าอย่าได้กล่าวคำเยื้องนั้นเตอะ บ่ควรแก่ลูกรักแต่แลเหตุใดแลว่าอันจา

ชาติว่า แสงหึ่งห้อยตัวน้อยห้อยแลจกกระทำรัศมีเท่าพระสุริยาอาทิตย์ได้อันจา ประการหนึ่งนกดระเหว่าแขกเต้ามีตัวอันน้อยมีปีกหางก็น้อย ดังเรือแลจกเปรียบเทียบดั่งนกรวิกและหัสสดีลิงค์อันมีปีกและเดือยอันคมยิ่งกว่าหอกดาบนั้นได้อันจา ตีว่า ท้าวพระยามหากษัตริย์ผู้ใหญ่นี้เทียบย่อมมีบุญสมปานอันมากนัก จักมีบุคคลผู้จักเทียบได้อันจาวาอันแล้วก็นำคาถาว่า

ปุตโต สหสสตากานิ น สมา เอกจนุโท สหสสุ เสถ น มสนุกมมัม ฌิติวา รตตสสนา
 นาทินุ สมาเอกจคฺ มา จริโย สหสา เทวาน สมา เอกสกุโก มหา สหสสุส ปพพตฺ น สมา
 อกปพพโต โยธาสิ ตังนี้แล ตาตเต ตูราเจ้าแก่รักแก่พ่อและแม่ สหสสตากานิ อันว่าดาวได้
 ร้อยแลพันหมื่นแลแสนอันนั้นก็ดี จักมีเท่ารัศมี น สมา เอกจนุโท ก็บ่เท่าพระจันทร์ดวงเดียว
 สหสสุ เสธา อันว่าหินใดแลร้อยแลพันก็บ่ประเสริฐ น สมา เอกมณิ เท่าแก้วมณีสักลูกเดียวได้
 ดาย สหสสนทึ อันว่าแม่น้ำทั้งหลายได้ร้อยพันดั่งอันก็ดี น สมา เอก คงคา ก็บ่ใหญ่เท่าได้แม่น้ำ
 คงคาแม่เดียวได้แล สหสสเทวา ที่อันว่าเทวดาทั้งหลายได้ร้อยแลพันดั่งอันก็ดี น สมา เอกสกุโก
 ก็บ่ประเสริฐเท่าพระยาอินทร์ต้นเดียวได้ตาย สหสสุ ปพพตฺ อันว่าดอยทั้งหลายได้แลร้อยแลพัน
 น สมา เอกสิเนโร แลจักใหญ่สูงตั้งเขาสิเนโรราชันนั้นก็บ่มีแล ตาต ตูราลูกรักแก่พ่อและแม่ เจ้า
 ออย่าได้กล่าวเยื้องนั้นเตอะ เจ้าจูงอยู่ไปกับด้วยพ่อและแม่ตามบุญสมปานแห่งต้นเตอะว่าอันหัน
 แล ส่วนว่าการกเศรษฐีก็สั่งสอนลูกตนเท่าใดมันก็บ่ฟัง ก็ซ้ำเกียดมากนักเป็นดังคนเราเอาฝอย
 ไปใส่ไฟอันลูกนั้นก็ซ้ำแรงเริงก็อุปมาดั่ง โมห มานะ อวิชา ความไปแห่งมันหันแล

ตโต ปรี ปายหน้าแต่นั้น มันก็สั่งอำลาพ่อแลแม่แห่งมันแล้ว ก็หนีไปตามค้ำกแห่ง
 มัน พ่อและแม่ห้ามเท่าใดก็ตีมันก็บ่ฟังมันก็เฉพาหน้าสู่หนวันออก เพื่อว่าจักไปสู่เมืองตัก
 กสิลาว่าอัน แล้วลวดหลงไปสู่ป่าไม้หิมพานต์ก็ไปรอดไปถึงอาศรมศาลาจิรฤาษีต้นหนึ่งหันแล
 ส่วนเจ้าฤาษีต้นนั้นมีอายุวัสสาได้ ๒ พันปี เจ้าก็อยู่ในอาศรมศาลาที่นั่นหันแล ส่วนบุตรตมาน
 มานพ ก็เข้าไปสู่เจ้าฤาษีแล้วก็ไหว้เจ้าฤาษีด้วยคำว่า กุสรจ ญะโน อนามยฺ ดั่งนี้ อสิ ข้าแต่
 เจ้ากูมาอยู่ในป่านี้สภาวาทุกขเวทนาบ่ได้ยังมีแก่เจ้ากูแลลือ บุลลพะละ หัวมันลูกไม้ยังคอยได้พอ
 ฉินแล ลือว่าอัน ตาเวโส อันว่าเจ้าตาปัสสฤาษีก็กล่าววว่า มานว ตูรา บุตตมานน้อย อหฺ อันว่า
 เราอยู่ยังป่าใหญ่ที่นี้สภาวาอันทุกขก็บ่ได้มีแก่เราอันจาฤา มุลลผลาหัวมันแลลูกไม้ก็มีมากอันจาฤา
 มน ว่าเจ้าจูงกินเตอะว่าอันหันแล ตโต ตั้งแรกแต่นั้นไปปายหน้า ส่วนบุตรตมานผู้นั้นก็อุปฐากร
 รักษาเจ้าฤาษีด้วยน้ำอุ่นน้ำร้อน ชะกวาดยังอาศรมศาลาแล้วถือเอาเสียมมาขุดมันแลขอเกาะเกี่ยว
 ลูกไม้และคำเข้าอันเป็นเครื่องฤาษีเจ้า แล้วก็เข้าไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาหัวมันลูกไม้มาเลี้ยงเจ้าฤาษี
 บ่เคืองใจแก่เจ้าฤาษีสักอันหันแล

อุจตาตา ปัสฤาษีเจ้าก็ถามเชิงบุตรตมานว่า โภ มานว ตูรามานว ท่านมาปฏิบัติเรา
 สันนี้ ท่านประโยชน์ใครได้วัตถุสิ่งใดนั้นจาวาอัน สากุมาลิ ส่วนว่าบุตรตมานก็ไหว้เจ้าฤาษี อหฺ
 อันว่า ข้าจรเดินมาลอดเจ้าเพื่อประโยชน์ใครได้สวดไตรเพทอาคมทั้งหลายประการต่างๆ เพื่อ
 ใครที่มีอิทธิฤทธิ์อันว่าที่จะชนะแก่ท่านทั้งหลายแล ต้นมีบุญจูงสอนหื้อแก่ข้าอันประโยชน์นี้แต่
 เตอะว่าอันหันแล ตสมิ ฌิล สมเย เตน อสิณิ ตฺ เม ปุตโต ตังนี้

ภิกษเว ตูราภิกษุทั้งหลาย ตถา ในกาลนั้น ตสฺส อิติ อันว่า ฤาษีก็กระทำยังบุตร
 มาณทือเป็นลูกแห่งตน ตาวโส อันว่าเจ้าตาปัสสสสี ก็กล่าวว่า มานว ตูราบุตรตามานน้อ อหิ อัน
 ว่า เราอยู่ยังป่าใหญ่ที่นี้สภาวอันหาทุกข์ได้ก็มีแก่เรา ฤาษีลผลหว่าม้นแลลูกไม้ยังค้อยได้พ้อฉัน
 แลถว่าอัน แล้วเจ้าก็สอนยังสวดไตรเภทอาคมทั้งหลายแก่บุตรตามานจวันแลน้อยบชาติสักวันแล

ตโตปริ ภายหน้าแต่นั้น ส่วนว่าบุตรตามานมีอิทธิฤทธิ์อันกล้าคมยิ่งนักหันแล ปุณฺณ
 ทิวเส ยังมีในวันหนึ่งรุ่งแจ้ง ส่วนบุตรตามานก็ถือเอาเครื่องอันจักหาลูกไม้หว่าม้นก็เข้าไปสู่ป่า
 เพื่อแสวงหาผลผลาลูกไม้แลหว่าม้นทั้งหลาย ก็จรเดินแควไปในปีที่นั้นหันแล ในวันนั้นยังมี
 ยักษ์ตัวหนึ่งชื่อว่าวิฆาธรอันอยู่ทิศหนวันออกมหาศาลาเจ้าฤาษี โกลประมาณ ๕๐๐ โยชน์ก็มีแล

ตถา ในกาลวันนั้น ส่วนวิฆาธรมหายักษ์นั้นมันก็จรเดินมาเพื่อแสวงหาัยงอาหาร ก็
 มาจพบยังบุตรตามานในราวป่าที่นั้น มันก็ยินดีมากกว่า อชฺช ในวันนี้ ลากสถานก็เกิดมีแก่จะ
 แล กูก็เที่ยงว่าจำได้กินอาหารในวันนี้บสงสัยจะแล มันก็คะนึ่งตั้งนี้แล้วก็กล่าวเชิงบุตรตามานว่า
 โส มานว กูรา มานว ตว อันว่าท่าน ภวิสฺสติ ก็บังจักพ้นไปจากคำตายจะแล ท่านก็เที่ยงว่าจัก
 เป็นอาหารแก่กูในวันนี้บสงสัยจะแล มรณฺ อื่นว่าความตาย ภวิสฺสติ ก็จักเกิดมีแก่ท่านจะและ
 อหิ อันว่ากู ปริภุญฺจุนฺติ ก็จักกินแต่ยังท่านในวันนี้จะแล ว่าอันหันแล้ว บุตโต อันว่าบุตรตามาน
 อาท ก็กล่าวเชิงวิฆาธรมหายักษ์ว่า โก ปุคฺคโล อันว่าบุคคลผู้นั้นฤาจา อหิ อันว่าเราก็บมีคำ
 สะทั้นย้านกลัวสังสักอันแล ท่านจุงกระทำได้แก่กูท่านจุงกระทำเตอะว่าอัน

ส่วนว่าเขาทั้งสอง ก็มีคำผิดเถียงกันก็ลวดมีสงครามรบกับด้วยกัน ตราบเสียงวันนั้น
 แล ส่วนว่าดาวนก็ตกต่ำค่าลบดอยไปแล้ว เขาทั้งสองก็หาบุคคลผู้จักแป (แพ-ชนะ) บได้ ต่าง
 คนต่างก็หนีไปอยู่ที่อยู่แห่งตนหันแล ส่วนบุตรตามานมารอดแล้วก็บอกเล่าเจ้าฤาษีตนเป็นอาจารย์ตนจ
 ประการหันแล ตาปสฺโส เจ้าตาปัสสสฤาษีกล่าวว่า ตาต ตูราเจ้าลูกรักแก่พ้ออันว่าวิฆาธรมนั้นมันก็มี
 อิทธิฤทธิ์เสมอดั่งกูพ้อนี้แล เจ้าอย่าได้ไปเนื่อว่าอันก็มีวันนั้นแล ตสฺมี ฌิล สมเย ในขณะนั้น
 ภายหน้าส่วนบุตรตามานก็เรียนลิปกุณได้เสียงแล้ว ดั่งอันมันก็ไปทิศหนวันออกเพื่อจักไปลอง
 ศาสตรศีลกับด้วยวิฆาธรมหายักษ์หันแล กันว่าไปลอดแล้วก็ร้องกล่าวว่า โภ ยกฺข ตูราสหายยัง
 อันว่าเราทั้งสองก็จักรบกับด้วยกันก่อนจะแลว่าอัน โส ยกฺโข ส่วนว่าวิฆาธรมพระยายักษ์ก็เกียด
 มากนักก็ออกมาจากที่อยู่แห่งมันก็เพื่อว่าจักรบกับด้วยบุตรตามานหันแล ส่วนว่าเขาทั้งสองรบกับ
 ด้วยกันเท่าใดก็ตีหาผู้แปจักกันกันบได้ ต่างคนต่างมีฤทธิ์มานักดั่งอัน เขาทั้งสองก็ลวดเอากัน
 เป็นเสียวสหายด้วยกันหันแล ส่วนว่าวิฆาธรมนั้นมันก็เอาบุตรตามานเมื่อสู่ที่อยู่แห่งมัน เพื่อกินสังจ
 เชิงกันมกว่าตั้งแต่นี้ไปพายหน้าตราบเสียงชีวิต เราทั้งสองอย่ากระทำแก่กันเตอะว่าอัน แล้ว
 ก็กิน อุตตสจฺจ ยังน้ำสังจอันนั้นแล้ว ส่วนว่าบุตรตามานก็ลวดกายเป็นยักษ์สาไปวันนั้น โจทโก
 อันว่าบุคคลผู้จักโจทนาว่ามนุษย์ สาปุตโต อันว่าบุตรตามานนี้ก็หากเชื่อชาติมนุษย์โลกคนแท้ตาย
 ดั่งถาแลกายเป็นยักษ์เพื่อกินน้ำเท่าอันบ้อยกายเป็นยักษ์เพื่อกรรมวิบากได้มากระทำทือเป็นนั้นจา
 ผู้จักโจทนาว่าสันนี้ ปรีทโก ส่วนว่าบุคคลผู้แก่ อิติ แพ้ เทยฺย เปิงกล่าววาก็เพื่อว่ากรรมวิบาก
 แห่งมันแต่ชาติก่อนปุนแล ในเมื่อพระเจ้านารทเกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าโผดโลกวันนั้น ส่วนว่า

บุตรมานี่มันได้เกิดมาในคอกลูกงเหล้าผู้หนึ่ง วันนั้น ยามเมื่อโพธิสัตว์เจ้ามาบิดทบาตรตั้งอัน มันก็เอาข้าวไปใส่บาตรพระพุทธเจ้ากับด้วยคนทั้งหลายเห็นแล ยามเมื่อ นว งดเหล้ามันก็กินเหล้า ยามเมื่อไปใส่บาตรนั้นวิบากกรรมอันนั้นบังเกิดมาชาติใดเทียรยอมเอาจันดิบ ปลาติบของ บุตเน่าควรเกลียดมาเป็นอาหาร มีปากอันเหม็นยิ่งนักเห็นแล นักปราชญ์เจ้าผู้มีปัญญาจูงพิจารณาอยู่กรรมสรรพทุกข์ปุ่นเตอะ ที่นี้จักกล่าวอันน้อยอันแคบจะแล

ตล ในกาลนั้นส่วน สา บุตมาน ก็นว่ากายเป็นยักษ์แล้วมันก็มีมาสู่อาศรมศาลาเจ้าฤาษี ก็มีเห็นแล ตาปสา อีสี่ เจ้าฤาษี ก็ตัดรู้ว่าบุตรมานกลายเป็นยักษ์ไปสันนั้นเจ้าก็รำเปิงว่า มานโว อันว่า มานว ผู้นี้บใช้สัปปริสชาติแท้แล เป็นคนออกตัญญูบุณชน กุ หนด พาลถ้อยไปปู้จักคุณท่าน อันกระทำเชิงต้นแล แม้นผู้สั่งสอนมันเท่าใดก็ตีก็บ่ฟังได้แล แควนแต่เป็นคนหยาบชากล้ำ คะนองแต่แล ภูควรสั่งสอนมันไปตามคำมกแห่งมันเตอะว่าอัน แล้วเจ้าก็กล่าวเชิงบุตรมานว่า โภ มานโว ตูรา มานว ตัวอันว่าท่านก็เรียนได้แล้วก็จูงไปตามความมกแห่งท่านเตอะว่าอันแล้ว เจ้าฤาษีก็ส่งหื้อบุตรมานไปตามความมกแห่งมันไปลอดไปถึงวิชาธรรมหายักษ์อันเป็นเสียวสหาย รักแห่งมันเห็นแลแล้วก็อยู่กับด้วยวิชาธรรยักษา แล้วก็กล่าวเชิงวิชาธรรว่า ตูราเสียวสหาย อห อันว่า เราคืนเมื่อสู่เมืองโสธรเพื่อจกรบกับด้วยพระยาเอกราชลันคำอันเป็นเพื่อนเก่าแห่งเรา ขอสหาย เจ้าจูงไปยุทธช่วยค้ำกับเราฟองเตอะ ก็นว่าช่วยเป็นเกิดมีเราด้วยนี้

อถ วิชาญช วจน สุตวา สาธู มม ยุทธกเมมโสธร วิปาบุคคมาโล โลติ ดังนี้ ภิกขเว ตูราพระภิกขุทั้งหลายจูงตั้งโสตาประสาทหุ ตาฟิงยังรธรรมเทศนาอันประเสริฐ ปาง เมื่อตถาคตเอากำเนิดเกิดเป็นคนสร้างกุศลผายแผ่ทุกแก่แต่ต้นแสนกัวงน เราต้องหากมีแต่ ห่อน บุกุเพ ลานนา เต กุมารอ อันว่ากันว่าด้านงานจาเชิงวิชาธรรพระยายักษ์อันเป็นสหายรัก แห่งมันเข้าจากันหลายหลากด้วยคำหยาบช้า กาลา เทว ยุกษา อันว่ายักษ์ทั้งสองกันว่าปราศรัย เจียรจาเชิงกันไปมาสันนั้น ส่วนว่าวิชาธรร สายุกกร ชวกสูจาอวดอุกัปราสามานว่า โภ ปีย ตูรา เจ้าสหาย วจน อันว่าคำเชื่อนี้ สาธู ชอบเปิงใจแก่เรามากนัก เราทั้งสองจักปากันไปต่อสงคราม พระยาเอกราชลันคำในเมืองโสธรปุ่นจะแล ส่วนว่าเขาทั้งสองจำกันด้วยปริยายหลายประการ ต่างๆ แล

ในวันลุนรุ่งเช้าทั้งสองก็ปากันอว่ายหน้าเฉพาเชิงเมืองโสธรราชธานี เขาก็เข้ามารอด มาแหวจันทรถบ้านนอกคอกนิคมบ้านน้อยทั้งหลาย แล้วเขาทั้งสองก็ปากันคุยซึ่งเอายังลูกหลาน แห่งคนทั้งหลาย มาเป็นอาหารแห่งเขามากนักเห็นแล สพุเพ ชนา อันว่าคนทั้งหลายก็สะท้าน ห้วนไหวมีความกลัวตายมากนกร้องให้อุกชลูกหมื่นนั้นมากนกรัก เหตุบ่เคยเห็นแต่ก่อนนั้นแล ส่วน ยักษ์ทั้งสองก็เอากันย่ำยีบ้านนอกคอกสิมาทั้งหลายมากนกรัก สพุเพ ชนา อันว่าคนทั้งหลายก็มา ประชุมจุมมุนกันว่า มย อันว่าเราทั้งหลายกระทำสันโดจา ส่วนว่าผียักษ์ ผีพรายสองตัวนี้มาบีบ เปียนกินลูกหลานเราทั้งหลายมากนกรัก เราทั้งหลายจักควรเข้าไปไหว้แก่พระยาเอกกษัตริย์เจ้าแห่ง เราเตอะ เขาก็จากันว่าอันแล้วก็เข้าไปเห็นแล

เทว ยุกขา ส่วนว่ายักษ์ทั้งสองคือว่า บุตตมานยักษ์และวิชาธพระยายักษ์ กันว่า กระทำร้ายแก่ชาวบ้านนั้นแล้ว ก็อวยหน้าเฉพาหน้าเชิงเวียงแล้วก็กระทำร้ายยักกินคนทั้งหลาย มากนัก คนทั้งหลายก็ตื่นตัวเสียงอุกขลุกรหมี่นั้นมากนัก ลางพ่องก็เอาลูกเมียหนีไปลื้ออยู่ยังถ้ำยัง ป่า เพื่อพวกผีพรายทั้งหลายบั่นแล บ้างก็ร้องไห้แล่นไปมาอยู่หั้นแล

อด ราชา ปุริสศคตา เทว ยุกขา ส่วนว่ายักษ์ทั้งสองก็ไปลำดับบ้านน้อยทั้งหลายไป รอดบ้านแห่งมันหั้นแล สมาคตา ส่วนว่าพ่อและแม่ ทิสวา กันว่าหั้นแล้ว บุตต์ ลูก แห่งต้นมาเป็นอันหลาค่ามากนักควรพริตสเฟิงกลัวมากนักเหตุใดว่าอันจา บุพเพปี ส่วนว่า บุตตมานแต่ก่อนเทียบยอมมีรูปลานเลงามยิ่งนัก แลบัดนี้มีตัวดำผางร้าย มีขนอันยาวมีเขี้ยวทั้ง สองพันปากออกมาปุ่นกลัวมากนัก ข้าหั้นวิชาธมาตามหลังลูกต้นสนนั้นข้ากลัวมากนัก เอากัน แล่นหนีไปสู่วิเียงปุ่นแล

เทว ยุกขา ราชากรา พรหมราชา มหายุกขา ยุทธมเมนคล์ ดังนี้ ดุรา ภิกขุ ทั้งหลาย อด ตตา ในกาลนั้นส่วนว่าบุตตมานยักษ์และวิชาธพระยายักษ์ทั้งสอง ก็เอากันกินคน ทั้งหลายอันมีในบ้านนั้นมากนัก คนทั้งหลายก็ร้องไห้มีเสียงอุกขลุกรหมี่มากนักเอากันเข้าไปสู่ค้ำ คั่งกันเสียงอันกึกก้องสนั่นทั่วท้องเวียงโสรถก็มีแล

อด ในกาลนั้น ส่วนว่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายกันว่ารู้แล้วก็เมื่อไหว้พระยามหาสัตว์ลีน คำด้วยคำว่าดังนี้ เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า กาลบัดนี้บุตตมานแห่งการกเศรษฐี อันเป็นเสียวสหาย กับพระองค์แต่ก่อน มันก็หนีเสียเมืองไปได้ ๓ ปีเต็มแล้ว ก็พ่ายักษ์เฒ่าผีพรายมากกระทำร้าย ยักบ้านลูกเมืองแห่งพระราชเจ้ามากนักแล ถวายกับสมเด็จพระมหาราชเจ้าจงรู้เด้อว่าอันหั้นแล

อด ราชา สุตวา วจน์ ยุทธมเม วิลมพล จตุลค ดังนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดุรา ภิกขุทั้งหลาย ราช อันว่าพระยากันว่าได้ยินยังคำอันเสนาหากกล่าวนั้น เจ้าก็ลำเปิงว่าบุตต มานนี้มันรอยว่าเกียดที่อุกมันจึงกระทำสนี่แล อหิ อันว่าเราก็จักรบกับมันด้วยมันจะแล ส่วน ว่าบุตตมานนี้มันรอยว่าไปเรียนลึบคุณอันเป็นยักษ์ได้มากนัก ก็พาเอายักษ์มากระทำร้ายแก่ บ้านเมืองเราพระองค์มากนักแล กันว่าเราพระองค์รบกับมันชะแล ส่วนบุตตมานนี้มันรู้ว่าตั้ง อันก็หากบุคคลผู้ใดจักมารบกับมันก็บได้แล ว่าอันแล้วเจ้าก็ปลงอาชญาหื้อแก่เสนาหื้อ ตี้กลอง นันทเกริมมากนัก ส่วนว่าเสนาพวกหน้าทั้งหลายมากนักตั้งถ้อยแหวดวงเวียงอยู่เพื่อจักรบกับด้วยผี ยักษ์แล

ในวันนั้นก็เป็นอันค่าตะวันก็ตกต่ำค่าลับดอยไปแล้ว ส่วนโยธาก็มาตั้งถ้อยแหวดวง เวียงและปราสาทคุ่มน้อยทั้งหลาย มีเครื่องอาวุธหอกดาบสีหนาดปาดปืนทั้งหลายมากนักก็มีแล อด ราชโพธิสโต ส่วนว่าโพธิสัตว์เจ้าก็อยู่ในปราสาทราชมณฑิเยร เจ้าก็มีค่าสะท้านย่านกลัว เเทออยู่ตามปกติก็มีแล

สกุท เทว วจน์ มมหนต ภูมุนิราคล์ ยุกขิ ดังนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดุราภิกขุ ทั้งหลาย ตตา ในกาลนั้นส่วนว่า เทวดาทั้งหลายก็มาประชุมชุมนุมในคุ่มฉัตรแห่งพระยาแล้วก็ กล่าวเชิงกันว่า โภ ดุราทั้งหลายอันเป็นมลิปปเทวดาอันรักษาประเทศแคว้นเมืองแลรักษาสม

ปานชอบซัดหสีมาแลรักษายังต้นพระยานี้ก็ดี เราทั้งหลายจักกระทำดังฤๅติ อันราชา อันว่า พระยาลิ้นคำตันนี้ก็มีบุญสมปานมากนัก ก็หากเป็นหน่อพุทธางกูรต้นหนึ่งจะแล เทว่าโพธิสัตว์ เจ้าแห่งเราปได้ร่ำเรียนลีปมนต์แก่กล้าอันใดสักอันแล กันเสียงคินอันนี้แลถึงวันลุนรุ่งแจ้งก็จัก ยาดราทำรบกับด้วยยักษ์ทั้งสอง อันมีกำลังลีปคุณอันมากนักแล ตั้งเราจักราเปิง สดโต อันว่า โพธิสัตว์เจ้าคือว่าพระยาลิ้นคำจกรบกับด้วยยักษ์ทั้งสองก็บ่อาจจักแป้(ชนะ)ได้แล เราทั้งหลาย จักกระทำดังฤๅติจา กันว่าเราจักหื้อเขาต่อกับด้วยตั้งอันอินตาราชเจ้าฟ้าก็เทียบว่าจักว่ามาคอบงำ คำรบแก่เราทั้งหลายด้วยคำว่า สูเจ้าทั้งหลายอันเป็นเทวดารักษาบ้านเมืองดังฤๅพิจารณาอันจาว่า อันก็จักกระทำย่ำยีแก่เราทั้งหลายมากนักแล เราทั้งหลายก็จักกระทำดังฤๅอันจาว่าอันหันแล

อด ในกาลเมื่อนั้นยังมีเทวดาต้นหนึ่งก็กล่าวว่ ดูราเราทั้งหลายยังมีฤๅษีเจ้าต้นหนึ่ง อยู่ในป่าไม้หิมพานทรงอิทธิฤทธิชาญ ประกอบด้วยไตรปิฎกทั้ง ๓ เจ้าก็อยู่ด้วยชาญฤๅษีญาณ แห่งต้นในอาศรมศาลาที่นั่น ส่วนเจ้าต้นนั้นก็เอนางดอกบัวมาเลี้ยงไว้ผู้หนึ่งรูปโฉมโนมพรรณ วัฒนอันงามเหมือนดังนางฟ้านั้นแล ส่วนนางผู้นั้นก็สมควรแก่เจ้าแห่งเราแล ควรเราทั้งหลาย อุ่มเอายังลิ้นคำเอกราชเมื่อไว้ริมอาศรมศาลาหันเตอะ แม้นว่าพระยาปัสสวดิตันเป็นเจ้านั้นแม่นยักษ์ กระทำหื้อเสี่ยงชีวิตไปตั้งอันก็ดีเตอะ เมื่อภายหลังนหากจักคินมาบ่อย่าจะแล ว่าอันเทวดาก็มาได้ยิน คำแห่งเทวดากล่าวนั้นเป็นอันชอบมากนัก เขากันอุมเอายังบรมโพธิสัตว์เจ้ายามเมื่อนอนอยู่ใน ปราสาทที่นั่น เทวดาก็อุมเอาโพธิสัตว์เจ้าออกจากปราสาทที่นั่นแล้วก็ออกไปสู่ป่าหิมพานปุ่น ก็ เอาโพธิสัตว์เจ้าไปวางไ้ตร่มไม้อันมีที่ใกล้อาศรมศาลาเจ้าฤๅษีต้นชื่อเทพฤๅษีหันแล้วก็ปฏิบัติรักษา โพธิสัตว์เจ้าบ่หื้อมีภัยอันใดสักอันก็มีวันนั้นแล

สุรายุกษ บุตตมาน เล ยุกชวิชาธร มหายุกษ สพุเพลส์ ชน่าน ปัสสวดิราชา มรณั จนุเทวี สกุกมรณั ตั้งนี้เป็นต้นแล ฤๅกษเว ดูราฤๅกษุทั้งหลาย ในกาลนั้นส่วนว่าเสนาอามาตย์ ทั้งหลายมีพระยาปัสสวดิและนางจันทเทวีเป็นต้น กันว่ารุ่งแจ้งมาแล้วบ่หันยังพระยาลิ้นคำตั้งอัน ก็เอากันร้องไห้มากนักด้วยคำว่าพระยาลิ้นคำตันเป็นลูกแห่งกูนี้ รอยว่ผียักษ์ทั้งสองมาอุมพา ไปกินอันฤๅรู้ว่าเจ้าลูกรักแต่พ่อและแม่ไปทางใดอันจา ลูกรักแก่พ่อและแม่ทั้งสองอันจา ฤๅมาละ พ่อแม่ทั้งสองไว้แล้วหนีไปทางใดอันจา ตาว บุตตา ดูราเจ้าในวันนี้ก็ยังขมุนมมายังเสนาโยธา ทั้งหลาย แล้วเจ้าก็นอนอยู่ในปราสาทที่นี้แล ถึงยามค้อนรุ่งมาแล้วเจ้าไปทางใดนี้จา

ส่วนพระยากับทั้งนางเทวีก็เอากันร้องไห้สลบกลิ้งไปในปราสาทที่นี้แล ส่วนนางนาค สนมทั้งหลายแลนางเฒ่าแก่เรือนหลวงทั้งหลาย ก็เอากันร้องไห้ทั่วไปในโรงหลวงมากนัก ส่วน ว่าเสนา ท้าวพระยา และเศรษฐี คหบดี ชาวบ้าน ชาวเวียงทั้งหลายมีคำโสกาทุกซ์หากมาคอบงำ ปรีเวติ ก็ร้องร่ำไห้ไปมาด้วยปริยายหลายประการนักวันนั้น เต ยุกษา อันว่ายักษ์ทั้งสองคือ บุตตมาน วิชาธรกันว่ารู้ข่าวว่าพระยาลิ้นคำหนีไปแล้วตั้งอัน ก็คะรูปเข้ามาสู่เวียงหันแล ส่วนว่า คนทั้งหลายก็สะท้านหวั่นไหวสะดุ้งตกใจกลัวมากนักหันแล ส่วนผียักษ์ทั้งสองก็สู่ปราสาทกำหราบ ยังพระยาปัสสวดิตด้วยคำหยาบซ้ากล้าแข็งมากนัก ส่วนนางทั้งหลายแลคนทั้งหลายก็เอากันแล่น หนีไปเสี่ยงหันแล

สา เทวี ส่วนนางเทวีก็ละเพศอันเป็นเทวีนั่นแล้วก็ลงมาจากปราสาท มีน้ำต้าย้อยยัวะ ยาดไหลบ่าขาด นางน้อยนาฏจันทเทวีก็ลีลาไปนอกเวียงลืออยู่เหตุกลัวผีผีอันมาตั้งยาดยังพระ ยาดันเป็นผัวรักแห่งต้นที่อครคราดมรนาตายไป นางก็มีใจหวนไหวร้องไห้เมื่อหนีไปก็มีวันนั้นแล นิฎฐิติ ขียา อังกกล่าวห้องยังสวัณณลินคำผูกตันก็แล้วเท่านั้นก่อนแล

สุวรรณชีวหาลินคำผูกที่ ๒

นโม ตสสุธา พุทธาย ภิกขุ ภุตต์ โรทนต์ จันทราชา กรุณณิ เทว ยุกขา ดังนี้ เป็นต้นแล ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลายจงจักตั้งหูฟังนิยายอันนี้จักกล่าวชี้ห้อง ราชา มรณาใจขาด เลือดย้อยยาดหัวใจกรรมใดมาจูดอดยังยักษกอดเกี่ยวกิน พระนรินทรอินตาใจเจ้าขาดเมื่อมรก็มี แต่กาลเมื่อก่อนวันนั้นแล

สา เทวี ส่วนนางเทวีนาถ นางหันแล้วยังผัวแก้วมรณด้วยภัยยักษฆ่าหายบช้าหากฆ่า บุดดี นางเทวีอยู่ได้ก็ร้องไห้ตัวไปมา โร ชรา จุงจอนางในย่องลงไปจากหอจยปราสาทมีน้ำตา หยาดไหลตก นางก็ตือกร้องไห้ เมื่อผัวแก้วโรพรากคิงไปกับทั้งลูกสายใจหนอหน้อหล้าพลัด พรากหน้ากูไปนี้จา ไอ่ยหนอกรรมอันได้มารอดไกลเยียร้องไห้ ก็เหยียวเดียวไปปุ่นตกใจเมือง ใหญ่กว้างเล็กใหญ่วางเกิดทันตา นางพระยาหนอแก้วไปรอดแล้วประตเวียงก็ไปรอดไปถึงเรือน ย่าเฒ่าแก่ผู้หนึ่งมีภายนอกที่นั่นกันว่าไปรอดแล้วก็กล่าวเชิงย่าเฒ่าแก่ตามอันมีจุประการหันแล สา ส่วนว่า นางเทวีก็กล่าวเชิงย่าเฒ่าแก่ว่า ตูรา อียาอย่าได้บอกแก่บุคคลผู้ใดที่รู้เนื้อว่าอันวันนั้น แล ตโตปรี ปายหน้าแต่นั้น เทว ยุกขา ส่วนยักษทั้งสองก็มากินยังพระยาปัสสวดิราชแล้ว เสาะ แสงหายังนางเทวีแลพระยาลินคำก็บ่หันที่ไหนสักแห่งแล โส ส่วนบุตตมาน ยักษาก็เรียกร้องเสนา อามาตย์มาประสมขุมนุมกันแล้วก็ที่อราชภิกษกเป็นพระยาหันแล ตสมี ขณ ในขณะบัดนั้นไป ภายหน้าพระยาบุตตมานยักษเสวยยังราชสมบัติที่นั่น ฟ้าฝนก็บ่ตกลงมาเป็นอันร้อนกระหายมาก นึก ส่วนพิชช้าวกล่าวแห่งคนทั้งหลายก็เหยียวแห่งตายมากนัก

ตั้งแต่นั้นไปภายหน้ายังมีเทวดาต้นหนึ่งชื่อว่า โลกคยะ หากเทวดาก็ตรัสรู้ยัง ไศรกทุกซ์ แห่งคนทั้งหลายอันมียังเมืองโสธรนั้นถึง ๗ วันก็มากล่าวว่า โภ ชนา ตูราคนทั้งหลายอย่าได้ไศรก ทุกซ์นักกว่าเจ่นเตอะ ส่วนพระยาเจ้าแห่งสุกัจักคินมาจะแล สูทั้งหลายอย่าได้ไศกาทุกซ์นักเจ่น เตอะ ตั้งแต่วันนั้นไปสิบเดือนก็จักปรากฏบ่อย่างจะแล้วอันแล้วก็มีแล อันว่าเสียงแห่งเทวดาต้น นั้นก็สลาไปทั่วเมืองโสธรที่นั่น เว้นไว้แต่ยักษสาแลวิชาธร เหลือกว่านั้นปรากฏได้ยินมาทุกน้อย ใหญ่ชายหญิงอันมีในเวียงแลนอกเวียงทั้งมวลก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย ทรงจตุบริสุทธิศีลบัววิยาทจุงจักตั้งโสดาปราสาทหุดาฟัง จัก กล่าวถึงพระหน่อหน้าอันเจ้าแก่ประชา ยามเทวดาต้นฉลาดอุ้มเอายังปราวสารทเจ้าองค์คำ ไป อยู่ดงดำปากกว้างในประเทศทางหิมพานต์ยามเมื่อเจ้าบ่ทันตื่น เทวดายืนยอมมือเอาพระบุญลือออกคำ ที่ด่านด้าวหิมพาน กั้นว่าพระภูบาลสดุงตื่นแล้วเจ้าก็บ่หันแก้วแห่งต้นนอนพระภูธรตกสลังบ่อาจ

จักตั้งยังต้น เหลียวพ่ายบนหันเมฆฝ่าเล็งไปพายหน้าเป็นป่าไม้ดงไพรผ่องทางใดก็หมองหม่นเศร้า พระหนอเจ้ายืนตกใจมากนักอันนั้นแล

โพธิสตุโต ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าก็มาสดุ้งตื่นแล้ว เจ้าก็เล็งหันป่าไม้ดงดำมีลำายามิ่งดวงกาน้ำฟ้าภูพานด้วยริบเว้นรายถิบท่ามาโลทันตา เจ้าก็ร้องไห้รำไรไปมาในป่าที่นั่นมากนักด้วยคำ ว่า อหิ อันว่ากูในวันนี้ก็หากนอนอยู่ในห้องห้องที่นอนแห่งกูอันมีในปราสาทแห่งกูแล บัดนี้กูตื่น มาแล้วก็ป้อยว่าได้มานอนอยู่ในป่าใหญ่ที่มีด้วยเหตุอันใดจา จักว่าบุตตมานเกือกเก้าแห่งกูมาลัก อุ้มเอากูมาซัดเสียดยังป่าที่นั่นอันจาธา รู้ว่ากรรมวิบากแห่งกูหากเอากูมานั้นจา มาตาบิดาอันว่าพ่อ แลแม่แห่งกูจักอยู่ดังฤอัน จาจักว่าบุตตมานยักษสาเขากระทำร้ายแก่พ่อและแม่แห่งกูสันใดอัน จา มาตาบิดา อันว่าพ่อแลแม่แห่งกูได้ปราศจากลูกรักคือว่าต้นกูนี้ ก็เตียวจักตายไปเหตุอัน ปราศจากกูนี้จะแล ไอ้อหนอกรรมวิบากอันได้จ้องชกกลากกูออกจากปราสาทมาเสวยทุกข์อยู่ในป่าที่นี้ อันจา อหิ อันว่ากูรอยว่าได้กระทำกรรมวิบากแต่ชาติก่อนปุ่นมากนัก จึงชกต้นกูมาตกอยู่ยังป่า ใหญ่ดงหนา อันเป็นที่อยู่เสื่อสิงห์ทั้งหลายดังฤ กูจักมีชีวิตอันจา ในกาลบัดนี้กูเท่าต้นหนึ่งต้น เตียวอยู่ยังไพรเขียวป่ากว้างอันเป็นที่อยู่แรด ช้าง เสือ สมิง ทั้งหลายมากนักแล ประการหนึ่ง รู้ อันว่าบ้านเมืองแห่งกูจักว่ามีที่ต่างใดก็รับรู้ได้แล วรรณ จารา อันว่าป่าใหญ่ที่นี้ก็เป็นทีไกลบ้านคน เมืองคนก็บ่ลางจักมีจะแล ว่าอันแล้ว โลท มานา เจ้าก็จักให้สยบตัวไปในที่นั่นอันนั้นแล

โพธิสตุโต อันว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าแห่งเราก็เป็นอันโศรกทุกข์เวทนามากนักก็เพื่อ กรรมวิบากโพธิสัตว์เจ้าแห่งเราอันได้กระทำมาแต่ก่อนปุ่นก็มีแล นักปราชญ์ผู้มีปัญญาจุฬาริชาต ดูที่รู้เดอะ จักได้กรรมวิบากแห่งนี้วิธานะกว้างขวางมากนักหากมีในปฏิภทั้ง ๓ ปุ่นแล

ตถา โพธิสตุโต อันว่าโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรา ทนฺติ กิ ร้องไห้รำไรไปมาด้วยคำว่าทุกข์ อนิจจัง ภเวสาร์ ดังนี้แล อหิ อันว่ากูจักกระทำดังฤจามักว่ากูจักไปทางใดที่อรอดบ้านคนเมือง คนอันจา อหิ อันว่ากูแต่ก่อนเคยอยู่สุขสำราญไปด้วยจัดตุลสังคเสนาหากแวดล้อมอ้อมเป็น บริวารมากนักบัดนี้กูได้ปราศจากยิวยานสิริกายคำดีหลี บัดนี้กูมาอยู่ป่าที่นี้จักไปทางใดอันจาไอ้อ หนอวิบากปามาตลอดตบต้องจำจากห้องเมือง มาอยู่ดงหนาป่าไม้ทุกแห่งไหลหลอต่ายพระ สมหมายลือทั่วฟ้าพ่อพระเข้าอยู่ยังเมือง นางบุญเรืองต้นแม่ยังอยู่แก่หอจยอันจะลือ ทุกข์เจ็บใจม้วย หน้ายักษกุมฆ่ากวนกัน พระนรินทร์เจืองเจ้ายักษเข้าสู่เมืองรอยว่ายัยบเอาพระบุญเรือง ต้นพ่อ ที่อควาหน้าต่อมรณา ทั้งเสนาห่มุหน้ายักษกุมฆ่ากวนควี่อันจา ว่าอันแล้วเจ้าก็รำพึงว่าสังสาร ธรรมเป็นที่มันแห่งสัตว์ทั้งหลาย เทียรยอมโศรกทุกข์กู่ตัวสัตว์นั้นแล กันบ่ถึงยังนิพพานธรรมเจ้า ดังอัน ทุกข์ อันว่าทุกข์ก็บ่ปราศจากพันสักตัวสัตว์แล ก็เพื่อกรรม วิบากอันต้น หากได้กระทำนั้น สิ่งเตียวแล้วอัน แล้วเจ้าก็ตั้งสติสมมติแล้ว เจ้าก็ไปในราวป่าที่นั่นได้ ๑๒ วัน ก็รับรู้ที่อันจักไปที่ใด หนึ่งแล เจ้าก็มีน้ำตาอันไหลตกลงบ่ขาด เจ้าก็อยู่ตามกรรมวิบากแห่งต้นทุกข์เรณบ่แล้วแก่พระ หน่อแก้วต้นบุญหนอพุทธังกูร ต้นเอกอ่างบุญท่านกว้างปราบแผวอินทร์ก็มีแล

บณฺฑทุกมฺลลิสลา สเนนินิสฺสิทฺธิ อฺณฺหาค กาลํ ทเสติ สกฺก ภาวณฺณ สโก มคฺควา โอลฺโลเกนฺ โด ชมฺพุทฺธิ เก โสฺรฐ ในกาลนั้นส่วนว่าพระยาอินทร์ต้นกั้น ๒ สวรรค์ชั้นฟ้าก็มานั่งอยู่เหนือหินบัณ

พุทธมลลิสลาบาทแห่งต้นเป็นอันร้อนกระด้างแข็งมากนัก สกโก อินโต ส่วนพระยาต้นชื่อว่า มัคควา รู้จักจาติเหตุ ส่วนเทวดาท้าวอินตา โอโลเคนโต ก็เล็งลงมาในพื้นที่มนุษย์โลก ก็รู้เหตุ ด้วยสหทิพย์เนตพันตาจรรยาผู้รอด เจ้าจึงถอดลงมายังธนูและดาบกับทั้งผ้าทิพย์ผาดลงมายืนควรว ค่าได้มีบ่น้อยทั้งเครื่องสร้อยสังวาล จึงใช้วิชฌกรรมเทวบุตรต้นเลิศแล้ว นำมาถวายแก่เจ้า สุวัฒนลินคำในดงดำป่าไม้ วิชฌกรรมเทวบุตรนำเอาเครื่องทิพย์มาถวายแก่โพธิสัตว์เจ้าแล้วก็ กล่าวคาถา ๔ อัน เชิงโพธิสัตว์เจ้าว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้าอย่าได้โศรกทุกข์บัดกล่าวเช่นเด้อะ มหาราชเจ้าจงหือถือเอาเครื่องทิพย์ ๕ ประการนี้ทรงเด้อะ เตชะฤทธิก็จักมีแก่มหาราชเจ้าและ ฤทธิอันว่าความสวัสดิจักมีแก่มหาราชเจ้าภายหลังจะแลประการหนึ่งมหาราชเจ้าก็จักได้ลาภสการเป็น ท้าวพระยาปราบทวีปทั้ง ๔ นี้จะแล ตั้งแต่นี้ไปภายหน้ามหาราชเจ้าอย่าได้ต่ำต้อยหมองใจสัก อันเด้อะ เจ้าจงไปสู่อาศรมศาลาเจ้าฤษีต้นนี้เด้อะ เจ้าจงไปเรียนเอาอย่างศาสตรศิลป์วิชาคุณจิม เจ้าฤษีต้นนี้ได้บรมวลแล้ว จุงก่อนคืนเมื่อเด้อะว่าอันแล้ว โย ส่วนว่าวิชฌกรรมเทวบุตรก็สั่งสอนยัง โพธิสัตว์เจ้าด้วยคาถา ๒ อันไปภายหน้านี้ว่า สกุก เจริญ ฌวิจา หินา ทุกร วิชาคุณ ดังนี้เป็นต้น

เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า ซาติว่าเป็นลูกท้าวพระยามหากษัตริย์ที่ดี เป็นเสนาอำมาตย์ นักปราชญ์แลเศรษฐีทั้งหลาย เทียนยอมรักษาศีลวิธยานัก ควรแสวงหาวิชาคุณธรรมอันจักเป็น ที่เป็งแก่ต้น เพื่อรักษาทุกซ์เภทภัยเวรนอกต้นอันจักมากระทำร้ายแก่ต้นนั้น

มหาราช ดุกรามมหาราช สิบปะคุณธรรมแห่งนักปราชญ์เจ้าทั้งหลายนี้ก็อุปมาเป็นดั่ง เวียงลูกได้มีปรากฏเมฆอันสูงมี คือ อันแวดเกี่ยวมีหือหือเรือนอันสูงดียวเมื่อคำ นายประตูกี้ หับเสียดินักนั้นแล ศัตรูทั้งหลายก็บ่อาจจกกระทำร้ายได้ด้วยชายนั้นแล ประการหนึ่งข้าแต่ มหาราชเป็นเจ้า วิชาพลังคุณวิวิชาคุณธรรมนี้ก็อุปมาเป็นดั่งคนทั้งหลายปลูกพืช ข้าวกล้าแลล้อม ร้วเรียกหือหมั้นคงด้วยไม้แลหนามทั้งหลาย ก็เพื่อรักษายังพืชทั้งหลายอุปมาเป็นดั่งอันแลสิบป คุณธรรมนี้ก็อันประเสริฐแต่แล จักอุปมาดั่งถา คือ ดั่งแก้วชื่อว่า สพุพา มทุท สพุพ มโนหระ อาท หือแล้วยังความมักแห่งพระยาจักรวัตติราชนั้นทุกประการนั้นแล ศีลสิบปคุณธรรมนี้เทียน ย่อมกระทำหือเป็นคุณแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ฝูงมีปัญญาอดสหรือเรียนเอาไว้เป็นที่เป็งแก่ต้นนั้น เด้อะ ทุพพล อันคนหาปัญญาบได้หาศาสตรศีลสิบประคุณบได้นั้น ยามเมื่อโศรกทุกข์หากมา ถึงต้นก็หาที่เป็งบได้ อดตมา นิโน ว่าเอาต้นเป็นที่เป็งว่าจักมีประโยชน์อันใดจา

อัย กาโย อันว่าต้นอันนี้วิจิสังแล จักหมั้นเที่ยงแล จักแข็งดั่งหินผานั้น นตถิ ก็หาบ ได้แล ทุพพล อันว่าคนบ้ทั้งหลายกล่าวคำมานะพาลาว่า กูนี้แลเป็นลูกท้าวพระยา ว่ากูนี้เป็น เสนาและอำมาตย์ ว่ากูนี้เป็นนักปราชญ์และหมอยา ว่ากูนี้แลเป็นลูกราชกษัตริย์ ว่ากูนี้เป็นลูก เศรษฐีแลนายบ้านเหยียะงานองค้อาจเหยียะ มียศด้วยวาจาค้อาจค้อาจขุนขามบ่อย่าซีได้สักหยาด ดู แควนนักปราชญ์เจ้าบเป็นได้คนพาลาถ้อยซ้ากล่าวคำหยาบซ้าบเกรงขาม เพื่อมานะความไม้ป่าหือ ได้วางลงตกในขงหม้อใหญ่เสวยทุกซ์ใจสำมานก็มีแล

วิสุณุมมัม อันว่าวิษณุกรรม เทว บุตรวัตต กันว่ากล่าว วจัน ยังคำอันนั้นแล้วเจ้าก็เอา
ยังเครื่องทิพย์ถวายแก่โพธิสัตว์เจ้า แล้วก็สำแดงหนทางอันจักไปสู่สำนักมหาฤาษีเจ้า แล้วก็เสด็จ
เมื่อสูสวรรคโลกอันเป็นที่อยู่แห่งต้นก็มีวันนั้นแล

วณฺติ ภย มหาอิสี ปสฺส วจัน ราชชา โพธิสตฺโต จ มคฺคํ วิสุณุมมโม่ ปโม ทนฺติตวา
ปณฺณสาลํ ตาปสฺสํ วิลมนฺติ จยา วณฺณ รมฺยาติ ตังนี้เป็นต้นแล ภิกฺขเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย
โพธิสตฺโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้า กันว่าเทวบุตรเอาเครื่องทิพย์มาถวายแก่ต้นแล้ว เจ้าก็มาด้วย
หนทางอันเทวบุตรหากกล่าวเชิงต้นนั้น เจ้าก็ไปตามความมักแห่งต้นก็ไปรอดไปถึงอาศรมศาลา
เจ้าฤาษีหันแล กันว่าเจ้าไปรอดก็เข้าไปสู่ศาลาเจ้าฤาษี แล้วก็ไหว้เจ้าฤาษีด้วยคำว่า กุสฺสลํ
กจิ โภจนฺโต กุสฺลํ กจิ โภจนฺโต อานามยิ กจฺจิ อจฺยุนยา เปตกจฺจิ มลฺลฐารา พหุ ตังนี้
เป็นต้นแล อีสึ ข้าแต่เจ้าฤาษีเจ้ากูมาอยู่ในป่าที่นี้สภาวอันหาเบียดิบัติได้ มักว่าเจ้ากูหาทุกข์ได้
กจิ อตฺตํ กํ ยังมีแก่ฤาษีเจ้าอันจะฤา กจิ มลฺลผลา อันห้วงมันแลลูกไม้ทั้งหลายก็มีค้อยพอนั้นแล
ประการหนึ่งดัง สาง มกฺกสฺ สาง อันเหลืออดแล ยุงของของป่าทั้งหลายก็ยังต่อมไต่ยังตื่นกูอันจะ
ฤา สลีสฺปฺปาป อันว่างุน้อยแล งูใหญ่ทั้งหลายก็บ่มาหิงสราวีกระทำร้ายแก่เจ้ากูแล อันว่า อรณฺณ
วณฺณ ในดงป่าที่นี้กว้างมีแรด ช้างแล เสือ หมิมี่ทั้งยักขนิษฐ์งูหยาบก็ยังมีบ่มาก่ากลาบราวีกระทำ
โทษแก่เจ้ากู อันมาอยู่สภังโพธิสมปานในป่าที่นี้อันจะฤา

ตาปสฺส อีสึ วจัน สุตฺวา ปริภุญฺชนฺติ ภิกฺขเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย ตปสฺส อันว่าเจ้า
ฤาษี สุตฺวา กันว่าได้ยิน วจัน ยังคำอันนั้นก็กล่าวคาถาว่า กุสฺลํ เจวโน มลฺลผลา พหุ ตังนี้เป็น
ต้นแล โภ มาโนว ตูกราสภาวะหาทุกข์เวทนาบได้ กิจฺจอตฺตป ก็ยังมีแก่เราแล สภาวหาทุกข์
เวทนาบได้ กจิ อตฺตป ก็ยังมีแก่เราแล มลฺลผลา อันว่าห้วงมันแลลูกไม้ยังหาบ่ยากทั้งห้วง จวากก็
ยังมีมากพอนั้นแล ดัง สาง มกฺกสา อันว่าเหลืออดแลยุงทั้งหลายก็บ่มาต่อมไต่แก่เราแล สิริสฺปฺปานิ อัน
ว่างุน้อยงูใหญ่ทั้งหลายก็บ่มาหิงสราวีกระทำร้ายแก่เราแล วณฺณ ในดงในป่ากว้างมีทั้งแรด ช้าง
และเสือ สิ่งก็บ่มาราวี กระทำโทษแก่เรา ตว อันว่าท่านจงเข้าไปเสวยยังห้วงมันแลลูกไม้โรงภายใน
ศาลาที่นี้อันแล้วจงมาเจียรจาเชิงกันแต่จะว่าอันก็มีวันนั้นแล

ภิกฺขเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย ตาปสฺสอสฺส อันว่าเจ้าดำปัสสฤาษีต้นทรงชาณฺณสมาบัติดิพรหม
วิหารฤทธิชานต้น ประเสริฐกว่าฤาษีทั้งหลาย ทิสฺวา กันว่าหันยังเจ้าสุวณฺณลีนคำแล้ว มีวณฺณ
งาม มีองค์ปัจจค มีลีลาอาการ มีลักษณะอันงามว่องไว ฉลาดด้วยคำครุภาวสันนั้นก็ตรัสรู้
มานโว ส่วนมานพผู้นี้ร่ายว่าลูกท้าวพระยามหากษัตริย์เจ้าแผ่นดินต้นใดต้นหนึ่งเป็งมีจะแล ราช
บุตรต้นนี้ร่ายว่าเป็นหน่อพุทธรังกูลต้นหนึ่งบ่จะแล เหตุใดแล้วอันจา ชาตฺตูลูกท้าวพระยามหา
กษัตริย์นี้ ก็เทียบยอมมีสัตตดิอันฉลาดด้วยผญาปัญญาอิริยาอาการอันอ่อนละเอียดยบมีมานสา
หาว ก็เทียบยอมกล่าวคำครุภาวอันดี ก็เทียบยอมหื้อแล้วแก่ใจคนทั้งหลายมีประโยชน์หากมานั้น
แล ธีโร อันว่านักปราชญ์เจ้าหลายนี้ เทียบยอมมีอิริยาบถอันบริสุทธิ์ ก็เทียบยอมแสวงหาขลิบปะ
คุณธรรมอันจักเป็นประโยชน์แก่ต้นแก่ตัวท่านจะแล เจ้าฤาษีร่าเป็งตั้งนี้แล้ว ก็กระทำยังเจ้าลีนคำ
หื้อเรียนเอาขลิบปะคุณธรรมไปไว้ ๆ หันแล

โพธิสัตว์โต อันว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าตนมีปัญญา มีคำอุตสาหะมากนัก เจ้าก็มีเพียรกระทำปฏิบัติกวาดฝึยวสัถจะการวครบยาเจ้าฤาษีด้วยกองวัตร ๑๒ ประการตามโบราณแห่งสลับปุริสะเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อนแล

โตปรี ถัดแต่นั้นไปภายหน้าบ่านเท่าใด เจ้าฤาษีมีคำรำเปิงว่า อหิ อันว่ากูบ่ควรอบเค้นยังนางทิพยไกรสรอันเป็นลูกแห่งกู อันกูหากเอามาแต่ดอกบัวมาเลี้ยงไว้มาอายุได้ ๑๕ ปี มีวันอันงามยิ่งนักควรเป็นอัศรมเสลิวีกับด้วยเจ้าราชบุตรตนนี้ควรจะแล กันว่าเจ้าฤาษีรำเปิงสนี้แล้ว ก็กล่าวเชิงเจ้าราชบุตร ตว อันว่าเจ้าจงไปนอนในอาศรมศาลาหลังอันมีในวันตกอันมีแจ่งอารามไปหานี้เตอะ ว่าอันแล้วก็ส่งโพธิสัตว์เจ้าไปหั้นแล สา ทิพมาลา ทิสวา อนุดปณฺศาล์ ดังนี้แล ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย สา ส่วนว่านางทิพยไกรสร อันเป็นลูกแห่งฤาษีนั้นนางไปเล่นภายนอกศาลาที่สวนดอกไม้ แล้วนางก็เก็บเอาบุปผ์ยังดอกไม้ทั้งหลายได้แล้ว นางก็มาลิกจุงจำกระทำเสียงสทรมอันเป็นรมณียจักอยู่ตนเดียวนางหั้นแล มหาสโต ส่วนพระมหาสัตว์เจ้า ทิสวา กันว่าหั้นแล้วรู้อยู่รูปสาอิตถิแห่งนางผู้้นเจ้าก็มีหัวใจสลาไปทั่วเส้นขนแล เจ้าก็มีลิเนหาอันรักมากนักประการหนึ่ง เจ้าก็ได้ยินยังคำสทรมเป็นอ่อนหวานมีเสียงอันเกลี้ยงกลมม่วนเพราะ มีเสียงอันสลาไปทั่วทศปาที่นั้นควรละเมาเอาใจมากนักหั้นแล มหาสัตว์เจ้าก็บ่อาจเพื่อจกย่างเตียวไปด้วยรีบแลพันได้เหตุสิเนหาอันเกิดละอายหากมาคอบจำตนมากนัก เจ้าก็ค่อยเข้าไปด้วยลีลาอันเกิดละอายมากนักก็มีแล สา ส่วนนางทิพยไกรสร ทิสวา กันว่าเส็งหั้นมหาสัตว์เจ้าอันมีลีลาอาการงามยิ่งนักตั้งอัน นางก็มีคำเผ็ดละอายมาก นักประการหนึ่งตั้งแต่นางเกิดมาก็บ่ได้หั้นคนมนุษย์โลกสักเตื่อ นางก็บ่อาจจกตั้งต้นอยู่ได้เหตุมีคำเผ็ดละอาย นางก็เล่นเข้าไปในศาลาที่นั้นแล้วก็หับประตูอาศรมบพแห่งนางหือดี แล้วนางก็นอนอยู่ในห้องห้องที่นอนแห่งตนก็มีวันนั้นแล

มหาสโต อันพระมหาสัตว์เจ้า ทิสวา กันว่าหั้นนางก็เล่นเข้าไปในศาลาแล้วตั้งอัน เจ้าก็รีบไปหับประตูหับอันแน่นมากนักสนั้น เจ้าก็ร้องกล่าวว่า โก บุคฺคโล อันว่าบุคคลละผู้ใดมาอยู่ในศาลานี้อันจา ศาลานี้ก็เป็นศาลาแห่งเราตายเหตุใดแลเราว่าอันจา ส่วนพ่อแห่งเราคือว่าเจ้าฤาษีก็หากหือเรามาอยู่ในที่นี้แล กาลบัดนี้ผู้ใดเล่นเข้าไปในศาลาแลบ้อยหับประตูเสียงอันจว่าอัน แม้นโพธิสัตว์เจ้าถามเท่าใดก็ตีนางก็บ่ปากตอบคำโพธิสัตว์เจ้าสักคำหั้นแล มหาสัตว์เจ้าก็ตรัสรู้ด้วยปัญญาแห่งตนด้วยคำว่า เจ้าฤาษีตนนี้เป็นพ่อแห่งกูรอยวว่าใครหือกูหั้นนางผู้้นจะแล นางผู้้นก็รอยวว่าเป็นลูกแห่งฤาษีเจ้าตนนี้จะแล กันว่าเจ้ารำเปิงสนี้แล้วก็กล่าวเชิงนางว่า ภคินี จาโตมม อยฺยกา ภคินี เม เอหิ เอหิ ปุเรถปิย มม ดังนี้ ภคินี ตูราน้องหญิง ตว อันว่านางชาติยาอันเกิดมาอิตถิวาเป็นหญิงปุระละแล บ่ได้บำเปิงกับด้วย อสฺส ปุริสฺส ชาติ น สุขิ ก็หาสุขบ่ได้เตื่อแล ภคินี ตูราน้องหญิง เอหิ เอหิ เจ้าจงจักไซตัววังยังประตูเตื่อ อหิ อันว่ากูฟี้ก็หากใครได้หั้นนางจะแล โอยกา น้องรัก เอหิ มม เจ้าจง มามอบำเพ็ญหือทหยังหัวใจแห่งกูฟี้เตื่อว่าอันหั้นแล้ว

ส่วนมหาสัตว์เจ้าแม้นกล่าวเท่าใดก็ดี สา ส่วนนางทิพย์ไกรสรก็บ่ปากสักคำหันแล ในวันนั้นก็เป็นอันค่าตะวันก็ตกต่ำค่าลับตอยไปแล้วตั้งอัน นางก็บ่ได้ปาก ก็บ่ได้ไซประตู่หื้อแก่มหา สัตว์เจ้าหันแล โส ส่วนมหาสัตว์เจ้าก็บ่อาจเข้าไปได้ก็ลวดหนีคืนเมื่อสู่อาศรมศาลาที่เก่าแห่งต้นหัน แล กันว่าเจ้าเมื่อรอดแล้วก็ปฏิบัติเจ้าฤาษิตามกองวัตรแห่งต้นหันแล

ตาปสุส อันว่าเจ้าฤาษีแสร้งถามมหาสัตว์เจ้าว่า ราชบุตร ตูราเจ้าราชบุตร ตว์ อันว่า ท่านเข้าไปสู่อาศรมศาลาหลังวันตก บรู้อันจว่าราชบุตรไปหันเหตุอันใดแล คินมาอันจา

อด โพริสตโต ส่วนมหาโพริสต์เจ้าก็ไหว้เจ้าฤาษีด้วยคำว่า ข้าแต่เจ้าฤาษี อหฺ อันว่า ข้าก็ไปรอดไปแคว้นที่อาศรมห้องนั้นแต่จะแล ข้าก็ไปหันในนางหญิงผู้หนึ่งมีรูปองค์งามมากนักร้อง ภายนอกศาลานั้นหันแล กันว่าหันเข้าไปตั้งอันก็แล่นเข้าไปในศาลาหับประตู่เสียแล้วก็ลื้ออยู่ใน ศาลาหันแล แม้นว่าข้าว่าฤาก็ดีก็บ่ปาก บิไซประตู่ ข้าก็บ่อาจเพื่อจักเข้าไปได้ก็คินมาแล้วว่าอัน จุตตาปัสสฤาษี ก็กล่าวเชิงโพริสต์เจ้าว่า ตาต ปียบุตรดา ตูกราเจ้าลูกรักแกพอเหยในวัยพรงนี้ เจ้าจงไปแลมดูเตอะ เป็นบุคคลผู้ใดมาอยู่อาศรมศาลาเรานี้จา ว่าอันแล้วก็ปราศรัยเชิงกันไปมา ด้วยปริยายหลายประการต่างๆก็มีวันนั้นแล

ตสุส รติ ปุณทิวส์ ทิพุสาล์ สินเห่ ดังนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลายมหา สัตว์เจ้าปราศรัยไปมาเชิงเจ้าฤาษีแล้วเจ้าก็กลับไปหันแล รติ ว่าในเมื่อคินนั้นรุ่งแจ้งมาแล้วตั้งอัน มหาสัตว์เจ้าก็กวาดแผ้วยังอาศรมศาลาหันแล ตาปสุส อันว่าเจ้าฤาษีก็เอาบาทและผ้าแล้วก็ซา ไปบิณฑบาตรยังจอมเขาไกรลาศแลทิพพระยารัษฏ์ทั้งหลาย กันว่าเจ้าฤาษีได้ ข้าวบิณฑบาตร มาแล้วก็คินมาสู่ศาลาแห่งต้นหันแล มหาสัตว์เจ้าก็เอาบาตรเจ้าฤาษีด้วยมือแห่งต้นไว้ที่อัน เจ้าฤาษีกระทำภักตติก็จะหันแล เจ้าก็ปฏิบัติด้วยน้ำอุ่นน้ำร้อนทั้งหลายบรมวลแล้วเจ้าก็ไปแคว่ เล่นในอริยัญญาปาที่นั้นหันแล

ตตถ ตถา ในกาลนั้น สา ส่วนนางก็ค่อยลับลี้เข้ามาสู่สามศาลาเจ้าฤาษีต้นพ้อแห่งต้น หันแล ตาปัสสะฤาษีหันลูกต้นเข้ามาก็กล่าววว่า มม บุตตธาธิดา ตูกราเจ้า มม จึงมาเตอะมักว่าเจ้า ได้แก้วได้อายเตอะ ราช ปุตตา อันว่าเจ้าราชบุตรก็บมีแล ท่านก็หากไปแคว่แสวงพาลูกไม้ทั้งหลาย ยังป่าป้อนมักว่ายังบ่มาเตอะแล เจ้าอย่าได้กลัวเตื่อ เจ้าฤาษีก็เรียกเอานางมาหันแล

สา ส่วนนางทิพย์ไกรสรก็ลีลาเข้ามาไหว้พ้อฤาษีแล้ว นางก็นั่งในที่อันควรแห่ง ต้นหัน แล กันว่านางนั่งอยู่แล้วก็เล็งหันยังเครื่องอภานมหาสัตว์เจ้าในที่นั้น นางซำมีสินหามากนักร้อง มี แล ตาปัสสะฤาษีเจ้าก็กล่าวเชิงลูกต้นว่า ตาต ตูกราเจ้าลูกรักแกพอเหย กาลบัดนี้ ก็หากเป็นแต่ บุญแห่งเจ้าแล้วแล เจ้าจุเป็นบาทบริจาแห่งเจ้าราชบุตรต้นนี้เตอะ สุข อันว่า ความสุขก็จักมีแก่ นางจะแล กริยาอันใดประสพพบยอดลัทธิพบุริสเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงคุณอันมากนี้ก็เป็นแต่บุญอัน ได้กระทำมาแต่ก่อนนั้นแล อยุยปุตตา ปียชยธิดา ตูกราเจ้าลูกรักแกพอ สัตว์โลกทั้งหลาย ก็เชิง แสวงหายังสิฬุปริสสาเจ้าทั้งหลายผู้ทรงคุณมากหันมาป่านตั้งเจ้าราชบุตรต้นนี้ ก็เที่ยงว่าจักได้ เสวยสุขทุกชาติตราบต่อเต้าเข้าสู่เนรพานแล

ตาตะ ตุกราเจ้าลูกรักแกพอ เจ้าจุงฟัง วจน์ ยังคำแห่งกูพื่อนี้เตอะว่าอันแล้วก็นำเอาคาถาหนึ่งอันมาเทศนาที่อลูกผู้หญิงแห่งต้นฟังว่า มม บุตต สามิกนาวาธ พนุธรา นสย ดังนี้ เป็นต้นแล ตาตะ ตุกราเจ้าลูกรักสภาวอันได้ประสบพบกับด้วย สัปปริสเจ้าทั้งหลายนี้ก็ประเสริฐนักเป็นตั้งช่างปิดแก้วนั้น แม้นว่าแก้วลูกใดตีบแตกบ่แห่งตั้งอัน มันก็ค่อยเซ็ดด้วยปัญญาแห่งมันรัตนัง อันว่าแก้วลูกนั้น วัฒนคุณุณ วัฒนอันงามยิ่งกว่าเก่าเล่าแล ชนา อันว่าคนทั้งหลายเกิดมาก็ได้ประสบพบกับด้วยสัปปริสเจ้าทั้งหลายตั้งอัน ม้าวบราบ่เรียนรู้หลวมมักหิงสาว่าร้ายบีบเบียร แก่สัปปริสเจ้าทั้งหลาย มีปัญญาอันองอาจตั้งจักอุปมาตังธา คือเป็นตั้ง สุนัขนั้นแล สุนัข อันว่าหมาที่สาวหันแล้ว สุนัข มุกข์ เสสยิทยี มันก็ยี่เขี้ยวหลอกก็เพื่อจักขบและ ชาติ ผู้หญิงมีปัญญานี้แม้นตั้งธากี้ดี ก็บ่สท้านยันแก้วอันใดสักอันแล ทุพพล์ อันว่าคนไข้ทั้งหลายแม้นว่าอยู่สำนักสัปปริสเจ้าทั้งหลายเท่าใดก็ดี ก็บ่รู้แลจักอุปมาสันไต เมณชโก อันว่ากบวอนสันติฐีแล อยู่ รทุเมนา สหุทเคน กับด้วยสระดอกบัวก็ดี คนธวณุตติ มันบ่รู้บุปคนธยังรดดอกบัวอันนั้นแล อุปมา สนุปตทุพโล อันว่าคนไข้ทั้งหลายว่าสันนิฐีแลอยู่ สันติ เกริม สำนักบัณฑิต เตน กับด้วยนักปราชญ์เท่าใดก็ดีคุณธรรมมันก็บิชาธร์ ยังวิชาคุณธรรมนั้นแล ประการหนึ่งอุปมาตั้งเรื่อนั้นแล ส่วนบุคคลผู้ใดมีเรืออันมันคงบ่หวั่นไหวด้วยพองน้ำทั้งหลายนั้น ก็ไปตามพองน้ำมหาสมุทรอันบ่แก้วแล้วแก่พองน้ำทั้งหลายนั้น สัปปริสสะทั้งหลายนี้เทียบยอมแสวงหากริยาผู้ประเสริฐ อันรู้จักจอันปฏิบัติกับด้วยผิวแห่งต้นแม้นจักกระทำบุญที่อทานก็มีใจบริสุทธิ์ อันอ่อนหวานอย่าที่อคำสาหวานแก่กันไปมาตั้งอันก็เรียกว่าเป็นเรือเล่มใหญ่ บ่หวั่นไหวด้วยพองลมทั้งหลายก็อุปมาตั้งนั้นแล

ตาปสุส อันว่าตาปัสสฤาษี กันว่าหื้อโอวาทคำสอนแก่ลูกตนแล้ว เจ้าก็สั่งหื้อนางเมือหันแล โพิธิตตวั มคคั อรณญเณ จรุ อสสุเม อรณญเณ วจนเ จร อสสุ เมอจุตา ทิสฺวา ทิพฺปมลา สามิ ดังนี้ อนนุท ตุกระรา อนันทะ ตถาคตปางเมือได้เป็นลันคำวันนั้น กันว่าเจ้าสอดแสวงหาเล่นป่าที่นั้นแล้วเจ้าก็คีนมาสู่อาศรมศาลาหันแล

อิสสิ ทิสฺวา อันว่าเจ้าฤาษีกันว่าหันโพิธิสัตว์เจ้ามารอดแล้ว เจ้าก็กระทำ วาตาด ราชบุสสุ ตุกระราเจ้าราชบุตร ตวั อันว่าเจ้าจุงไปดูศาลานั้นเตอะ เป็นบุคคลผู้ใดมาอยู่ที่นั้นอันจาว่าอันหันแล มหาสัตว์เจ้าได้ยินคำเจ้าฤาษี กล่าวเชิงตั้งตั้งอันก็รีบเอาด้วยคำว่า สาธุติและ ว่าอันแล้วเจ้าไหว้นบเจ้าฤาษีแล้วก็ไปสู่อาศรมศาลานางทิพโกรสรหันแล กันว่าเจ้าไปรอดแล้วก็หันนางสิกจุงจาซบเสียงสตันลมเป็นระบ่าซบเล่นอ้วยหน้าไปวันตกหันแล

สา ส่วนว่านางก็มีสิเนหาอันรักในมหาสัตว์เจ้ามากนัก นางก็รำเป็งถึงยังเจ้าก็กล่าวคาถาว่า ปิยะ บุตต ตุกระราเจ้าราชบุตรต้นมีรูปโฉมมนมพรรณอันงาม มีสติปัญญาอันฉลาด เป็นนักปราชญ์ทรงธรรมต้นประเสริฐกันว่าคนทั้งหลายแล สา ส่วนว่าลำเป็งใจด้วยปริยายอันรัก นางก็บ่เหลียวบ่หันยังมหาสัตว์เจ้า อันมาอยู่ปายหลังนั้นแล ส่วนพระมหาสัตว์เจ้าก็กล่าวเชิงนางว่า ภาทุเท ตุกรา นางเจียรจาเชิงบุคคลผู้ใดอันจาว่าอัน

สา ส่วนว่านางก็สดุ้งตกก็ลงจากจิ้งจ่าแล้วก็มีอาการเผ็ดละอายมากนัก ก็แล่นเข้าไปสู่ศาลาแล้วก็ปูแปงไวยังที่นั่งที่นอน แล้วก็อึ่งเชิญยังพระมหาสัตว์เจ้าด้วยคำว่า สปุปฺริส ข้าแต่เจ้าต้นมีรูปอันงามมหาปัญญา มีปัญญาอันฉลาดด้วยสวาดตระเพชร ปุริส เป็นสัพฺปรีส ผู้ประเสริฐต้นปราศจากเวณ ๕ ประการ ขอรธนาเจ้ากุงนังเมื่อเหนืออาสนาอันข้าหากอาธนาอันนี้เตอะ

มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้าก็ลีลาเข้าไปสู่อาศรมศาลากับด้วยนางหั้น เทว ปุตฺตา อันว่าเจ้าทั้งสองก็ปราศรัยแข่งกันด้วยคำสันทะอันรักแข่งกันไปมามากนักหั้นแล สา ส่วนนางทิพยไกรสรแลมหาสัตว์เจ้ากันว่าเสียงรวยตรีคินนั้นแลรุ่งแล้ว เจ้าทั้งสองก็พากันไปสู่อารามเจ้าฤาษีหั้นแล ตาปัสสะฤาษีเจ้าก็กล่าวว่ ตาต บุตฺตา เทวสฺ ดั่งนี้ ดูกรเจ้าลูกรักแก่พ่อวันนี้ก็เป็นวันมงคลอันวิเศษฤาษีมากนัก เจ้าทั้งสองจูงเป็นกับด้วยกันเตอะ วุฒิอันว่าความสวัสดิ โทหนันตุจุมมีแก่ลูกรักพ่อทั้งสอง อหฺ อันว่าเราพ่อ อนุญาโต ก็ที่อนุญาตแก่เจ้าทั้งสองแล ตั้งแต่นี้ไปปายหน้า ทุกฺชโต คำวินาสันติสภาวหาอันทุกข์ได้ โทหนตุ จุมมีเทวแก่เจ้าลูกรักพ่อทั้งสอง เจ้าตาปัสสะฤาษีก็เอาฝ้ายมังคลผูกมือทั้งสองหื้อเป็นผิวเป็นเมียบกับด้วยกันหั้นแล ตโตปรี ปายหน้าแต่นั้นเจ้าทั้งสองก็เอากันมาสู่ศาลาแห่งนางหั้นแล ส่วนว่าเขาทั้งสองก็สมสู่อยู่กินกับด้วยกันไปปายหน้าบ้านเท่าใดก็มากก็มาตั้งอยู่ในท้องแห่งนางหั้นแล

ตถา กิโล สมเย โสธ มหาสัตว์เจ้า ตา มาตาปิตา ตาต อจฺุตตมคฺคฺ เมเถ ฤยาจิตโต ดั่งนี้เป็นต้นแล ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถา โพธิสัตว์เจ้าก็มักใคร่คินเมื่อเมืองแห่งต้นดั่งอันเจ้าก็ปราศรัยแข่งเมียบรักแห่งต้นว่า ภทฺเต ดูกรนาง ตวฺ อันว่านาง คเวสันติ จุงค้อยอยู่กับพ่อฤาษีเจ้าก่อน อหฺ อันว่าเราพี่ก็จักมักใคร่คินเมื่อหาเมืองแห่งต้นภูที่ก่อนจะแล มักว่ามรพีมียตายก็หากจักคินหน้าหั้นมาแก้วกำพร้าวแม่ไกรสรจะแล ค้อยอยู่ก่อนเตอะเน้อ ทิพพมาลาเหยหนุ่มหน้าแก้วกำพร้าวที่เทียมใจ พี่เฝ้าวิบากอันใดมากนักลากหื้อพี่ได้พาไกลนาง พี่บ่อชวางน่องได้แก้วแก่นไธ้ที่เทียมใจค้อยอยู่ไปกับด้วยพ่อจงรักชาลูกน้อยหน้อยบุตฺตา อันอยู่ในคัพภน่อหล้า หลอนปายหน้าเกิดเป็นคนฝูงกวางลอยมาได้มาใกล้จุงหื้อได้สวัสดิแต่ก้อยอยู่ก่อนเตอะ แม่มาลาวิบากหน้าลอดใกล้เจ้าเหยยะร้องให้ก็เหยยะ เจียรจาเป็นคถาวา มมปิ ภคินี เม อยฺ คพฺโภ ดั่งนี้ ดูกรที่รักที่แปลงหัวใจพี่เหยวิบากได้แก่นกั้งหื้อได้พรากเสียนางนี้จา ภคินี ดูกรเจ้า อหฺ อันว่ากูพี่กัณว่าคินเมื่อลอดที่เวียงคำ จักกระทำต่อศึกใหญ่ยักษ์กล้าใช้สามานก็เป็นกรหีกหยาบกันได้ปราบแพ้มัชชชนะแล้วก็จักคินมาไวบ่จ่ามาหาหน่อหล้ายอดสายใจ

สพฺพตา ทิพฺพมาลํ อถ ในกาลนั้น สาส่วนว่านางทิพยไกรสร นางก็จึงยอประกรขึ้นมาไหว้เชิงพระบาทไต้ยังต้นผิว ยินกลางวันแสนโศรกต้องนางก็ให้ร่ำร้องเล่าเจียรจา จิมบาทาพระบาทเหมือนดั่งจักขาดชีวัง จึงกล่าวเป็นคถาวา กุตฺตํ ทฺวจฺจริตฺต กมฺมํ ปสฺส สฺยิ ดั่งนี้ เทว ข้าแต่มหाराชเจ้า โภ สฺ กมฺมํ อหฺ อันว่าข้า กตฺ ก็ไปได้กระทำทฺวจฺจริต กมฺม อันว่าข้าได้กระทำผิดแก่มหाराชเจ้าก็มีสีกอันแล ข้าขอพระบุญต้นเจ้าฟ้าพ่อย่าละข้าชื่อมาลาในศาลาปากกว้าง ชีวิตข้าบ่หลังจักมีขอแก่พระธมฺณีเจ้าฟ้าพ่อเก็บเอาชาน้อยแม่ไปตวยแต่เจ้าอย่าละแม่มาลากับคัพภอยู่ยังท้องพ่อย่าละน่องแม่หญิงเดียวแต่เตอะ พระสมหมายเหยจิตเจตนองพระข้าเที่ยงตาย จึงแม่นว่า

พระนรินทร์จึงเห่าจ๊กเข้าสู่ทางใด จะขอไปจับได้ด้วยไฟผัวขวัญจะแล ว่าอันแล้ว เทวะ ส่วนเจ้า ทั้งสองก็ปากันเข้าสู่เจ้าอจตุต ตาปัสสะฤาษีแล ตาปัสโส อันว่าเจ้าทิพย์ฤาษีก็ปราศรัยเชิงท้าวทั้งสองด้วยปริยายหลายประการต่าง ๆ ก็มีแล

มหาสโต ส่วนพระมหาสัตว์เจ้า ก็ขออนุญาตเชิงเจ้าฤาษีว่า ตาด สส อิศุคุณเทมเทหิ โสรฐนคเร ปุตตมมลา ยกโข วิชาขลั ยุทธกมมู พลั มาตาปิตตา มคคเม เทหิ ดังนี้เป็นต้นแล ปตสส อิลิ ข้าแห่งเจ้าฤาษีวิหิ คุณุณ เม ต้นมีคุณแก่ข้ามากนัก อหิ อันว่าข้าก็จักขออ่าลา ยัง เจ้ากูเมื่อโสธร เพื่อจกรบกับบุตรตมานยักษาแลวิชาธรมหายักษเป็นสงครามกับด้วยกันก่อนแล ประการหนึ่ง อหิ อันว่าข้าก็จักขออ่าลา ยังเจ้ากูเมื่อเมืองโสธร เพื่อจกรบกับด้วยบุตรตมาน มา ตาปิตตา ปิยะ กถา ก็ยังกิดเต็งเลิงพ่อและแม่แห่งข้ามากนัก จักเป็นสุขเป็นทุกข์ดังฤาก็รู้ได้แล ขอแก่เจ้ากูจึ่งหื้ออานุญาตแก่ข้าแต่เดอะ ประการหนึ่ง ทิพมัล อันว่า นางทิพพมาลาไกรสรนี้ก็เป็นทีรักแก่ข้าแต่แล คัพภ ก็มาตั้งอยู่ในท้องแห่งข้านางได้ ๒ เดือน แล้วว่าอัน ส่วนอันว่ามหา สัตว์เจ้าสั่งอ่าลาเจ้าฤาษีด้วยคำสั่งตั้งนี้แล้วก็มีหันแล

ตาปัส ฤาษีเจ้า สุตวา กันว่าไดยินแล้ว วจน มหาสัตว์เจ้ากล่าวเท่านั้นแล้ว อาหิ เจ้าก็กล่าวเป็นคาถามาว่า บุตตาม เทว มคค ยาจิต โสรถ มหานคร ราชเทวี พมมิปน ปชา มหาลล เตจย สลั आयुณณ สขั พลั อरणญโว จ ลาโก เตชชมุพหิเป จตฺทิสา कुลุมมิ ทิพพมนตนา ดังนี้ ตาด ดูกรพระเจ้าลูกรักแก่พ่อ ตวิ อันว่าเจ้า คจเฉยย จงไปด้วยสวัสดิ เตอะ ประการหนึ่ง จักเมื่อรบด้วยบุตรตมาน ยักษวิชาธรมหายักษเมืองโสธรอันเป็นเมืองแห่งเจ้า ทั้งสองก็จึ่งเมื่อด้วยดีเตอะ มักว่าเจ้าจุงเอนางทิพไกรสรอันเป็นเมียรักแห่งต้นเมื่อเตอะ

ตาด ปุตต ดูกรเจ้าราชบุตร วุฒิ อันว่าความสวัสดิ โหนตุ จงจักมีแก่เจ้ากูเตอะ ลากั ชยย เตช พลั กันว่าชัยยะแก่มานุแล ลากั ก็จักได้ลาภพระปราบในสักกรชมุพหิปี นิ โหนตุ จง มี เทวบุตรตั้งแก่ลูกรักพ่อทั้งสองเตอะ อีกประการหนึ่ง ราชบุตร ส่วนว่านางทิพไกรสร เมียรักก็ แห่งเจ้านั้นแม้ว่านางกระทำยังทุจริตกรรมเยียงใดก็ดี แม้ว่ามีตราชอาญาควรฆ่าควรตีก็ดี อย่า ไรบกระทำเตอะจุงจักส่งยังนางผู้นี้มารอดเราอันเป็นพ่อก่อนเน้อ นางทิพไกรสรก็หากเป็นลูกเราแท้ ดาย ประการหนึ่งกันว่า เจ้าทั้งสองไปรอดไปเลิงเมืองเจ้าแล้ว จุงหื้อได้เป็นพระยาปราบสักกร ชมุพหิปีเตอะว่าอันหันแล

เจ้าก็นำเอาคาถาทั้ง ๒ อันมาสั่งสอนแก่นางทิพเกสรลูกรักแห่งต้นด้วยคาถาว่า ตาด ปิยธิตา อชิตต อุปปลา โก เทวตา ปรดติบุชา ปิตตา สามิกา วทุน เทหิ ดังนี้ ดูกร ราชธิดา ลูกรักแก่พ่อ ตวิ อันว่าเจ้าจุงจักเมื่อเป็นอัคคมหเสีเทวี เมื่อเสวยราชกับด้วยเจ้าราชบุตรเตอะ ประการหนึ่ง นางจุงปฏิบัติด้วยกองวัตรทั้งหลายเตอะ ภริยาอันไปสู่เรือนผัวเป็นจารีตธรรมดาแห่ง ผู้หญิงทั้งหลาย เจ้าจุงครบยาผัวแห่งต้นด้วยกองวัตร ๔ ประการอย่าหื้อขาดเตอะ วุตติ อันว่ากอง วัตร ๔ ประการนั้น ธมม วุฒิ ก็หากเป็นธรรมดา อิตถียา แก่ผู้หญิงทั้งหลายแล วัตร ๔ อัน นั้นจักได้อันใดจา

ประการหนึ่งคือ ท้อครบย่ำฟัวตันยามเมื่อลูกนั่งเดี่ยวไปมา อริยบททั้ง ๕ คือ กล่าวคำอันบ่ควรกล่าวแก่ฟัวตัน คอยไหว้สาปฏิบัติทำด้วยน้ำอุ่นน้ำร้อนทั้งหลายนั้นแล

ประการหนึ่ง ยามเมื่อจักหลับจักนอนก็ท้อฟัวนอนก่อน เข้าไปอย่าท้อฟัวตันสดุ้งตื่น ยามเมื่อจักนอนอย่าท้อเปียงฟัวมีกว่าท้อนอนปายต้ออย่าล้ำหัวฟัวแห่งต้นเตอะ

ประการหนึ่ง ยามเมื่อฟัวรักแห่งต้นไปทิศทางใดมารอดแล้ว ท้อรับหาเครื่องบริโภคคือว่า ฟ้านุง ผ้าสไบ ข้าวน้ำโภชนาอาหารมาต้อนมารับ กล่าวคำปิยสิเนหาเชิงฟัวรักแห่งต้น

ประการหนึ่ง ยามเมื่อปฏิบัติบิบบันยามเมื่อลำบากนั้น

ประการหนึ่ง ยามเมื่อแขกบ้านแขกเมืองญาติกาพี่น้องมิตรสหายฟัวมาแต่ทิศทั้งหลาย ท้อคอยคารวะครบย่ำบั้งบั้งพี่น้องปักขตั้งฟัว ท้อคอยเจียรจาปราศรัยด้วยถ้อยคำดีเตอะ

จตุธรรมอันธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ก็หากเป็นธรรมดาจาริตแห่งผู้หญิงทั้งหลายแล เจ้าปัสสาชี่ ท้อโอวาทคำสอนแก่ลูกแห่งต้นแล้ว ก็ส่งท้อท้าวทั้งสองไปสู่ที่อยู่ต้นก็มันนั้นแล

ตถา อรณัญ โปธิสโต ทิพพมालิ์ ดังนี้ ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย ตถาในกาลนั้น ส่วนว่ามหาโพธิสัตว์เจ้า คือว่า เจ้าลิ้นคำกับทั้งด้วยนางทิพย์ไกรสร ก็สั่งคำลาเจ้าฤาษีแล้วสัพพะ (เฉพะะ) หน้าเมืองสู่เมืองโสทรตามคำเจ้าฤาษีบอกจุประการก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย ปรางเมื่อพระตถาคตได้เป็นลิ้นคำวิบากมากกลางป่า ยามเมื่อเจ้าล่าดงไพรก็มีแล เทวราชบุตรโต กรรมวิบากกาลตั้งนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลายปรางค์เมื่อตถาคตกับทั้งนางหน่อหน้าทิพไกรสรก็เอากันเข้าสู่ดงไพรป่ากว้างตั้งย่านข้างแดนไกล เจ้าทั้งสองก็พากันไปรอดสระโบกขรณีที่หนึ่งหันแล ส่วนว่าสระโบกขรณีที่นั้นมีดอกป่านจังก่อน ดอกบัว ผักตบทั้งหลายอันมีในที่นั้นมากนัก มีก่องทรายอันขาวบริสุทธิ์ คนมนุษย์โลกไปลอดเทียนย่อมจอดเนานอนในดอนทรายร่มไม้ มีโชดใกล้ลมเชยอยู่สบายลมร่มใบไม้ใช้สามาน ปุนสุกสำราญม่วนเล่นมีเนื้อน้อยแดนแล่นไปมา พระราชหน่อหน้ากับเจิงเจ้ามาลาไปถึงสายาร่มไม้ สองแก่นไธ้กล่าวเจียรจำ ว่าผุ่สกุณารวินร้องตัวผู้ร้องถ้องตัวเมียร้องเสียงเจมีก้อง การวิกกร้องเสียงวอนจับอยู่กองกึ่งก้าน ผอ่อกก็ปากต่านกล่าวเจียรว่า พระธิดานักปราชญ์เจ้าปากันเข้าสู่ดงหนาจักไปไหนจา หน่อพระเจ้ากับทั้งหน่อหน้าวิมาลสมปอตำปุ่นแต่งงามแท้แก่นเสมอกันแล สกุณามาร้องแผวพนพระเจ้ากับทั้งนางวันนั้นแล

โส ะยียงปี (เมปี) วิปากา เทวราชา วิปวา อโห อตตาทิ เทว อิติ กณณรี ทุมปคฺหา นิโคธึ สาयाโล ธนฺตา เทวตฺตา ปรีกฺขณฺชนฺติ ดังนี้ เป็นต้นแล

ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย อถ ตทา ในกาลนั้น โปธิสโต อันว่าโพธิสัตว์เจ้า จจรนฺติ คือว่า ไปรอดร่มไม้ปุนสุขใจมากนัก เจ้าก็กล่าวเชิงเมียรรักแห่งต้นว่า ภทฺเท ตูราจฺจุหลับก่อนดูพีเตอะภูฟักอุมนางอยู่ก่อนจะแล เหตุใดแล้ว อันจาเราทั้งสองบ่ควรหลับพรั่กันแล เหตุว่าป่าที่นี้มีศัตรูร้ายมากนักแล วเนจรแล พรานป่าทั้งหลายมากนักเจ้าจฺจุหลับนอนก่อนพีเตอะว่าอันแล้ว สา ส่วนนางทิพไกรสรก็รับเอาคำโพธิสัตว์เจ้าแล้วก็นอนแทบบาทามหาโพธิสัตว์เจ้าหันแล ม้กว่าเอาหัวนางเหมาะตักฟัวแห่งต้นแล้วก็หลับไปหันแล

สา ส่วนนางสะดุ้งตื่นมาแล้ว ส่วนมหาสัตว์เจ้าก็หือโหวาทคำสอนแก่นางว่า เจ้าอย่าประมาทเดอะว่าอัน แล้วเจ้าก็นอนเหนือตักนางทิพไกรสรเมียรักแห่งต้นแล้วก็หลับไปหันแล กันว่ามหาสัตว์เจ้าหลับไปแล้ว ส่วนกรรมวิบากทั้งท้าวทั้งสองได้กระทำมาแต่ชาติก่อนวันนั้น ก็มาครอบงำยังนางก็หือหลับไปหันแล ส่วนนางหลับไปแล้วตั้งอัน เทว กิณุนรี ตธา ในกาลนั้นนาง กิณรี ๒ นาง พี่น้องเป็นลูกสาวพระยาอุฑอนอันอยู่ในคูหาผาจองที่นั่นหันแล นางผู้พี่ปรากฏชื่อว่า นางพิมมลา ผู้น้องชื่อว่า นางนาลิกาหันแล ส่วนนางทั้งสองก็เอากันมาแอ้วยังสระดอกบัว ก็ไปตามริมสระที่นั่นเขาก็หันยังมหาสัตว์ เจ้ามารูปอันงามควรถูกเนื้อเป็งใจแก่ข้ามากนั้นหันแล เขาก็หันมหาสัตว์เจ้านอนอยู่เหนือตักนางทิพไกรสร ก็หันนางทิพไกรสรหลับเต่งกันอยู่ตั้งอันนาง ทั้งสองก็เจียรจาปราศรัยเชิงกันไปมาว่า เราคอยอุ้มเอาเมียมันวางไว้แล้วคอยอุ้มเอาผิวมันเมื่อเป็นผิวเราเดอะ ว่าอันแล้วก็ปากันเอากันเข้าไปใกล้แล้ว ส่วนว่านางพิมมลาผู้พี่นั้นก็คอยอุ้มเอา นางทิพไกรสรไปซ่อนไว้แล้ว ส่วนว่านางลิกาผู้น้องก็คอยอุ้มเอามหาสัตว์เจ้าด้วยมืออันอ่อนได้แล้ว เขาก็วางนางพิพไกรสรไว้ยังกองทรายที่นั่น แล้วก็อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าไปยามหลับตื่นเดอะ ก็เข้าไปสู่คูหาบ้านเมืองแห่งเขาก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ดุราทั้งหลายจุงจักฟังยังนิยาย จักกล่าวชี้ห้องวิมลวิบากหน้ามารอดใกล้จักจองไว้ที่กองทราย นางสายใจหน่อหล้าตื่นมาแล้วบ่หันผิวแห่งต้นไหน นางก็ทรงต้น อยู่บ่ได้ นางร้องไห้กล่าวคาถาว่า อยุย สามิก ข้าแต่เจ้ากุดันเป็นผิวแห่งข้าไปทางใดอันจา ว่าอันนางก็พิจารณาดูรอยตีนก็บ่หันไปที่ทางใดก็บ่รู้ แม้นว่ารอยตีนแห่งนางทั้งสองก็บ่หัน เหตุว่าเขารูปรอยอันนั้นเสียหันแล สา ส่วนนางก็แล่นไปมาร้องไห้แล่นหาผิวหน่อให้ ก็บ่หันทางใดนางสายใจร้องที่กลางเกาะทราย นางมีต้นสิ้นสายร้องไห้เววน ตีอกตันสะอันร้องไห้รำร้องอยู่กลางกองทราย ด้วยปริยายหลายประการต่างๆ ว่า ตาด ปิยะ สามิก ข้าแต่เจ้าราชาบุตรต้นผิวรักแห่งข้าเจ้ามาละข้ากว่าทางใด พระเทียมใจผิวรักข้าตายอว้ายหน้าทางใดนี้จา โอยหนอวิบากอันได้มารอดไกลหือพรากหน้าหน่อดวงคราน พระภูบาลผิวผ่านเผ้าตายจากข้าแต่ต่างใด สัตว์จึงไรใจกล้ารอยกุมคว่าเอากล้าพรา้แม่ไปกินแลหรือ รู้ว่านกหัสติลิงคั่งชูด ช้างวายผูดผกแดงหมากหิน แมงงูทอดมาคั่นกอดเกี่ยวเอาไปแลลือ รู้ว่าผียักษ์ได้เคียดกล้าเอาพระเจ้าฟ้าเข้าไปกินแลฤา รู้ว่าพระนรินเจ้าฟ้า แดลงละข้าหนีไปแอ้วทางไกลด่านด้าวผแว เมืองท้าวลวดลิมมาอันจา รู้ว่าพระเจ้าฟ้าตายละข้าแแก้ดงดอน พระที่วอนจิตเจตชองตาย พระน้องบ่อาลัยยามหลับไปบ่รู้ได้ พระที่ไหว้สายสมร พระภูธรต้นหนุ่มเหน้ามาละข้าชื่อมาลา ข้าจักไปทางใดก็บ่รอดบ่รู้เหนือใต้แห่งทาง ข้าจงใจมาตามท้าวไกลด่านด้าวศาลาแมนจักคืนเมื่อ

นางก็บ่ได้รู้ที่ทางใดแห่งใดพร นางมีใจตั้งจักแดกรอนร้ายแสบเจ็บใจ โลทนต์ นางก็ร้องไห้แก่ป่าไม้หนามหนาแก่ป่าคาเหวหาดโหวย ทุกปากล้วยเขาเขียว ทุกรูเปลวปากถ้ำ ทุกทำน้ำโบกขรณี นางลงควีตามจ่องน้ำก็หันซ้ำที่ทางได้ นางเหยียวไปก็เหยียวให้ในป่าไม้รัญญาทิพมาลา งามขึ้นจ้อยยังหนุ่มน้อยหน่อในองค์พระจอมวงศ์เจียรจา ๒ หน่อหล้า หากมีเวรกรรมค่อมซ้ำเจียรจำหือเจ้าพรากกันไปพระนาลัยเขตกว้าง นางน้อยอย่างหิวลม นางอุดมสมเปรียบฟ้าได้พราก

หน้าผัวแปง นางก็มีแห่งหลักลับไปจัดแต่กรรมพันธนาเป็นบ่วงก้องคอ ๒ ฟีน้องหากกระทำมา แต่กับกาล่วงแล้ว ตามพระได้ขูอุปแก้วเทศนาออกในจรียากับใหญ่กว้าง นักปราชญ์อ้างควรฟัง หากมียังมีตโตใหญ่กว้าง เลิกยิ่งคงคาจักวิณณาบได้ จักยกไว้กรรมมาก่อนแลนา

นักปราชญ์เจ้าทั้งหลายผู้มีปัญหา จงพิจารณาดูที่อรอดยงยอด กมมโย อันพระพุทโธ จอมเกตเกล้าองค์ พระเจ้าเทศนาถึงทิพมาลาต้นเอกอ้าง ผัวพรากข้างเจียรจร นางล่าวอนแต่ป่า ไม้ตอกให้ปั่นวนเว ทุกข์ในโลกเมืองลุ่มได้บ่เท่าแก้วดอกไม้แม่มาลา นางก็กล่าวคาถาว่า สามิก มรณ อรณญะ จิลุวา สคคโม ทุกข์ ลินเห มิวริ เปตติ ราช ปุตตสส ดังนี้เป็นต้นแล

ภิกษเว ตูราภิกษุทั้งหลายจึงตั้งยังโสภาประสาทหุดาฟัง ยามหน่อพุทอังยศใหญ่กว้าง นิราสร้างโคคา ยังนางทิพมาลาหนุ่มหน้าเมียงกำพร้าพรากแค้นหงา โล ธนดา นางก็ร้องให้ชบเซา หาพระหน่อให้ทั่วตองอน ตามแนวอนเหวหาดห้อยเหมือนจะม้วยมิ่งเมืองมร นางร่ำวอน ร้องไห้อยู่จะใจ น้องนาถให้เที่ยงตายจึงเพื่อบั่นพระนริทร์ผัวแก้วกล้ำมาหารีบเร็วพลันคืนขวัญ เทียมแทกห้อย มาละข้าน้อยตายกาดก้อยบั่นไฟฝูงคนใดเป็นพี่น้องข้าเกิดร่วมห้องดอกบัวบาน พระจอมคานเก็บเลี้ยงไว้ใหญ่มาได้ ๑๗ ปี พระฤษิตนพ่อเอาข้าน้อยหน่อมาถวายองค์เป็นเมีย จงแถมข้าง พระเจ้าจางว่าจักเมื่อเมือง ข้ายินเครื่องใจจุดวูโหม้อยู่บ่ได้ มอนตามมาจึงขอ อนุญาตแข็งต้นพ่อเจ้าฤษีหน่อทรงยาน ข้าก็ขอถวายผัวกับในบัดนี้มารอดใกล้โภกขรณิ พระภูมิ จอมเจิงห้านอนแทบเท้าเหนือตักนางแม่ ก็ยังบ่ช่วงเกี่ยวกอดยังผัวแก้วยอดเหนือตักวิบากสั่งมา ชักลากผัวแก้วเอก ไปยามใด เสຍยา นิดเนตเนื้อ อุ่มเอาแก้วชาติเชื้อแม่ดาวทางใดนี้จา

ตาด ปีย สามิก ข้าแต่เจ้าต้นทรงคุณอันมากล้น จากหากเป็นคำเพื่อบุญกรรมเจ้าได้ สร้างเมินมา แต่บุญเพกรรมอันได้เดินมาชักลากผัวข้าพรากไกลตาแต่ก่อนมา เจ้ายังว่าต่อเพื่อหื้อ รักรัลูกน้อยหน่อบุตรตาอันอยู่คัพภแห่งข้า พระเจ้าฟ้ายังตีเดินคอยบำเรออยู่ใจๆ บ่ทุกข์บ่ใช้ พรากเสียกันนี้จา โอย บัดนี้จักมีไผมาเป็นเพื่อนแแล้วดงเถื่อน ดวยหาจักคืนเมื่อสู่ศาลาก็บรูได้ เหตุเป็นป่าไม้มีตดงต้นแลนา พระศรีสุพรรณไวแ้วนฟ้า พระม่อนข้าเที่ยงตายจึงแก่คอนดินเหนือ ห้อยอมหญ้า ตายคว่าหน้าสูเมื่อมรแลนา นางร่ำวอนอยู่ใจๆนางเหยียให้เหยียะกล่าวคาถาว่า ทิพ มาลา ทุกข์ สนุต กรีสามี ดังนี้ ทิพมาลาเหยียกำพร้ารอยบาปกล้าแห่งนางมีมากวนควีหื้อแตก ฟุ้ง บาปจักยังจุงตวยเดียว นางต้นเดียวบ่มีเพื่อนให้หาในเดือนบ่หวังพระน้กอะค้ำวไปอยู่ด่านด้าว แตนใดก็บรูได้ บาปแต่งให้แก่คุณางทุกข์หลายปรางเมินมากแล้ว แม่หวังเป็งแก้วยอดผัวขวัญบ่ บอรวมล ดั่งคำกิดหื้อข้าคราดร้างพรากผัวแปง นางกินแหนงอยู่ใจๆ ร้องไห้กล่าวเจียรจำว่า สามิก กา เผย เจ้าฟ้ามาละข้าน้อยอยู่กลางดง ข้าจักเอาต้นอยู่ฤาได้เพราะผัวแก้วแก่นให้พรากนางจักมีไผ คนใดมาช่วย เมื่อยามลูกรักเจียรจางจากห้องบ่มีพี่น้องเต้าองค์เดียว ในไพรเขี้ยวพรมพฤษ์ด้าว เพราะหน่อท้าวบ่อลัย จะมีไผคนใดจักมาช่วยไชยามข้าให้เกิด บุตตาโกสรแม่มาลาร้องให้แก่ป่า ไม้หิมพานด้วยประการดั่งกล่าวมานี้แล

โทมนัสกัณฑ์ดวงเวททุกขใจเดแสนโศรกต้องให้รำร้องทอดทิวแรงมีตาแดงเป็นตังเลือดต่าว กลิ้ง
 เกือกกลางกองทราย เพราะเสียดายเมียมิ่งแก้วเจ้าให้แล้วรำเจียรจาวว่า ไกรสรทิพมาลา เหยเมีย
 กำพร้าตายละช้าแต่ทางใด โอ้ย หนอทิพมาลาเหย หนุ่มเหน้ารอยว่าเจ้ามิ่งเมื่อมรตายขวัญอ่อน
 เพราะให้ตายที่ไกลแห่งทางใด โอ้ย หนอวิบากได้มาจำจากเมียรักพรากคิงไป ทิพมาลาเหย น่อง
 หล้ามิ่งม้วยหน้าแห่งหนใด ฤว่านางคินไปหาพ่อเจ้าฤาษีอันจาลือ ฤว่ายักษ์ชัณฐีผีหยาบหันแล้ว
 คลันคาบเอาไปกินนิจา ฤว่านกหัสดีลิงค์ลงมาแหวดเกี่ยวลับตอดแล้วกะว่าไปกิน ฤว่าจิ้งไรตัว
 กล้าคาบเอานางหน่อหล้าเมียกำพร้าพี่ลงวังแล ฤว่าผีกุมภภัณฑ์หยาบซำกั้นแก้วหน่อหล้าพี่ตายไป
 จะแล โลธมานา เจ้าก็ร้องไห้แก่ป่าไม้หาดเหวหินแกดอยดินเขตกว้างเจ้าเซาะจางลงตาม
 ตามริมชลแม่น้ำ ออกอาบชำระองมตามฟองเปลวตั้งก็บั่นเจ้าข้าใจกรรมอันใดเลยไล่ได้ขบหน่อ
 ไข่พรากเสียกัน พระนักรัณต์นผันผัวคินมาที่นอนนาง ตีอกครางทิวทอดให้ พระยอดไ้ภูมินทร์
 ยออัณฐีตั้งหว่างคิวยืนยอยง ก็กล่าวเป็นคาถาว่า สุวณฺณ ตู โภณโต เทว สงฺขโมญ ดูราหุมุเทพ
 ท้าว อันอยู่ด้าวโบกขรณี โขรงโลเกี มีมากท้าวทิศพรณนา ขอเซ่งเทวดามวลห่มุรุกขอยู่วิมานใน
 สถานเทศห้อง จุงรักษาน้องวิมาลาแต่รา

วิรปณฺติ เจ้าก็ร้องไห้เซาะหาเมียแก่นไ้ทิพมาลาทุกฤฎาเหวหาดห้วย ทุกปากกล้วยและ
 ราวเขา ทุกเถาเถาเถื่อน ทุกทำน้ำแลคูหา ทุกดงหนาคุ่มไม้ ก็บั่นแก้วแก่นไ้ที่ทางใดนี้จา โอ้ย
 หนอเมียสายใจเผยหนุ่มเหน้าตายละช้าแต่ดงดอน รอยว่าทิพยาธรและพรานป่าฤาษีลากกลางดง
 หนา แสงหายังพลามันลูกไม้มาใกล้ มาลักเอาเมียแก้วแก่นไ้หนีจากเมียแก้วพรากคิงคำ โอ้ย
 วิบากกรรมอันใดมาแก่นเทียบชับลาพรากเสียกัน คันธมาลาแก้วเกตุยังมานลูกน้อยเหน็ดกับต้น
 ทุกขเวณแสนโศรกต้องไปสู่อ้อมที่ทางใด ทิพมาลาเผยกำพร้ารอยพรากหน้ากูดตาย พี่ยังคิดว่าไว้
 เล่าหวังสืบเชื้อเผ่าวงสาเป็นพระยาเอกราช หวังเอนน้อยนาฏเป็นเทวีในปฐวีเมืองใหญ่กว้างสาโหด
 อ่างลือชา หวังเป็นพระยาเทียมราชในอवासหอไซ่ จักหานางไหนได้เหมือนนอรัยทิพย์มาลา
 โลธนา เจ้าก็ร้องไห้แก่ป่าไม้ธัญญา เจ้าก็แสวงหาพ้อแผ่นด้าวเพื่อวิบากหน้าจ่องจุงหนีจากดงลี
 ป่าไม้เพื่อวิบากใกล้ จุงพิบพนาลัยด่านปารอดท้องทา โสรถกันพระยาเมื่อรอดปจันชอกนิคม
 เจ้าก็ปรารมแสนโศรกโหมร้องรำให้ตอบไปมากี่มีวันนั้นแล

นิฎฐิต์ ชียา อันกล่าวสุวณฺณลินคำผูกถ้วน ๒ ก็บังคมสมเริ่งสระเต็จแล้วเท่านี้ก่อนแล

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวณฺณลินคำผูกที่ ๓

นโม ตสฺสสตฺถุ (นะโม แบบย่อการเขียนธรรมของพระภิกษุชาวล้านนา) สตฺถา สัพพัญญู
 พระพุทธเจ้าต้นปราบเหง้าชื่อติโลก อนันตบริสุทธิไ้พระเทศน์ไว้ออกจรียาเป็นคาถามาว่า โสรถา
 สพุเพ ชนา เทวีโล ชนฺติ วิลเปฺนฺติ ตั้งนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย จุงจักฟังยังนิยาย
 อันนี้เล่าปางหนอพระเจ้าโพธิญาณลูกป่าหิมพานต์มารอดแล้ว สรทแก้วแห่งเมืองต้นกระทำต้น
 เป็นไพร่น้อย เจ้าถามก็ถ้อยเซ่งประชาวว่า ดูกรเป็นทั้งหลาย พระยาปัสสวดีแลนางจันทเทวีนั้น
 ยังคอยอยู่ดีอันจะลือ ฤว่าเป็นสุขได้จาวว่าอัน สพุเพ ชนา เขาก็รู้จักหันแล มหาสัตว์เจ้าอันพัค

พรากไปได้สิบเดือนแล้วก็คืนมา หันเราเข้าก็ร้องไห้เซ็งมหาสัตว์เจ้าด้วยปริยายต่าง ๆ มากนักวันนั้นแล มหาสัตว์เจ้าก็รู้ประวัติข่าวสารว่าแม่เทวีมาอยู่กับหย่าเฒ่าแก่นั้นเจ้าก็ตีมากนัก เจ้าก็กล่าวเซ็งคนทั้งหลายว่าสูยาได้กล่าวแก่ปุคคะผู้ใดที่รู้เนื้อ อหิ อันว่าภูก็จักกระทำสงครามกับด้วยพระยาแห่งสูงทั้งหลายจะแล้วอัน แล้วเจ้าก็สั่งอำลาคนทั้งหลายเป็นข้าเก่าแห่งตน แล้วเจ้าก็ไปสู่เรือนหย่าเฒ่าแก่ปายนอกเวียงที่นั่น แล้วก็หันแม่แห่งตนมีวิณณอันเที่ยวแห่งผังร้าย เหตุอันหาความสุขได้นั้นแล้วกันว่าราชเทวีหันลูกตนแล้วก็ร้องไห้กล่าวว่

ตาด ดูกราเจ้าลูกรักแก่แม่ เจ้ามาละพ่อแลแม่เสียแล้วไปทางใด ป้อยบคืนมาที่นั่นอันจาบัดนี้พ่อเจ้าก็มามรณาตายจากเพื่อพระยายักษ์กวนกั้นพระนรินทร์ตนพ่อตายแล้ว ต่อเมื่อมรยามเมื่อพระภูธรเจียรจำลูกแก้วพรากลงไป ยักษ์จึงไรใจกล้ามาบีบฆ่ากินองค์ในกลางลงปราสาทเลือดยอดยาดไหลตก แม่ก็ตอกอยู่ได้ก็ร้องรำให้แล่นหนีมาอยู่กับตักคลา หย่าเฒ่าแก่ บัดนี้ลูกแก้วแม่มาตี โลทนต์ ก็ร้องไห้สยบตัวทั้งสองแม่ลูกโครกทุกซัดมลิ้มคิง พระภูมินทร์เหยได้อุ้มเอาแม่แก่นให้เปล่าคืนมา เจ้าก็เจียรจำตั้นต่อว่าดูพ่อเรามีที่ถำอันหันแล สา เทวี ส่วนว่านางก็กล่าวว่า ตาด ดูกราเจ้าลูกรักแก่แม่ ส่วนว่าบุตรตมานยักษ์สาгинพ่อแห่งเจ้า แล้วก็เอาดูพ่อใส่ชะอุบแก้วไว้ปางข้างที่นอนมันในปราสาทปุ้นว่าอันหันแล

โพธิสโต อันว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าคือเจ้าสุวรรณลิ้นค่านัน กั้นว่าเจ้ารู้ข่าวสารแม่แห่งตนกล่าวสนั่นนั้นก็กล่าวเซ็งแม่ตั้นว่า เทว ข้าแต่แม่เป็นเจ้า อย่าได้หน้อยใจนักกว่าเงินเตอะว่าอันแล้วก็ทำเอาดาบสสลักัญชัยด้าแก้วแล้วสวธียายมนต์แห่งตน แล้วก็เข้าไปปายในปราสาทก็ไปปายมายามเที่ยงคืนหันแล เจ้าก็เข้าไปก็หันพวกบริวารยักษ์ทั้งหลายนอนอยู่ภายนอกปราสาทนั้น เจ้าก็เข้าไปภายในก็หันบุตรตมานยักษ์สา อันเป็นเพื่อนเก่าแห่งตน นอนหลับอยู่ตั้งอันเจ้าก็รำเปิงว่า ยักษ์ผู้ใบบาปนี้ก็หลับมากนกลแฉนกุจักฟันเสียในที่นี้ก็เที่ยงว่าจักตายจะแล กูบั้งควรกระทำเตือแล เหตุใดจาแล้วอันจา ซาติว่าฆ่าท่านยามเมื่อหลับบ่เป็นโทษมากนกลประการหนึ่ง คนก็ตีเตียนก็จักมีแก่คนทั้งหลายว่าเจ้าลิ้นคำฆ่ายักษ์ยามเมื่อหลับนี้เราทั้งหลายบควรจิดแล มหาสัตว์เจ้ารำเปิงสนั่นแล้วเจ้าก็เอาชอุบแก้วอันใส่ดูพ่อแห่งตน แล้วก็ลงจากปราสาทแล้วก็ไปสู่เรือนหย่าเฒ่าแก่ แล้วก็เอาแม่แห่งตนแล้วก็เฉพาะหน้าห้องดอยอันมีไปวันตกแล้วรอดในฐานะที่แล้ว ก็พาแม่ตั้นไปอยู่ที่นั่นแล้วเจ้าก็ปารพเซ็งกระดุกเพื่อว่าจักสลูปพ่อแห่งตนคืนมาด้วยสวดตระเกสาแห่งตนอันเรียนมาแต่สำนักเจ้าฤาษีหันแล มหาสัตว์เจ้าก็สลูปพ่อแห่งตนตั้งอัน

ราช อัย กาโย อันว่าตนแห่งพระยาก็คืนมาเป็นปกติตั้งเก่า เต่าบรูปากจำหันแล สา เทวี อันว่านางเทวี ปโมทิตวา ทิสวา กั้นว่าหันพระยาเจ้าตั้นเป็นผัวรักแห่งตนคืนมาตั้งอัน นางก็ยินตีมากนกลเซ็งคุณวิเศษลูกรักแห่งตนมากนกล ราชปัสสวดี ก็กระทำกาลอันต้ายไปเราค่างแต่กาเยาเนื้อตั้นแห่งพระยาเป็นปกตติอยู่เป็นตั้งคำ เราเอาไม้จันทน์มาชวักดอกหื้อเป็นรูปพระอันเนื้อตั้นอันเลางามเท่าบ่มีอารมณ์จิดใจ คือว่า อสุสวต พระวิสูตร พระวินัยหือหายใจเข้าออกมีแลประการหนึ่ง เตโซ วาโย อาโป ปรวู ธาตุทั้ง 4 ก็บ่มาตั้งได้ เอกกรรม กิ่งอันว่านามรูปนั้นหากมีจะแลจิดตูปาทบ่มี แลจิดใจแห่งพระยาปัสสวดีราชเจ้านันก็ยังเป็นผัวรักเมืองเหตุตั้นต้ายบ่ชอบัน

แล อัย กาโย อันว่าต้นแห่งพระยานั้นก็บรมมวลด้วยรูปพระพราย คือว่า ตีน มือ หู ตา มุขชานะ เกสา ทนตะ ตะใจ มंस หทัย โลหิตต์ เปปส์ นหา รูหริปิ มิซ กต ปถเกม ปลุงกั เซโลสิกา สีลสิกา มุตต์ อนตกิมิล พร้อมทุกประการแล เท่าว่าอินทรีทั้ง 6 บมีแล ก็เหตุชีวิตสิ่งเดียวแล ปรีหารโก อันว่าบุคคลผู้จักแก้ควรกล่าววาทันแห่งพระยานี้ก็เกิดมาด้วยศาสตร์ศิลปะแห่งมหาสัตว์เจ้าตาย ชีวิต อันว่าอินทรีแห่งสัตว์ทั้งหลาย ศาสตร์อันมีในโลกนี้ก็มีดี ในสวรรค์เทวโลกก็ดี ก็มีสักแต่แล อินทร โย สุกฤกต ทวาร ตาจ อันว่าชีวิตเป็นอินทรีแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันมีในภพทั้ง ๓ นี้ โภชนะ อม ตณฺณดา ก็เพื่อโอภชนะนั้นสิ่งเดียวแล อวิโว อันว่าชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายนี้ ก็เพื่อด้วยชีวิตกุศลหากมาหือเป็นชาติสัตว์ทั้งหลายนี้ เทียนยอมอาศรัยเชิงเรื่องศพยงปากงูหากไว้คำรามสับต้อยยังต้นอยู่แล

สดถา สัพพัญญุพระพุทเจ้า ต้นปราบเหง้าแก่โลกาได้ชื่อว่า ภควา ตันวิเศษ ตันดับกิเลสร้อยพันปาย พระจึงจำอุปายหมายเป็นธรรมเทศนา มสตุต สตุตา อัย กาจิ ตโต ปญฺญู กมฺมปติสรณฺ์ ดังนี้ ภิกฺขเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย สตุตริสาโน อันกัวนเดียวไปมาในวิญญูสงสารนี้ก็เทียนยอมอาศรัยเชิงอันเลียงงุนั้นสิ่งเดียวจะแล ส่วนว่า งูสรพิษ ๔ ตัวนั้นมันก็มาตวงอยู่ในตัวแห่งสัตว์ทั้งหลาย เทียนยอมถามกินอยู่ใ้ๆแล นักปราชญ์เจ้าทั้งหลายผู้มีปัญญาใ้ใครรู้แท้หือไปดุที่ธรรม ๖ ไตรสุตตันตอภิรรรมาปุนเตอะ ในที่นี้เรากล่าวด้วยอันห้อยอันแคบก่อนแล ส่วนว่าพระยาปัสสวดีตันนั้นก็หายใจเข้าออกบได้เหตุหาชีวิตบได้นั้นแล มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้า กันพ้อต้นบหายใจเข้าออกตั้งอัน เจ้าก็รำเปิงด้วยปัญญาแห่งต้นว่า ปิตตา อันว่าพ้อแห่งกุนีเที่ยงว่าเลียงชีวิตหาชีวิตบได้นั้นแล

มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้ากันโต ๑๔ ปีแล้ว ดังว่า มีผู้เข้าอุปันอายุตั้งอัน กุกักปันชีวิตแห่งกุกักหนึ่งจะแล กันมมหาสัตว์รำพิงชีวิตปริวิตกตั้งอัน เทวดารักษาไดยินพระบรมโพธิสัตว์เจ้ากล่าวคำว่า จักสละชีวิตเป็นทานแก่พ้อต้นตั้งอัน สา เทวดา อันว่าเทวดาตันท้นออกมาแต่ถ้าที่ปันกระทำแต่รัศมีอันรุ่งเรือง เพื่อหือมหาสัตว์เจ้าหันรู้ว่าต้นเป็นเทวดา ก็กล่าวเชิงมหาสัตว์เจ้าเป็นคาถา มา ปา มรณชีวิต ปตต มหาปสุสสิ ตั้งตั้งราชบุตร ข้าแต่ราชบุตรตันพระคุณอันมาก ปุริสสิ ตันเป็นผู้ชายผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย โพธิญาณฺ์ ตันปรารถนาเป็นพระพุทเจ้าเพื่ออินดูแก่สัตว์ทั้งหลายแล

อหิ อันว่าข้านี้เทวดาตันเป็นเทวดาอันรักษาอุหังยังถ้ำที่นี้แล อหิ อันว่าข่าจักมาเพื่อจักปันชีวิตตั้งยังชีวิตแล มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้าก็กล่าวเชิงเทวดาว่า สาธุค้ำเยืองนี้ก็ชอบใจแก่เรามากนักแล ตว อันท่านจักกระทำสันใจจา จะได้ชีวิตพ้อแห่งเราคืนมาตั้งอัน แม่ท่านจักเอาวัตถุอันใดในตันแห่งเราคือว่า จัน เลือด ไชมัน หัวใจ อันใด ก็จงบอกเราเตอะ อหิ อันว่าเราก็จักเอาวัตถุเยืองนั้นแก่จะใดจะแล เหตุเราใครได้ยังสัพพัญญูนั้นสิ่งเดียวแล

เทวดา อันว่าเทวดาทั้งหลาย สตุตา กันวาไดยินยังค้ำมหาสัตว์เจ้ากล่าวเชิงต้นตั้งอัน โลมหิ โสมิหิ หัวปองสยองเส้นขนลุกมากนักก็กล่าวเชิงมหาสัตว์เจ้าว่า ตว อันว่ามหาราชเจ้าจงเอาน้ำลายแห่งท่านมาหือแก่เรา ชีวิต อันว่าชีวิตแห่งท่าน ขาโต อันว่าเกิดมาในชาตินี้มีอายุยืนได้

พันปีแล บัดเดียนี่ท่านเกิดมาสิบแปดปีแล้วแล ตั้งแต่ปีนี่ไปอายุแห่งเจ้ายัง ๙๘๒ ปีแล มหาสัตว์ เจ้าจกเทศนาหื้อแก่พ่อเจ้าเท่าใดจา มหาสัตว์เจ้าก็กล่าวว่ เราจกทานชีวิตแก่พ่อเราเก็งหนึ่งจะแล ว่าอัน เทวดาตันมีฤทธิญาณมากนักรู้เอาน้ำลายมหาสัตว์เจ้าไปใส่ मुख แห่งพระยาปัสสวดี แล้ว แบ่งอายุแห่งมหาสัตว์เจ้าหื้อพระยาปัสสวดีเก็งหนึ่ง แล้วมกกว่าอายุมหาสัตว์เจ้ายัง ๔๙๑ ปีแล เหตุว่าบาสิธรรมว่า ชีวิตาปริจาค ดังนี้

มหาสตุโต ส่วนว่าบรมโพธิสัตว์เจ้าก็ยังอัญชลีตั้งวางคิ้วกล่าวคาถาว่า ชีวิตาปริจาค สัพพะัญญุตญาณ มยัง ดังนี้ วาโกนา โต ดุราเทวดาทังหลาย อหิ อันว่าเรา ชีวิต อันหื้อชีวิตตน บริจาคหื้อเป็นทานแก่พ่อเราบัดนี้ อหิ อันว่าข้าก็บ่เอาอันใดสักอันแล ก็เท่าปรารณาเอา ยัง สัพพะัญญูลิ่งเดียวแล สูงจู้เตอะว่าอันหันแล โกรา หิล สุกก อินฺดา สหสพุดฺต เทวดา ปฐวี ติริ ปพฺพตฺติ ดังนี้แล ภิกฺขเว ดุราภิกฺขุทังหลาย โส ส่วนว่า มหาสัตว์เจ้า ชีวิต บริจาคชีวิตหื้อเป็น ทานแก่พ่อตนวันนั้นแล โกรหาริ อันว่าเสียงอุกขหลุมมีมากนักราบต่อเท่ารอดพรหมโลกปุนเป็น ดังกล่าวในจันทปเจตวันนั้น

ตถา ในกาลนั้น โส ราชา ส่วนว่าพระยาปัสสวดีราชคันว่าได้ชีวิตใหม่คินมาแล้ว ปโมทติ ก็ชมชื่นยินดีกับด้วยลูกแลเมียแห่งตนมากนักรู้ในฐานะที่นั่นก็มีแล ส่วนว่าเทวดาตัน นั้นก็อยู่รักษาเจ้าทั้งสามอยู่ที่หันแล

ตถา ยกฺโข เสยฺย ปภุณฺชตฺวา โภชฺชํ ดังนี้ โส ส่วนบุตรตมานยักขา ปฐวลิตฺวา กันว่าตื่น มาแล้วก็บ่หันยังชะอุบแก้วอันใส่ดูกพระยาปัสสวดีนั้น มันก็เกียดมากนักรู้มันก็รำเบิงว่าพระยาสิ้น คามารอดแล้วจะแล อหิ อันว่ากูอย่าได้ประมาทเตอะว่าอัน มันก็กล่าวเชิงปริสสะยักษทังหลายว่าสู ออย่าได้ประมาทเตือ กาลบัดนี้พระลันคำเก้อเก่าแห่งเราพระองค์มารอดแล้ว มันจกกระทำร้ายแก่ เราจะแลสูอย่าประมาทเตอะ ว่าอันหันแล้วสัพพะัญญูพระพุทเจ้าแห่งเราตนมมีภาคยะอันงามนายโก ตันนายนำหมู่สัตว์เข้าสู่เนรปาน พระก็ได้ อาห นิทานแจจเจตแก่เทเวทท้าวแล นลา พระก็กล่าว เป็นคาถาว่า ตตพคฺคณฺณ กุณฺ ลตฺต อิกิ จนฺติ วิชาคฺคณิ สีเนหิ เสฏฺฐิ สุกฺคณิ อิตฺถิ สโรรสฺส กิ สมฺมุตฺท กจิ มนํ สุวณฺณํ จตฺตอคมฺพยกฺโข บุตฺตมาเล โสจรตฺติ ดังนี้เป็นต้นแล

ภิกฺขเว ดูกรภิกฺขุทังหลาย นิยายอันนี้จกกล่าวชี้หน่อ อรหัง ตันเลิศแล้วเป็นตั้งแก้ว ลูกเจียงคานเป็นตั้งบุญสมปานกล้าแก่ เจ้าก้อยูกับด้วยพ่อและแม่กันว่าได้ชีวิตแล้ว ปิตฺตา เจ้าก็ฝาก เชิงเทวดาแล้ว พระหน่อแก้วสั่งอำลาขังบิดาตำมารดา เพื่อจกคินมาสู่เมืองแก้วกุโสธรา เจ้าก็ลีลา กลากลาดจากคูกาที่มารอดมาเก็งเรือนย่าเฒ่า เพื่อเจ้าหากมีคุณพุทธังกุล ตันหน่อหน้าจกโผดหย่า เฒ่าหื้อเป็นตีเพื่อเลี้ยงแม่เทวีว่าคุณเท่าฟ้ามากเหลือใจ เจ้าก็ไปรอดย่าเฒ่ารอดยังเรือนใจบ่เพื่อน พาวฟังกันนี้เจ้าก็เจียรจ่าว่า ดูกรอาชียาย อหิ อันว่าข้าบ่จกกระทำคุณตอบหย่าบัดนี้ อชียายอย่าได้ กล่าวแก่บุคคลผู้ใดสักคนเนือ อหิ ข้าเจ้าก็จกเนรมิตรหื้อเป็น กุกุต ไม้เผือกตัวหนึ่งมีวิณณอันขาว หื้ออชียาเอาไปถวายแก่พระยาชียา แลขอเอาค่า ๔ พันว่าอันเนืออชียาแล เหตุใดแลโพธิสัตว์เจ้า กล่าวตั้งอันจา แต่แลจขอเอาเชือกอันมัดตีนไถ่นั้นคินมาเนือว่า พระข้าจกปิกคินมาจะแล กันว่า อชียาบ่เอาเชือกคินมากับด้วยตียาเตอะ ดังว่าอชียาเอาเชือกคินมาตั้งอัน ๓ วันก่อนจึงจกมารอดอชียา

แล เหตุใดแลโพธิสัตว์เจ้ากล่าวตั้งอันจาจะแล ศาสตร์ทั้งหลายนี้แมนเนรมิตรเป็นอันใดก็ดี เทียนย่อมอาศรัยเชิงอันแบ่งจิตใจหลายที่แลเหตุดวงจิตนี้มีมากนักแล บัณฑิตเจ้าทั้งหลายใคร่รู้ แห่งฟัง กฐิ คมภีร ออกสล จตุบาทเตอะจักได้ในที่นี้ก็เป็นวนิตถาระอันกว้างขวางมากนักแล

มหาสตุโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้ากันว่ากล่าวคำอันนั้นเชิงยาเฒ่าแก่สนั้นแล้ว เจ้ารวมจิตแห่งตนแล้ว เจ้าก็เนรมิต กุกุต ไก่เผือกตัวนั้นมีวิณณอันชาวพราวบริสุทธิ มีตัวเป็นตั้งแก้ววิฑูร จักงอยปากอันแดงงามเป็นตั้งหมากแคบสุก มีเล็บอันแดงงามเสมอดังคำนั้นแล เชือกอันผูกมัด แข่งอันตึง มีเสียงอันซันดังม่วนเพราะมาก สา ส่วนว่าย่าเฒ่าแก่หันมหาสัตว์เจ้าเนรมิตรเกิดเป็น ไก่ตั้งอันมีความอัศจรรย์มากนัก บ่เคยหันบุพเพในกาลเมื่อก่อนนั้น ก็มีหนังห้วปองสะหยองเส้นขน ลุกมากนักก็ยอมือตั้งหว่างคิ้วของคุณโพธิสัตว์เจ้า แล้วก็อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าอันทรงตนเป็นไก่แล้วก็ เพื่อว่าจักไปสู่สำนักพระยาหันแล

ในเมื่อยาเฒ่าแก่อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าไปที่ประชุมจุมทุมที่กองกาดหัน มหาสัตว์เจ้าหัน คนทั้งหลายมากนัก ก็สง สทท เสียงดังเป็นอันม่วนเพราะมากนัก คนทั้งหลายหันโพธิสัตว์เจ้าก็มี ใจใคร่ได้มากนัก ก็ถามซื้อกับด้วยยาเฒ่า แก่กว่าจักเอา ๔ ปันคำแล ว่าอัน สพะเพ ชนา อันว่าคน ทั้งหลายก็บ่อาจเพื่อจักต่อค่าไถ่ได้หันแล อถ ตถา ในกาลนั้นยังมีลูกสาวมหาเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อว่า จันทรไกรศรว่าอัน มีอายุได้ ๑๖ ปีทรงรูปโฉมโนมพรรณวิณณอันงามมากนัก นางก็ได้ยินเสียง คนทั้งหลายกล่าวว่ายาเฒ่าเอาไก่อมาขาย ไก่ยาเฒ่างามมากกว่าอัน นางก็ออกมาอยู่ปองสิหเบง จอน (สีหบัญชร) กั้นหันยังยาเฒ่าแก่แท้ตั้งอันหันแล ส่วนว่านางจันทรไกรศรก็กล่าวเชิงยาเฒ่า ว่า ตูรา อีย่างเข้ามานี่ก่อนเดอะ อหิ อันว่าซำก็จักคอยดูไก่อีย่างจะและ อันว่ายาเฒ่าแก่ก็อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าอันเนรมิตเป็นไก่แก้วก็ไปสู่เรือนหลวงมหาเศรษฐีหันแล สา ส่วนว่านางจันทรไกรศร ก็อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าขึ้นนั่งเหนือดักตนแล้วก็กล่าวว่าเราจักเอาแลอีย่างว่าแต่ใดจา หย่าเฒ่าแก่ว่า อีย่างจักเอาค่าไถ่ ๔ ปันคำแล สา ส่วนนางจันทรไกรศรก็เอาค่า ๔ พันแล้ว ก็แก้เชือกหื้อยาเฒ่า แล้วก็สั่งหื้อยาเฒ่าเมื่อหันแล ตถา ในกาลนั้น สาธิตา ส่วนนางจันทรไกรศรก็อุ้มเอามหาสัตว์เจ้าไว้ กับดัก นางอินรักใจๆ กอดแนบไว้กับอกอุ้มยกออกเล่นเชิงมหาสัตว์เจ้ามากนัก โพธิสตุโต ส่วน ว่าโพธิสัตว์เจ้า ก็หันนางหน่อหน้า ทรงสมเลาดิงกลมอ่อนอ่อน งามเลิศล้วนเยียมเทียมทั้งสม นางงามผิวผ่องคิ้วค่อมก่องสมวัย เจ้ามีใจผู้สวย มีจิตติดด้วยมาตุคาม เถิงเมื่อยามใกล้ตะวันตกต่ำ ค่าลับดอยไป นางสม นางไว้รักไก่อุ้มเจ้าใส่ลงนอนไว้ริมจอนางนาค เด็กแลคลาดกลับไปพระ จอมใจรู้เหตุจักกายกับเพศเป็นคน ขึ้นบนเทียมแท่นท้าวกับแต่่งเป็นคนมาลูบลาน้องนางกับนาง ท้าวจันทรไสยลแล้วหันหน่อแก้วอยู่เทียมจอง นางก็ยกกรหวานไหว้ปิ่นแทบได้บาทา กล่าวเป็น คาถามาว่า ตบรูปบุป ุรุกขเทวา สกโก อินตา นาค สุปณณ ยกุขา พลล์ ดังนี้ ข้าแต่เจ้า อาภัท รูปา ต้นมีรูปอันงามมากกว่าคนทั้งหลายมากนัก อินตา สกโก ท่านนี้พระยาอินทร์อันจา ถาว่าท่านเป็นครุฑ เป็นนาค เป็นผีเสื้อเชื้อยักษทั้งหลาย กายกับเพศมารอดจิตเจตใจนางอันจา ถา ว่าเป็นลูกท้าวพระยามหากษัตริย์ต่างประเทศฉลาดอันจารือว่าอันหันแล

โส ส่วนว่า โพรสโตโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้า อหิ ก็กล่าวซึ่งนางว่าดูรานาง อหิ อันว่ากูฟี่ก็บ่เป็นอิน เป็นพรหม เป็นครุฑ เป็นนาค เป็นผีเสื้อเชือกข์แล เป็นลูกท้าวพระยามหากษัตริย์ต่างประเทศแลฉลาดทั้งหลายแล ฟี่ก็หากเป็นเชื้อชาติโสธรที่นี่ แลบ่ใช้บุคคลผู้ใดใครอื่นเลย ราชาชิวหา ก็หากเป็นพระยาสุวรรณลิ้นคำอันเสวยราชสมบัติที่นี่แล อหิ อันว่ากูฟี่นี่ก็คินมา เพื่อต่อสงครามกับด้วยบุตรตมานยักษาแล เจ้าจูงรู้เตอะว่าอันหันแล

สา จนุทา ส่วนว่านางจันทรไกรศร สุตวา กันว่าไดยินคำมหาสัตว์เจ้ากล่าวสนั้น นางยออัญชุลีกราบไหว้ซึ่งพระหน่อไธลีนคำว่า เทว ข้าแต่มหाराชเจ้าต้นเป็นเหนือหัว อหิ อันว่าตัวข้าก็บรู๊ว่าเป็นมหाराชเจ้าแล มหาสัตว์เจ้ามาแต่ยามได้อันจาวาอัน มหาสัตว์เจ้ากล่าววว่า นางหากเอาฟี่มาแต่ยามวันแล้วตาย นางหากซื้อเอาฟี่มาเป็น ๔ ปี้นคำกับย่าเฒ่าแก่ แต่ยามวันปูนแล นางบรู๊อันจา อหิ อันว่ากูฟี่หากเนรมิตรเป็นโกนงน่องไรกันว่าเอาฟี่มาสู่ห้อง นางนาฏน่องอุ้มกับตัก บุญจ่องจักจิงรอดใกล้ บุญฟี่ได้แอบเอียงนั่งตักน่อง บุญแห่งข้าหากมีมวลจึงผูกควรขวัญได้มารอดใกล้จันทแลนา สดตา สัพพัญญุตน์เอกอ้างบุญใหญ่กว้างทั่วโลกา อนาสโว ต้นรู้ออดยอดแก้วไตรธรรม พระก็กล่าวเป็นคาถามาว่า จนุทปิย สิเนห์ เสฎฐิ กุกุกุตต มหาสตุต กุเล ปิเย ปโมทติ ดังนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลายนิยาย อันนี้เล่าจาที่เก่า จันท กันไดยิน วจัน เจ้ากล่าวปิยยาว ยินสิเนหาว่า เป็นกุกุกุตตไก่อ้วนางรูแล้ว บุนกรณมา นางจันทผ่านแล้วเป็นลูกแก้วแห่งเศรษฐิ กล่าวพรดีใจๆ นางยอมือไหว้แล้วกล่าวคาถาว่า ชยยอนุต ภว มหาเตช สุตตมาเส จนุทมาลี ชุมพูทวีป มหาพีช วิริย เตช ดังนี้ ข้าแต่มหाराชเจ้า ตั้งแต่นี้ไปปายหน้า ชยยอนุต จงมีชีวรราช เป็นท้าวชุมพูปราบชนะแก่ศัตรูมีบุตรตมานเกอเก่าแห่งเจ้าเตอะ ว่าอันแล้วก็กล่าวปิยสิเนหาอันรัก เชิงกันไปมา รติ อันว่าคินนั้นและรุ่งแจ้งแล้วมหาสัตว์เจ้าสั่งอำลานางด้วยคำว่า ภคินี ดูกรนาง้อง หลึง ตว อันว่าเจ้าจูงคอยดูเตอะ อหิ อันว่าเราฟี่นี่ก็จักไปสู่เรือนย่าเฒ่าเพื่อจักแทนคุณอีย่าจะแล ว่าอันแล้วเจ้าก็ไปสู่เรือนย่าแก่หันแล

ตปโป อถ ทุตติย สกุนณิ มม อถ สุวณฺณ ดังนี้ ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย ตตต โพรสโตโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้าก็กล่าวซึ่งย่าเฒ่าแก่ว่า ดูกราย่า อหิ อันว่าข้าจักข้าเนรมิตหื้อ เป็นนกสาธิกาเล่าแลอีย่าจูงเอาไปขายเล่าเตอะ ตว อันว่าอีย่าจักขายเรา อีย่าจูงขายพันคำเตอะ แล้วอีย่าจงเอาขนกอินนั้นมาเตอะว่า อันแล้วเจ้าก็สวดอาคมแห่งต้น แล้วก็เนรมิตหื้อเป็นนกสกุนณา คือ นกสาธิกา ไทยว่านกอเอ็งคำแล กันว่าเจ้าเนรมิตรปีกหางอันประจิตริसानาแล้วด้วยคำ ม้าวเหมือนคำ มีปากอันขาวเหมือนแก้ว มีคำปากม้วนเพราะควรละเมอเอาใจมากนัก มีขนคออันบริสุทธิ์มากนัก กันว่าย่าเฒ่าแก่หันมหาเจ้ากายกับเพศเป็นนกอไปตั้งอันก็ยินดีมากนัก แล้วก็คือเอา ยิงขง (กรงนก) มหาสัตว์เจ้า แล้วก็ไปเฉพาะซึ่งเรือนพระยาแล้วก็อยู่หันแล

ตถา สพุเพ จนุท พุชฺชา อันว่าคนทั้งหลายก็หันมหาสัตว์เจ้ายามเนรมิตหื้อเป็น สุวณฺณสาธิกา มีเสียงปากม้วนเพราะ เป็นตั้งเสียงคนม้วนเพราะควรละเมอเอาใจมากนักแลประการหนึ่งมหาสัตว์เจ้าหันหมูปริษัทพวกใช้แห่งต้นเจ้าก็จักถามว่า โภกีนาคปุถุ ชื่อตถา จักไปที่ไหนจา

ว่าอัน คนทั้งหลายเขาก็อัศจรรย์ใจมากนัก นกตัวนี้แควนมีบุญจะแล รอยว่าเป็นตัวประเสริฐแท้แล ว่าอันจคนหันแล เหตุว่ายาเอาค่าแพงมากนักกับเอาได้เท่าเวนไว้แต่เศรษฐีแล ท้าวพระยาผู้มีข้าของ จะแลว่าอันจคนหันแล

ตถ บุตติ เสฏฐี กิปสมุธิ ล่วงรู้ ปาวณณา โสรสส ดังนี้ ภิกขเว ดุราพระภิกขุ ทั้งหลาย อถ ตถา ในกาลนั้นยังมีลูกเศรษฐีนามชื่อว่า กิปสมุทธ ว่าอัน สา ส่วนว่านางผู้นั้นมี รูปโฉมมพรรณวณอันงามมีอายุได้ ๑๖ ปีหันแล ทิสวา กันว่าหันยังหย่าเฒ่าเอนกสาธิกามา ขาดังอัน นางก็เรียกยาเฒ่าว่า ดูกรอาชีย่าจูงมาแ่วเรือนเรานี้ก่อนเตอะว่าอัน ส่วนว่ายาเฒ่าแก่ก็ เข้าไปเคหังสู่เรือนเศรษฐีสำแดงมหาสัตว์เจ้าหื้อแก่นางหันแล

สา ปติ ส่วนว่านาง ทิสวา หันแล้ว สกุนา นกสาธิกามีวณอันงาม ควรถูกเนื้อเปิง ใจมากนักก็เอาสุวณคำหื้อแก่ยาเฒ่า ๘ พันสุวณ แล้วยกเอาขง (กรง) ส่งหื้อยาเฒ่าแล้วยกหื้อ ยาเฒ่าแกเมื่อสู่เรือนหันแล ส่วนว่ายาเฒ่าได้สุวณมากนักก็ยินดีมากนักก็มีวันนั้นแล

ตสส บุตติ เสฏฐี สมุทธ อีสพ วจัน สุตวา ปิกผสกุณณิ สุวณณวณณิ โโพธิสตุเตหิ อนนุตราโย มย มม ภิกขินี เม สุวณณ มหาสกุณณสาธิกา ดังนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดุราภิกขุ ทั้งหลายต้นทรงจตุบริสุทธิ สมัยบัวريات จุงจักตั้งโสดาปราสาทหุดาพิง ยามหน่อพุทธต้นพิเศษกาย กับเพศเป็นสกุณณา คือ นกสาธิกาทันฉลาด เจ้าก็กล่าวคำสืหนาดบ่แข่งขามกับด้วยนางงามเลิศ แล้วย่า ดูกรว แก้วยอดสมุทธทองสม นางผ่องเทียบฟ้า บุญแห่งข้าสกุณณาจักจงมาหื้อรอดหัน ยอดแก้วพระนรีปิยะมีพันรอดหันหน่อไธ่ผ่อดูข้าอันตราอย่ามาไกล จุงหื้อได้รอดเทียมคิงผุงคน หลึงในโลกกว้าง ไผบ่อ้างปุนปานแลนา

มหาสโต ส่วนพระบรมโพธิสัตว์เจ้าหันหน่อหน้ากิบสมุทธ ปิยจุ วุฒิวุใหม่กล่าวที่ ไกล้วณณา ต สุตวา ได้ยินแล้วยัง วจัน แก้วสาธิกามียงลาลดลวดต้องนาง นางน้องจิงเจียร จำว่า วสุวณณเหย งามเลิศล้วนมีรูปถ้วนพร่าบุญแผง เหมือนคำแดงท่านหล่อไว้บุญได้รวมเลียง มา ไต่นกสาธิกานกต่างเชื้อบุญก่อเกื้อมันจะแลนา อิตถียา กล่าวสนนึ่งนางแก้วพี่ลวดเมื่อได้อุ้มเอา พระนึ่งไว้ไปสูหอง ที่อยู่น้องภายในคำจวนไปวันคลาดค้อยลับเหลี่ยมห้อยยุคันธ พระจักรฉาย ผ่านฟ้าเลงลามหน้าปุรวอน พระภูธรต้นประเสริฐเลยลวดเกิดกับกาย มีรูปโฉมเหมือนแก้วอ้อเฒ่า เป็นสาธิกา ยามเมื่อนั้นนางนิตนึ่งเห็นพระลูกเชื้อยอดชีวหา เป็นสุวณณกเอียงแก้วกายจากแล้ว เป็นคน เอาต้นตัวเข้าสู่หองนอนแทบน้องกิบสมุทธในจงพระนุชนาถ น้องแบ่งบ่วงก้องรักแถม ๓ มาตุคามลวดต้องพระกิบตีนสายานางหันพระราชากลัวสตุตติฟุงเพื่อคำอายุ นางจิงอุบายถาม ถี่ว่าพระพี่ลูกไหนมา หากสังจามาลอดหนีเมื่อกี้นางนอนนี้จา

อถ ธิดา ส่วนว่านางกิบสมุทธศรัทธาตันเลิศแล้ว ถามหน่อแก้วกล่าวคถาว่า สามิ ปุริส อภิลูวา สกุนา อินาโถ อสล เทว บุตตา นาคา ครุท สพพ ยกข์ ปุริส ภิกขินี เสไสยย ริดิวา ดังนี้เป็นต้นแล สามิข้าแต่เจ้ารูปบ่เศร้าเหมือนคำปุริสสัง มีรูปถ้วนงามยิ่งล้วนบ่เคยมีในโลกิสาร กว้าง ประเทศทางบ่หันไผในโลกา เมืองลุ่มหล้ารอยรอดฟ้าจากสวรรค์ ว่าเป็นกุมภณท์กายเพศ รู้ ว่าเป็นเทวดา ท้าวอินตา ถาว่าเป็นนาคครุท นาคมาร้องปากจ่านางอันจา ขอแก่พระองค์คานตัน

ผ่านแผ้วไชบอกแก้วแม่มาดา ฟังฝูงชายยังสลิดควางไผ่ บ่หลางว่าจักมายามเวลาเด็กคะคอย พระม่อนดอยปุ้นสังกายอยู่แลนา

อด ตตา มหาสัตว์เจ้าไต้ยีนน้องเหน้ากล่าวสังกา เจ้าก็กล่าวคถาว่า ปีย ภาคินี เม อหฺราชชีวหาสุวรรณ สกุนสาริกา สกโก อินตา คุธท นาคา คนธ ภนุรตติ ตั้งนี้ ภคินี ดุกรานางน้องหล้ามาลิม ข้าชื่อว่า ชิวหาผู้เป็นพระยาปรางก่อน บาบจ่องเจียรจากนครเมืองใหญ่ วิปากไล่ตวยติจากปุริโสรถกว้าง บุญไต้สร้างแต่บุปเพ ทุกชเวเวนแสนโครกใหม่ บัดนี้ ไต้อว้ยหน้าคีนมาเป็นสกุนณาแห่งย่าเต่า บุญชักเข้าจองจุงมาเป็นสาลิกานกเอี้ยงแก้ว นางซื้อแล้วแต่วัน ว่านางไต้พระยาตันใหม่สมบัติใหม่ ลวดลิมรายยังวัฒนธรรมตันเก้าชื่อว่าชิวหาเก้าลีนค่านีจ่า อด ตา ปุตติ เสฎฐีสุมุทธ ยีสีเสนห์ อโหวตต หริตปุปี สพุเพ โทสั ชมนตุเม เอยะ ราชา ปุตต สุวรรณชิวหา มยอหฺ ตั้งนี้แล

ภิกขเว ตูราภิกขุสงฆ์ทรงศีลสักสวาดเป็นตึนา สา ว ชาตฺ อรหฺนตา ยามเมื่อพระราชากล่าวห้อยเชิงหน่อฟ้าบุตรีลูกเศรษฐี ตันหนุ่มหน้าเป็นลูกหล้ารูปเลางาม ไต้ยีนพระภูบาลเจ้ากล่าวยีนร้อนประผ่าวหัวใจแต่ไพโรพฤกษ์เกิดต่อง เพราะว่าน้องไต้ประมาทยังพระราชจอมเกตเกล้า อันเป็นเจ้าแต่โตมาจिरกาลเมินมากแล้ว นางหน่อแก้วปุนตกใจจิงปราศรัยตามต่อน้อมเกล้า รอยบาทว่า พระราชาจอมเกตเกล้าหน่อเจ้าชิวหาค่า มากระทำตัวไต้ได้แปกป้อมไต้ชิวหาสาลิกาเหมือนสกุนณากเอี้ยงแก้ว ข้าซื้อแล้วแต่วัน ขอแก่พระนักรธรรมตันผ่านแผ้วอดโทษแล้วแก่ตันนางแต่เตอะ ประการหนึ่งข้าแต่เจ้าพระหน่อชิวหาลีนค้าย่ากระทำโทษช้าน้อยไพโรประชาแต่รา ข้าบอ้างพระยาตันใหม่อันเป็นไพโรย้อมมือมื่อ เถึงพระบุญลือตันเก้า ทุกคำเข้าปะทานเถึงพระราชเจ้าฟ้าทุกถ้วนหน้า ย่อมหวังหั้นเถึงพระนักรธรรมอาคราด ขอพระบาทรับคีนมา เหตุเทพตามากล่าว กิจจช่าวองคัยังฝูงประชาชมขึ้นจ้อยตันช้าน้อยยีนยอมี บัดนี้พระบุญลือมารอดยังจิงจอตทางไต้จ่า

อด ตตา บรมราชาตันประเสริฐ มโนเกิดเจียรจ่าเป็นคาถามาว่า อหฺ บซีเม อราญู ตั้งนี้ว่า ภคินี ดุกรานางน้องหล้า พระองค์ตันข้าจอตเนานอนกลางตงตอนป่าไม้ พืไคร่หั้นห้องไต้พืจิงเตียวมาหา แม้นว่าผัวธิดานางน้องแก้วมารอดแล้วบ่เหมือนใจ เหตุอันใดแลกล่าวเพราะน้องเท่าจ่าอวารพรากทีนอนลงกราบไหว้ กลัวข้าไต้เหตุฉั้นไต้จ่า รู้ว่านางไต้เพื่อกับหน่อเนื้อบุตตามานหญิงทั้งหลายหลบจุงค้บรู้ก็ว่าตติ พระภูมินทร์กล่าวเยาะเล่นคำแถกแต่กล่าวเจียรจ่าแลนา

ตตา บุตติ สมุทธเศรษฐี วจนฺ สุตฺวา ตั้งนี้เป็นตันแล ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย สามุตติ ส่วนว่า นางกุมารีลูกเศรษฐี สุตฺวา ไต้ยีนแล้ววจนะแก้วแห่งองค์คราน ยอชพุ่มसानใส่เกล้า ไหว้แทบเท้าชูลี กล่าวไหว้เชิงพระหน่อไต้ราชาว่า สามิกา เทย ข้าแต่เจ้าพระหน่อหน้าทรงยานแม่ชอวานอย่ากล่าวคำแสบร้อนผะผ่าวหัวใจ ออกเม้นไฟวูใหม่ พระหน่อไต้กล่าวคำมีขอแก่ภูมินทร์ เราแลบลั่นข้าม่อนน้อยยอกราบแทบบาทา เป็นข้าตามใจพระเจ้าฟ้าจกกระทำสันใดขอพระจอมใจตันเลิศแล้วองค์แ่อนแก้วเลิศลือเมื่อง ช้าน้อยนบน้อมไหว้เชิงพระหน่อไต้ ทั้งวันบ่เตียนขวัญอวดอ้างบุญบ่ล้างไครคลาไต้คีนมา เราขอปิ่นเกล้าจุงมาเทียม เป็นเมียมเนียมแนบข้างอย่าหื้อว้างต่อนิพพานแลนา

เทว กุมมาลา ปิย สเนหา ส่วนว่าเจ้าทั้งสองกล่าวคำปิยสเนหาเชิงกันไปมา ในรติยาคืนนั้นแล รุ่งสายฟ้าฟุ้งเรืองมาเจาก็สั่งอำลาหน่อแก้วเจียรจำแล้วก็บสมุทท หน่อพระคุณต้นโลกหล้ากันอวายุหน้าสู่เรือนยายจากอุบายแล้วเล่าว่า ตูราพระยาเจ้า ข้าหน่อหน้าลิ้นคำจักกระทำเพศใหม่รูปกายใหญ่สามาน เป็นภามิมาตัวประเสริฐทรงเครื่องเลิศเลางาม อียาจุงขามเชือกอวายุ จุงจักอวายุไปขายคำล่ำเกวียนปานละพันยาก เจ้าได้เพราะคืนมาเราทั้งหลายว่าอันแล้ว พระหน่อแก้วกยอต้นกับกลายองค์เป็นต่อหน้า ลวดเป็นม้าเครื่องเทียมอาน มีแอกคานสายคเหียน ลักขณจักมุขลัดดาวคำปอง พุดเจียรแลบเส้นลวดเจืออานภนาใน ซาดทรงเครื่องย่อง มีพร้าพร้อมมากนานา มีโลมาขนเผือกอ่อนอ้วนปุ่นสำลี พระภูมินทร์กับเพศ แสงเหมือนดั่งแต่้มจิตลายคำ ย่าแก้หันใจชมชื่น ยกนิ้วอมมือไหว้เชิง พระบุญลือต้น ประเสริฐดั่งกับเพศเกิดบัดเดียว ลานสมปานสัพพัญญุตันเป็นครูแก่เวณีย์ พระจักวิสันาไปรอดตรัสแจ้งจอตวิปลังเป็นคาถาว่า

สตุตฺ โพิสตุ อโน ยกุโข ทิสฺวา ทนฺตฺตา อารุยฺหิ อากาเส พาลา นํ ราชฯ ทนฺตฺ
มุกขรริญฺญ ชนฺติ มุสํ ทนฺธนา โลมา ปจฺวี เอกรา มุตฺตสฺส อุยานุเน โบกฺขรณิ โพิสตุต
มรณิ สิบฺพกมุม วิปโก ดั่งนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย อถ ตถา ในกาลนั้นบรมโพธิสัตว์กันว่าเนรมิตรเป็นม้าอัสสตรแล้วดั่งอัน อาชา อันว่าอย่าเฒ่าแก่ กันว่าหันมหาสัตว์เจ้ากายเป็นม้าไปดั่งอัน ก็ยินดีมากนักแล ก็ถือเอาสายขั่นอันติดปากมหาสัตว์เจ้า แล้วก็ไปเฉพาะหน้าสู่โรงพระยา แล้วก็ไปแล สพฺเพ ชนาอันว่าคนทั้งหลายมากนักก็กล่าวว่ ภาษิม้าตัวนี้ ออสฺ เป็นม้า อาชาไนยตัวประเสริฐล้ำเลิศกว่าม้าทั้งหลายแลบยังอันเราทั้งหลายติว่า ในสามวันนี้ ก็ได้หันสัตว์ตัวประเสริฐแท้แลรอยองค์อินทรปิ่นเกล้าเจ้าแห่งเราเกิดที่ใดที่หนึ่งจะแล ม้าตัวนี้ก็สมควรแก่เจ้า คือว่า เจ้าสุวรรณลิ้นคำเจ้าแห่งเราก็ยังก็ถึงเจ้าแห่งเราจะแล ว่าอันแล้วเขาก็ร้องไห้มากนักแล มหาสโต ส่วนมหาสัตว์เจ้าหันคนทั้งหลายกล่าวดั่งอัน เจ้าก็เหนื่อยใจมากนักคัดหัวใจมากนักวันนั้นแล

สา ส่วนว่าอย่าเฒ่าแก่ก็เอาม้าตัวนั้นไปสู่หน้าโรงปราสาทหันแล ส่วนว่าพวกยักษ์ทั้งหลายก็มากันใส่อย่าเฒ่าจุงม้าเข้ามาสู่หน้าวังดั่งอัน มันก็เมื่อไหว้พระยาบุตรตามานยักษ์ว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้ายังมีม้าอย่าเฒ่าแก่ตัวหนึ่งงามนัก มีขนขาว มีหัวดำ มีเล็บอันแดง มีตาเป็นดั่งแก้ว มีเครื่องอลังการประดับจุประการนั้นแล้วอัน

ตถา ยกุโข ทโกธํ อลุยฺห ทนฺตฺ ปทุทฺธุน นครํ ดั่งนี้ ภิกขเว ตูราภิกขุทั้งหลาย อถ ในกาลนั้น โส ภชา อันว่าพระยายักษ์บุตรตามาน สุตฺวา กันว่าได้ยินแล้ว วจนํ ยังกำพวกวิชาการทั้งหลายมากล่าวสนั่น มันก็รำพึงว่า สุวรรณลิ้นคำเกอเก่าแห่งกุมารอดแล้วมันรำเปิงว่า จักมากระทำยุทธกรรมกับด้วยพระองค์เราจะแล มีกำว่า บกัลลวู ราชฯ นิชา อันว่ากาลบัดนี้ก็รอยว่เนรมิตรเป็นม้าอัสตรจะแล อหิ อันว่า ฤทธิษามี ก็จักกินมันหื้อเสี่ยงจะแล มาตา ขนเส้นหนึ่งก็บหื้อตกลงดินจะแล มันก็รำเปิงดั่งนี้แล้ว อถาย มันก็รู้ด้วยพันธมากนัก มันก็ถือเอาทณดั่ง ยังค้อนแก้ววชิระเป็กทากัง ยังมีอแห่งต้น แล้วก็ลงมาจากปราสาทมาสู่สำนักอย่าเฒ่าหันแล

ทิสวา มั่นก็หันมหาสัตว์เจ้าอันเนรมิตรเป็นม้านั้น มั่นก็เกียดมากนัก อาห มั่นก็กล่าว
เชิงย่าเฒ่าแก่ว่า โภณชา ดูกรา ยาเฒ่า ภาช อาชน อันว่าม้าแห่งมิ่งซีตอันจา อห อันว่ากูราซากี
จักชื้อชื้อก่อน มั่นว่าเราก็จักแก้ค่าว่าอันแล้ว อรุยห มั่นก็ขึ้นขี่หลังมหาสัตว์เจ้า แล้วก็ขี่ยังมหา
สัตว์เจ้าขึ้นสู่ อดกา กลางหวา แล้วก็ขี่ยังมหาสัตว์เจ้าผิดประทักษิณแหวดเวียงโสธรได้ ๓ รอบ
แล้วก็ชักขึ้นสู่หว่างลมหลวง แล้วก็เฉพาหน้าสู่เมืองพาราณสีหันแล

มหาสตุโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้า ก็รำเปิงว่าแมนมันจักกินกุเสียก็จ่างมันเตอะกันว่าชน
กุตกลงดินเส้นหนึ่งตั้งอันก็ดี กุจักก็เกิดเป็นมำตั้งเก่าด้วยศาสตรศิลป์แห่งกูจะแล ว่าอันแล้ว
เจ้าก็รำเปิงถึงอาจารย์คุณแห่งตันอยู่ใจ ๆ หันแล

โส ส่วนว่ายักษ์สามันก็ขี่มหาสัตว์เจ้าลงสู่สวนอุทธยานเมืองพาราณสีแล้ว มั่นก็กินมหา
สัตว์เจ้าหันแล มาตะหลา เส้นขนหนึ่งก็ป้อเหลือหันแล เหตุใดแลยักษ์กินมหาสัตว์เจ้าได้อันจาว่าอัน
ก็เหตุด้วยกรรมวิบากแห่งมหาสัตว์เจ้าแล นักปราชญ์ผู้มีปัญญาจูงรู้เตอะหากมีในคำภีร์สมุทธ
โคตรปุ่นแล

อด ตถา ในกาลนั้น ส่วนบุตรตมานยักษ์ ปกฤษชิตวา กันกินมหาสัตว์เจ้าแล้วตั้งอัน ก็
มีหัวใจไหว มีท้องร้อนเป็นดังไฟชมุขมาบแก่ใจอันมากนัก ก็ไปสู่สระที่นั่น มั่นก็ม้วนมุขยัง
ปากแห่งมันแล มั่นก็มีตำมิดกุ่มเป็นดังคนเป็นปีนั้น มั่นก็ตกลงไปในสระที่นั่น มีวัดถาเลื้ออันเปอะ
เปี้ยกมากนักหันแล

สา ส่วนบุตรตมาน มั่นก็ลากจิ้งมหาสัตว์เจ้าออกตกไปในสระที่นั่นก็มีแล มหา-สัตโต
ส่วนมหาสัตว์เจ้า ก็ล้อมมั่งสังแลดวงจิตแห่งตันด้วยศาสตรศิลป์ แล้วก็เข้าเนรมิตรหือเป็น มัสสา
มหาสุวรรณลิ้นคำ คือว่าปลาสะเพียรตัวหนึ่งหันแล

โส ส่วนยักษ์บุตรตมาน หันมหาสัตว์เจ้ากลายเป็นปลาได้ตั้งอัน มั่นก็เกียดมากนัก
มั่นก็กล่าววว่า สุวรรณชีวหา ดูราลิ้นคำมิ่งบักแล้วอันจะถา อห อันกูกินมิ่งแล้วก็กลายเป็นปลาสนนี้
จา ว่าอันแล้วมันก็ลงมในสระเพื่อจักหยับเอามหาสัตว์เจ้า แล้วกันว่ามันลงมตั้งอัน มหาสัตว์เจ้า
ก็ติดเป็ดต้มด้วยกำลังแห่งตันหันแล เป็ดต้มก็เดินจับตำแห่งยักษ์บุตรตมานหันแล ส่วนยักษ์มัน
ก็เกียดมากนัก มั่นก็บ้อาจเพื่อจักเอามหาสัตว์เจ้าได้ตั้งอัน ก็หนีไปสู่เมืองโสธรที่นั่น แล้วมันก็เอา
วิชาธรรมหายักษ์เพื่อนแห่งมัน มาด้วยบริวารโยธาแห่งมันมาอยู่เฝ้าเมืองโสธรมากนั้นก็มิวันนั้นแล

สัพพา สัพพัญญุพระพุทเจ้าแห่งเรา จักสำแดงยังอมตธรรมหือแจจ พระก็เทศนาเป็น
คาถาว่ามาว่า โพธิญา โบกุชระณี พาราณสียี่ สุวรรณราชา ปุตติ กุมารีสุวรรณ อุนธา กาลา อุยา
โสหาสี ทาสีปริวารา เทว ตารติยา มสสุ สุวรรณ กมุวิปาก โกสิย ดั่งนี้เป็นต้นแล ภิกุชเว
ดูราภิกุชทั้งหลาย โพธิสตุโต อันว่าบรมโพธิสัตว์เจ้าตันทะรงศีลสัพเพทมากนัเจ้าก็เป็น มัจฉา คือ
ว่า ปลาสะเพียรคำอยู่ในสระหัน ตำมกรรมวิบากแห่งตันหันแล

พาราณสียี่ บุตติกุมาน สย ตทา ในกาลนั้นส่วนเมืองพาราณสีที่นั่นยังมีกุมาริราชบุตรดี
แห่งพระยาตันนั้น ทะรงรูปโฉมโนมพรรณวัฒนอันงาม มีอายุได้ ๑๖ ปี มีปัญญาอันกล้าคม มี
เลาดิงอันกลมองค์อ่อนอ้วน มีองค์ถ้วนทุกประการ มีลีลาองค์อ่อนแคว์สมนางแก้วเทียบเมือง

อินทร์ มีอาภรณ์องค์ถูกถ่วงหญิงล้วนปมมีไผ่ปูนปาน อยู่สำราญหอปราสาทงามลนชาติเมืองคน ยังมี เทวดาดันวิเศษรู้ พระภพโพธิญาณอันสำราญอยู่ห้องในทางมหาสุระ เทวดาตรีสรู แล้วบันดาล นางแก้วสุวรรณคำฟู หือลงดูสวนใหญ่พาพันไพรไปอุทยาน เทวดาบันดาลจิตเจต เพื่อหื้อนางน้อง เนตรร่วมสมปานกับโพธิญาณต้นประเสริฐบันดลเลิศในรติงวันนั้นแลเนา

สา บุตติ ส่วนว่ากุมารีหนุ่มน้อย กันว่าเสียงรวยตรีคินนั้นแลรุ่งแจ้งแล้ว นางแก้วจัด จตุรงค์เสนา ๔ จำพวก แล้วก็ลงใส่สูไปสวนอุทยานนั้น ก็พากันเล่นมหรสพค้ำชกอยู่ในสวน อุทยานที่นั่นหันแล ททา ในกาลนั้นนางทาสีทั้งหลายก็ปากันลงไปอาบน้ำในสระโบกขรณีที่นั่นแล

มหาสตุโต ส่วนมหาสัตว์เจ้า อันยังเป็นปลาสะเพียรคำอยู่ในสระที่นั่น เจ้าก็หันนาง ทั้งหลายลงอาบน้ำตั้งอัน เจ้าก็มาลอยเล่นกับต้ออดณะแห่งทาสีทั้งหลายมากนัก อิตถิ ส่วนว่า หญิงทั้งหลายก็หุ้บคั้นมหาสัตว์เจ้าก็บได้ เขาก็โห่ร้องด้วยเสียงมีนนั้นมากนัก เขาก็กล่าวว่า มสฺส สุวณฺณ อันว่าปลาตัวนี้มีวิณณอันงามมากนัก เราบ่เคยเห็นบุพเพในกาลเมื่อก่อนสักเทื่อแล เขากล่าวว่าปลาตัวนี้ร้ายนัก มาสับตอดนมแห่งเราทั้งหลายแล้วว่าอันแล้วเขาก็ไปบอกแก่นาง สุวรรณคำฟูตามอันมีทุกประการแล

ตํ สุตวา ราชอิราช ส่วนว่านางราชธิดา สุตวา กันว่าได้ยินค่านางทาสีกล่าวตั้งอันก็มี ใจชมชื่นยินดีมากนัก นางก็ไปสู่สระโบกขรณีด้วยอันรีบอันพลันมากนัก กันว่าไปรอดแล้วนางก็หัน มหาสัตว์เจ้าคือปลาสะเพียรนั้น นางก็รำเปิงว่า มสฺส ส่วนว่าปลาตัวนี้ก็รอยว่าปลาประเสริฐแท้แล อันจักเอาปลาตัวนี้ด้วยอันหยาบก็บ่หล่างว่าจักได้จะแล มากูจักอธิษฐานเอาเตอะ ว่าอันแล้วนางก็ เอาผ้าสไบมากระทำไว้แล้วก็กล่าวว่า มสฺสา ราช ดูราปลาตัวประเสริฐ จูงมาเตนมมาอยู่ในผ้า สไบแห่งข้าบัดนี้เตอะว่าอัน

มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้า สุตวา ได้ยินค่านางกล่าวนั้นเจ้าก็เตนมออกจากสระ น้ำมายองอยู่เหนือผ้าสไบแห่งนางหันแล สา กุมารี ส่วนว่านางกุมารีได้ยินยังมหาสัตว์เจ้าแล้ว ก็เอามหาสัตว์ใส่ในอ่างคำแล้วนางก็มีใจชมชื่นยินดีมากนักก็มีแล

สพฺเพ ชนา อันว่าคนทั้งหลายก็มีความอัศจรรย์มากนักด้วยคำว่า ปลาตัวนี้ก็มารู้อย่าง คำแห่งเจ้ามากนัก ก็รอยว่าเป็นปลาตัวประเสริฐจะแล เราทั้งหลายบ่เคยเห็นสักเทื่อแล มสฺส อันว่า ปลาตัวนี้ วรรณวนฺณ มีวิณณอันงามมากนักแล้วอันแล้ว

ตถา โพธิสตุโต มสฺส ราชสุวณฺณ มสฺสชิวหา วรรณสุวณฺณ ดังนี้ ภิกขเวดูราภิกขุ ทั้งหลาย ตถา โพธิสตุโต ส่วนว่าบรมโพธิสัตว์เจ้า กันว่าเนรมิตเป็นปลาอยู่ส้นนั้นเจ้าก็รำเปิงว่า อิตถิโย อันว่าผู้หญิงผู้นี้มีรูปอันงามแท้แล ว่าอันก็มี ส่วนนางสุวรรณคำฟูนั้นก็เอามหาสัตว์เจ้า คือปลาสะเพียรคำเมื่อสู่ปราสาทราชนิเวศนะหันแล กันว่านางเมื่อรอดแล้วปราสาทแก้วแห่งต้น นางก็สำแดงอันได้ปลานั้นแก่พระยาพาราณสีต้นพ่อทุกประการแล

ราชา อันว่าพระยาพาราณสีก็กล่าว่า มสฺส สุวณฺณ อันว่าปลาสะเพียรคำตัวนี้ ก็รอย ว่าปลาตัวประเสริฐแท้แล นางจูงเอาไปรักษาเป็นที่เลี้ยงแลหือหายสว่างทุกซ่เตอะว่าอันแล้วก็ส่งหือ

นางเอาปลาเมื่อสู่ปราสาทหันแล สา บุตติ ส่วนว่านางกุมมารี ก็น่าได้ปลามาสู่ปราสาทแห่งนางแล้ว ก็เอามหาสัตว์เจ้าไว้ริมข้างข้างจอนอนแห่งนางหันแล

โพธิสตต กจินโต สีวิธ ปณห์ อารมม ปุสส์ สกุนณฺ ห สกุกาลวิ กามยุธมา วาทลา ลํ วุฒิ กาก เจมคคิก ปุลู ปณห์ ปสฺสสลาจ กุมารติ ทิวา ว่าดังนี้ ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถา โพธิสตโต ส่วนว่าบรมวิเนตกลายกับเพศเป็นปลา เจ้าก็รำเปิงจินตาแจจเจตกิจจเนตในใจว่า อัชช ในวันนี้กูจักเชื่อลองถามวิรุทธปัญหากับด้วยนางผู้นี้ก่อนเตอะ อหํ อันว่ากูก็บ่ควรจักหื้อนางได้รู้จักกูเตื่อ ประการหนึ่ง วจัน อันว่าคำเสียงปากแห่งกูก็บ่หื้อได้ยินแก่บุคคลผู้ใดสักคนแล วิรุทธํ อันนี้ก็หากเป็นมคคอันประเสริฐแท้แล กูบ่ควรจักหื้อผู้ใดได้รู้เตอะ อิตถียํ อันหญิงผู้นี้จักร้ายจักดีก็หากบรู๋ด้วยวิรุทธปัญหากแล มากูจักลองดูก่อนเตอะ กันว่านางผู้นี้แก้ได้ตั้งอัน กูก็จักเอาเป็นเมียจะแล กันว่าแก้ได้ก็เป็นหญิงพาลาถ่อยไ้มากนักบ่ควรเอาเป็นเมียแล เหตุใดแลชาติว่าคนพาลไ้หาปัญญาบไ้ได้นี้ก็บ่อาจจักแก้ได้ อันติวิรุทธปัญหานี้ก็หากเป็นธรรมดาจาริตสัปปริสสะเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อนแล กันว่ามหาสัตว์เจ้ารำเปิงตั้งนี้แล้วก็กล่าววว่า ดูกรนาง อหํ อันว่าเราพีนีหากเป็นสัตว์ตัวถ่อยหยอบแต่แล เรามาอยู่ด้วยนางนี้ก็เพื่อใครถามวิรุทธปัญหากิจมนางแล้ว ตวํ อันว่านางจุงแก้มาหื้อแจจแก่เราเตอะว่าอันหันแล

สา มุตติ สุตวา วจัน ตั้งนี้ ส่วนนางสุวัณณค้ำฟู สุตวา ได้ยินแล้ว วจัน ยังคำ มสฺส แห่งปลาหากถามปัญหาซึ่งนางตั้งอัน นางก็รำเปิงว่า มสฺส สุวัณณฺ อันว่าปลาสะเพียรคำตัวนี้ก็รอยว่าปลาตัวประเสริฐแต่แล ดังถาแลมาปากตั้นเป็นตั้งคนมีเสียงอันม่วนมากนักแล มาถามวิรุทธปัญหาซึ่งกูสนนี้ก็ควรอัครรรยมากนักแต่แล กันว่านางรำเปิงตั้งนี้แล้วก็กล่าวคาถาว่า โภ มสฺส ราชา ปณฺทิต วิรุทธปณฺทิต ตั้งนี้ โภ มสฺส ข้าแต่ เจ้าพระยาตั้นประเสริฐ ตวํ อันว่าเจ้าจุงจักกล่าวติพกรองปากเจียรจ่า ในกลางวันดงเขตตัววลือชะข้าวทั่วโลกยังสัปปริสสมวลมาก ซี่เรือหากลอยมาอยู่กองเต็มทำน้ำ เก็บลูกไม้ใส่ในเรือเต็มแล้ว เพื่อพายออกคัดท้ายพับแช่ว พายเรือทั้งหลายแค้นคั่งฟองกลางวัง เหลือพลับเป็นหน้าเสื่อผ้าห่มวัดถึงเป็ยะจุ่มรำเสียลูกไม้ ร้องรำให้ปือกคินมา บางพร่องใหญ่หน้าบ่ห้วนไหว แม้นจักถ่อจักพายเท่าใดก็ดี ก็บ่ห้วนไหวด้วยฟองลมจแล ก็ลวดพันไปรอดฝั่งหน้าปุ่นแล ลางผ่องเรือบ่ดีก็ลวดมาสะตั้นด้วยฟองลมทั้งหลาย ก็ลวดจ่มไปในกลางฟองที่นั่นแล ลางฟ่องกันว่าเรือล่มไปสนั้นก็พาเอาเรือมาสู่ฝั่งนาที่นั่น ก็เก็บเอาลูกไม้สัพพะเครื่องอันมีในส่วนที่นั่นใส่ในเรือที่นั่นแล้วพายไปเราแล ในสวนอุทยานที่นั่นมีก่องทิพลูกหนึ่งมีเสียงดังมากนักแม้นบุคคลผู้ใดก็ดี สัตว์ตัวใดก็ดี แม้นบวิรุทธปัญหากแก้เข้าเตอะ อันว่าข้าจักแก้ตามปัญญาอันน้อยก่อนจะแล

ตถา มหาสตโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้า ก็กล่าววิรุทธปัญหากซึ่งนางด้วยคาถาว่า โภ กุมาริ ธา ปณฺทานํ อุฎฺฐา เนส หสฺส ปุพฺพคนฺธ กลมลมตฺติ สพฺพ สกุนณฺ อาหํ สากาลรวิก ปุพฺพคนฺธ ภายเกจริก มกิกุบลุ วาสนฺติ ตั้งนี้ ดูรา นางกุมมารี ยังมีสวนอุทยานอันมีที่ใกล้ท่ามหาสมุทรหันแล ในสวนนั้นบรมวลเต็มไปด้วย บุสฺสรสฺ ดอกไม้ทั้งหลายมากนักมีผลลูกไม้ทั้งหลาย มีดอกยายตามกิ่ง มีทุกสิ่งบุพผา มีทั้งสกุนณาล้วนร้องสนั่นก้องอยู่ดงไพรปุ่น สนุกใจ

ไพโรพฤกษ์ตัวเย็นเยือกยั่วลมเจย นกทั้งหลายเฝยมวลมากจากราก ยางอู่หลัว นกกระทาววิ่งเล่น นกน้อยเดินจับคอนในดงดอนดงเขตกว้างการลือกสว่างแล หงสา ยุลาญงเยื่อกร้องไครไคยินดังอันสัททารมณ อันว่าเสียงก้องอันนั้นก็บ่ปรากฏแก่สัตว์แล คนทั้งหลายฝูงบ่มีใครฟังนั้นแลก็เท่าปรากฏแก่สัตว์แล คนทั้งหลายฝูงปรารถนามักไผ่ไคยินนั้นแล

ภนฺเต ดูกรนาง อันว่าสวนอุทยานนั้นจักได้อันใดจา นกทั้งหลายนั้นจักได้อันใดจา ก่องทิพยสันนั้นจักได้อันใดจา สรรีสะหมุ่นั้นจักได้อันใดจา เรือนนั้นจักได้แก่อันใดจา ผลอันว่าลูกไม้นั้นจักได้แก่อันใดจา นางผู้มีปัญญาจกกล่าวมาที่อเราฟังเดอะ

วาสา กุมารี ราชธิดา นางผู้มีปัญญาอันล้ำคมมากนักอันจักแก้ปัญหานั้น ก็กล่าวเป็นคาถาว่า มสฺส บณฺทิตฺ ฺปญฺหํ อุตฺตยานสาสาณํ สกฺขณา สมณา พราหมณํ ติรธมฺมา พาลา ศิลาทานานวา อิตฺถิ ภริยํ พลํ ปุริสฺสปี วิชาหิณํ นาวพาลํ ฺปญฺทิตตํ ปุริส ภริยํ สามิกํ วิทูลํ ดํนี้ มสฺสเสดูกรบัณฑิตเจ้าต้นมีปัญญาวรุทธัง อันว่าวิรุทธปัญหานี้ ก็เป็นอันเลิกลบมากนัก อหํ อันว่าข้าจักแก้ไปตามปัญญาอันน้อยจแล ว่าอันแล้วก็กล่าว มสฺส ดูกรพระยาสุวณฺณปลาสะเพียนเจ้าชาติว่าสัตว์ทั้งหลายเกิดมา ทูลพุก พุกโร ทูลภโต แลจักได้พระศาสนาพระพุทธานี้ก็เป็นอันยากมากนัก อุทยาน อันว่าสวนอุทยานนั้นก็หากได้ศาสนาพระพุทธานี้ทั้งหลายกันได้ตรีสปัญญา สัพพัญญานแล้ว ก็เทียบย่อมนเทศนาสั่งสอนแก่สัตว์โลกทั้งหลาย กันว่านิพพานก็เทียบย่อมนตั้งศาสนาไว้ทั้งสฐปรูปเจตีย์นานาธรรมคำสอนแล สมมติสังฆสืบไปยไปตราบเสียงศาสนาแล นกทั้งหลายก็หากได้สมณเพศทั้งหลายนั้นแล อันว่าก่องทิพยนั้นก็หากได้รสธรรมเทศนาแห่งพระพุทธานี้แล แม้นสัตว์และคนทั้งหลายฝูงพาลไ้หนาก็บ่ปรารถนาฟังสักทีอแล แม้นท่านเทศนาที่อฟังเท่าใดก็ติมันก็บ่ฟังแล ก็เรียกว่าบ่ไคยินเสียงก้องแล สัตว์และทั้งหลายฝูงมีปัญญาอันแสวงหาคุณประเสริฐแล แก้วแสงลูกเมียบอันดีกระทำกิจจะกินทานก็เสมือนกับบ่ม ใจอันหยาบจ้ำกล้าแข็งแข็งกันดังอัน ก็เรียกว่าเป็นเรือประเสริฐบ่สะท้อนหัวนไหวด้วยฟองลมลอดพื้นฝนกล้าหน้า สมุทธี อันว่าถ้าสมุทธีนั้นก็หากได้วิภูฏสงสารนี้แล อันเรือพาล คือเรือบ่ตีปาได้พัดล้มในกลางฟองที่นั่นคือหากได้แก่หญิงผู้พาลไ้หาปัญญาบ่ได้ หาวัตรปฏิบัติแก่ตัวตนบ่ได้หาคำคบบยาแก่สามิกก ตัวตนบ่ได้ หาศีลธรรมบ่ได้ แม้วัวตัวมันจักกระทำบุญที่อทานดังอันมันก็บ่กระทำตามสักอันเหตุมันมีคำตระหนี่มากนัก มันก็บ่หื้อจำเรียวใจแก่ตัวมันสักอันแล แม้นตัวมันสั่งสอนเท่าใดก็ติมันก็บ่ฟังคำที่อจำเรียวใจแก่ตัวตนเมื่อกระทำบุญที่อทานนั้นแล ทานัง อันว่าทานอันนั้นก็ลวดหม่นหมองหาผลบ่ได้ ก็จ่มอยู่วิภูฏสงสาร ก็พราเป็นเรือบ่ตีหากปาล่มปาจ่มไปในกลางฟองสมุทธีนั้นแล ผู้หญิงทั้งหลายนางพรางก็มีตัวอันพาลไม้ตุนจ้ามิจจาทิจฐิ บัรักษาศีลกินทานเท่ามัวเมาด้วยกามคุณ ๕ ประการ วิชาหิณ ก็ถ้อยจำสืบคุณธรรมอันจักเป็น สั่งสอนใจตนแล ท่านผู้อื่นก็บ่เสพสุรายาเมาอยู่ แม้นเมียบจนกระทำบุญที่อทานดังอันก็บ่ตี มันก็บ่กระทำสักอันประการหนึ่งมันก็เกียดที่อเมียบมัน ยามจักกระทำบุญที่อทานนั้นมักว่าบ่หื้อจำเรียวใจแก่เมียบมันสักอันประการหนึ่ง ก็หาความอันจักสั่งสอนที่อเป็นहितประโยชน์ชนแก่ลูกและเมียบได้ อุปมาเป็นดังเรืออันปาหล้มปาจ่มในสมุทธีนั้นแล ก็อุปมาเป็นดังหญิงผู้ได้ตัวถ้อยพาลบ่รักษาศีลกินทาน บ่

ละอายแก่บาปก็ลวดปากันหล่มจ๋มไปในนรกพันแล มสฺสราชา ข้าแก่เจ้าพระยาปลาตัวประเสริฐ
ปบมวิรุฑ นี้ก็หากมีดังนี้ ตวั อันว่าจุงตาม วิรุฑทุดิย ถ้วน ๒ แก่ข้าบัดนี้เตอะว่าอัน

มหาสตุโต ส่วนว่า มหาสตุเจ้าก็รำเปิงว่า สา อิตถียา อันว่าหญิงผู้นี้มีปัญญาแท้แล
ว่าอันแล้วเจ้าก็ข้าถามว่า ดูกรนางยังข้างสารทั้งหลายมีประมาณหมื่นตัวก็ตายไหล่น้ำมาตามฟอง
สมุทรมาถ่ายทำอุทยานที่นั่นตีกา อันว่าแม่งวันเขียวทั้งหลายก็ต่อมกินซากข้างมากนัถ บรูวา อันว่า
หนอนทั้งหลายก็บุงบุงกินเต่าปายในสรีระนา ก็ยังปู้ตีอันหน้าอันเหม็นนาก็แห่งจางทั้งหลายมาก
นัถก็ไหลมาริมอุทยานหันแล

กาลนั้นยังมีสัตว์ ๓ จำพวก เอกกา กลิกิ กำดำจำพวกหนึ่ง เจกพิชช กั้นว่าแรง
จำพวกหนึ่ง กุคิล คือว่านกเคล้าจำพวกหนึ่ง ติ สตุตา อันว่าสัตว์ทั้งหลาย ๓ จำพวกกั้นว่า
เข้าสรีระนาก็ยังซากจางอันนั้นตายล่องน้ำมาตั้งอัน เขาก็ยินติมากนัถก็กล่าวเชิงกันว่า อาหาร อันว่า
อาหารก็จักมีแก่เราทั้งหลายม่าวลาภสักการะก็จักเกิดเราทั้งหลายจะแล เราทั้งหลายก็จักเที่ยงเสวย
สุขมากนัถ ก็จับอยู่กินไปตามอันมักคือว่าร้อนอาบอยากกิน คำไหนนอนหันไปจะแล้วอันข้าก็พา
กันไปแล ปันตั้ง กคิล นกเคล้าทั้งหลายก็กล่าวเชิงแรงกำทั้งหลายว่า ตูบไปเตื่อ ม่าวในเมื่อบัดนี้ก็
เป็นยามหลับแห่งตูทั้งหลายแล กั้นคำมากแล้วตั้งอันตุก็จักไปตวยหาจะแล เหตุใดตูว่าอัน ซาติว่า
กาลคิกนกทั้งหลายบ่อ่อนว่าจักหลับเมื่อคืนสักเตื่อจะแล เทียนยอมหลับเมื่อวันเหตุนั้นตันบไปเตื่อ
แล้วอัน ส่วนสัตว์ทั้ง ๒ ตระกูลก็พากันจับอยู่หันตามเขาวานักแท้ ปากันกินไปตามมักก็ลวดไหล
ไปตายตกน้ำมหาสมุทรที่นั่นเลียงแล อันว่าสัตว์ทั้งหลาย ๔ จำพวก คือว่า แรง กา ซากจาง แม่ง
วัน แลหนอนทั้งหลายก็ลวดจมลงไปในแม่มหาสมุทรมากนัถบ่หลอสักตัวแล ภทฺเท ดูกรนาง
สัตตวัตถุ ๗ จำพวกจักได้อันใดจา นางจุงแก่ม้าหื้อแจ้งเราเตอะว่าอัน

สา กุมารี ราชธิดา ผู้มีปัญญามากนัถ อันจักแก้ปัญหาเชิงมหาสตุเจ้าคือว่า ปลาสะ
เพียรคำตั้งอัน อาท นางก็กล่าวเป็นคาถา อุษยานะ พุทฺโธ มนุสฺसानํ สมณพฺราหฺมณํ ทุพฺพลํ
คุลคมฺเม นพฺหิลํ อิตถียา สาริริ ตณฺหา พาทาก พิชชกิล ทุชชนํ กาลเณ ชีวิตเตตํ ดังนี้ มสฺส
ข้าแต่ปลาเจ้าตัวมีปัญญา อุษยานะ อันว่าสวนอุทยานนั้น คือ หากได้ พุทธานุสายังธรรมคำสั่ง
สอนอันตั้งไว้ยังวัดวาทั้งหลาย มีสมมุติสงฆ์นักปราชญ์อาจารย์เจ้าสั่งสอนแก่ศิษย์โยมทั้งหลาย
เพื่อจักหื้อรำเรียนธรรมคำสอนแห่งพระพุทธเจ้าแล ทุพฺพชนํ อันว่าคนใบ้พาลทั้งหลาย แม้นเข้า
มาในศาสนารำเรียนตั้งอัน มันก็รำเรียนอรรถธรรมคำสอนแล แลรักษาอิริยาบถทั้ง ๔ ก็บ่หื้อ กุมม
ดับตามวินัยคำสอน ก็บ่มีกสูตรเรียนเท่าม่าวเมตด้วยกามคุณทั้ง ๕ อยู่แลก็บ่ฟังคำสอนแก่บุคคล
ผู้ใด เท่ามีมานะกระด้างสวกรู้หลวมมักหิงสาวิดกแก่ท่านอยู่ใจ ๆ ลวดพาหื้อศาสนาหม่นหมองไป
แล อุปมาเป็นตั้งแรงกาอันจับอยู่ตันไม้ชี้เสียลาดจับดอกดวงทั้งหลาย ลวดพาหื้อดอกไม้ใบไม้
หม่นหมองไปเป็นตั้งคนผู้ร้ายเข้าสู่ศาสนาแล บ่ขับตามกองวัตรปฏิบัติทั้งหลาย ศาสนาลวด
หม่นหมองเสียก็อุปมาตั้งอันแล

อันว่า สรีรนาถ ก็หากได้หญิงพาลใบ้หนาทั้งหลายบ่รู้บาปบุญอันใด เท่ามีมายาตณฺหา
สาธารเป็นอารมณ์ ผูกผองด้วยกิเลสตัณหาภายนอกหื้องามแก่ตาทุศีล พาลใบ้ทั้งหลายหื้อพราก

จากศาสนา แล้วก็ออกมาสู่อยู่กับด้วยกันบรู๊จักศีลอันใด ลวดพากันจมไปในนรกปุ่น ก็อุปมาเป็นดั่งสัตว์ทั้งหลายตกน้ำสมุทร เพื่อตันทา โลก มานะทิจู วิจิกิจจา นั้นแล อัย กาโย อันว่าตนแห่งสัตว์ทั้งหลาย นิรุ เทียนย่อมเต็มไปด้วยมูลหนองทั้งหลายได้รักษาตระกูลแล มชิกา อันว่าแม่งวันเขี้ยวก็หากได้วิชามาร ทิฐินามธชา แห่งสัตว์ทั้งหลาย กคิล อันว่านกกแก้วทั้งหลายหากได้แก่คนผู้มักหลับมักนอนซี้ครานบร้าเรียนอรรถธรรมทั้งหลายเมื่อคืนเป็นนกกจัน เมื่อวันเป็นนกกแก้วแล้วไปมาหาประโยชน์ได้ อุปมาเป็นดั่งนกกแก้วนั้นแล มสฺส ราชา ข้าแต่เจ้าบัณฑิตเจ้าจงกล่าวตติปัญหาถ้วน 3 นั้นแก่เราเตอะ

ราช ชิวหา โพธิสฺสโต ส่วนว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าอันเป็นปลาสะเพียนคำอยู่เจ้าจักถามปัญหาอันถ้วน ๓ แก่นางตั้งอัน ก็กล่าวเป็นคาถาว่า ราชบุตตสฺส สิปปญจ บุตตตคสิลา อาจาริยา สิปปตั้งนี้ว่า ภพฺพเท ตูกรานางยังมีมานวลูกพระยา ๕ คนพี่น้องเขาก็พากันไปสู่เมืองตักกศิลา แล้วก็เพื่อว่าจักเรียนเอาศาสตรศิลป์ตั้งอัน ก็ไปรอดยังอริยเจ้าต้นหนึ่งหันแล ส่วนมานวทั้งหลายไปรอดสำนักอาจารย์แล้วก็กล่าวว่า อาจารย์ ตูกราเจ้าอาจารย์ ต้นข้าทั้งหลาย ๕ คนพี่น้อง ก็มาเพื่อว่าจักเรียนเอาศาสตรศิลป์กับด้วยอาจารย์เจ้าแล ขออาจารย์เจ้าจงสำแดงศาสตรศิลป์แก่ดูข้าทั้งหลายเตอะ ม้าวควรเรียนเอาแล ดูข้าก็จักเรียนเอาแล้วอันหันแล

อาจารย์ อันว่าจาริยะก็กล่าวว่า มานว ตูกรามานพ สิปปิ อันศาสตรศิลป์แห่งเราก็หากมีหลายประการมากนักแล ศาสตรศิลป์เราประการหนึ่งจักกระทำหื้อได้กินอาหารมากนัก แม้นจักนั่งจักนอนอยู่ก็ได้กินสัพพะจิ้นปลาอาหารมากนักแล ศาสตรศิลป์เราประการหนึ่งจักกระทำหื้อได้ข้าวของสมบัติยศศักดิ์แลบริวารทั้งหลายมากนัก จตุสิปปา อันว่าศาสตรศิลป์แห่งเรา ๔ ประการนี้ท่านทั้งหลายท่านทั้งหลายจักเรียนเอาก็จงเรียนเอาเตอะว่าอัน

เต ราชปุตฺตา ส่วนว่าราชบุตร ๕ คนนั้นก็เรียนเอาศาสตรศิลป์แลคนละอันส่วนอันว่าราชบุตรผู้ถ้วน ๕ นั้นก็บ่มีใครได้ จตุสิปปิณันสักอัน ก็ลวดคืนมากกระทำกิจการตามอันมักแห่งต้นแล ปัญจมานว ๕ คนนั้นจักหื้อนางเอาเป็นผัวตั้งอันจักเอาผู้ใดจา นางจูงกล่าวมาแก่เราบัดนี้เตอะว่าอัน

สา ปุตฺตี ส่วนนางกุมารีก็กล่าวแก้ปัญหานั้นถ้วน ๓ นั้นว่า ในมานว ๔ นั้นบ่พ้นจากโลภะ โทสะตณฺหามากนักแล อันว่ามานวผู้เรียนเอาศาสตรศิลป์อันหื้อได้กินอาหารทั้งหลายนั้นก็บ่พ้นจากโลภะ โทสะมากนักแล กันว่าหญิงผู้ใดเอาก็บ่พ้นจากโลภะได้สักอัน แลเทียรยอมกินด้วยอาหารก็กินแก่พี่น้องมันแล ผู้เรียนเอาศาสตรศิลป์อันหื้อเป็นที่รักแก่คนทั้งหลายนั้นก็บ่พ้นจากตณฺหาภิเลสกรรมเตือแล กันหญิงผู้ใดเอาก็เทียรยอมเล่นซี้จากผัวต้นแล ผู้เรียนเอาศาสตรศิลป์อันรักเสียมเอาช่างมัวจ้วควายนั้น ก็บ่พ้นจากปัญหาอวิชชาเนื้อแลกันหญิงผู้ใดเอาก็เทียรยอมอาโภคด้วยมาตุคามอันรักใจผัวมากนักแล ผู้ใดเรียนเอาศาสตรศิลป์อันจักหื้อได้ข้าวของนั้นมันมีโลกอันตระหนี่ แม้นหญิงผู้ใดเอาเป็นผัวก็มีความตระหนี่ต่อญาติพี่น้องมิตรสหาย เทียรยอมใจเกียจครานแก่ผัวมากนัก ในมานว ๔ คนนี้ก็บ่เปิงใจแก่ข้า อหิ อันว่าข้าจักเอามันถ้วน ๕ แล้วอัน

โพธิสตุโต ส่วนพระบรมโพธิสัตว์เจ้ากันว่า ถ้ามปัญหาเชิงนางแล้วก็ยินดีมากนัก เจ้ารำเพิงว่านางผู้ดีประเสริฐจะแล้วอัน

สุริย์ อันว่าพระสุริยาอาทิตย์ก็ตกต่ำลบลอยไปแล้ว สา ส่วนนางสุวรรณคำฟู ก็มีใจชมชื่นยินดีเชิงปลาช่อนมากนัก ก็อยู่ในปราสาทที่นั่นหั้น กันลวงมัจฉิมยามจักใกล้รุ่งนั้น มหาสัตว์เจ้าก็ละเพศอันเป็นปลา แล้วก็ไปสูในจงอาสาสนอนกับด้วยนาง มีรูปอันเลงามเป็นปกติตั้งเท่าด้วยศาสตรศิลป์แห่งต้นหั้นแล กันมหาสัตว์เจ้าละเพศอันปลาสะเพียรคำแล้วก็เกิดมาเป็นรูปกายตั้งเท่าเราก็มีในวันนั้นแล

นิฎฐิตี ชียาเทศนายังสุวรรณลิ้นลิ้นคำผูกถ้วน ๓ ก็บังคมสำเร็จเสด็จแล้วเท่านี้ก่อนแล

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณชิวหาลิ้นคำผูกที่ ๔

นโม ตสฺสตุโต โพธิสตุโต รติ อนนุตรายา ดังนี้ ภิกขเว ดุราภิกขุทั้งหลาย ปรากฏเมื่อภูพระตถาคตได้เป็นปลาสะเพียรคำ เพื่อยกขาเกินก็ด้วยกรรมวิบากแห่งมหาสัตว์เจ้าแล กันว่าเสี่ยงวิบากแล้ว ก็รวมอินทรีย์ด้วยศาสตรศิลป์แห่งต้นก็คืนมาเป็นวิณตติตั้งเท่า เจ้าก็เข้าไปสู่จงนอนแห่งนางสุวรรณคำฟูยามนางนอนหลับอยู่หั้นแล้ว

สา เสขยาปี อันว่านางสดุ้งตื่นมาแล้วก็สดุ้งตกใจกลัวมาก นางก็ยกมือขึ้นไหวว่า ปุริสสุปาป วณฺณ ดังนี้ ข้าแต่เจ้าต้นทรงรูปสมนมพรรณวิณตติอันงามล้วนถ้วนทุกแห่ง เจ้าลูกแคว้นใดมา ถาวา นาคา ครุฑ นาค เป็นพระยาอินทร์เจ้าปราบฟ้าสรวงสวรรค์ เป็นกุมภันท์กายกับเพศ ถาวาว่าเป็นเทพเทศท้าวอยู่ด่านตัวอสุรา ถาวาเป็นลูกราชาต่างท้าวไกลเขตตัวเที่ยวแล ถาวาเป็นลูกนาคาครุฑนาค มาแสวงสานลองใจว่าพระองค์ไธเจียรจากฟ้ามาจุขอข้า ปติเน อันอยู่โลเกเมืองลุ่มมาจุข้าจุใจดี โขลงห้องปรูวิพารณสีใหญ่กว้าง พระเจ้าช้างอยู่แดนนี้จา

อด มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้ากล่าวเชิงนอหน้าสุวรรณ ปรากฏก่อนเข้าอยู่บรมโภชณิ กุมาริองค์หน่อเป็นคาถาว่า มม ภิกิณี เม ตสฺสรูวา วณฺณ วณฺณา อหิ มสฺสา สุวณฺณ อุทกา มสฺสติ วิรุค ปณฺณ ดังนี้ มม อยฺยกา ดุรานางน้องหล้าป็นตั้งข้าชื่อมัสสาสุวรรณปรากฏก่อนเข้าอยู่โภชณิ กุมาริองค์หน่อหน้าเอาข้าอุสสานในสมฐานเทศท้องมาสู่ห้องเวชชัยถามปัญหาอันเล็กแลบแก้วแก้วแม่สุวรรณ คือว่า เป็นปลาตัวทองคำจ นางนาฏน้องลวดลิมนานอันจาวาอัน สา สุวณฺณา เลิศแล้วนางนอแก้วรีบพันไปดุษยังอ่างคำใส้นั้นหายไป นางมีใจควรจึงควรสพริกอัศจรรย์ แม่บ่เคยเห็นเมื่อก่อนนางน้อยอ่อนสังกาใจอยู่แล

ภิกขเว ดุราทั้งหลาย จุงจักฟังนิยายห้องเหตุ ป้างเมื่อชีวหาเนตลิ้นคำกระทำต้นตัวด้านต่อกับนอแก้วสุวรรณคำฟู นางอินดูตามถึถ้อยเจ้าช้อยหากเป็นปลา แต่พระคุณเมื่อก่อนพี่มาอยู่สระนี้เป็นนาน จะลือว่าพระองค์ครานกายกับเพศคุณวิเศษเป็นปลามาลองหทัยจะใจชมชื่นแท้ยามเดียว พระสมเสียวงามเลิศล้วนมีรูปถ้วนองค์อจางาม พระภูบาลจอมเกศเกล้า ขอบอกกล่าวตามพระภูมินทร์ต้นวิเศษอยู่ประเทศห้องแดนใด เจ้าจอมใจจิตเจตแสงเที่ยวเทศรอดภารกิจจะ

ไฉน พระเจ้าข้าขอพระเจ้ายอดโปรดปราณีตามคำมีแต่แก้ อันพระหน่อหน้าหากประโยชน์
ขอแก่พระราชเจ้าฟ้าผายโผดข้าบอกตามมีแต่รา

อด ตธา บรมราชต้นประเสริฐ สีนหาเกิดชมบาน ได้ยินนางงามถามถ้อย เจ้าจึง
กล่าวคาถาว่า ภคินี เม ชิวหา ราชา โสธธา มหานคร ยูทุธกมม บุตตมาเลย์ ยกไซ กิซี มส์
ปริญญชุนติ โปกุชฌณีย อูยยาน มสส์ สุวณณ อาท ดังนี้เป็นต้นแล ภคินี ดูกรานางหน่อหน้า
อห อันว่าเราพี่น้องนี้หากอยู่เมืองโสธรโป้นแล ยังมีตัวชื่อว่า บุตตมานยักษา มันก็มากุบชิง (ชิง
เอา) เอาด้วยเราพี่มากนัก มันก็เอาพี่มากินในสวนอุทยานแห่งเจ้านี้แล กันว่ามันกินพี่แล้วมัน
บ้วนปากตกไปในสระที่นั่น พี่ก็ลวดเป็นปลาไปนางจุงรูเตอะตั้งแต่นี้ไปนางอย่าได้กล่าวแก่
บุคคลผู้ใดเตอะ กริยา วิรหติ นี้ไม่ควรจักเล่าแก่ใครแล กันคนทั้งหลายก็ตีแมนพระยาต้นพ่อก็ตี
ถามตั้งอันก็ตี นางอย่าได้กล่าวแก่บุคคลผู้ใดสักคนเตอะ ภายหน้าหากจักหันจะแล อห อันว่า
โลกิณี ก็จักชับตามกรรมวิบากแล้วก็จักรีบคืนเมื่อรบกับด้วยยักษาจะแลจุงคอยอยู่ไปตามสุขสำราญ
เตอะ อห อันว่าเราพี่น้องนี้จักอำลานางน้องที่เทียมใจก็จักคืนเมื่อสูเมืองแก้วดินโสธธาก่อนแล

อด ตธา ในกาลนั้น ส่วนว่า นางสุวรรณคำฟูองค์เอกอ้างยศศักดิ์กว้างทั่วพารา ได้
ยินจนาเจ้ากล่าวสั่งนางแก้วลงหัวใจ นางก็กล่าวว่าไปตามต่อเจ้าหน่อโพธิญาณว่า พระภูบาล
จอมเกศ ข้าน้อยเนตรถวายสารขอเชิญพระองค์ศราญยศใหญ่กว้างจุงอยู่สร้างพลา ในโสธธาเมือง
ใหญ่ หื้อพันภัยสุกไสชยยะสามานกับบุญสมปานพระเจ้า ข้าจักเฝ้าแทบบาทาขอเป็นชายาใฝ่ใฝ่
กับชาติเชื้อล้วนเลี้ยงล่มกับอุดมต้นเลิศแล้ว อย่าละแก้วแม่คำฟูขององค์พระเอ็นดูอย่าละค้อย
พรากข้าน้อยชื่อสุวรรณแต่เตอะ

อด ตธา ในกาลนั้น มหาสตุโต ส่วนว่า มหาสัตว์เจ้าพระหน่อหน้าล้นคำ อันจักร
นำไปวัดตีสันฐานด้านต่อกับแก้วหน่อสุวรรณคำฟูว่า ดูกร นางน้องหล้าจุงอยู่ถ้าพี่คืนมาสงคราม
ดาปราบแป้ชยยะแก่ฝูงมาร จักคืนมาหานางงามสว่างหน้าบุญแห่งข้าจึงมีมาจะแล ว่าอัน เต อุโก
ส่วนว่าท้าวทั้งสองกล่าวคำปียสิเนหาอันรักเชิงกันไปมาในหอปราสาทที่นั่นแล

มหาสตุโต ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้าก็กล่าวเชิงนางว่า ภคินี ดูกรเจ้าน้องรักบุคคลผู้ใด
มาถามหาปลาตั้งอัน เจ้าจุงอุบายบอกว่าข้าเอาไปปล่อยเสียยังน้ำปุ่นแล้วอันเล่า อย่างกล่าวแก่
บุคคลผู้ใดเตอะว่าอันก็มีวันนั้นแล

สตุธา สัพพัญญุพระพุทเจ้า ต้นเป็นปิ่นเกล้าจึงขมาโมริทรงธรรมรังสีบริอาจพระจึงแสร
ทรงสวดคาถามาว่า สุวณณชิวหา พาราณสี กุมารี ราชโกธ คพุก ทาสี วจัน ดังนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย โพธิสตุโต ส่วนว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าสุวรรณชิวหาล้นคำ
เจ้าอยู่ในปราสาทแห่งนางก็กระทำรักแบ่งกับด้วยนางสุวรรณคำฟูนั้น บุคคลผู้ใดก็บอจรูได้จักหัน
ยังพระมหาสัตว์เจ้าได้สักคนก็ด้วยศาสตรศิลป์แห่งมหาสัตว์เจ้า มนุตา ว่าเสียงปากด้านเจียรจำ
แห่งมหาสัตว์เจ้าก็ได้ยินแล ก็เท่าบั่นแลได้ยินแต่เสียงนางสุวรรณกุมารีผู้เดียวนั้นแล ตโต มถาย
ตั้งแต่แรกแต่กาลนี้ไปพายหน้าคัพภก็มาตั้งอยู่ในห้องแห่งนางคำฟูสุวรรณคำฟูผู้มีผิวพรรณวรรณ
อันหม่นหมองเหลืองหลากไปตามประเวณีแห่งโลกทั้งหลายแล

อด ทาสี ส่วนว่านางสาวใช้ทั้งหลายก็หันนางกุมารีจึงกล่าวว่า ดูกร เจ้ากุมารี วรรณ วรรณ รู้บ่อนว่ารูปวัฒนอันงามก็เกิดแก่เจ้าเมื่อก่อนแล กาลบัดนี้ป้อมมีวัฒนอันเหลือหลาย แต่ตำมากนัก รู้ว่ากุมารีบ่สำราญด้วยพยาธิอันใดมาเขียนอันจา รู้ว่านางกุมารีเจ้าโศรกทุกข์ด้วย เหตุอันใดจางอันว่า สา ทาสี ส่วนว่านางทาสีกล่าวถามตั้งอัน ส่วนว่านางกุมารีราชธิดากล่าวว่า เราก็บ่เป็นพยาธิอันใดสักอันแล้วอัน นางทาสี กล่าวว่ากุมารี มม ดั่งข้าทั้งหลายจากรำเพิงนี้ก็ลอยว่ามี ชุ่มมาอยู่กับด้วยนางกุมารีจะแล เหตุว่ามีผิวพรรณวัฒนอันเศร้ามากนัก ก็ลอยว่าคัพภมาตั้งอยู่ใน ท้องแห่งนางจะแล ซาติหญิงทั้งหลายมีลูกนี้ก็มิต้นเหลือเล้า มีหัวถานะนมหากตำมากนักแล ส่วนว่าเจ้ากุมารีนี้ก็ลอยว่ามานจะแล้วอัน

สุวรรณ ส่วนว่านางสุวรรณคำฟูก็กล่าวแก้วว่า จักมีบุคคลผู้ใดมาอยู่กับด้วยเราอันจางันว่ามีตั้งสู่ว่าแต่ สูทั้งหลายก็หากจักหันจะแล กาลบัดนี้ก็บ่หันบุคคลผู้ใดสักคนตั้งฤจา ซาติสัตว์ โลกทั้งหลายนี้มีสามิกสมาคมตั้งอัน ก็บ่ห่อนว่าจักมีลูกจะแลตั้งนี้ มาตา ว่าคนชายทั้งหลายก็บ่หัน สักเตือแล สูอย่าได้กล่าวแก่เราเตือว่าอันก็มีแล ตธา ในกาลนั้น บ่นานเท่าใดคัพภก็แก่มาแล้ว นาง ทาสีทั้งหลายก็ไปไหว้พระยาพาราณสีต้นพ่อนางทุกประการตามอันมีหันแล

ราชา อันว่าตัวพระยาก็เรียกมายังกุมารีแล้วก็ถามว่า ดูกรนาง โภ ปุคโคโล อันว่า บุคคลผู้ใดมาอยู่ด้วยกับนางอันจา นางจูงบอกหื้อแจ้งแก่เราพื่อเตือว่าอันแล้ว อดดู ธิดากุมารี วนิดวา อาห ในกาลนั้น ส่วนว่านางกุมารีก็ไหว้พระยาต้นพื่อว่า เทวข้าแต่มหาราชเจ้าก็บ่มีใผมาอยู่ กับด้วยข้าแล เท่ามีแต่นางทาสีข้าก็บ่รู้บุคคลผู้ใดจักมาอยู่มานอนกับข้าแล้วอัน

ราชา อันว่าพระยาก็เกียดมากนักก็กล่าวว่ บุคคลผู้ใดมาย่ำราชยศกูพระองค์มากนัก ลักมาอยู่กับด้วยนางนี้จางอันแล ก็มีก็ตีก็ร้องป่าวเสนาพวทหารทั้งหลายมาแล้วก็กล่าวว่ สูจูง ไปเวดยับ (จับ)เอาชายบ่าไปผู้มาในปราสาทนางกุมารีลูกเราพระองค์นั้นมาฆ่าเสียเตือะ แม้นว่า สัตว์ตัวใดก็ตีมีในปราสาทที่นั้นก็จูงฆ่าเสียนั้น เสนาพวทหารทั้งหลายเขาก็ไปตามอาชญาพระยา แล้วก็เสาะไปในที่ปราสาทที่นั้นก็บ่หันพวกมหาสัตว์เจ้า เขาเกียดมากนัก เขาก็เก็บเอาจกก็ม จักกำ กำปุง (แมงมุม) แด่น แมงสาป มดแมง เลือด มดทั้งหลายมาฆ่าเสียเสียแลสัตว์ตัวใด มี ในปราสาทและพื้นสาดพื้นสลิหมอนแห่งนางก็เก็บเอามาเสีย เขากล่าวว่าสูทั้งหลายนี้และมาย่ำยศ ศักดิ์พระยาเจ้าแลมาอยู่กับด้วยนางนี้จางอัน เขาก็เก็บออกมาฆ่าเสียหันแล

เต เสนา ส่วนว่าเสนาทั้งหลายเขาเอากันมาเวดวังล้อมปราสาท มือถือหอกดาบ เครื่องอาวุธมากนัก เข้าไปเก็บเอามดแมงทั้งหลายมาแล้วก็กล่าวว่ มิ่งนี้แลเป็นตั๋นน้อยดังฤจา มา รู้จักว่าเสพกามคุณนี้ ซาตุ บ่เคยหันสักเตือมดแมง มดทั้งหลายตั๋นน้อยมาอยู่เล่นกามคุณเป็นตั้ง คนสันนี้แล ว่าอันเขาก็ฆ่าเสียเสียบ่เหลือสักตัวแล

มหาสตุโต ส่วนว่าพระมหาสตุโตต้นมีปัญญาคุณอันมากนัก เจ้าก็กระทำเสียอะลืออะ แลมาอยู่กลางปราสาทที่นั่นมีเสียงอันดังม่วนเพราะมากนัก คนทั้งหลายได้ยินก็มีคำสะท้าน หยาบกล้วมากนัก เขาก็เหลียวหาทางใดก็บ่หันได้ยินแต่เสียงอะแรมแห่งมหาสัตว์เจ้าหันแล เขาก็พา

กันเซาะตามปราสาทที่นั่นที่นั่นแล คนทั้งหลายเขาก็ป้อจหาเอามหาสัตว์เจ้าได้ก็เข้าเมื่อหัวพระยาตามอันมีทุกประการนั้นแล

โส ราชา พาราณสี ส่วนพระยาพาราณสีซ้ำเกียดมากนักนั้นแล ราช พระยาก็กล่าว ว่า เราทั้งหลายครวมาเอาปวัตติขาวสารไปรอดทั่วพระยาร้อยเอ็ดเมืองด้วยคาถาว่า ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ผู้ใดก็ดีแล ยังรู้ยังทันแลเอาตัวชายใบ้ผู้มาเป็นชู้กับด้วยนางลูกเรา พระองค์ก็จักทื่อนางผู้นี้แก่บุคคลผู้นั้นจะแล้วอัน เสนาราชจตุตาทั้งหลายก็นำเอาปวัตติขาวสารทั้งหลายไปสำแดงท้าวพระยาทันแล ส่วนว่าราชทูตทั้งหลายก็ไปรอดเมืองโสทร ก็เอาปวัตติขาวสารไปบอกพระยาบุตรตมานยักษาจุประการนั้นแล

ตสฺส วจนํ สุตฺวา โภชํ ยุกฺโข บุตฺตมาโล ยโส เสนา บรึวาร วิชาธร ธรฺ มโหฺรสถ โสทร พาราณสียํ ชิวหาณํ สุณณฺณกุมาริ วจนํ ตังนึ ภิภุชเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย อันตสฺสยักฺษ ส่วนว่า บุตตมานมนักกล่าวเชิงพวกใช้ทั้งหลายเราจจะแล ว่าอันแล้วมันร้องเรียกหาวิชาธรเพื่อนแห่งมันมาแล้วก็เรียกหาเสนาโยธาพวกยักษทั้งหลายมามากนัก ก็ออกไปจากโสทรก็ไปด้วยลำดับ คือว่าทางก็ไปรอดไปเกิงเมืองพาราณสีที่นั่น ก็ตั้งทัพอยู่ภายนอกเวียงพาราณสีที่นั่นมากนัก ยักษทั้งหลายก็มีเสียงโห่ร้องสนั่นก้องทั่วท้องพารา เต็มไปด้วยบริวารยักษามากนัก เพื่อมายุทธกรรมกับด้วยเจ้าสุวณฺณชิวทาลินค่านันแล

ตถา โปธิสฺตโต ส่วนว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าพระหน่อหน้าโพธิญาณ ได้ยิน อุมาลอดยังยักษขอดเวลาเอาโยธาสูเข้าจอดอยู่เวียงพาลา โยธาทหารยักษกล้าเป็นนาย หากวิชาธรเดชะแก่นหยาบ บุตตมานปราบนำมาพาเสนาเข้าสู่ตั้งทัพอยู่ อันว่าเวียงมีเสียงนั้นนั้นเกิดก้องเพื่อจักมาขอชู้น้องสุวณฺณา พระยาร้อยเอ็ดท้าวมาจตุดาวหลามไหล แผลเวียงชัยเข้าไปสู่สนามกุกกลางเวียงวันนั้นแล

มหาสฺตโต สัพพัญญุตฺนวิเศษ พระได้หื้อแจ้งเจตนิทาน ยามพระภูบาลต้นประเสริฐชีวหาเกิดเป็นคำกับตามอันเจ้าฟ้าได้กระทำแต่กับปกาล่วงแล้ว ตั้งทุกพระไชยอุปแก้วเทศนาออกในมหาเวลากบปีใหญ่กว้างนักปราชญ์เจ้าควรฟัง อยู่ใน ปิติตกยิป หมื่นปรางเมื่อพระชื้อบุญมิ่งอยู่กับกุมารีนางน้องหลาหันยักษกล้ามากมวลมา พระราชจึงตั้งต่ออวร้ายหน้าล่อ อธิษฐานเชิงราชญาณต้นได้สร้างเมินมากกว้างแต่บุปเพ พระองค์อธิษฐานแต่บุปเพชาติต้นได้สร้างเมินมากกว้างจึงลอมมา จึงเรียกหาธนูทิพย์แลดาบด้ามแก้วมาลอดแล้วอยู่ในมือ แห่งพระบุญลือต้นประเสริฐอันจักกายเกิดปราบฝูงมารด้วยประการตั้งกล่าวมานี้แลนา ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้า กันว่าได้ยังธนูแลดาบมารอดต้นแล้ว เจ้าอยู่ในจงอาสาพบกับด้วยนางสุวณฺณคำฟูที่นั่นตามสูกใจ ต้นเจ้าก็บ่สะทั้นหยันกลัวอันใดอันนั้นแล

สพฺเพ ราชานो เทว ยุกฺษา เสนาพาลา เสนาท้าวพระยาทั้งหลายก็มาประชุมชุมนุมกัน ในสนามนั้นแล ราช พาราณสี ส่วนพระยาพาราณสีก็ลงจากปราสาทมาสู่สนาม แล้วก็กล่าวว่า โภราชา ตูกราพระยาทั้งหลายบุคคลผู้ใดยังอาจสมปาน หาเอาชายผู้พาลถ้อยไร้ใบ้อันมาย้ายศ

พระองค์เรามากนัก กันว่าท้าวพระยาผู้ใดยังเอาชายผู้นั้นหื้อเราได้ เราพระองค์ก็จักถวายนางแก่พระยาดันนั้นแล้วอัน

สพเพ ราชา อันว่าท้าวพระยาทั้งหลายก็บ่อาจจักหาได้สักต้น ก็ลวดหาผู้จักปากบ่ได้แล บุตตมาโล ส่วนว่าบุตตมานพระยาโยคี ก็กล่าวปัสสหารสีหนาดองอาจว่า อหิ อันว่าข้าก็จักหาได้จะแล จุงเรียกนางมานี้เตอะว่าอัน ราชา อันว่าพระยาพาราณสีก็เรียกหามายังลูกสาวแห่งตันมาแล้ว ก็ตั้งไว้ท่ามกลางท้าวพระยาทั้งหลายเห็นแล

บุตตมาโล ส่วนว่าพระยาบุตตมานโยคี มั่นก็สวดอาคมแห่งมันแล้วก็บ่หันว่ามหาสัตว์เจ้าอันเนรมิตเป็นเกสรเสาวรส อันนางเหน็บเกล้าผมแห่งนางนั้นแล แม้นมันสวดอาคมเท่าใดก็ตีบ่อาจจักหันมหาสัตว์เจ้าได้ ก็ด้วยเตชะศาสตรศิลป์แห่งมหาสัตว์เจ้าแล

มหาสัตว์เจ้า ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้าก็รำเปิงว่า กุจักกระทำหื้อท้าวพระยาทั้งหลายเห็นยังพละกำลังกุก่อนเตอะ ฐานที่นี้ก็หากเป็นคณะอันแต่แล ว่าอันแล้วก็กระทำหื้อโยคีหันตันอันเนรมิตไถศรรอดอยู่เห็นแล

โส ยกโซ ส่วนว่า บุตตมานมหาโยคีที่สาวหันแล้ว มหาสัตว์ ยังมหาสัตว์เจ้ามันก็กล่าว ว่า โภ มาริสสุ ดูเจ้าทั้งหลาย ทูพุลล์ อันว่าชายผู้ไบนั้นก็หากอยู่ในเกสรดอกนางเน็บหันแล้วอัน สา บุตติ ส่วนว่านางกุมารีก็กล่าว ว่า ดูราพระยากล่าวว่า ชู้แห่งนางมีในเกสรดอกนางน้อยนี้ ท่านจุงผ่อดูเตอะ ว่าอันแล้วแล้วนางก็ลีโลลีลงกลางท้าวพระยาทั้งหลายเห็นแล ส่วนว่าเกสรดอกก็ฟุ้งไปเห็นแล

โส ส่วนว่าโยคีบุตตมานก็เนรมิตเป็นนกบุทิต คือว่า นกกระจาบคาบกินเกสรดอกเห็นแล มหาสัตว์เจ้าก็เข้าเนรมิตเป็นมะกะแมวหลวงตัวหนึ่งก็ชบนกเห็นแล โส ส่วนว่าโยคีก็เข้าเนรมิตเป็นสุนัขตัวใหญ่ชบแมวเห็นแล มหาสัตว์เจ้าก็เข้าเนรมิตเป็นเสือแผ้วชบหมาเห็นแล

สพเพ ราชา พาราณสี สพเพ ราชา พุขนา โกลาหล พยาสน์ ดังนี้ ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย สพเพ ราชา อันว่าท้าวพระยาทั้งหลาย แลพระยาพาราณสี แลเสนาท้าวพระยาทั้งหลายก็โกลาหลอันมีนั้นมากนัก เขาก็บ่เคยหันปุพเพในกาลเมื่อก่อนเขาก็กลัวมากนัก ก็แตกเปิกเลิกไปเป็นอันอุตขลุกมากนักวันนั้นแล

สตโต สัพพัญญูพระพุทเจ้า ต้นเป็นปิ่นเกล้าพระโมลี ทรงธรรมรังสีบัววิมาดาพระจิ่ง แสร้งสวดคถา มหาโตสิ มาริ อธิติเตช พาลานัน ยกโซ บุตตมานลั ปญญาญู สิหิ คุณเอกราช ชิวหา ดังนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย อตถา ในกาลนั้นบุตตมานผู้บาปมันก็บ่เนรมิตหื้อเป็นเสือเหลืองชบเราเห็นแล มหาสัตว์เจ้าเข้ากายเป็นราชสีห์แทนยังเสือเหลืองเราเห็นแล มหาสัตว์เจ้าก็ลวดกลายเป็นเอกราชมีมือถือดาบแลธนู สูบเดินกุดตะ ท้าวพระยาเอกราชแล้ว เจ้าก็อุ้มเอาียงนางสุวณณคาฟูด้วยมือ แล้วเจ้าก็เสด็จออกเวียงพาราณสีไปปายนอก แล้วเจ้าก็กล่าวเชิงบุตตมานโยคี ว่า โภ บุตตมาน โส ดูราบุตตมานผู้บาปร้าย ตว อันว่ามิงจุงออกมารบกับด้วยพระองค์เรา

ภายนอกเมืองเตอะ เหตุใดแลเราพระองค์ว่าอันจรรี เมืองพาราณสีที่นี้ก็บิไชเมืองแห่งเราทั้งสอง บัยยังอันว่าเราทั้ง 2 ก็รบกับด้วยกันกลางป่าปุ้นเตอะว่าอัน

ส่วนยักษและวิชาธรนั้น ได้ยินยังคำมหาสัตว์เจ้ากล่าวตั้งอัน เขาก็เกียดมากนักรเขาก็จัก เอารัพลนิกายออกไปรบกับด้วยมหาสัตว์เจ้าหัน ก็เสี่ยงวันแลคนทั้งหลายได้ ๗ วันแล ยักษ์ทั้งหลายก็บ่อจจักแป้ (ชนะ) ยังมหาสัตว์เจ้าได้หันแล ยักษ์ทั้งหลายก็เป็นอันตายลืบหายมากนักรหันแล

สา สุณณา ภาริย์ ส่วนว่านางสุวัณณคำฟูก็เป็นอันอดหิวมากนักรมหาสัตว์เจ้าหากอุมรบกับสงครามกับยักษ์เที่ยวไปมาตั้งอัน นางก็กล่าวว่า สามิ ข้าแต่เจ้าจุ่งลงสู่แผ่นดินเตอะ อหิ อันว่าข้าก็เป็นอันลำบากมากอดหิวมากนักรด้วยคัพภแล้วอัน ขอเจ้าจุ่งลงยังจุกลงอยู่แผ่นดินก่อนเตอะว่าอันแล้วมหาสัตว์เจ้าลงมาจากอากาศมาแล้วก็ปลงยังนางสุวัณณคำฟูไว้แล้ว เขาก็รบกับด้วยยักษ์ตามพละกำลังแห่งตนแล ส่วนยักษ์ทั้งหลายก็เป็นอันลืบหายตายมานักรแม้ว่ารบกับด้วยมหาสัตว์เจ้าเท่าใดก็ดีก็บ่อจจักแป้ (ชนะ) ยังมหาสัตว์เจ้าได้แล ส่วนว่า เสนาโยธาหารทั้งหลายก็ตายเสี่ยงแล

เต อุโก ส่วนว่ายักษ์ทั้งสอง คือว่า บุตตมานและวิชาธร มหายักษ์ก็กล่าวเชิงกันว่า เราทั้งสองจักกระทำสันไตเล่าจา ส่วนเจ้าสุวัณณชิวาลีนคำนี้เป็นอันเลงแลมาก เราจักกระทำสันไตจาวาอัน เขาก็หยับเอาเทวดาตนหนึ่งมาแลก็กล่าวว่า ดูกราเทวดา มิงยังรู้จักเจ้าฤาษีตนเป็นพ่อครูเจ้าสุวัณณลีนคำอันจะลือว่าอัน เทวดาตนนั้นกล่าวว่าเราบรูแลเท่าว่ายังมีเทวดาตนอยู่ไม้นิโคตรต้นอันอยู่ริมเมืองโสธรปุ้นแล้วอัน ส่วนว่ายักษ์ทั้งสองก็เอากันไปรอดเทวดานั้นแลแล้วก็ถามเชิงเทวดาด้วยคำว่า รภา เทว วตตา ดูกราเทวดายังรู้จักเจ้าฤาษีตน เป็นครูแห่งเจ้าสุวัณณลีนคำอันจะหรือ ผิวว่าท่านบรูจักตั้งอัน ก็จักฆ่าท่านเสียแล้วอัน ส่วนว่าเทวดาตนนั้นก็กลัวมากนักรกล่าวว่าเราก็รู้จักจะแล ว่าอัน

มหาสตุโต ส่วนว่า มหาสัตว์เจ้าก็อุมเอภริยาเมียรักแห่งตน แล้วก็มาสู่เมืองโสธรหันแล้ว เต อุโก ส่วนยักษทั้งสองก็มาอุมเอาเทวดาตนนั้นหื้อสำแดงเพศดั่งเจ้าฤาษี แล้วบุตตมานก็อุมเอาเทวดามาลอดมหาสัตว์เจ้า ส่วนบุตตมานยักษา วุตตพพ มั่นก็กล่าวว่า โภ ราชาชีวหา ดูกราลีนคำ อหิ อันว่ากุก็หากได้ฤาษีตนเป็นครูแห่งมิงแล้วแล ตว อันว่ามิงจวงเสียยังธนูแลดาบ จุงกราบไหวยังกูเตอะว่าอันหันแล

สา เทวดาตนอันบุตตมานยักษอุมมานั้นก็กล่าวจา โภ ตาต ดูกราเจ้าลูกรักแก่พ่อ ตว อันว่าเจ้าอย่าจกรบกับด้วยยักษทั้งสองเตอะ ภริยาอันจักแป้ (ชนะ) ยังยักษทั้งสองป้อยก็หล่างว่าจักมีจะแล เจ้าอย่าจกได้รบกับด้วยท่านเตอะว่าอันหันแล

มหาสตุโต ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้าก็มีความอันน้อยใจมากนักรก็วางเสียยังธนูแลดาบแล้วก็เพื่อว่าจกไปไหวฤาษีหันแล้วอัน สา ส่วนว่านางสุวัณณคำฟูก็กล่าวว่า โภ สามิข้าเจ้าอย่าได้ว่าจกไปไหวเตอะ ประการหนึ่งก็บ่ควรแก่มหาราชเจ้า อย่าว่าจกวางเสียยังธนูแลดาบเครื่องทิพย์แห่งเจ้าเตอะ ชาตียักษนี้มันจักกระทำอันใดก็ได้แล เจ้าจุ่งเอาธนูแห่งเรายิงไปดูเตอะว่าอันหันแล

โส โปธิสตุโต ส่วนว่าพระบรมโปธิสัตว์เจ้าก็กล่าวนั้นก็หากแม่นยำแล้ว ว่าอันแล้วเจ้าก็ยกยัญญุทิพแห่งต้นขึ้นสู่หว่างคิ้วแล้วก็กล่าวคำอธิษฐานแล้วเจ้าก็ยัญญุไปหันแล้วส่วนวชิรเบ็ญญอันนั้นก็ไปกำหราบเทวดา แลบุตรตมาน แลรวิชาธรหือเป็นกระจวนไปบัดนั้นแล

สตุธา สพุพญญ ตันเป็นครูแก่ติโลกา พระจักเทศนาหือแจ้งจอตยยังยอตไตรธรรม เป็นอดบทาบทเป็นราชาตามาว่า เทว ยกขา มรณ ยูทุเล โปธิสตุโต ชยย เตช มาลี ลิตาย กุขี บุตตมาลี วิจุลล ยูทุมรณ ดั่งนี้เป็นต้นแล

ภิกขเว ดูกรภิกขุทั้งหลาย เทว ยกขา ส่วนว่ายักษทั้งสองอันรบกับด้วยมหาสัตว์เจ้า ก็บอาจจักแป้ (ชนะ) โปธิสัตว์เจ้าต้นมีบุญสมปานศาสตร์ศิลป์อันแรงมากนัก ได้มรณอันว่าความตายก็มัลลอดแก่เขาทั้งสองหันแล้วก็ลวดตายไปด้วยกำลังญุแห่งมหาสัตว์เจ้าหันแล

มหาสตุโต ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้า ก็นว่าหันยักษทั้งสองตายแล้ว เจ้าไปตัดยักษคอยักษทั้งสองแล ก็เอาเสียบเหล็กไว้หนวันออกเมืองโสธร แล้วเจ้าก็ปาเอาเมียรักแห่งต้นเข้าสู่เวียงโสธรก็มีวันนั้นแล

สพุเพ ชนา พุชชา ราชโปธิสตุโต ส่วนว่าพระบรมโปธิสัตว์เจ้าก็อันว่ามี ชัยยะ เตชะ ฤทธิฝายแป้มาลัยยังบุตรตมานแล้ว เจ้าก็เข้ามาสู่สนามเวียงโสธรเมืองต้นหันแล เต ชนา อันว่าคนทั้งหลาย แลเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย เศรษฐีคหบดีทั้งหลาย เขาก็รู้ข่าวว่าพระยาเจ้าแห่งเขามีเตชะชัยยะนักผายแป้ยักษแล้ว อนุโมทนต์ เขาก็ชมชื่นยินดีมากนักเขาก็เข้ามาไหว้มหาสัตว์เจ้าด้วยเสียงกึกก้องมากนักด้วยคำว่า เจ้าแห่งเรา คือว่าเจ้าสุวณณลินคำก็มี ชัยยะ ชนะผายแป้ยักษผู้บาปแล้ว แล เราทั้งหลายมาก็มีความกิดถึงยังพระยาปัสสวดีต้นพ่อเจ้าแห่งเราแลนางจันทเทวีแม่พระยาเจ้าแห่งเราแต่แล้วอันแล้วเขาก็ร้องไห้ด้วยคำรำไรไปมามากนักด้วยคำพลวสิเนหามากนัก ปรีเทว ก็ลองตัวไปเป็นลมหากมาพัดรุกซังยังไม่รังหือตัวไปพร้อมที่หนึ่งที่เดียวกันก็มีแล

มหาสตุโต ส่วนมหาสัตว์เจ้าก็หันเสนาโยธาแห่งต้นร้องไห้มากนัก เจ้าก็กล่าวว่า โภ ดูกราท่านอย่าได้ให้เตอะ ซาติสัตว์ทั้งหลายอันเกิดมาท่องเที่ยวไปมาในวัฏฏสงสารนี้ ก็บหมันบ่เที่ยงสักอันเตอะแล ก็นเทียบยอมพลัดพราวจากเสียกันจแล สุธยาได้ให้หนักกว่าเช่นเตอะ ปิตา อันว่าพ่อแลแม่แห่งพระองค์เราก็บ่ตายเตื่อแล ท่านทั้งหลายอย่าได้ให้เตอะว่าอัน เต ชนา อันว่าคนทั้งหลายมากนักเป็นอันกัตแน่นเต็มสนามเวียงโสธรมากนัก ต่างคนก็ต่างใครหันมหาสัตว์เจ้าแห่งต้นหันแล

ส่วนว่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็หากเอาราชรถมาเพื่อจักนิมนต์มหาสัตว์เจ้าเมื่อสู่ปราสาทตั้งอัน มหาสตุโต ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้าก็กล่าวเชิงเสนาทั้งหลายว่า โภ ดูกราท่านทั้งหลาย จงห่างข้างมวงคลหือพพันตัว รดปิ่นเล่ม แล้วจักเอาจตุรงค์เสนามาชุมนุมกันที่นี่ แล้วเราทั้งหลายจักไปรารณาเอาพระยาปัสสวดีแลนางจันทเทวีพ่อและแม่แห่งเรา พระองค์อยู่ในดอยปูนมาจะแล้วอัน

เต ส่วนว่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็รีบเอาอาชญาแห่งพระมหาสัตว์เจ้า แล้วจักเอามายังจตุรงค์เสนาทั้ง ๔ จำพวกคือว่า เสนาข้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาเตียวดิน แล้วส่วนว่าเสนาทั้งหลายก็พากันไปชำระทางให้เรียบร่อยงามต่อรอดถ้าคูหาอันพระยาปัสสวดีอยู่หือเรียบเบี่ยเสียง

งาม ปากันกางไปด้วยช่อหน้อย ตุงใจ ดอกไม้ กล้วย อ้อยทั้งหลาย พร่ำพร้อมบรมวลแล้ว ก็มาไหว้พระยาสิ้นคำโพธิสัตว์เจ้าด้วยคำว่า เทว ข้าแต่พระจอมเกล้าเหนือหัว ตูข้าทั้งหลายก็ประดับประดา มคค์ ยังหนทางก็บรมวลแล้วแล ถวายกับสมเด็จมหาราชเป็นเจ้าเดชะว่าอันก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย ราชา อันว่าพระยาสุวรรณลิ้นคำ สุตวา กันว่าไต่ยินยังเสนาอำมาตย์กล่าวตั้งอัน เจ้าก็เอาเมียรักแห่งต้นขึ้นสู่รณแล้วก็เอาเสนาโยธาทองออกเวียงไปสู่ตอยวัดคศิรัอันพระยาทั้งสองอยู่หัน กันว่าไปรอดแล้วเจ้าก็กล่าวปิยสิเนหาอันมีชัยยะชนะผายแป้นักษะเชิงกัน ไปมาก็มีแล ส่วนเสนาอำมาตย์และคหบดีเศรษฐีและพ่อค้าทั้งหลายเขาหันพระยาเจ้าแห่งเขาชื่อว่าพระยาปัสสวดีต้นอันยักษ์กินเสียแล้ว บัดนี้ป่อยยังมีชีวิตคืนมาตั้งแก่ก็มีความสังเวทในใจมากนักก็เอากันร้องไห้ตัวไปมาเป็นดังว่า ตาลมสวาดไม้พัดไหวตัวไปมาแทบบาทาพระบาทนิราดเจ้าปัสสวดี ด้วยคำมีตามต่อว่าเจ้าบุญมีชื่อว่าปัสสวดีต้นเอกอ้างยศใหญ่กว้างอาจลือชา กรรมมากาลามารอดใกล้ยักษ์บาปไต่กวันกัน พระนรินทร์เจ้าฟ้าละตูข้ามรณ มีน้ำตาบ่น้อยให้ชะชอยเชิงบุญองค์องค์อยู่แล พระจอมวงศ์เตศจอมเกล้าเป็นพระเจ้าแก่ประชาบัดนี้ บุญมีนำมารอดให้หื้อท้าวไทลูกคืนมาเป็นพระยาตั้งแก่ บุญนั้นเฝ้าบ่เหยหายทั้งหลายยอมอดอ้างเชิงคุณ พระเจ้าช้างเสวยเมืองพระบุญเสียงเฮยปิ่นเกล้าจุงเป็นเจ้าแก่ประชาเราเดชะ

เอว วุฒฒน ในเมื่อเสนาภิกษุเข้าชมชื่นใจบาน เหตุว่าพระภูบาลคืนมาเล่าเป็นเชื้อเผ่าวงศ์ผู้เสนาหนักปราชญ์ผู้ฉลาดแล ปโรหิตยอกรต่อติดแทบคิ้วไหว่นพินี้ถวายสารว่า พระภูบาลเทศเกล้าเตชะเท่าทั่วโลกาบุญ พระธิดาต้นใหญ่กว้างจุงเป็นเจ้าช้างแก่ผู้คนบัดนี้ บุตตมานต้นบาปกล้าตายชว้าหน้า เพื่อเตชบุญบุตตาดต้นลูกแก้วข้าแล้วลวงวันนี้แล ขออันเชิญพระนักรัณต้นพ้อเมื่อสลีสร้างก่อกินเมือง พระบุญเรื่องต้นลูกเหมือนเป็นเจ้าอยู่ตามธรรมในโสทรเมืองใหม่พลไพรเสวยสุขอย่าถึงทุกข์ตอนเฒ่ารอดเนรปานบุรีสมปาน โนราด เจ้าปกทั่วเท่าเนรวงค์พระไยยนต์ยืนใหญ่กว้างตายแล้วเกิดคืนมา เพื่อวิชาคุณหน่อเนื้อราชเชื้อชีวหา ต้นเป็นหน่อพุทธาศักดิ์ใหญ่กว้าง บุญช่วยอ้างอารมณ์ได้สมาคมแล้ว เราพระเจ้าเก้าเสวยเมืองจุงหื้อเตชะเรื่องชมชื่นร้อยเอ็ดทวายยินยอมมือ จุงหื้อมีบรรณาการของฝากมาพลทูลถวาย เชิงบุญพระโคมสายเจ้าฟ้าปราบทั่วหล้าชมพู่ผู้ภัยอย่ามาใกล้ขอให้ได้สวัสดิแต่เดชะ

สพฺพธา สัพพัญญุตันเป็นครูแก่โลกอวยแยมโยคผู้สัตว์ พระจึงลัดบทบาทเป็นนิลาศคาถา สพฺพเพ เตราชา ปัสสวดี พุชานา มคค์ สหสฺส สพฺพพานิ ห เตชฺ เชยย ภณฺโฑ ธกฺ ธลกฺ กุรตตกก ปปฺพญจสิณฺจโก เสยฺ อุกฺมาปลฺ สุวณฺณชิวหา โพธิสฺสโต โกเตหิ ปุริวาริโต ยสฺส อุษยชฺ อยมคฺโค วิปติ ลตฺตริยฺ เม โฆทอสิลฺ โยชเน ทุกวามิ สพฺพวจฺนํ สุตวา เสนาคริ คหปตฺติ ปชฺ วิตกฺ ปุชฺ ทิปทุมฺคนฺธมาลา จตฺตฺริ กมฺม โหโรธาทลฺ อสฺสํ กุสฺลํ หตฺตสุวณฺณมาลํ ดังนี้ เป็นต้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย ต้นทรงจัดตบบริสุทธีบวรียาด จุงจักตั้งโสดาประสาทหูดาวฟิงรธรรมอันวิเศษมนตร์ด้วยคำดี ตามต่อว่า ดูรา เสนาทั้งหลาย อัย มคฺคา อันว่าหนทางอันนี้ก็ควรแล้วหรือ มยฺ อันว่าเราทั้งหลายอยู่ในป่าก็พร่ำว่าได้เต็มเดือนหนึ่งแล้วแล เราควรเพื่อนพาวผิง

อว่ายหน้าเมื่อเมืองเอาพระบุญเรืองอะค้ำ เมื่อเป็นท้าวปราบแผ่นดินเราเตอร์ เสนาอินชมนั้นเขายกยื่นเร็วพัน ห้างข้างมังคลคำตัวประเสริฐวิณณเลิศชนชาว งวง งายาวองอาจ หัตถิราชงามเขย นายข้างขึ้นขี่ตามลนที่างอนสงครามอนยาวเยือกเส้นขนยอโยง เป็นข้างมังคลคำตัวประเสริฐองค์ อาจคาตบนี้ลันดอน ส่วนว่า พระภุชชปีสสรราชขัดด้วยดาบค้ำแก้ววาดดูดี ถูกกัตตโมลีใส่เกล้า เข้าเครื่องของเลาอาจพอแสนม้าวใส่แขน แหวนใส่ก้อยสร้อยสังวาลย้อย แอวองค์ลีลาลงต้นลาม ด้วยผ้าเครื่องดูดี มีศรีเรื่องรุ่งงามพลฝูงเสนาขึ้นขึ้นนาคาตัวประเสริฐยกย้ายเลิศโยธาโกฐีกว่าได้ ปรางค์เมื่อพระหน่อได้พรากมาเมือง มัคคาเรียงเป็นถ้อย ต้นกล้วยอ้อยยาววายไป จ่อตุงใจใหญ่ น้อยยาววายเป็นถ้อยแถวถ้องมัคคากองโตเต้า เสียงโห่ร้องเลามีนั่นเนื่อง พระบุญเรืองลีพลยก ยาวมากเมือง ลีพลเนื่องแกนคลัง ก้องก้องหลังคามมา มโหรีตีต้อง พิณพาทย์ฆ้อง ปี่ แน่เนื่องรุ่ง หน้าปราง

เมื่อพระเจ้าฟ้า ๔ องค์คราญ คือว่า พระภูบาลภูวนาถ หน่อพระบาทชีวหากับทั้งปิด ตาตันพ่อ เจ้าฟ้าหน่อปัสสวดีกับแม่เทวีอัคคราช นามชาติอิตถิจันทร์เทวีต้นประเสริฐ กับ แก้ว สุวิณณคำบุญคำช่วยได้เป็นสะไก้แทบเทียบมองค์ ท้าว ๔ ต้นเจียรจากห้องอรัญญาทองปีพพตา ฝูงเสนาวงแวดล้อมมาสะพู่พร้อมเป็นบริวาร โยธาหาญสิบหมื่นเสียงเคล้าคลึงอ้ออึง บางพ่องหื้อ แล่นเล่นโต้เชือกเส้นสั้นสายหน้ง เสียงคนนั้ใสสว่าง ๔ ท้าวข้างมาเมือง ปัจจาเรื่องชมนั้นเขยยื่น ยื่นยอถวาย ภูพระตถาคตหากเทศมานี้เตอะ

อด สพุเพ ชนา ส่วนคนทั้งหลายมวลงมากทั้งเศรษฐีและหมอยา มีเสนาแลอำมาตย์ พราหมณ์แลบุโลहित ทั้งบัณฑิตและพ่อค้าถ้วนหน้าหมุ่ณิคม เข้าประโลมใจชมนั้น สิบนิ้วยื่นยอ มือถวายกรลือชะข้าวเชื้อทานท้าวหอคำ ก็มีวันนั้นแล

ตถา โภธิสัตโต ส่วนว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็มีอาชญาธิบเร่ง หื้อได้เคร่งแปงอภิเชกยัง พระภูมีอัคคราชด้วยน้ำอาบอบหอมได้ร้อยกระศรีหอมหั้น ดนตรีชมนเสียงดังตีระฆังตั้งตอง เสียงปาดฆ้องมโหรีลม เสียงระงมเกิดก้องเป็นตั้งเมฆลั่นร้องดังบน เสียงโกลาหลเกศเต้นเหมือน ตั้งเมฆร้องทั่วห้อง ป้างเมื่อหน่อพุทธบาทสระสงยังองค์ตันพ่อเจ้าฟ้าหน่อปัสสวดี ฝูงดนตรีชมนั้นก็ยอขึ้นจุประการดังกล่าวมานี้แลนา

ตถา เสนา ชิวหา ส่วนเสนามวลงมากพร้อมทุกปากวันทนาชีวหาราชตัน ประเสริฐหาก เกิดเป็นคำ เจ้าก็นำเอามายังวัดอุฝิ่นผ้าควรค่าอันแต่ห้องท่าสะเกา เข้าปัญญาเลศลั่น หลายหลากถ้วนนานา สัพพรูปาปนน้อยบรู่ที่ร้อยแสนตา ผืนชื่อว่าอุทธรมระแสนลามฟ้าเป็นผ้าเทศ ผืนแปงควรค่าแสนตวตื้อ พระเจ้าหื้อมาถวายปิดตาตันพ่อ หื้อสืบสานก่อกินเมืองลาแล ผืนหนึ่ง ชื่อว่าไขมวัดถาผืนพิเศษเป็นผ้าไหมเทศเลิศโยง มีผิวอ่อนแลบล้วนหลายหลากถ้วนนานาวิตถา ประเสริฐ อันปรากฏเกิดเป็นมาแต่เรานายพ่อค้าเป็นผ้ากำปนค่าแดงสมเปิงแปง ทิพย์ราชเจ้าก็หื้อ อำมาตย์มาถวายแก่ปิดตาตันพ่อกับแก่หน่อมเหสี คือว่า นุชานาภูเทวีต้นประเสริฐพระเลิศมาทรงอยู่ เวียง องค์อัคคราชภูมิมราชปัสสวดี เสนามีชมนั้นเล่นระรินหลายพันก็มีวันนั้นแล

ภิกษเว ดูราภิกษุทั้งหลาย บรมโพธิสัตโต ส่วนบรมโพธิสัตว์เจ้าคือว่าเจ้าลินคำก็เป็นแสงสว่างแก่อำมาตย์ บูชาด้วยดวงดอกข้าวดอกพะยอม จัน(เนื้อ)ปล้ำหลายปั้งอันหอมรสท่วมคคา เตชะ นากวัดแกว่งผ้าถวายบูชาพายหน้าบูชา ๔ ท้าวราชาประเสริฐสมปานเกิดยอยวง ทุกในทรวงปรารค์ก่อนบ่หย่อนระนำมาเสวยผลอันเก่าเสวยสุขเล่า ๒ ที่เราแลนา

ภิกษเว ดูราภิกษุทั้งหลาย ต้นทรงศิลาขามยศกว้างป้างเมื่อ ๔ ท้าวจะมาเมือง เสนาเนื่องม่วนเล่นหกวิงเต้นตามลายจืดเตี้ยวต้อยเมียดมันเค็ดม้ามกันหลายลายลำ ผุงเสนาม่วนมาก ยินดีหากใจจ้ง ป้างเมื่อกุลวงค์ ๔ ท้าวมารอดตัวโสทรฐ สดมคควา ได้โยชนะใหญ่คะนะนา ๘ พัน วา อาจอดแต่บตอตรอดเวียงจัย เสนาในแค้นคลั่งยามเมื่อสี่ท้าวหลั่งมาเมืองวันนั้นแล

อด ในกาละนั้น ส่วนว่าพระภูบาล ๔ มารอดฟ้าหอจัย ชำระในปราสาทเผี้ยว กวาดเครื่องราชย์กษาเก็บลงมาตามตอดหยาดน้ำรอดถึงมันแลนา พระบุญตันชีวทาลัยพิเศษเป็นคำก็อยู่ตามธรรมตั้งต้อยยืนกินเมืองเราแลนา

ส่วนว่า ตนพระบุญเรื่องอัครราช ชิวหานาถภูมินทร์ ก็นำเอาลูกเศรษฐีสองหน่อเป็นเมียต่อติดตามยามทรงกาลกลับเพศเป็นไก่เทศไปลองชื่อจันทรฟองเลาเลิศเปรียบนางค่าทกส่วน กับสุพรรณมณีกับสมุทรเลิศแล้วเหมือนตั้งแก้วเลางาม มีคิงบางองค์แอนแก้ว เป็นลูกแก้วแห่งเศรษฐี กุมาริตนหนุ่มหน้าเมียเจ้าฟ้าสามีก่า หน่อราชาอัครราชเอาสองน้อยยามมาเทียมตนในเรือนมงคลหลวงใหญ่กว้างปราสาทสร้างโสทรธ อนุภา ตะลือชะข้าว รอยท้าวก็ยอมยอกุลกลัวแต่บุญยศใหญ่กว้าง เขาจึงสร้างบรรณาการถวายสมปานเอกราชชิวหา นาองค์คำร้อยเอ็ดน้ำเนบฝ้ามาคลึงเกล้าหลวงหลาย ถวายปอนยายยกยื่นตัวช้าน้อยขึ้นชมบานกับเตชะพระองค์คำจอมเกศเกล้าปราบยักษ์เฝ้าบุตตมาน เป็นอาการแต่มีหยาบวิชาธกรวนกิน บัดนี้บุญพระนรินทร์ตนประเสริฐปราบได้ประอดมแม่น้ำอจิริวงเวดใหญ่ มีน้ำลิกใช้สามานย์แต่หิมพานต์วางวิงน้ำนั้นจึงแปงตีผาหินมีฝั่งมันเกิดเลื่อนชั้นเปลวฟองกระแสนองลันฝั่งยามฝนลงมาเยาเยาเป็นเทียมแทรกไว้เปลวน้ำใช้สามานย์ต่ำคานผาเฝื่อนชั้นดินหินผานั้นลวดเปปึงตกลางวังเป็นหาดแฮ้ หินลาดราบเรียงงามเป็นนทีบานเต็มฝั่งแม่น้ำหลังไหลหาอุปมาवादไว้ บุญพระหน่อให้หากเปียงกันพระนิกทันตนผันแผ่จ้งเป็นเจ้าแห่งชมพู สัพพเภทภัยอย่ามาใกล้ จงให้ได้สวัสดิ์ทั้งปัสสวดีเป็นพอกับหน่อพระดวงคำจันทะบานบ่เศร้า จงเป็นเจ้าแก่ตุ้ ศัตรูอย่ามาใกล้ จงให้ได้สวัสดิ์แต่เตอะว่าอันจะนั้นแล

สพพตา มักรว่า สพพตตดี สพพปพพัพ พะพทธังตนประเสริฐสำแดงเกิด อด มาว่า ตถา โพธิสัตโต เต ชนา สพพราชาโน คุรุณมัม ทาหารนั วจัน สุตวา เทเสสิ มิตตานัน อนุทสุตติ เทวราชา กุมารโ อินุท ปทกาเสสิ ปราช ปุตตสุส หิน ทุพพปรี มิตตานัน บณฺทิต เตสึ เสยฺย ปริญาตโต ปณฺทิตต สึเยย อาหาร สึเสยฺย ปณฺทิตโต มิตตานัน เสยฺโย คุณท อาจริย ทาส ภโจ อahrtิวา ราชาโน คุรุณมัม ปชั ภูมมิลตา ตณฺหา ดังนี้

ภิกษเว ดูราภิกษุทั้งหลาย ปพพตา คเต ป้างเมื่อท้าวพระยาร้อยเอ็ดเมืองมาฝ้า โพธิสัตว์เจ้าก็สั่งสอนตามทำนองนักปราชญ์บัณฑิตชาติแต่ใดมา เจ้าก็กล่าวเป็นคาถาว่า โภ ราชา ปิตตา ทุภี ดังนี้เป็นต้นแล

โก ราชา ตูราพระยาร้อยเอ็ดท้าว จุน้อมนำวดาฟังยังรธรรมอันกล่าวจู่ท่านท้าวจูดดา ฟัง บัณฑิตาตันประเสริฐ เอากำเนิดเกิดเป็นคนเที่ยวสกลโลกหล้า ใต้ลุ่มฟ้าย่อมแสวงหาขิงลิปะ (วิชาความรู้) อันประเสริฐ เทียมกำเนิดเกิดกลางไพร มีลิบคุณได้ก้ำย้อมเกิดธรรมดา พระ พุทธาตันประเสริฐ เทศนาเลิศเลออันเป็นคุณอันยิ่ง แก้วมรสิงดวงคานเที่ยวสันดาเทศท้องเทียน ย่อมต้องภัยแก่ภัยยะดังเราราชาปางก่อนทุกซบห้อยอนถึง ในระดิงจักโกลรัฐังได้รับพุงแก่มาลึง อุปมาเทียบแทกบุญจักแยกนำมาเป็นราชาตั้งเกล้าเสวยเมืองเรา ๒ ทีเล่าแล ประการหนึ่งบัณฑิต เจ้าทั้งหลายมวลบ่ควรเสพ มิติดานัน แก่คนบรูจักมิตานั้น บัณฑิตเจ้าทั้งหลาย ส่เสยย ควรสักเสริญ ยกยอว่า อาหาร ยังอาหารอันต้นนั้นแล ส่เสยย ควรยกยอว่าดี คารญจ ยี่ เมียตน ฆตโย อัน อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มถึงเฒ่าบรูผิดกันนั้นแล ส่เสยย ควรยกยอว่าดี อาจริย มาตาปิตี พุทธิ ธมฺม สงฺฆ รตนัน อันมีคุณมากนัก ส่เสยย ควรยกยอว่าดี อินุตเวณยี่ ฟีน้องเผ่าพรรณวงศาต้นนั้นแล ส่ เสยย ควรยกยอว่าดี ทาส เจ้ายังข้าแลบ่าวแก้วกุมเนต ในเมื่อกระทำกานนั้นแล้ว ส่เสยย ยกยอว่า ดี มิติดานัน แก่มิตรสหายนั้นแล บณฺฑิตโต อันว่าผู้มีปัญญาที่ยกยอว่าดีแล

มหาสตุโต ส่วนพระมหาสัตว์เจ้า อันจักเสริญครุุมิตตา ทุกพิทิกก แก่ท้าวพระยาตั้ง อัน เจ้าก็กล่าวว่ โภ ราชานโน ตูกราท้าวพระยาอันไปประสพด้วยมีสหายผู้ไปไร่ปัญญาพาลาไปบรูจักคุณแก่ทั้งสาม คุณปีตมารดา อรหันตา อาจริยะ ญาติกานัง ปุพฺพล ก็เป็นคนพาลาไปกับ ด้วยคนพาลานั้นแล เย ชนา อันว่าคนผู้ใดอุปตติแล้ว ห่อ บุตตมส์ ยังปลาเนา กุสสเก ด้วยใบคำ กุสสปี แม้นใบคำนั้นก็ดี บุตตีวยนติ ก็ همینไปทั่วทุกแห่ง ยถา แลมีมาสันโดประสพคบกับด้วย คนพาลาไปก็เป็ตั้งอันแล ว่าอันแล้วเจ้าก็นำเอาอุทาหรณ์อันสว่างแล้วมาเทศนาสั่งสอนแก่ท้าวพระ ยาวา อตีเต อินุตปถนคเร กาสिय เทว อุโป โท ขตยาราชบุตโต มินิ ดังนี้

โก ราชา ตูกราท้าวพระยาทั้งหลาย อตีเต อันล่วงไปเสี้ยงจिरกาลอันนานนิก วันนั้นยังมี ราชบุตร ๒ ต้นแล ราชบุตรต้นหนึ่งเป็นลูกพระยาอินตาปถนคเร แลราชบุตรลูกพระยาภาสีนคเร หั้นแล เขาทั้งสองก็ต่างว่าจักเรียนศาสตรศิลป์หั้นแล ส่วนราชบุตรทั้งสองต่างต้นก็ต่างละเพศอัน เป็นลูกท้าวพระยาเสียแล้ว ก็ไปลอดเมืองจำปานครหั้นแล ปนตั้งราชบุตรลูกพระยาอินตปถนนั้น ปรากฏว่า กุลปุตต แลมีปัญญาอันฉลาดมากนัก ส่วนว่าราชบุตรต้นเป็นลูกพระยาภาสีปรากฏชื่อว่า วรปุตต แลมีปัญญาอันฉลาดมากนัก ส่วนเขาทั้งสองก็ต่างคนต่างจักเดินมาในละแวกบ้านนาย ทั้งหลาย ก็มาประสพพบกับด้วยกันในหว่างบ้านน้อยทั้งหลายแล้ว เทว อุพฺโง ส่วนว่าราชบุตรทั้งสองก็ปราศรัยเชิงกันไปมา แล้วก็เอากันเป็นเสี่ยวเป็นสหายกับด้วยเชิงกัน แล้วก็เอากันไปสู่เมืองจำ ปานครหั้นแล ส่วนว่า มานว สองคนไปรอดแล้วก็เอากันไปจอดที่นั่นหั้นแล ยามนั้น ยังมีเสนาผู้ หนึ่งชื่อว่า การกเสนา มันก็มาหั้นยังราชบุตรทั้งสองแล้วก็นำเอาราชบุตรทั้งสองมาสู่เรือนแห่งต้น หั้น แลมันก็กล่าวเชิงราชบุตรทั้งสองมาสู่เรือนแห่งต้นนั้นแล เทว ปุตต ตูกราลูกรักพ่อทั้งสอง อันว่าเจ้าทั้งสองจูงอยู่กับด้วยพ่อเตอะ มักว่าเราทั้งสามอย่าได้กระทำร้ายแก่พ่อเตอะ ว่าอันแล้วก็ อยู่หั้นแล

โส ส่วนเสนาผู้พาลไปตั้งอันก็บรู้อันร้ายอันดีสักอัน มันมีใจมักใคร่ได้ยังราชบุตรทั้งสอง เป็นที่สารถแห่งมันหันแล มันก็เล่าโลมนางทาสีที่อจยังราชบุตรทั้งสอง มันอาบัติแก่คนทั้งหลาย ว่า สูท่านทั้งหลาย จงอย่าได้กล่าววาทหญิงทั้งสองคนนี้เป็นข้าแก่กูเนื้อ หรือว่าเป็นลูกรักแห่งกูว่าอัน ส่วนคนทั้งหลายก็เรียกตามดั่ง เสนาการกะ หากกล่าวจุประการ ส่วนการกะเสนา มันก็กล่าวเหมือน ดั่งรักแท้ มันก็หือเครื่องกนิษอาภรณ์มากนั้แล

ตา อิตถิโย ส่วนหญิงสองคนนั้นก็กระทำมาจาจวบเอาราชบุตรอยู่ไว้ๆหันแล ส่วนราชบุตรผู้ชื่อว่า วรรณบุตร ก็บพิจารณาเหตุว่าหาปัญญาได้ ว่าจักเรียนศาสตรศิลป์วรรณคดี ก็บแสวงหานักปราชญ์อาจารย์อันใดสักอัน ก็มีแต่ความหิงสริตาแก่สหายตนแล ประการหนึ่งก็บรู้จักคุณท่านอันใดสักอัน มันก็ลวดกระทำมาตาคามกับด้วยนางทาสีแห่งโสณาทันแล พันดั่ง วรรณบุตรตาราชบุตรเจ้าคนมีปัญญามากนั้ กันั้นว่าไปรอดแล้วเจ้าก็แสวงหาญักปราชญ์อาจารย์ ร่ำเรียนไปตามความมัก ก็บหิงสริตแก่บุคคลผู้ใดแม้ว่าท่านว่าหรือก็ดี เจ้าก็บหวั่นไหวด้วยคำอันร้ายอันดีหันแล แม่นางทาสีจักมากระทำมาลาอู่เท่าใดก็ดี เจ้าก็บอาลัยไฝกับสักอัน เจ้าก็ร่ำฟังว่าชาติสัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสารนี้ กระทำร้ายแก่ที่เป็งแก่อาศรัยแก่ต้นก็บควรแล ประการหนึ่ง อิตถิ อันว่าหญิงผู้นี้ ทาสีรอยว่าเป็นข้าเป็นจะแล ก็บควรจักกระทำอันใดมันละแล เจ้าก็อยู่ร่ำเรียนไปตามคำมักกระทำต้นเป็นคนง่าวอยู่หันแล

อด ตถา กาลนั้นไปภายหน้าราชา อันว่าพระยาจำปานครต้นนั้น ก็ชอบทศราชธรรม มากนั้แล พระยาต้นนี้มีลูกสาวผู้หนึ่งชื่อว่า อามาลา มีรูปโฉมอันงามมากนั้ นางผู้นั้นใหญ่มาแล้วมีปัญญามากนั้ ถามปริศนาปัญหากับลูกท้าวพระยาร้อยเอ็ดเมืองมากนั้ หาผู้จักเสมอนางก็บได้สักคนหันแล แม่นลูกเสนาอำมาตย์ ปจันทราท ก็บอาจจักแป้ได้สักคน แม่นพระยาต้นพ้อจักเอาผิวที่อนางก็บเอาแล เหตุว่ามีปัญญาอันต่ำยอมกล้านางหันแล พระยาจำปานครกล่าวเชิงเสนาทั้งหลาย จักหาผิวผู้มีปัญญาเหนือกว่านางมาหือแก่นางตั้งอัน กันั้นว่าบุคคลผู้ใดยังมีปัญญาเหนือกว่านางผู้นี้ตั้งอัน แม่นเป็นทุกคตอยู่ก็ดีเล่าจักราชภิเชกเอาหือแก่นางจะแล้วอัน

ยามนั้น ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งไหว้พระยาว่า เทว ข้าแด่มหาราชเจ้ายังมีมานพ ๒ คนลูกแต่เมืองกาสิยังจอดอยู่เรือน การกเสนาหันดั่งข้ามหาราชเจ้าหันก็เป็งว่าจักเหลือนางกุมารีลูกมหาราชเจ้าจะแล้วอัน พระยาก็ถามการกเสนา ว่าคำอันนั้นมีดั่งเรือ เสนาก็ไหว้วา คำอันนั้นก็มีว่าแต่จะแล มานพคนนี้ข้ามหาราชเจ้าได้อยู่ได้กันั้นกับด้วยกันตั้งอัน ก็บเป็งควรว่าจักมีปัญญาแลเหตุใดแลข้ามหาราชเจ้าว่าอันจา เอกมานพผู้หนึ่งคนช้คร้านนั้บรู้อาการจ้ด้วยถ้อยคำอันดีสักอันแล เอกมานพผู้หนึ่งก็ว่าเป็นคนไข้วางเป็นคน อมตะกะ ช้ลักช้ล่ายกกล่าวคำหาประโยชน์ชบได้สักอัน ถวายกับสมเด็จพระเจ้าเตอะว่าอัน ราชา อันว่าพระยาก็ร่ำฟังว่า เทว วจน อันว่าคำแห่งข้าทั้งสองคือว่า พราหมณ์แลการกเสนาที่สังกาใจแก่กูแล ว่าอันแล้วพระยาก็เข้าไปสู่ห้องที่นอนแล้วก็ร่ำเป็งว่า ข้าทั้งสองนี้กูบควรฟังเตอะแลจักถามลูกหญิงแห่งกูก่อนเตอะ ว่าอันก็เรียกหามายังอมราลูกรักแห่งต้น มาแล พระยาก็ถามตามดั่งเขาทั้งสองหากกล่าวแก่ต้นนั้นแล

ส่วนว่า นางก็กล่าวแก่พระยาตันพ้อว่า โทสกมมู อันว่าโทสะอันนี้ มหาสัตว์เจ้าบ่ควรพอ เตื่อว่าอัน แล้วนางอมราก็กล่าว มหาราช ข้าแต่มหาราชเจ้าเท่าสัก กมมู อันว่าโทสะอันนั้นก็ดี มาจักได้อันใดจาวาอัน คือว่า วิตุตสกวถ มโหสูส นั้นคือว่า ได้ตำทั้งสองหันแลบไต่ยินแลยังสังก่าใจ นั้นบ่ควรฟังเตอะแล อันว่า บุตตสจกจตุตโทสา คือ ว่าหูไต่ยิน ตำบหันนั้นก็บ่ควรที่เอาแล กั้น ว่าก็โทสะอันใหญ่แลอันว่า อสุตตติย สยะ นั้นได้อันไต่ยินไต่รู้แลยังสาสังก่านั้นก็บ่ควรมหาราช เจ้าถือเอาแลเหตุใดแล้วอัน ถ้ากิริยาว่า คนมีปัญญาแลอยู่กับด้วยพาลาก็เป็นคนพาลบ้ำไปตั้งกัน แลเหตุใดแล้วอันจา ส่วนว่าคนไปพาลาทั้งหลายนี้เทียบยอมแสวงหาคำอันหิงสาวิตกแก่บัณฑิตเจ้า มากนัก สุขอิวะ เป็นประจุกจักตั้งหมานั้นแล ทิสฺวา หันแล้ว สุขิ ยังหมาต่างเจ้า มุกขิ นั เสม ภยี้ ถ้ามั่นก็ยี้เขี้ยวรอเพื่อว่าจักขบแล พาลาน อันว่าคนไปทั้งหลายนี้เทียบยอมหันผู้มีปัญญา ก็เทียบ ย่อมมักหิงสาบิบเบียน ติเตียนกล่าวนินทาจำขวัญท่าน บ่ก่อนว่าจักยกยอตัวมันอยู่แล อันว่าคำสั่งก่า แห่งมหาราชเจ้านี้ก็บ่ควรจักฟังเตื่อแล มหาราชเจ้าควรถามดูเรียกเขา ๔ คนนั้นมาถามดูเตอะ ก็จัก แจ้งแกใจตนมหาราชเจ้าจะแล้วอัน

ราช อันว่าพระยาก็กล่าว สาธุตี แต่แล้วอัน แล้วก็เรียกหาขังการเสนาผู้ไปแลก็ถามว่า ดุคราเสนา อันว่ามานพทั้งสองนั้นมาอยู่สำนักท่านนั้นรู้หลวกอันจา ฤว่าเป็นคนไปพาลาอันจาวา อัน เสนาผู้ไปพาลาหาปัญญาบได้ก็รำเปิงว่า รอยพระยาตันนี้มักใครไต่คนผู้มีปัญญาเป็นผวนาง ผู้น้อยจะแล มาจุกจักกล่าวคำยกยอตัวทื่อพระยาไต่รู้เตอะ มันรำเปิงตั้งนี้แล้วก็ไหวพระยาว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า เทว มานวา อันว่ามานพ ๒ คนนั้นแควนเป็นคนถ้อยไรหาปัญญาบได้แต่แล เป็นคนออกตัญญูหิกพาลา เป็นคนบุตรหลงบ้านหลงเมือง หาความรู้หลวกบได้แล เขาก็ว่ารู้จักมา เรียนคำรู้กับด้วยข้าพระบาทว่าอัน เขาก็บ่เรียน ข้าสอนก็บ่ฟังแล้วอัน พระยากล่าวว่า ท่านจงอยู่ นี้ก่อนว่าอัน พระยาก็เรียกหาermanพมาก็ถามว่า โภ มานว ตูรา มานว ตว อันว่ามีปัญญาแต่ อันจารือท่านมีประโยชน์ด้วยอันใดจาวาอัน

ส่วนว่ามานพก็รำเปิงว่า ราชา อันว่าพระยาตันนี้ก็ว่า จักหาคนผู้รู้หลวกมาเป็นผวนางนี้ จะแล อหฺ อันว่าจุกจักได้ สุขิ ยังความสุข คือว่า จักได้เป็นผวนางจะแล มันรำเปิงสันนี้แล้วก็ไหว พระยา เทว แต่มหาราชเจ้า อหฺ อันว่าข้ามหาราชเจ้าแต่ก่อนอยู่เมืองกาสิปุนแล ข้ามหาราชเจ้าก็ เพื่อว่าจักมาขายคำรู้แห่งข้าแล พระยาดามว่า คำรู้ท่านมีสันใดเล่าจาวาอัน วรรณพกล่าวว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า คำรู้ก็มีหลายประการมากนักแล คำข้ารู้ประการหนึ่งช่างกินเหล้าเมายาแก้ผ้าให้ ร้องเต้นตืดเซียงชายล่ายฟ้อนแล ประการหนึ่งก็ช่างเป่าปี่สีซอสะล้อ มโหรี ปาด (ระนาด) ฆ้องสเบียง หันแล ประการหนึ่งช่างหลับนอนแ่อวไปมาอยู่แล คำรู้ข้ามหาราชเจ้าก็มีตั้งนี้แล ถวายกับ สมเด็จพระมหาราชเจ้าเตื่อว่าอัน พระยาก็มีคำใคร่หัวมากนักแล้วก็ถามว่า โภ มานว ตูรามานพ ส่วน ว่ากุลมานพอันมาตามท่านนั้นรู้หลวกอันจะรือ มานพกล่าวว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า กุลมานพนั้น มันก็บรู๋หลวกอันใดสักอันแล มันก็มากอยเรียนคำรู้กับข้าพระบาทมันก็บได้สักเตื่อแล มันแก่น เป็นคนพาลไปเข้าเป็นข้าท่านรักหนีมาแล มันก็มาถวายข้ามหาราชเจ้าก็มารอดเรียนเสนาจักใคร่หือ มันเอาลูกเสนาเป็นเมียมันก็บ่เอาแล ก็เป็นคน อุมตตก ฝีบ้ำแล มหาราชเจ้าก็บ่ควรจักถามหา

มันเตือแล้วอัน พระยาก็ส่งเขาทั้งสองแลเสนาแลวรมานพเมื่อหันแล ถึงวันลุนั้นพระยาก็เรียก
หามายังกุกบุดตามานพเล่าแล ส่วนว่า กุกบุดตา มานพบัณฑิต ก็เข้าไปคุ้มพระยาแล้วก็เข้าไปไหว้
พระยาด้วยอิริยาบถแห่งต้นหันแล

ราชา อันว่าพระยา ทิสวา หันมานพยังกุกบุดตามานพมาสนั้น พระยาก็ถามว่า โภ
มานโว ตว อันว่าท่านก็เป็นคนอุมมต พาลแต่แลตั้งลือว่าอัน ท่านเป็นทาสาไพร่ท่านจะรือมานพมี
แต่แล ท่านมาเมืองเรามีประโยชน์อันใดจา มานพก็ไหว้วา ข้าพระบาทเจ้ามาหาयाและดอกงาม
ดวงหอมแล พระยาก็ถามว่า หาयाไปยาพยาธิอันใดจา มานพไหว้วา ข้าพระบาทเจ้าหาयाไปยา
อุมมต ผีบ้าคือว่าตัวแห่งข้าพระบาทแล พระยาก็ถามว่าท่านหาดอกหาไปสันใดเล่าจา บัณฑิต
มานพไหว้วา ข้าพระบาทใครได้ดอกเหน็บหูแห่งข้าแล้วอัน ยังมีเสนาไปผู้หนึ่งอยู่กับพระยามัน
หวังว่ามานพใครได้แท้ มันก็ชดบับพลังยังดอกกณิกอันเที่ยวหื้อแก่บัณฑิตมานพหัน มันก็กล่าวว้า
โภ อุมมตต ดูกราชายผู้ไปใครเหน็บดอกตั้งอัน มึงจุงตัดดอกอันเที่ยวแห่งนี้เตอะ ชาติดอกก็มีทุก
แห่งทุกที่แลแล้วอัน

ราชบุตตี บณฺฑิต สุตวา วจนํ ส่วนว่าราชบุตตรี กุมารี สุตวา ได้ยินแล้ว วจนํ เสนาผู้
ไปกระทำสนั้นก็มีคำเฝ็ดละอายแก่มานพมากนัก ก็กล่าวว้า โภ พาล ดูกราเสนาผู้ถ้อยใจตัว อัน
ว่าท่านดูแควนเป็นคนพาลาหาปัญญาอันจักพิจารณาได้เท่ากับเสนาประโยชน์ได้สนั้น ชาติดัน
ว่ามึงจุงหนีไปจากสำนักแห่งกูเตอะว่าอัน เสนาผู้นั้นก็บ่อาจจกอยู่ได้ก็หนีไปหันแล

ราชา อันว่าพระยาก็เข้าถามกุกบุดตามานพว่า เขาทั้งสองก็มีคุณแก่ท่านเขามีคำรู้สวก
เหลือท่านอันจา เขาสั่งสอนท่านแล ท่านบ่ฟังว่าเป็นคนดีความไปไรปัญญาทุกพลังเป็นคนชื้อชื้อล่าย
ว่าอันมีแต่จะตั้งลือ บุตตามานพ ก็แยมใครหัวแล้วก็ไหว้พระยาว้า เทว ข้าแต่สมเด็จพระปิ่นเกล้า
เหนือหัว อามะ เอ้อคำอันนั้นก็มีแท้แล้วอัน

ราชา อันว่าพระยาก็เข้าสั่งกำใจมากนักก็กล่าวเชิงมานพว่า ท่านจุงอยู่ก่อนว่าอันแล้ว
พระยาก็เข้าไปภายในปราสาท แล้วก็กล่าวเชิงลูกหญิงแห่งต้นด้วยว้า วา ดาด ดูกราเจ้าลูกรักแก่พ่อ
มานพผู้นี้เป็นอัศจรรย์แก่กูพ่อมากนักแล ตั้งจะรือว่าอันจา แม้นเราถามสันใดมันก็รับตามคำทุก
ประการอันนี้ก็สั่งกำใจอยู่แล ประการหนึ่งเมื่อเราถามมันก็ใครหัวแล้วเจียรจาแล้วว้าอัน

สา ปุตติ ส่วนว่านางกุมารีก็ไหว้พระยาดันพ่อว่า เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า ชาตีสบปฐิสสา
เจ้าทั้งหลาย บ่ห่อนว่าจักกล่าวคำมานสาวหาสักเตือแล แม้นถามว่าร้ายก็บ่บ่นอิร้ายสักอัน
ประการหนึ่งก็บ่ห่อนว่าจักชกเสริญยกยอตนสักเตือแลก็เป็นไปง้วนั้นแล ส่วนว่ากาลเสนาแลว
รมานพ นั้นก็หากเป็นคน มิตตทุกุภิก เหตุกระทำร้ายแก่มิตรมาก กล่าวหน้าจำขวัญแก่มิตรสหายรัก
แห่งต้นแล ในบทว่ายัง มิตตดา น ทุกภตติ ดังนี้ เทว ข้าแต่มหาราชเจ้า ส่วนว่า กุกบุดตามานพ นั้น
หากเป็นผู้มีปัญญาแท้แล ข้าแต่มหาราชเจ้าก็หากจักพิจารณาหื้อรู้จะแล้วว้าอันแล้ว

เต อุภโภ ส่วนว่าทั้งสองพ่อลูกก็ออกมาจากปราสาทแล้ว ส่วนว่านางก็มานั่งอยู่ภายตำ
มานพแล้วก็กล่าวว้า ปฐิสสะ ข้าแต่เจ้าผู้ชายผู้เป็นหน่อสบปฐิสสะ ชายผู้ประเสริฐ ตว อันว่าเจ้าตั้ง
ลือแลมากกระทำเพศเป็นต้นอันตำหอยบเหตุใดจา มีคำว้า เจ้าประโยชน์ด้วยยาอันมีในเขตจำปา

นครเมืองใหญ่ที่นี้สักอันอันจา เสยยะ ข้าแต่ อยฺย ปุตตสจฺจํ อันว่า ยาโนเมืองจำปาที่นี้ก็หลายสักอันแล เจนเจ้าจุงเอาไปสักปากเตอะเปี้ยถิเกิดเมืองเจ้าก็เปิงว่าจักร้างบจะแล ประการหนึ่งเปี้ยถิอันเกิดมีในต้นแห่งท่านคือว่าเป็นบ้ำอุมมตตะ ก็เปิงว่าจักร้างกับภัยไปจะแลว่าอัน

ส่วนว่า กุลบุตร ก็กระทำเหมือนจักโหว้นางเจ้าก็รำเปิงว่า อมารุ กุมารีส่วนว่านางผู้นี้มีปัญญาแต่อันตั้งลือรู้ว่ามันมีอันจา มาจุกกลองเจือดูเหมือนตั้งจักโหว้นางนี้ดูก่อนเตอะ ขาดิหญิงผู้มีปัญญาก็บ่หอนว่าจักโหว้สัปปุริสสะ ผู้มีปัญญาโหว้ต้นสักเตือแล เจ้ารำเปิงสนั่นแล้วก็กระทำเหมือนตั้งจักโหว้นางนั้น นางก็กล่าวว่า โภ สปุริส ดูกร เจ้าผู้ชายอันประเสริฐเจ้าอย่าโหว้เตือะกริยาอันโหว้นางผู้หญิงผู้ไปเหมือนข้านี้ก็บ่ควรแก่สัปปุริสสะเจ้าแต่แล

ส่วนว่า กุลบุตรมานพ ก็กล่าวตอบนางว่า โภ กุมารีกา ดูราเจ้ากุมารี อหฺ ข้ามาสู่เมืองจำปานครที่นี้ก็เพื่อว่าจักใคร่ได้ยาแล ส่วนว่ายาทิพย์นั้นก็หากมีแต่แล เท่าว่ายาปากนั้นก็หากเกิดมีที่จ้อมตอยอันสูงนัก อหฺ อันว่าข้าก็บ่บังเอาได้แล ส่วนว่ายาต้นนั้นก็เปิงอันเปิงใจแก่ข้านักนักเกิดเป็นคนบุญน้อยหาปัญญาบ่ได้ก็บ่หลังว่าจักเอายาต้นนั้นได้จะแล ก็หากเสี่ยงวิสัยแห่งข้าก็ว่าจักคืนเมืองจะแลว่าอัน

นางก็กล่าวว่า ปุพฺพลฺล์ อันว่าดอกไม้ทั้งหลายอันมีในเมืองจำปาเจ้าก็บ่ใคร่ตัดทรงอันจะลือ ขอเจ้าเอาไปตัดทรงดูก่อนเตอะก็เปิงว่าจักหอมจะแล มานพก็กล่าวว่า ข้ารอดเมืองตักกลิสานี้ก็เพื่อใคร่ได้ดอกดวงหอมอันมีในเมืองที่นี้ก็หอมแต่แล เหตุว่าดอกอันมีในจำปาที่นี้ก็หากมีที่สูงมากนัก คนทุกคตะบมีชะกุลเหมือนตั้งข้านี้ ก็บ่หากแหงนผ่อดูตายแล เท่าวันไว้แต่แม่ผึ่งแลแม่บู่ทั้งหลายแล้วอัน

สา บุตติ ส่วนนางกุมารี ก็จักถามกูรูปัญหาแก่วรมานพก็กล่าวว่า อถ ตพฺพํ ก็ นาม ตั้งนี้ ปุริสสะ ข้าแต่เจ้ากุปุริสสะ ก็ประโยชน์เราก็มักอัน ท่านจุงกล่าววัตถุครุอันจักเราแก่ในโลกอันนี้ ก็ นาม จักได้อันใดจา ขอปุริสสะเจ้าจุงเทศนาบอกแก่ข้าหือแจ้จจะเตอะ เตชกขุ อันว่าวัตถุ ๒ อันท่านประโยชน์นั้น คือ ยาทิพย์แลดอกนาริกาอันมีรสอันหอมอันมีในที่สูงเท่าใดก็ดีเราก็มักจักเอาหือท่านจะแล ท่านจุงแก้ปัญหาครุวัตถุ ๘ ประการมาหมดแจ้แก่เราก่อนเตอะว่าอัน

ส่วนว่า กุลบุตรมานพ ก็กล่าวแก่ว่า โภ ม กุมารีกา ดูรานางกุมารียังเจ้า กูรูวตตพํ อันว่าการอันหนักในโลกนี้ก็มี ๘ ประการแต่แล ดูกรนาง ประการหนึ่งคือว่า ปราสาทเท่าอันว่าปราสาทหินทั้งหลาย ครุฑ ก็วัตถุอันหนักหนึ่ง โลเก ในโลกนี้แล ยุทธกมฺม อันมีการอันรบศึก ครุฑ ก็เปิงอันหนักแล ชนกมฺม การชนะละวางแลบูชาสังขศรีเวียงนั้น ครุฑ ก็เปิงการอันหนักแล ราชบุตติ อุปุตฺตํ อันว่าคนใช้ท้าว ครุฑ ก็เปิงอันหนักแล เทววจน ยังคำสอนแห่งโลก ครุฑ ก็เทวดาอันรักษาลงมากแล้วแก่คนทั้งหลาย ครุฑ ก็เปิงการอันหนักหนึ่ง วุฒฺทานํ อันว่าคำสอนผู้เฒ่าแก่กัน ครุฑ ก็เปิงวัตถุอันหนักหนึ่งแล ปีตา มาตา วจนํ อันว่าคำสอนพ่อแม่ท้าวพระยาเจ้าเมืองแลอำมาตย์จริยครุแห่งต้นแล้วผู้จักตายสั่งไว้ ครุฑ ก็เปิงกานหนักหนึ่งแล พุทฺโธ ในศาสนาคำสอนแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ครุฑ ก็ชื่อว่าแควนอันหนัก ตโต สัตตวัตถุ ๗ อันนั้นแล กุมารีกา ดูกร กุมารี วจนครุ อถกรรม อันว่าการอันหนักด้วยประการก็มีตั้งนี้แล

สา ส่วนว่านางกุมารีราชธิดาก็ซ้ากล่าวปัญหาทุติยถวัน ๒ ก็กล่าววว่า กมมทุพพฐา
 อถ กมม อันว่ากรรมอันฝ่างร้ายในโลกนี้จักได้อันใดจา บุตถกล่าววว่า อถ กมม ทุพพฐา อันว่า
 มีรูปอันฝ่างร้ายนั้นอันหนึ่งคือว่า อปฺปรุกขกั วนิ อันว่าป่าอันใดอันหาไม้บได้ น โสภติ ก็บ่ดูงาม
 นคร อันว่าเมืองเวธรรากาหนักปราชญ์บได้ น โสภติ ก็บ่งามแล กุลบุตติย อันว่าลูกหญิงพระคุณ
 ทั้งหลาย ล้เรุตี้ หล้างมีคำเผดละอายนี้จาป้อยหาคำเผดละอายบได้ (ไม่มีความละอาย)น โสภติ ก็
 บ่ดูงาม กุลปุตตสส อันว่าผู้ชายพระคุณทั้งหลาย บุปปา ภคณ สิปป อันประกอบด้วยรูปโฉมโนม
 พันธัณณอันงาม วิชา หินา อันถ้อยจากศาสตร์ศิลป์คณธรรมนั้น น โสภติ ก็บ่ดูงามม้าวฝ่าง
 ร้ายนั้น สมณพราหมณ ก็นว่าสมณพราหมณทั้งหลาย นิลปสุโย คือไม่ประกอบด้วยธรรมแลกอง
 วัตรปฏิบัติ ๓ จำพวก น โสภติ ก็บ่ดูงามแล ทุกล้ รูปิ อันว่ารูปอันฝ่างร้าย อถ วิกรมม ก็มี ๘
 ประการสนนี้แลว่า

ราชา ส่วนว่าพระยาจำปานครตั้นเป็นพ่อนางนั้นก็ อุตฺส ราชภิเชกราชบุตติผู้บ่กระทำ
 ร้ายแก่มิตร หื้อเป็นพระยาก็นำเอามายังยาแลดอกมาหื้อแก่เจ้ากุลบัณฑิต ได้เสวยราชสมบัติมาก
 นักวันนั้นแลก็เพื่อบ่กระทำร้ายต่อมิตรสหายตั้นแล

โก ราชาน โศคราท้าวพระยา นิยายอุทาหรณ์อันนี้เป็นธรรมดาจาริตมาแต่ก่อนแต่แล
 ชาติ ว่ากระทำร้ายแก่มิตรก็เป็นตั้ง การกเสนา วรรณว วันนั้นกันวว่าเขาทั้งสองตายก็ได้ไปตกรก
 แลว่าอัน

โพธิสตุโต ส่วนโพธิสัตว์เจ้า ก็สั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลายด้วยอุทาหรณ์หลายประการ
 ต่าง ๆ ก็มีวันนั้นแล

นิฎฐิตี ชียา อันเทศนายังสุวรรณลิ้นคำผูกถวัน ๔ ก็ถวายบังคมสมเสร็จสระเด็จแล้ว
 เहांนี้ก่อนแล

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณชีวหาลิ้นคำผูกที่ ๕

สตถา สพุพญญ ตันเป็นครูแก่โลก พรจกโข พรโอรุจ ใจตเจียรจำป็นคาถาวว่า สพุเพ
 ราชา โนจยย จยโย ยั ยั ปติ ธาติธา ภูวตานิ ชรณี เอว โค อนอุมุ คคา ชุมพุกา รุกขณาติ
 สาขาทรา ห กาลก เตว ปุตตสส วนณนาเตโซ โพธิ สพุเพ ชนา ตังนี้ป็นตั้นและ ภิกุชเว
 ตูราภิกุชตังหลาย สพุเพ ราชาน ส่วนว่าพระยาร้อยเอ็ด ต้าวชมเยกยาวยินตีซึ่งพระมนิตันประ
 เสริฐ โพธิราชตั้นป็นนักปราชญ์สั่งสอนธรรมเขาแยงย่ำชมนั้นและยีนยอกอนเชิงพระภูธรตั้น
 ประเสริฐปอนแลมเลิศ อำลาวาโยยา ปณูพิธา ตันเลิศแล้วป็นตั้งแก้วลูกชื่อ สปุปกา เตชา พระ
 วิลลาเตียมแตก้วยตั้นป็นไม้ไต้สองจมปู ป็นน้ำถูออกตามกิง แม่จิงไหลมาเป็นคงคา วางวิง ๔ แม่
 จิงไหลมาเป็นคงคายาวยานไหลโกผ่าน ปตตชิตา ติสุสลา ได้ ๓ รอบ ปตตณ ขอบ ๓ ที จิงป็น
 นาทีแม่ใหญ่เล็กกว้างใช้สามาน ๘ ป็นวา แตกใจ อ่านไต้ ๘๐ วาชุมพู ลือเลิศมสะเกิดหลวงหลาย
 ตีฟองผายขึ้นรอตอากาศ สะยอต ยาวโย การะโก ตันผ้าตีปฝืนแปง มีรัศมีสีแสงมะมาบเหลี่ยม
 เรือเรืองงามแสงสาย วรรณต เทวบุตร ย้ายลงรอตมาเกี้ยวกอดเอาฝนเม็ดใหญ่ วางวิงใส่ตักัน

เสียงนักรวบรวมเรื่องเรียกฟ้าร้อง ดังตีเป็นฝนฟาดต้นไม้แผ่นดินตกลงมา คงคาหลวงบ่แห้งข้าแต่ยม
ถมนองมา แม้นหินผาหลวงเคลื่อนกลิ้งฟาดถมเป็นกระจวนแม่น้ำควรมชนขึ้น มัจฉาเงินจมฟอง
แสงลินคองก่ายข้ามมาสู่บ้านแสนเมือง น้ำยังเนืองไหลหลังยังล้นฝั่งเต็มงาม บุญสมปานพระ
หน่อไต้หากเหมือนกันแลนา ท้าวพระยาร้อยเอ็ดต้นอว้ายหน้าถวยปอน แล้วอำลามาสู่นครา
เมืองมิ่งอยู่ตามสิ่งกองธรรม ผูกประชาจมนเงินขาบแล้วยืนอำลา ก็มีตั้งวันฉกกล่าวแล้ว เป็นตั้งพระ
ไชยะอุบแก้วเตสนามานี้และ

ภิกษุเว ตูราภิกษุตั้งหลาย ปางพระโสมสายทิพย์เนตรล้นพิเศษเป็นคำ เตสนามแล้วเล่า
สองเผ่าพันวงสาตามทศราชปรับม้าง เจ้าผู้สร้างสาลามาทา ๘ เดือนกาล่วงแล้ว มารอดนางแก้ว
ยอดคำฟู โขงชมพูเมืองลุ่มยวยายแย้มชุ่มเจียรจำ จิมพระราชาผิวแก้วกลัวเกตุว่า ใจน้องเนตรดอง
ถึงก็ดร้าเปิงซึ่ง ๒ หน่อไต้ พระมารดาชอกรุณานเนตรน้องใจหลังช่องบลิ้มลายังพระบิดาต้นป้อขอ
เจ้าหน่อนำเมื่อแต่เตอะ ว่าอันแล้วนางแก้วขาบอำลายังปีตามารดา แนนนิ้วแตบหว่างก็รับเอา
ปอน อธิกรหวานไหว้สิ่งใจๆ พระอำลาถึงพระราชเอกอ้าง พระเจ้าจ้างหอบปาซาน เมินนาน
เร็วรวดพาราณสีจ้อหอยใจ เสนานัยและอามาตย์มาเติมห้องราวโรง พระยาก็มาชมขึ้น บัชวัญขึ้น
ใจปานกับบุญสมปาน ซึ่งเหง้าตัวต่านเจ้าพาราณสีปีติมียาวยืนยกนิ้วขึ้นเซยชมได้สมาคมแล้วเล่า
กับหน่อพระเจ้าชีวหาคำขุนแสนธรรมสักใหญ่กว้างสมตั้งอ้างหรัทัย ก็มีด้วยนัยยะกว้างแล้ว ห้อง
นางแก้วสุวรรณาเกิดบุตรดาลูกน้อยงามยิ่งย้อยเป็นชายพระสมสาย ใส่จื่อตามเล็กชื่อว่า จัยยะแสง
พระแปงเตียมราช อยู่ปราสาทหอคำวันนั้นและนา

ตถา ทิพพมาลี สีเนห์ ปิยคพุกั เทวดา โมทนิ อุดุมวตติ เตว กิณุนรี ปริสุสโกท
ยาย บุตตกมมึ สุวตสุส นมขยย เตช อิทธิมิ ดังนี้ ภิกษุเว ตูราภิกษุตั้งหลาย จุงจักตั้งห
ดาฟังยังรธรรมอันประเสริฐจำกำเนิดลิเนหาเลิดลือจา ยังทิพย์มาลา ต้นเอกอ้างเมียพระเจ้าจ้าง
อุดมยังมานกัม (ตั้งห้อง) ลูกน้อย ให้ขอช้อยบุญญานเช่นและยามพระภูบาลปางก่อน บาปร้าย
จุงตวยตียังกุมารีนางหนุ่มหน้า พระเจ้าฟ้าหน่อชีวหาเปื่อเวลามาจองบาปร้ายกองปุพเพ อดี
ล่วงแล้วมาต้นตอบแก้วหน่อบุญมีกัมมตวยตีต่อมตองเจียรจาก หลองต่างตนต่างไปชักนั้งไว้ แก้ว
แวนฟ้าปัดพรากหน้ามิ่งชยาสามิกายอยู่กับเทวดาต้นพิเศษอันรักษาเหตุภัยสาปปะโรคาบมาใกล้
เตาคิดถึงพระหน่อไต้ผู้ชวัญอยู่และนา

ตถา อุดุมมา กล่าวถึงพระยาอุทุมพรต้นลำเลิศโกธาเกิดเรณชับลูกต้นใจๆ กับ ๒
แก่นไต้กินนะรอน พระอุทุมพรรีบเร่งร้อนมือแบกค้อนถือกันดงกับกำลังร้องด่าว่า สุโน นางรีบ
บินชานเร็วแรงรีบไปตวยเอาแก้วกินวิมาลาจุงเอามาที่อได้ มาเลี้ยงไว้อยู่ปักเปาตามอันเราปางก่อน
มิตสุสา ย้อนถึงคิงบได้มาดูจิงจักฆ่าที่อคว่าหน้า พระยาอุทุมพรร้องด่าน้อยหน่อก็กลัวตาย สัน
สายฟังนางบินลงกึ่งแคว้นดง เทวราชชออนุญาตเทวดาจักเอามามาลาเมื่อสู่เมืองมร แก้วอุทุมภ
รยอประกายเกล้ารธนาเจ้าทิพย์มาลา ต่ สุตวา นางหน่อแก้วเอามาแล้วเจียรจากเจียรจอยไปสู่
เมืองอุทุมพรพาล้ำเลิศเลยลวดเกิดบุตรดา เทวกัญญา จมเงินอุ้มแล้วยินยอยงเบิกบาน หมายถึงว่า

นามวิเศษว่าจัยยง เตศเทศ เตเวศ อยู่รักษาเมืองปรางามยิ่งล้วนทิพเพชรถ้วนเอ็งเดียวอยู่ในเปลี่ยวถ้ำใหญ่ มนุษย์ภาพใช้สามาลัยเหตุว่าเป็นลูกสมปานโพธิราชลูกนักปราชญ์ขุนธรรมและนา

สา บุตุตา ชยย เตโซ ชานมิ วิมาลี เตเว กิณนรี ดังนี้และ ภิกษเว ตูราภิกษุตั้งหลายสา บุตุตา ส่วนว่าอันว่าเจ้าตนจื่อว่าจัยยเดช กั้นว่าเจ้าใหญ่ขึ้นมาแล้วได้สิบเจ็ดปี มีกำลังแรงยิ่งกว่าจ้างสานปิ่นตัวและ กั้นว่าเจ้าใหญ่ขึ้นมาได้สิบหกปีแล้ว เจ้าก็ถามซึ่งแม่แห่งตนว่า

ดาต ตูราแม่เป็นเจ้าส่วนว่าป้อ (พ่อ) แห่งข้าจะว่าผู้ใดอันจา จักว่าพระยาอุทุมพร ต้นข้าวร้องว่าปู้นั้นจาถาว่าป้อใจอันจาขอแม่เป็นเจ้าจูงบอกมาหื้อข้าได้รู้แจ้งแต่เดื่อเกันว่าแม่เป็นเจ้าบ่กล่าวแก่ข้าก็จักขบนมแม่บัดเดียนี้และว่าอัน ส่วนว่าเจ้าราชบุตรก็เยี่ยเหมือนดั่งจักขบแต่

สา ทิพพมาลา วจัน ชิวหาสุณณ โสรฐุ ปสฺสวตี เก จกฺขุ จนฺทเทวี ดังนี้ว่า ดาต ตูราเจ้าลูกรักแห่งแม่ ตว อันว่าเจ้าจูงดาฟังเดื่อ ส่วนว่าพระยาอุทุมพรนี้ก็บ่ใจป้อแห่งเจ้าและส่วนป้อแห่งเจ้ามีนามกรจื่อว่าสุวรรณชิวหาสิ้นคำ เป็นลูกพระยาปัสสวตี ส่วนว่าพระยาปัสสวตี เอกจกฺขุ ต้นมาตาเบื่องเดียวมีกว่าตาบอดเบื่อง ๑ และ ส่วนป้อแห่งเจ้าก็มาละแม่ลูกเสียนี้ในสระโบกขรณีแล้วก็ไปสู่เมืองโสทรปุณแล ว่าอันแล้ว ปรีเทเวติ นางก็ร้องซึ่งลูกแห่งตนด้วยคำว่า

ดาต ตูราเจ้าลูกรักแก่แม่ วิบากกรรมเจ้าแต่อันได้มาจำใจ จูงจักเป็นกำพร้าพระบุตรดาเลงหาไฟบ่เหมือนหน้าป้อเจ้าฟ้าหน่อชิวหา ลูกเกิดมาบ่ใกล้ลูกน้อยให้ ก็บ่หันไฟจักรักแบ่งเหมือนดั่งป้อเจ้า เต่าจักอ่วยหน้าผ่หาไฟยามภยยะมาบังเกิดลูกแก้ว เนิกเต่าเองเดียวและ หน่อวัสสาพ่อยาลูกน้อยหน่อบ่หวังหันจมพงศ์พันธุ์ฝ่ายแม่บ่หันแต่ต่างใด นางมีใจลมแล้วลูกอุ้มแทบไว้กับตักนางยิ่งรักคะค้อยให้ลูกย่อยอยู่ปูนวอนมากนักรเงินและนา

สา วสุสราชา ปุตตสฺส วจัน สุตฺวา ทิพพมาลี อัย มคฺค โสรฐุ ปิตาชิวหา ลนฺติตฺวา ท้าวอุทุมมปเทว กิณนรี จิรปุตฺวา

อด ในกาลนั้น ส่วนว่าเจ้าราชบุตร สุตฺวา ได้ยินแล้ว วจัน แก้วแห่งมาดาเจ้าก็มีน้ำตาไหลหลัง เจ้าก็เข้าไปสู่พระยาอุทุมพรด้วยคำว่า เทวะ ข้าแต่มหाराชเจ้าสั่งอำลามหาราชเจ้าไปตวยหาป้อแห่งข้าก่อนชะแล กั้นว่ากลับแล้วหากเจ้าคืนมาชะและว่าอัน ส่วนว่าพระยาอุทุมพรก็อุ้มเอาแล้วจวบจมตมชะหม่อมแล้ว เจ้าก็สั่งสอนศิลปคุณทิพย์หื้อแก่เจ้าชัยยเดชราชบุตรทุกประการ แล้วเจ้าก็กล่าวว่า ดาต ตูราเจ้าตัวอันว่าเจ้าจูงไปตามสุเดื่อว่าอันแล้วเจ้าราชบุตรก็ไปสู่สำนักแม่แห่งตนแล้วกล่าวคำอันจะไปตวยหาป้อทุกประการแก่แม่แห่งตนตั้ง ๓ หันและ

สา ส่วนว่านางตั้ง ๓ คน คือว่า นางทิพย์เกสร และนางปิมมะลา และนางนาริกาก็ว่าจักไปตวยและ กั้นว่าเจ้าลูกรักแม่ตั้ง ๓ ละแม่เสียดั่งอัน ชีวิต อันว่าชีวิตแห่งแม่ตั้ง ๓ ก็บ่ล้ากว่าจักมีชะและว่าอัน ส่วนว่าเจ้าราชบุตรก็มานั่งพิงพระเนงเจิงแล้วก็เอาแม่ทิพย์เกสรใส่ตัก แล้วก็เอาปิมมะลาใส่หัวเขากล้าขวา แล้วก็เอาแม่นาลิกาใส่หัวเขากล้าซ้าย แล้วก็เสด็จไปตามฟองลมอากาศก็ไปหยาดตกเมืองยักษตีนั้นหันและ ส่วนว่ายักษตั้งหลายมีพระยายักษเป็นต้น ก็ร้องโห่มาเอว่าจักมากินตัวตั้ง ๔ แม่ลูกและ ส่วนว่าเจ้าชัยยเดชก็ปังแม่แห่งตนไว้ แล้วก็กระต่ายยิปราสาทหื้อเป็นชะจัวร์ (ย่อยยับ) ไปด้วยฤทธิกำลังแห่งตนและ

ส่วนว่ายักษ์มีกำอั้นสะท้านย่านกลัวมากนัก พระยายักษ์ก็เอาลูกสาวผู้ชื่อว่าอมรา มาถวายแก่เจ้าจัยยะเดชหันแล ส่วนว่าเจ้าจัยยะเดชรับเอานางลูกสาวยักษ์ แล้วในวันลุนรุ่งเจ้าก็อำลายักษ์ตั้งหลายแล้วก็อุ้มเอาแม่ตั้ง ๓ ไปด้วยลวงอากาศ ก็ไปหยาดตกเมืองยักษ์แถมเล่าและส่วนว่ายักษ์ตั้งหลายมีพระยายักษ์เป็นต้น ก็เอากันมาเพื่อว่าจักกินตั้ง ๔ แม่ลูกเล่าและ ส่วนว่าเจ้าจัยยะเดชก็กระต่าย่ายักษ์ตั้งหลายหือเป็นชะจัวร์ไปและ ส่วนว่ายักษ์ตั้งหลายก็กลัวมากนักหันและ ส่วนว่าพระยายักษ์ก็นำเอาลูกยิงผู้ชื่อว่า อมมะริกา มาถวายแก่เจ้าจัยยะเดชหันและราชบุตรโต ส่วนว่าเจ้าราชบุตรก็ได้ชนะแป้ยักษ์ตั้งหลายแล้ว ในวันลุนรุ่งแจ้งแล้วก็เอาแม่ตั้ง ๓ ไปเล่าและ ก็ไปรอดไปถึงเมืองโสธรหันและ

ปัสสวดี สดุดา ดิสาวบุตร สินห์ ชิวหา จนทเทวี เทว มาตาปิตา ดังนี้และ ภิกขเว ตูราภิกขุตั้งหลาย สา ตสฺส ราชบุตรตสฺส ส่วนว่าเจ้าราชบุตรกินว่าไปรอดเมืองโสธรแล้ว เจ้าก็เอาแม่ตั้ง ๓ ไปสู่ปราสาทพระยาปัสสวดีต้นเป็นปู้ตักประการหันและ ราชา อันว่าพระยาปัสสวดีก็ยินดีมากนักอุ้มเอาหลานแห่งต้น แล้วเจ้าก็อาบองค์สรงเศศแล้ว ส่วนว่าปู้ยาดัง ๒ คือว่าพระยาปัสสวดีและนางจันทเทวี ก็อุ้มเอาหลานแห่งต้นด้วยกำอั้นรักมากนัก พระยาก็หือเสนาแบ่งประสาท ๓ หลังหือแก่นางตั้ง ๓ อยู่ก็มีและ ส่วนนางตั้ง ๒ คือว่านางทิพย์เกรสรและนางทิพสมุทรรกระต่ากรรมอันรักแบ่งซึ่งกัน แล้วก็เอากันคารวะคบยำแยงนางทิพย์ไกรสรและ

โก ตสฺส ปิตตา อหิ ชิวหา เอยฺยกา พาราณสี ว มคฺคํ เตว ยุกฺขา ยิสํ ดังนี้และ ภิกขเว ตูราภิกขุตั้งหลาย ตทา ในกาลนั้น ส่วนว่าเจ้าจัยยะเดชต้นมีเดชะฤทธิ์มากนัก ก็ตามปู้แห่งต้นด้วยกำว่า อยฺยกา ข้าแต่ปู้พระยาเป็นเจ้า ปิตตา อันว่าป้อแห่งขำมีในดีไธจาพระยาปัสสวดีก็กล่าววว่า ป้อแห่งเจ้ามียังเมืองพาราณสีปุ่นและ มคฺคา อันว่าหนตางอันจักไปสู่เมืองพาราณสีก็หาไผจักรู้บได้และ เท้ามียักษ์ ๒ ตัวอันป้อเจ้าตัดหัวก่ายวันออกเวียงปุ่นและ สีส หัวแห่งยักษ์ตัว ๑ คือว่าวิชาธรก็บ่น่าบ่หายเตอะ ส่วนว่าหีบุดตมานั้นก็นำเปื่อยยังแต่ดุกและว่าอัน ส่วนว่าราชบุตรก็ออกไปนำเอาหัวเขาดัง ๑ มาแล้ว เจ้าก็สวดชูปด้วยมนต์แห่งต้นหันและ ส่วนว่าวิชาธรก็ลูกคินมาเป็นปกติตั้งเก่าแล้ว ส่วนว่าบุดตมานั้นก็คินมาได้ เหตุว่ากรรมวิบากแห่งมันและ

สตุธา สพฺพญฺญู พระพุทธเจ้าต้นปราบเจ้าแก้ตณหา พระก็เตสนาวว่า ตสฺส วิชาธรสฺส บุดตมาเล ทิพฺพมนฺตํ ชยเต โชลาชะตุ เตหติย อยิ ลหิ โปธิสตุตํ ดังนี้ ภิกขเว ตูรา ภิกขุตั้งหลาย โส ส่วนว่าราชบุตรก็ชูปยักษวิชาธรคินมาแล้วพรุกเจ้าต่านว่าเหตุใดบุดตมานั้นบคินมานั้นจาผู้แก้ว่ากรรมวิบากมันมีมากนัก เหตุว่ามันเป็นคนมีจลาทิฎฐิ คือว่า กระต่าร้ายแก้มิตร กันว่าดับจิตก็ลงไปสู่เวจีปุ่นก็มีและ กันว่าวิชาธรมหายักษ์คินแล้วมันก็มีหัวใจอันขมขื่นก็มีและ มันก็ไหว้เจ้าราชบุตรหันและ ส่วนว่าเจ้าราชบุตรก็กล่าววว่า มิงจุงจะไปราธนาเอาพระองค์เรามาเตอะว่าอัน

สาธุ ภณฺเตติ ตทา ในกาลนั้น ส่วนว่าวิชาธรมหายักษ์มันก็รับเอาด้วยกำว่า สาธุ ดินักและว่าอันแล้วก็ไหว้แทบบาทายุคฺลแห่งเจ้าชัยยะเดช แล้วก็ไปสู่เมืองพาราณสี แล้วมันก็เข้าไปไหว้มหาสัตว์เจ้าหันและ มันก็กล่าวกำไหว้โพธิสัตว์เจ้า เทว ข้าแต่มหाराชเป็นเจ้าผู้ชื่อว่าจัยยะเดชอันเป็นลูกแห่งนางทิพย์ไกรสรว่าอัน ก็ใช้ข้าบาทมาราธนาสมเด็จจมาราจะเจ้าเมื่อชะแล้วอัน

สุตวา โภธิสตุโต ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้าก็รำเปิงว่า ยกุโซ ส่วนว่ายักษ์ตัวมรณังนี้ก็หากตายแต่ และ ก็รอนว่าผู้วิเศษเกิดมาชะและ อันนี้ก็รอยว่าเป็นลูกแห่งพระองค์เราแต่และ ว่าอันแล้วเจ้าก็ เอาธนูแล้วดาบแห่งต้น แล้วเจ้าก็อุ้มเอาลูกแก้วผู้จื่อว่าจัยยะแสงแล้วเจ้าชี้หลัง วิชาธรรมหายักษ์ก็ เนรมิตจ่าง ๒ ตัวแล้วก็นำเอามหาสัตว์เจ้าเมื่อสู่เมืองโสทรหั้นและ อถ ตทา ในกาลนั้น ส่วน ว่ามหาสัตว์เจ้า ทิสวา หั้นแล้ว บุตุตต์ ยังลูกและเมียแห่งต้น เจ้าก็ชมชื่นยินดีมากนักก็มีและ

ภิกุขเว ตูราภิกุขตั้งหลาย นิยายอันนี้จักกล่าวชี้ตัวลิตันมาสมาคมถ้วนหน้าในน่าน ฟ้าโสทร ส่วนว่าจัยยะราชาสิทธิเดช ยอนี้เวเนตรประณมกรซึ่งพระภูธรต้นป้อนอมเกล้าลอบาหา ตัวทิพย์มาลางค์หน่อเนื้อกันว่าหั้นแก้วชาติเชื้อผัวมา มีน้ำตาลลงหลังหน้าทุกซ์เท่าฟ้าย่อมเหยหยาย บุญสมปานฝายรอดนาบุญขอดนำมาทิพย์มาลาห้วนไหว กับดวงดอกไม้ปิ่นมาลากับตั้งกานึกาชาติ เชื้อกับไฟเผือยบุตติ ลูกเศรษฐีหน่อหล้า ๒ หน่อ ฟ้าขาบบาทากับต้นพระราชาต้นเอก อ่างยาต่าง สร้างเสวยในสะปันโลกหล้า ผุ่งไฟรฟ้าขึ้นชมบาน ทุนทานฐานชมชื่นป้อค่างหนีไหลมาเต็มนครา สาระสะสมอาจเมืองสวรรคร์ ยามเมื่อพระนักทันโพธิราชเป็นนักปราชญ์สั่งสอนคน สมปานต้นบุญ แผ่กว้าง เสวยราชกลางเหนือนาร้อยเอ็ดมาจู้ตัว เขาบนนำวียนยอมมือซึ่งพระบุญลือยศใหญ่กว้าง ยุตางยงเสวยลมและนา

ตทา เทว บุตตา วิวา เตโก ยุทธกมมัม จัยยะเตช บุตตต์ สุวณณ วิมาล ปโมทนุติ ภิกุขเว ตูราภิกุขตั้งหลาย ส่งทรงอริยะวงมาสูสมาคมอยู่กัด้วยกัน ยังวันหนึ่งเล่า พระหน่อหน้า บุตตาลูกนางทิพย์มาลาจก็กล่าววว่า มาตา สุวรรณคำฟู อันเป็นแม่น้อยก็บ่ตามครองวัตรปฏิบัติกับ ด้วยแม่เราอันเป็นใหญ่แก่นางตั้งหลายและ บัดนี้แม่สุวรรณคำฟูก็บ่มาตามไต่จจาริตครองธรรมดา นิชา ส่วนว่าพระชัยยะแสงแจจได้ยินเหตุติเตียนใจอ่าเกียรรู้ออด ปพิจารณาสอดโกธามีโมหา มั้วมีตสลั่งสลิตขึ้นกลางหาว ร้องคำตัวชัยยะแสงในเวหาอากาศ หกเดินไปมาก็มีวันนั้นและ

อถ ตทา เทว กุมารราชา ปุตตา วิวาทา ตกโหเวทโก ปุตตานัน มหาสตุโต ชิวหา อิทธิ เตช พล ดังนี้เป็นต้นและ ภิกุขเว ตูราภิกุขตั้งหลาย อถ ตทา ในกาลนั้นเอกราชาปุตโต ส่วนว่าราชบุตรต้นเป็นลูกแห่งนางทิพย์ไกรสรผู้มีเดชะอานุภาพ ว่าด้วยบุญสมปานแห่งต้นและ ปิฎฐิ สมเย มีในวันหนึ่งส่วนว่าเจ้าจัยยะเดชก็กล่าวซึ่งเสนาอามาตย์ตั้งหลาย มาตา ส่วนว่าแม่ แห่งเราผู้จื่อว่าสุวรรณคำฟูนี้ก็เป็นอักชะต่างแข็งมากนักแลตั้งอันและว่าอัน ชาติวา ตัวพระยาตั้ง หลายก็ดี ก็เตียรยอมมีนางอัคคมเหสีเตวีก่อนแล้ว จึงมีบริวารตั้งหลายด้วย วุตตต์ อันว่าวัตรปฏิบัติ ตั้งหลายก็มีแก่นางสุวรรณคำฟูแต่และ ชาติวา อันเป็นเมียน้อยแห่งท่านนี้ก็เตียรยอมกระดำ คารวะคย้าผู้เป็นเก้าเป็นใหญ่ คือว่า ผู้เป็นเมียหลวงนั้น อันนี้ก็หากแม่ธรรมดาจจาริตโบราณมา แต่ก่อนแต่และ ว่าอันบุตตชัยยะสุวรรณคำฟู

มโน โก ทหเย วิวาตโก ปุตตต์ อากาเส ยุทธ กมมัม เทว กุมารา สา บุตตา ส่วน อันว่าเจ้าราชบุตรจื่อว่าจัยยะแสง ลูกแห่งนางสุวรรณคำฟู สุตวา ได้ยินแล้ว วจนัน ยังกำติเตียน อันนั้นก็เกียตมานัก ก็กล่าววว่า โภนุโต ตูราเจ้าตั้งหลาย วจนัน ยังกำเอียงนี้ก็บ่เปิงใจแก่เราและ ว่าอันแล้วก็กล่าววว่า จัยยะ ตูราพี่จัยยะตัวอันว่าท่านมามะ จุงมายุทธกรรมกับด้วยกันเตอะ ชียา

ว่าลูกราชสีห์ตั้งกันและ เราจักรบกับด้วยกันในอากาศกลางหาวปุ่นเตอะ เราตั้ง ๒ จักรบกับด้วยกันตามกำลังแห่งเราชะและ ว่าอันเขาตั้ง ๒ ก็ลวดบังเกิดกำวาทผัดเถียงกันในปราสาทที่นั้นมากนัก ก็ลวดสงครามรบกับด้วยกันในอากาศกลางหาวมากนัก โกลาหล อันว่าเสียงโกลาหลก็เกิดมีแก่คนตั้งหลายมากนักและชาติข้างชนข้างบ่มีบุคคลผู้ใดจักห้ามได้และว่าอันส่วนว่าเสนา ตัวพระยาตั้งหลายก็มีเสียงโกลาหลห้ามเจ้าตั้ง ๒ ก็บ่อาจจักฟัง หั้นและ

เทว กุมารา ส่วนว่าเจ้าตั้ง ๒ ก็รบกับด้วยกันตราบเสียงวันคืนมากนักและ ในอากาศกลางหาวเสียงวันแลคืนอันมาได้ ๑๐ วันหั้นและ ส่วนว่าพะลางำลึงฤทธิ์แห่งเจ้าสุวรรณจียะแสงนั้นก็เป็อันถอยบัง ไฟอุบัติเยียวว่าไ่ว้แม่ น้ำใหญ่อันปราศจากฝน ชลธาราบ่ตกลงมาเติมค้ำก็ลวดขาดแห้งเขินช้ายก็อุปมาตั้งอัน กำลังอานุภาพพลายจียะนะแห่งเจ้าจียะแสงก็อุปมาตั้งอันและ ส่วนว่าพะลางำลึงแห่งเจ้าจียะเดชตนวิเศษทรงคุณลูกพูธังกูรต้นประเสริฐ ฤทธิ์เกิดแก่อุทุมพรฤทธิ์ปอนแก่กล้า หลานเจ้าพาราณสีมีฤทธิ์แก่กล้า อุปมาตั้งแม่ น้ำสาครมีแสงป้องเป็ยวงถึงฟ้าฝนลงนงมาเป็นศิลาแม่ใหญ่ไหลเกี่ยวไขว้เข้าวัง ๓ รอบ ลงจูดไหลแผ้วมีแสงแนวลงฝิ่งน้ำนั้น ยังลงตีฟองบ่กองจักแห่ง ยังเติมแถมฝนมาอุปมาเต็มแตก อันว่าฤทธิ์ตัวไทย์ยอดจอมคานบุญสมปานยังลงเลศหายหิว ยังตีปลิวตั้งหุนเต็มล้น สงครามเสียงกำลังในอากาศยาม หน่อพระบาทชีวหาเล็งหั้นยังขาดาหยุดหย่อน อันว่าฤทธิ์ผ่อนเหยหายยังลูกชายผู้ ๑ เจ้าจึงกล่าวคาถาห้ามบุตดาลูกเต้าพระหน่อหน้าชีวหาเป็นคาถาว่า

ดาต เทวปุตดา มม เอหิ จยยุปุตโต วิตถโก โมหนานัน ดังนี้ ว่า ดาต มม ปุตดา ตูราลูกแก้วหน่อป่อตั้ง ๒ เทวะ อันว่าเจ้าตั้ง ๒ จุ่งจักฟัง วจน์ ยังกำแห่งกูบ่อ แม้นว่าเจ้าตั้ง ๒ อย่าได้รบกัน เอหิ เจ้าตั้ง ๒ จุ่งมาหาป่อรีบเตอะว่าอัน เทว กุมารา ส่วนว่าตัวตั้ง ๒ ก็ลงจากอากาศแล้วก็ประทักษิณา ไหว้บาทาแห่งป่อตั้ง ๒ แล้วก็ขาบไหว้ ปาห์ ยังบาทามหาสัตว์เจ้าก็สั่งสอนยังลูกรักตั้ง ๒ ว่า ดาต ตูราเจ้าลูกรักตั้ง ๒ อย่าได้กระด่าแก่กันเตอะ กรียอันวิวาทผัดเถียงกันนี้ก็หาประโยชน์ชะนะบ่ได้และ

กรียา อันมี โภธ มาน ทิฐิ โภธคัม ก็หาเป็นหลักต่ออันฝั่งหมั้นข้องค้ำในวิภูสงสาร เสวยตุ๊กอยู่ใจและ ว่าอันเจ้าก็อุ้มเอาลูกรักตั้ง ๒ มาสู่ปราสาทแล้วเจ้าก็กล่าวซึ่งเสนาว่า ตูกราเสนา เต หตุถินัน อันว่าข้างสาร ๒ ตัวนี้เราจักหื้ออยู่โรงเดียวกับด้วยกันตั้งอันก็เต็ยงว่าจักเกิดสงคราม กวรคี่กันหาสุขบ่ได้และ อหิ อันว่าเราตั้งหลายก็จักอุษาราชากิเชกหื้อลูกรักเราตั้ง ๒ เสวยอยู่คนละเมืองชะแล ว่าอันแล้วเจ้าก็หื้อขุมนุมมายังตัวพระยาตั้งหลายร้อยเอ็ดเมืองมา ตั้งเสนาและอามาตย์ตั้งหลายมาแล้ว ก็ราชากิเชกเจ้าตั้ง ๒ จียะเดชหื้อเป็นพระยาเสวยเมืองโสรถกับด้วยปู่พระยาหั้นแล ส่วนว่าเจ้าจียะแสงนั้นก็หื้อเมื่อเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสีปุ่นและกันว่าราชากิเชกแล้วเจ้าก็ขึ้นสู่ธรรมาสอาสนะที่สูง แล้วเจ้าก็เทศนาสั่งสอนแก่ตัวพระยาตั้งหลายมีพระยาลูกตั้ง ๒ เป็นประธาน แล้วเจ้าก็เทศนายัง วิรุทธะธรรมสิบเอ็ดดวง แก่ตัวพระยามีพระยาราชบุตรตั้ง ๒ เป็นต้นแล้ว โภธิสตุโต ส่วนว่าบรมโพธิสัตว์เจ้าอันเทศนายั้งนั้นก็กล่าวคาถาว่า วิรุทธะธรรม สิบเอ็ดดวง นั้นว่า

โกนุโต ราชานอ ธมฺโม สเป ราชภูมิ มร ปกาเวีย นาคโล บชนา คาโล ปชนาโย เตปลั มหาลาภุ ดั่งนี้และ โภ ราชา ดูกรต้าวพระยาตั้งหลายชาติ วา เป็นต้าวพระยามหาโพธิสัตว์ตั้งหลายก็ควรรักษาศีลบ้านเมือง ๒ ประการหือดี ก็จึงบรมลด้วยสัมปัดตังเรื่องไปทั่ว สักการะทิศ นิภุมมรา อันว่าต้าวพระยานี้ควรรักษา เตช ยั เตชะ ๓ ประการหือบริสุทธิ์ ก็จึงป่าเป้งแต่มีงามอำนาจแก่ข้าศึกตั้งหลายและพิมพิลาชาติ ต้าวพระยาตั้งหลาย รกชนติ ปรีวารา หือรักษายังยัสสะบรवारและประการแห่งต้น รูปี หากเป็นรูปอันงาม ราชานอ แก่ต้าวพระยาตั้งหลายและ ภูมิลา อันว่าต้าวพระยาตั้งหลายควรหลบแล้มหัตถินยังข้างมั่งคละแห่งต้นหือแสวม และ วิรุทธกมม อันว่า ภูมิลาแห่งต้าวพระยาจุ้ประการ ครุภุ่ หากเป็นการอันหนักแก่ต้าวพระยาบ้านเมืองตั้งหลายและ

ภูมิลา อันว่าต้าวพระยาตั้งหลายตนใดรักษาขันติและยังอาจรักษาได้ตั้งอัน วุฒิ อันว่าความสวัสดีก็จักมีแก่ต้าวพระยาตนนั้นและ กันว่ารักษาบได้ตนก็หากย่ำเดียวผ้าต้นหือตก เป็ดต้มไปชาติ ต้าวพระยาผู้ใหญ่นี้ก็หากมีบุญสมปานมากนัก ก็จึงได้เป็นใหญ่แก่พระราชตั้งหลาย อุปมาเป็นตั้งต้นไม้อันใหญ่และมีกิ่งก้านสาขาน้อมกว้าง รู้จักบุตรตามีลูกหน่วยอันดกมากนัก มีลำอันสูงกว่าไม้ตั้งหลายในป่าต้นนั้นมีเตวดารักษาไม้ต้นนั้นมากนัก สกฤณ อันว่านกตั้งหลายบินมาแต่ทิศานุทิศตั้งหลายมากนัก ก็มาเปื่อว่าจักกินลูกไม้โคโรนั้น แล้วบินแ่อ้วสอดไปมาในกิ่งไม้ตั้งหลายมากนัก แม้นสัตว์ตั้งหลายมากินเต่าไคก็บ่สด้านหวันไหว ก็ยังเป็นลูกเป็นหน่วยตั้งงามเป็นปกติตั้งเก่าและ แม้นนกตั้งหลายเข้าโลเก ตณหามากนัก มักว่าบพิจารณาดูกิ่งไม้และหน่วยไม้ตั้งหลายอันเหี่ยวแห้งผัวะโพรงมักว่ากิ่งไม้อันตายห้อยย้อยและก่อนบินไปจับตั้งอัน แม้นตกตายไปมากกว่าแสนก็หาโทษแมกไม้โคโรบได้ กันว่าไม้โคโรใครหือ สมา เพื่อสยายไม้แห่งต้นและแก่งกวัดห้อยย้อยยุดบดบ่งกัน หวันไหวด้วยลมหือปัดนั้น ส่วนว่าไม้โคโรต้นนั้นยังหวันไหวไปตวยลมและหล่นลงถมสัตว์ตั้งหลายหือตกต่ายริมสาลารมแห่งไม้ต้นนั้น ก็หากเป็นโตชแก่ลมไม้ต้นนั้นและ

โภ ราชา ดูกรต้าวพระยาตั้งหลาย ชาติวา ต้าวพระยานี้อุปมาเป็นตั้งไม้โคโร อันว่ากิ่งก้านสาขานตายห้อยย้อยผัวะผั้งและตกจับหัวสัตว์ตั้งหลายฝูง บพิจารณากระต่าโตชใส่หวัมนและเพื่อในง้าวมักว่าตายก็หาโทษบได้และ ชาติ ต้าวพระยาตั้งหลาย ตัวเราจะอาชญาไว้ก็หามีหลายจำพวกและ เกสซช อิว เป็นตั้งหมอยาหาตั้งเกสซชซึ่งยังยาห้ามพยาธิแห่งคนตั้งหลายนั้นแหละ มักว่าคนเป็นพยาธินันัก อันเบา อันร้อนอันหนาวนั้น คำว่าพยาธิหาร้อนป้อยใส่ยาร้อนลงถมเติมไฟธาตุก็แตกแล้วลวดต่ายไป ก็หากเป็นโทษแก่เจ้าผู้บพิจารณาพยาธินร้อนอันเย็นนั้นหือถ้วนถึ ป้อยวางยาแห่งต้นหือกินก็ลวดตามเตือก ต่ายหันและ

มนุสสา ชีวิตา อันว่ากรรมอันคาดชีวิตนั้น พนุหติ ก็ติดตวยตาม เวชชยี่ หมอยานัน อุปมาตั้งต้าวพระยาตั้งอาชญาไว้แต่ธรรมดาจาริตไว้กับโลกและมักว่าโตชบถึงครองจาริตป้อยหือปิดตีหือถึงก็ลวดกระต่าแก่ต้นโพรฟ้า อุปมาตั้งอันและ เวชชชา อันว่าหมอยาตั้งหลายกันว่าบพิจารณาโรคาอันนั้นหือลวด ก็ตอดตามพยาธิหายแต่ ก็เป็นบุญเป็นคุณอันประเสริฐแต่และ ก็

อุปมาอันตั้งตัวพระยาตั้งหลายบ่พิจารณาแจ่มแก่หูแก่ใจหือถึงคองนั้นตั้งอัน ก็ประเสริฐแต่และชาติวา เป็นตัวพระยาก็หากเกิดมาเป็นจิตเป็นจอมแก่คนตั้งหลาย แม้นจักกระต่าสันใดก็ได้และกันว่าบ่ชอบกันว่าตายก็จักได้ไปสู่นรกบ่แล้ว ก็จักได้เป็นเผดเป็นผีและ

โก ราชา ดูกรตาตัวพระยาตั้งหลาย ประการ ๑ หือรักษาศิลบ้านเมืองแห่งต้น ๒ ประการนั้น อัน ๑ คือว่า ปกป่าวเดินไฟราชบ้านเมืองแห่งต้น หือรักษาศิลกินตาน จีกกลางเวียง หลวง หัวเวียง หางเวียง แล้วชักชวนกันสร้างแปง กุฎิ วิหาร อาสนาอาราม ชำระวังเวียงหือ บริสุทธิหมตใสและรักษาอาสนาอย่าหือเป็นมะละมลทิน หือบริโภคตามอันมี คือว่า ไพร่เมือง ประชาณาราชจูงของสันใดก็ดี กระต่าเคหะควาวยาวเรื่อนอย่าหือมีหลักตอ อันหม้ายยะตางไพร่ ฟ้ำมากระต่าสร้างแปงหนตางตานตามกำลังนั้นและ วจน์ อันว่าความกล่าวมานี้ ก็หากเป็นวรรณ รัศมี รังสีบานเมืองรุ่งเรืองไปทั่วชมพูทวีปนี้และ

สพเพ ชนา อันว่าคนตั้งหลายก็ไหลมา อุทิสสะ นั้นและประการ ๑ เล่า โย ราชา ดู กรตาตัวพระยาตั้งหลาย ประการ ๑ หือรักษาเตวดาบ้านเมืองแห่งต้น หือสักการะบูชาคบย้า สักเสิน (สรรเสริญ) ยกยอเตวดาสกานบ้านเมืองแห่งต้น และชักชวนกันรักษาศิลกินตานหยาดน้ำ อุทิสสะส่วนบุญหือรอดเตวดาอันรักษาเมืองแห่งต้นและหือบริสุทธิตั้งอัน วรรณ ก็หากเป็นวรรณะ ชะแลว่าอัน นักปราชญ์เจ้าตั้งหลาย ผิยังใครรู้แต่หือไปดูคัมภีร์จะโทษบ่ทันเตอะ ในตี่นี้เล่ากล่าว แก่ประการหือแจ้งเป็นเอกเทศสะน้อยแล

ตทา โพรธิตโต ส่วนว่าโพรธิตัวเจ้า คือว่า เจ้าสุวรรณชิวทาลีนคำ กันเตสนาสั่งสอน ลูกแห่งต้นตั้ง ๒ แล้ว ตัวพระยาตั้งหลายแล้ว เจ้าก็ส่งเจ้าชยะแสงลูกแห่งต้น เมื่อ(กลับไป)เสวย เมืองพาราณสีและ ส่วนว่าเจ้าชยะเดชก็เสวยราชสมบัติในเมืองโสทรตี่นั้นกับด้วยป้อแห่งต้นและ

ตทา ปสุสวตี มรณ จนุตเตวี จุตเทวโลก ตทา มนุสสา ส่วนว่าพระยาปัสสวตีและนาง จันตเตวีกันว่าเสี่ยงอายุแห่งต้นก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์เทวโลกบ่มีและ

โพรธิตโต อันว่า บรมโพรธิตัวเจ้าก็ยังอยู่ไปตามบุญสมปานแห่งต้นหั้นและ เจ้าสั่ง สอนยังวิชาธรรแล้วก็ส่งหือเมื่อสูเมืองมันหั้นและ

โตโต ปรี ปายหน้า มหาสโตโต ส่วนอันว่าพระมหาสัตว์เจ้าก็อยู่กับด้วยลูกแห่งต้น พระเจ้าสั่งสอนคนตั้งหลายและตัวพระยาร้อยเอ็ดเมืองตั้งหลาย หือตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ รักษาบ่ ขาด กันว่าเขาตายก็ได้ไปเกิดสวรรค์เทวโลกตามบุญสมปานแห่งเขาก็มีวันนั้นแล

ภิกขเว ดูราภิกขุตั้งหลาย ป้างเมื่อพระตถาคตได้เป็นล้นคำวันนั้น เจ้าก็ได้เตสนา สั่งสอนพระยาอยู่ใจๆ เจ้าเตตอดให้มหาตนาบ่ขาดในอาวาสโสทรตี่นั้นและ แสนคำก็ หือเตตาน แม้น ปุตตกา เคียดบังเบียด ปิตตาทตติ ยาบุญมีแก่กล้าแก่ปราบแป้ฝูงคน เจ้าก็อยู่ตาม บุญตนผละผลแก่กล้า กันเจ้าฟ้าหน่อชิวหามาธาสูเมื่อสูอยู่ตามลิดาราชกัญญาเวดล้อม ยกนี้ว นอบอยู่เสี่ยงองในอนงค์ฟ้าฟ้าเพื่อสมปารแก่กล้าเลงเร็ว เมืองเทพพะเนิงหว่านไหว้ ยามเมื่อตัว เสวยผลเปื้อบุญพระทศพลต่นกล้าแก่ ได้ป่าเป็งแก่โลกโลกาและนา

สดธา อิมั ธมมเทศน์ อหริตวา ซาตกั สโมทตา เรนุติ ชายกั อตีตธมมึ ปัจจุปปุณนั
 ดังนี้ พระแก้วแก่นโลก็เลิศคุณ เป็นตั้งแก้ววิหิตดวงเลิศแล้ว พระก็ไซ้ชอุปแก้วเทศเสนา
 พระพุทธเจ้าต้นประเสริฐรู้กำหนดโคลคลา พระก็ชมนมยั้งอดีตธรรมเทศนาว่า ภิกขเว ดูราภิกขุ
 ตั้งหลาย สการถ บุตุตามาลา เทวทโต น ลาคลึ มาลูซิงเอาแต่นแก้วปราบแป้แล้วลวดยอตาน
 ในกาละบัดนี้และนา

สโก อินุต มควา อนุรุทโท ส่วนว่าพระยาอินตาเจ้าฟ้าชกจีหน้า มควา ตนวิเศษ
 สหเนตรป็นตางค้ำหน่อพระพุทธเจ้าต้นประเสริฐ นำเอาเครื่องเลิศมาถวายราชาบาทชีวหาสิ้นค้ำ
 วันนั้น อนุรุทโท ก็หากได้อนุรุทระเถรในกาลบัดนี้และนา เทวตา สนธ อมลูโจ ส่วนว่าเตว
 ดาตันสะหลาด อัมพระบาทชีวหาไปเรียนอยู่ป้าวันนั้น ฉนุน ก็หากได้ฉนุนะอามาตย์ อันมาตวย
 พระบาทอุปชฌาย์ในกาลบัดนี้และนา อิลิ สกุกโม ส่วนว่าตาปัสสฤษิตัน เป็นครูแห่งเจ้าชีวหา
 กัสสปเถโร คือหากได้ กัสสปเถรในกาลบัดนี้และ อตุมมปา โมคคูลลาโน ส่วนว่าพระยาอุทุมพรวัน
 นั้น โมคคูลลาโน ก็หากได้มหาโมคคัลลานะเถร ในกาละบัดนี้และนา สา เทวบุตต อันว่าเทวะ
 บุตรต้นป็นชีวิตวันนั้น สาริปุตโต ก็หากได้มหาสาริปุตฺรในกาละบัดนี้และ เทวา อันว่าเตวดาตัน
 รักษาบางทิพพมาลาในวันนั้น อานนุโท คือหากได้อานนทเถรในกาลบัดนี้

ปัสสวตติ สุกุโธโร ส่วนว่าพระยาปัสสวตี ตันเป็นป้อเจ้าสุวรรณชีวหาวันนั้น สุกุ
 โธโร ก็หากได้พระยาสุกุโธระมหาราชในกาละบัดนี้ และมาตาจันตเตวีวันนั้นก็หากได้สะหลิมหา
 มายาในกาละบัดนี้และ อิลิ ส่วนว่าฤษิตันเป็นครูบุตตมานวันนั้น ปุณณเถโร ก็หากได้มหาปุณณะ
 เถรในกาละบัดนี้และ ทิพพมาลี ส่วนว่านางทิพพมาลาวันนั้นก็หาได้นางยะโสธรางามแง อันเป็นแม่
 แห่งราหุลเถรในกาละบัดนี้และ ปิมมลา ส่วนว่านางปิมมะลาวันนั้น หากได้นางเขมาเถรีภิกขุณีใน
 กาละบัดนี้และ นาริกาวันนั้น เรวตเศรษฐี ก็หากได้นางเรวตลูกเศรษฐี ในกาละบัดนี้และ ทิพ
 พสุตตา วันนั้นก็หากได้นางวิสาขาในกาละบัดนี้และ

สุวรรณพรานสี อุปลวงณาเถรี ส่วนว่านางสุวรรณคำฟูเมืองพาลาณสีวันนั้น
 อุบลวรรณาเถรี ภิกขุณี ในกาละบัดนี้และ จนุตเศรษฐี กุมารี กา ส่วนว่าลูกสาวเศรษฐี ผู้ชื่อว่า
 ทิพพไกรสรวันนั้น กุมารีกา เศรษฐี ก็หากได้นางกุมารีลูกเศรษฐีในกาละบัดนี้และ ชราบุตตโคตมี
 ส่วนว่านางเฒ่าแก่เลี้ยงพระแม่ชีวหา ชื่อว่าชราปางก่อนบ่ผ่อนนำมา ราชมารดาตันเลิศแล้ว
 ปรากฏชื่อว่า นางแก้วปชาบดีโคตมี แม่เลี้ยง ตถาคะตะ ในกาละบัดนี้และ

เอกราชา ปุตเต ชยยะเตโช ราหุโล ส่วนว่าจัยยะเดช ลูกวิเศษขุนธรรมวันนั้น หากได้
 ราหุโล คือ หากได้ราหุลเถระตันเลิศแล้ว เป็นลูกแก้วแห่งสัตถาในกาละบัดนี้และนา เอกราชา
 ปุตเต ชยยะพลั องครุมาโล ส่วนว่าเจ้าชัยยะแสงอันอยู่เมืองพราณสีวันนั้นแล อังคฺลิมาโล ก็
 หากได้อังคฺลิมาเถรในกาละบัดนี้และ

พาราณสี ปิตากุมารี วันนั้น ก็หากได้อุบาสีเถรในกาละบัดนี้และ ราชาโน พุชฺชา จ
 พุทฺธปริสา ส่วนว่าตัวพระยาร้อยเอ็ดเมืองวันนั้น บัดนี้ก็หากได้พุทฺธบริษัท ๔ จำพวก คือว่า ภิกขุ
 และภิกขุณี อุบาสกและอุบาสิกาแห่งพระตถาคตในกาละบัดนี้และ

ชีวหา สุวรรณเสตช์ พุทฺโธ โลกนาโถ ส่วนว่าสุวรรณชีวหาลิ้นคำต้นประเสริฐ ชิวหา เกิดเป็นคำ บุญกรรมเจ้าได้สร้างผลกว้าง ๔ อสงไข สมปานองค์เศษเป็นชีวิตเนตรแก่ปิตา ชีวิตบริจาคาได้แล้วเอาปออวยคินมา เสวยโสธธา กล้าวันนั้น สมมาสมพุทฺโธ โลกนาโถ อนุตฺตโร คือ หากได้ตถาคตะ อนุตตะโร ต้นประเสริฐลือชา โลกนาโถ ต้นเป็นตีเป็งแก่โลกตั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลกในกาละบัดนี้และนา

ภควา อันว่า พระพุทฺธเจ้าก็นำเอาอัง จตุตฺถสังจตั้ง ๔ มาเตสนาเล็งหลัภธรรมเตสนา แก่เจ้าภิกขุและภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา และเตวดาทันและ

สพฺเพ เทวา พุชฺชา ปาปุนิสฺสุ โสตาปตฺติ สกุกทาคามี อนาคตี อรหนตฺ ผล ส่วน อันว่าคนและเตวดาทตั้งหลายปางนั้นลางผ่องก็ได้ถึงโสภา สักทาคมี อนาคตี อรหันตา ปฏิผละตาม บุญสมปานแห่งต้นอันได้หอมย้อมมาแต่ก่อนก็มีวันนั้นและ

ตุมฺเห ภวานตฺ สุตฺถันตตั้งหลายปรารธนามักใคร่ถึงสุข ๓ ประการ มีนิพพานเป็นยอด จุง จักตั้งใจจอตตาฟังยังชีวหาลิ้นคำ รับไว้สอนใจ มโนตฺวาน เป็นวิทยาทานบ่น้อย จุงสัดบับเรียนเอา สอนใจ ธรรมใดถ้วนถี่ที่ห้อมใจแจ่ง คือว่า โมทนา แม้นถื่อตั้งลือก็ยงจักได้ถึงสุข ๓ ประการ มี นิพพานเป็นตีแล้วละนา

นิฏฺฐิตฺ ชียา (กรียา) อันกล่าวยังสุวรรณชีวหาลิ้นคำ ผูกถ้วน ๕ ก็บังคมสมเร็จสระเต็จ แล้วแต่นีก่อนแล (จบ)

นอกจากคัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณชีวหาลิ้นคำชาดกแล้ว คณะผู้วิจัยยังได้แปลคัมภีร์ ธรรมอีก ๙ เรื่อง รวมทั้งหมด ๑๐ เรื่อง เพื่อทางวัดสูงเม่นจะได้นำไปใช้เทศน์ในเทศกาล เข้าพรรษาของวัดสูงเม่น ดังนั้น ในที่จะกล่าวเพียงชื่อเรื่อง ผู้แต่ง และปีที่แต่งเท่านั้น ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาได้ที่วัดสูงเม่น ทั้งนี้เพื่อเป็นมรดกธรรมของวัดสูงเม่นต่อไป

คัมภีร์ธรรมเรื่องเศรษฐีทั้ง ๕ มีจำนวน ๕ ผูก แต่งโดยพระภิกษุชื่อจันทรสสะ แต่งขึ้น ในปีจุลศักราช ๑๑๙๓ (พ.ศ.๒๓๗๔) ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องมหาวงศ์แดงอ่อน มีจำนวน ๑๐ ผูก แต่งโดยพระภิกษุชื่อสีทิ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๒๓๙ ณ วัดดอนตัก ในเมืองลับแล

คัมภีร์ธรรมเรื่องเนมิราช มีจำนวน ๓ ผูก ปรณาโดยอิสสระภิกษุ แต่งขึ้นในปีจุล ศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องเตรสนิบาท มีจำนวน ๗ ผูก ปรณาโดยจันทรสสะภิกษุ แต่งขึ้นในปี จุลศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องชมพูแดงเขียว คัมภีร์ธรรมเรื่องชมพูราชแดงเขียวมีจำนวน ๔ ผูก ปรณาโดยพระกิตติ แห่งเมืองลับแล โดยปรณาในปีจุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ.๒๔๐๘)

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณสาม มีจำนวน ๒ ผูก ปรณาโดยพระภิกษุชื่อว่ายารังสี ปรณาไว้ ในปีเม่งเร้าจุลศักราช ๑๑๙๙ ณ เมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องพญาอุลลย มีจำนวน ๗ ผูก แต่งโดยพระภิกษุชื่ออมหารรณ แต่งขึ้น
ในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ณ วัดเมืองสองแคว เมืองพิษณุโลก

คัมภีร์ธรรมเรื่องเตมิยะ มีจำนวน ๒ ผูก วจนาโดยอิสสระภิกษุ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช
๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องชนกมีจำนวน ๓ ผูก วจนาโดยพระภิกษุชื่ออภิชัย แต่งขึ้นในปีจุล
ศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

โดยคัมภีร์ธรรมทั้งหมดส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
อยู่แล้ว แต่ผู้แต่งได้เพิ่มเติมในส่วนที่เป็นความคิดเห็นและภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งจาริต
ประเพณีของชาวล้านนา มีการดัดแปลงในส่วนของกาสนอเนื้อหาสาระทำให้แต่ละเรื่องมีว
ความน่าสนใจ อีกทั้งเห็นความงดงามของภาษาที่ถ่ายทอดออกมาเป็นแบบวรรณกรรมมุขปาฐะหรือ
แบบร่ายทำให้มีสัมผัสที่สอดคล้องน่าติดตามเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้
ที่วัดสูงเม่นตามที่กล่าวแล้ว

คัมภีร์ตำรายา : มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการรักษาพยาบาล

จากคัมภีร์ใบลานล้านนาของวัดสูงเม่น ที่มีการรวบรวมไว้ตั้งแต่สมัยครุบาทัญจน
อริยญาวาสิมหาเถร ท่านได้รวบรวมและจัดเก็บไว้เป็นอย่างดีที่หอไตรวัดสูงเม่น จนบัดนี้มีทั้งหมด
๒๑ หมวด รวม ๒,๕๖๗ มัด (๘,๘๔๕ ผูก) เป็นใบลาน ๘๔,๕๐๐ ใบ และยังเป็นปืบสา (สมุด
ข่อย) อีกต่างหาก นับรวมอีกประมาณ ๕๐ ปืบ

คัมภีร์ธรรมภาษาล้านนาแต่ละมัด แต่ละผูก แต่ละปืบ จะเป็นการแยก หมู่มวด
เรื่องราวของแต่ละเรื่อง แต่ละหมวดเอาไว้ โดยหมวดตำรายานั้น มีปรากฏในหมวดที่ ๑๙ เมื่อเข้า
ไปสืบค้นในหมวดตำรายาก็พบว่า มีจำนวนประมาณ ๒ มัดใหญ่หรือประมาณ ๑๐๐ ผูก ซึ่งจารด้วย
ใบลานและปืบสา โดยคัมภีร์ที่นำมาศึกษาเป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องยาสมุนไพรฉบับวัดสูงเม่น (ไม่
ปรากฏนามผู้แต่ง) คณะผู้วิจัยโครงการศึกษาคำรายาสุนไพรวัดสูงเม่นได้จัดแปลไว้เพื่อเป็น
แหล่งรู้ของประชาชนทั่วไป และขอสงวนลิขสิทธิ์ตำรายาในกรณีที่น่าเอาไปแสวงหาประโยชน์ทาง
การค้า แต่ยินดีให้ศึกษาเพื่อเรียนรู้และพัฒนาบ้านเมืองร่วมกัน

ลักษณะการเขียนในคัมภีร์ “ตำรายา”

จากคัมภีร์ภาษาล้านนาวัดสูงเม่น โดยทางวัดสูงเม่นได้ถอดความจากภาษาล้านนามา
เป็นการเขียนและการอ่านภาษาไทยในปัจจุบัน ดังตัวอย่างตำรายาปืบสา จะพบว่าปราชญ์โบราณ
ในสมัยก่อนกว่า ๒๐๐ ปี เมื่อเกิดการเจ็บป่วย คนเราหาวิธีรักษาตัวเอง โดยการสังเกตจากการ
รักษาตัวของสัตว์ และได้ใช้ส่วนของพืชและสัตว์ ชนิดต่างๆ เป็น ยา จนได้รู้จักยามากขึ้นจึงได้มี
การรวบรวมยารักษาโรคปัจจุบัน ในวิถีชีวิตในขณะนั้นไว้หลากหลายโรค ซึ่งการเขียนตำรายาแต่ละ
ตำราในสมัยก่อนจะพูดถึงยาแต่ละตำราว่า ยาแต่ละ “ป้าก” ไว้ จะเขียนรวม ๆ ไว้ และใช้ภาษา

ล้านนาเขียนกำกับไว้ตัวอย่างเช่น “...ยาแก้ผ้าเลือดกินอยู่ในเดือน จันต์สับห้าวันนั้น ท้อเอา จันท์จี้ จันท์บาน ตีปี (ตีปรี) พริกน้อย อย่างละหนึ่งบาท เกลือสินเธาว์ สองบาท ตำเป็นผง กิน กับน้ำปูเลย ต้มอยู่เดือน จันต์...” การเขียนดังกล่าว เป็นลักษณะการเขียนตำรายาสมัยโบราณซึ่ง ต้องมีการตีความและระบุถึงตัวยา การใช้ยา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

จากตัวอย่างของยาแก้ผ้าเลือด ตำรับนี้ (ปากนี้) ในตำราจะบอกไว้

๑. ระยะเวลา ที่ใช้ยา ถือใช้หลังคลอดแล้ว ๑๕ วัน
๒. ตัวยา ที่ใช้ในการรักษา มีอะไรบ้าง เช่น จันท์จี้ จันท์บาน ฯลฯ
๓. ขนาด หรือ สัดส่วนยา ใช้เป็นสัดส่วนมาตราซึ่งในสมัยก่อนที่จะพบในตำรับยา เช่น บาท ตำลึง สลึง เฟื่อง ผ่อง
๔. การปรุงยา เจียดยา ซึ่งยาตัวนี้ให้ทำเป็น “ผง”
๕. วิธีรักษา/ใช้ยา/รับประทาน จะมีกระสายยาที่บ่งบอกไว้ในตำราปากนี้กระสายยา คือ น้ำปูเลย (ไหล) ยาแต่ละขนานจะเขียนไว้ต่อ ๆ กัน แล้วแต่จะมีปราชญ์ หมอบ้าน หมอสมุนไพรร ที่อาจจะ เป็น พระชาวบ้านที่ทรงภูมิปัญญาสืบทอดกันมา เล่าต่อ บอกต่อ เลียนแบบ ถ่ายทอด สืบทอดให้กับลูกหลาน ลูกศิษย์ต่อ ๆ กันมา จดบันทึกไว้ในใบลาน ปับสา ที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงตำรายาสมุนไพรรจากข้อความตำราใบปับสา(วัดสูงเม่น) ที่มีเนื้อหา ประมาณ ๑๕๐ หน้า โดยจะมีตำรายาจากโรคต่าง ๆ หลากหลายชนิด เช่น

ยาสตรี ที่เกี่ยวกับเลือด การคลอดลูก	รวม	๒๗	ตำรับ
ยาระบบทางเดินอาหาร	รวม	๓๓	ตำรับ
ยาลม	รวม	๒๒	ตำรับ
ยาแก้ยว	รวม	๒๑	ตำรับ
ยามะเอ็งคู้ต	รวม	๑๓	ตำรับ
ยาธาตุ	รวม	๑๒	ตำรับ
ยาขาง	รวม	๒๙	ตำรับ
ยาก่าน	รวม	๖	ตำรับ
ยาแก้สับปะ	รวม	๙	ตำรับ
ยาริตสีดวง	รวม	๑๘	ตำรับ
ยาจี้ตุ้ม	รวม	๙	ตำรับ
ยานี้ว	รวม	๓	ตำรับ
	รวม	๒๐๒	ตำรับ

โดยผู้ศึกษา กำหนดการนำเสนอตำรายาแต่ละขนาน (ปาก) ให้เป็นลักษณะเดียวกัน เพื่อสู่ตำรายาที่มีมาตรฐาน จึงได้นำเสนอยา แต่ละตำรา ดังนี้

- ๑) ตำรับที่

- ๒) แหล่งที่มาตำรายา
- ๓) สรรพคุณยา
- ๔) ตำยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย
- ๕) วิธีปรุงยา
- ๖) การรักษา/ใช้/รับประทาน

จากกรอบการนำเสนอ การถอดความคัมภีร์ไบเบิลครั้งนี้ จึงได้จัดวางตำรายาแต่ละชนิดไว้ในกรอบดังกล่าวนี้เหมือนกัน เพื่อการค้นคว้าที่ง่ายขึ้น

รายละเอียดการใช้ยาในสมัยโบราณ

ภูมิปัญญาชาวบ้านแต่ละท้องถิ่นรวม ๆ คือ ภูมิปัญญาไทยในปัจจุบันศัพท์บัญญัติสากลที่กล่าวขานกันในปัจจุบัน ได้ยกย่องภูมิปัญญานี้ว่า ปราชญ์ชาวบ้าน นั่นเอง กว่า ๒๐๐ ปี ภูมิปัญญา โดยเฉพาะภาคเหนือล้านนา ซึ่งเป็นที่ราบสูงอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติต้นไม้หลากหลายพรรณไม้ ซึ่งส่วนหนึ่งจะเป็น “ยา” ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “สมุนไพร” ด้วยศิลปศาสตร์วิทยาการที่เคยรุ่งเรืองมา จึงมีการรวมแพทย์แผนโบราณเข้าไว้ เนื่องด้วยโรคภัย ไข้เจ็บ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นคู่กับสัตว์โลก ดังนั้น การรักษาโรคจึงเป็นศิลปศาสตร์ ที่ต้องมีและเป็นที่มาของ “หมอเมือง” ซึ่งบุคคลดังกล่าว ได้ศึกษารวบรวมต้นไม้ สัตว์บางชนิดบางประเภท จากการสังเกตรูปลักษณะ สี กลิ่น รส และ ชื่อของตำยา แต่ละอย่างมีสรรพคุณทางยา ที่ออกคุณภาพยาในส่วนไหน ภูมิปัญญาได้ถ่ายทอดถึงลูกหลานคนแล้วคนเล่า ซึ่งยังมีตำยาถึงปัจจุบัน โดยตำยาแต่ละตัวตามภาษาโบราณเรียก ตำยาเป็น “ต้น” อย่างยาแก้ลมมีตัวสมุนไพร ๑๐ อย่างก็เรียกว่า ๑๐ ต้นต่อไปนี้เป็นตำยาที่พอลาได้ในปัจจุบัน

การตกยาหรือการปรุงยาแต่ละตำรับ

สมัยก่อนมีการปรุงยา ที่เรียกว่า “ตกยา” ใช้ในการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บมีอยู่ ๔ วิธี คือ

๑. ยาฝน
๒. ยาผง
๓. ยาปั้นเป็นลูก (ลูกกลอน) ยาก้อน
๔. ยาต้ม, ยาดอง

๑.ยาฝน

ยาฝน ได้แก่ ยาที่มีการเก็บตำยาไว้ฝน มีอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง คือ

๑.๑ อุปกรณ์ – ไม้ยา ตามตำรับยา ไม้ยาที่ได้มาจะทำความสะอาด เลือกเอาส่วนที่ใช้ จะเป็นหัว ราก ต้น กิ่ง ใบ ดอก ผล ก็แล้วแต่ตำรายาแต่ละตำรับ ยาบางตำรายาตัวยาจะมี

บางส่วนของสัตว์ด้วย จะเป็น แรด ไก่ ค่าง ชะนี ฯลฯ เหล่านี้ล้างตากให้แห้งสนิท ตัดให้ได้ขนาดตามต้องการอยู่กิ่งไม้ ตัดให้ได้ขนาด ๓-๖ นิ้ว ปลายข้างหนึ่งเหลาปลายข้างหนึ่งเกลาเพื่อใช้ฝน

หินฝนยา ต้องมีลักษณะพิเศษ คือ ต้องมีพื้นผิวขรุขระ (จา) ลูบแล้วสากมือ เพราะเมื่อเอาตัวยาชุบน้ำฝนไปมา ๑๐ - ๒๐ ครั้ง จะได้ตัวยานั้นละลายอยู่ในน้ำ

๑.๒ วิธีฝนยา การฝนตัวยา ก่อนจะใช้ยาจะมีการตั้งชั้นชั้นครุ (ไหว้ครุ) เมื่อได้ตัวยาที่ต้องการใช้ก็เทตัวยาใส่ภาชนะฝั่งอากาศ และเตรียมชั้นน้ำและหินฝนยาเพื่อเตรียมฝนยา

การนั่งฝนยา มีเงื่อนไขเพราะบ้านโบราณปลูกด้วยพื้นบ้านเป็นไม้กระดาน หรือ ฟากจะเป็นร่องตามยาว คนนั่งฝนตัวยาต้องนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก หรือตามยาวของไม้กระดาน เพราะมีความเชื่อว่า เมื่อตีเมยานี้แล้วจะไม่มီးไรซ์ดชองกินยาแล้วอาการของโรคจะหาย

วิธีฝนยา ชั้นน้ำ ตัวยา และหินฝนยา เมื่อนั่งในที่ ๆ ต้องการแล้ว นำชั้นน้ำและหินฝนยาถือไว้ แล้วหยิบตัวยามาใช้ส่วนที่เหลา เกลาแล้วชุบน้ำแล้วมากดถูกับหินฝนยาไปมา ๑๐ - ๒๐ ครั้ง จนครบตัวยาทุกตัว จะได้น้ำยาตัวยาทุกตัว และหินฝนยา เมื่อใช้แล้วใส่ภาชนะฝั่งแดดจนแห้งแล้วเก็บใส่ถุง เพื่อนำมาใช้ในโอกาสต่อไป

๑.๓ วิธีเก็บยาแต่ลำตำรับ ตัวยาทุกตำรับ จะมีการจัดเก็บไว้ในถึง และมัดปากถึงด้วยเชือกที่ผูกปลายด้วยชื่อยา ยาฝนโบราณเกือบทุกตำรา (ปาก) เมื่อฝนแล้วจะนำไป แخذด้วยข้าวสารจ้าว สู่ขาง ก่อนนำไปตีเมกิน

๒. ยาผง

ยาผงเป็นวิธีการเก็บตัวยาไว้ใช้อีกวิธีหนึ่งที่สมัยโบราณดำเนินอยู่ วิธีการที่ทำได้ง่าย ๆ

๒.๑ วิธีทำ นำตัวยามาทำความสะอาด เลือกใช้ในส่วนที่ต้องการแล้ว ซอยให้เล็ก ๆ ละเอียดให้มากที่สุด แล้วนำตัวยาไปตากแห้งจนแห้งสนิท ชั้นต่อไปนำตัวยาไปบดหรือโขลก ในสมัยก่อนตัวยามีมาก ต้องโขลกตำด้วยครกมอง (ครกกระเดื่อง) หรือครกตำด้วยมือแต่หากใช้มากด้วยต้องตำด้วยครกมอง ละเอียดแล้วนำร่อนเป็นผง กากยา ก็นำลงโขลกต่อ จนได้ตัวยาเป็นผงตามต้องการ

๒.๒ การใช้ยา ผงยาที่ได้ส่วนใหญ่จะใช้ตีเมกินกับน้ำ น้ำมะนาว น้ำผึ้ง น้ำอุน ยาสมัยก่อนจะไม่บอกสัดส่วนในการตีเมกิน แล้วแต่ผู้ใช้จะใช้ในขนาดที่เหมาะสมกับโรคที่เป็นอยู่

๒.๓ การเก็บรักษา สมัยก่อนเก็บยาผงไว้ในขวดโหลห่อด้วยกระดาษตามที่มีส่วนใหญ่ออไว้ด้วยใบตองแห้ง ผูกมัดด้วยเชือก(ตอก)

๓. ยาปั้น

ยาสมัยก่อน มีการเก็บในลักษณะเป็นลูก ปั้นตามสภาพท้องถิ่น เช่น ปั้นลูกเท่าลูกมะแว้ง ปั้นเป็นลูกหัวเหลี่ยม (หัวแหลม) ปั้นเป็นลูกเท่าหัวแม่มือซึ่งในปัจจุบันยาปั้นที่มีขายทั่ว ๆ

ไป เรียกว่า ยาลูกกลอน ง่ายต่อการพกพาไปในที่ไกล ๆ ก็มีส่วนผสมส่วนใหญ่เป็นน้ำผึ้ง น้ำสมุนไพรบางตัวที่ให้น้ำมาก มะนาว แม้แต่มะขามเปียกก็นำมาทำ

๓.๑ วิธีทำและปั้นยา พงยาตาม ข้อ ๒ เมื่อมากินในลักษณะปั้นเป็นก้อนจะใช้ได้ทันที ใช้ในการเดินทาง ง่ายต่อการพกพาไปในที่ไกล ๆ ก็มีส่วนผสมผงยาส่วนใหญ่ เป็นน้ำผึ้ง น้ำสมุนไพรบางตัวที่ให้น้ำมาก มะนาว แม้แต่ส้มมะขามเปียก ก็นำมาทำ

๓.๒ การใช้ยา ยาลูกกลอน ยาก้อนใช้ง่าย กินง่าย เคี้ยวกินเมื่อมีอาการ ต้มน้ำตาม

๓.๓ การเก็บรักษา ส่วนใหญ่ ใส่ขวดโหลเก็บไว้ใช้ ถ้าเดินทางสมัยก่อน ก็ห่อด้วยใบตองแห้ง ใบไม้ หรือ กระดาษ ถ้ามีผูกมัดด้วยเชือก (ตอก)

๔. ยาต้ม/ดอง

ในสมัยก่อนมีการเก็บตัวยาไว้ใช้อีกแบบ คือ การต้ม/ดอง เป็นการง่ายต่อการใช้ เพราะในชีวิตประจำวันมีหม้อดิน และเตาไฟใช้อยู่แล้ว หากยานั้นเป็นยาดอง ก็มีโหลไว้ดองยาใช้ ดองกับเหล้าหรือน้ำ น้ำอุ่น, น้ำผึ้ง

๔.๑ วิธีเก็บรักษา ตัวยาที่เป็นตำรับ เมื่อได้มาจะมีวิธีเก็บ อยู่ ๒ วิธี คือ ทำเป็นมัดไม้ยาทุกตัวตัดขนาดเท่ากัน (๓ - ๔ นิ้ว) ตากแห้งแล้ว มัดรวมกันไว้และ ทำเป็นห่อยา ไม้ยาทุกตัวตัดเป็นท่อนเล็ก ๆ ย่อย ๆ ตากแห้งสนิท เก็บห่อรวมกัน ด้วยใบตองแห้ง มัดไว้ ถ้าสมัยถุงพลาสติกนั้นก็มิใช่ และบรรจุในถุงพลาสติก

๔.๒ การใช้ยา นำหม้อดิน ต้มน้ำให้เดือดแล้วใส่ตัวยาจนน้ำยาออกสี ๑๐ - ๒๐ นาที ยกลง ใช้ดื่มกิน ตัวยาบางตำรับ ใช้ต้มได้ ๒ - ๓ ครั้ง หรือถ้าใช้ดอง ให้นำตัวยา มาห่อด้วยผ้าขาวบาง เช่ลงในน้ำที่ดอง ถ้าหาผ้าขาวบางไม่ได้ ก็นำตัวยาแช่ไว้ตามเวลาที่กำหนดได้เลย

๔.๓ การเก็บรักษา ยา ตากแห้ง เก็บไว้ในที่มิดชิด ห่อไว้ในสมัยโบราณ สิ่งไหนต้องการความสะอาดและปลอดภัยจะนำไปไว้ในครัวไฟ วางไว้ บนชยั้งชำ (ที่่างเหนือเตาไฟ)

ความศรัทธา ความเชื่อ ความเคารพ ตำรายา

ในสมัยโบราณ หมอยา หมอเมือง หมอพื้นบ้าน เป็นที่เคารพต่อชาวบ้านทั่วไป จากตำรายาแต่ละตำรับที่พบ จะมีตัวยาที่เกี่ยวกับโรคทางเดินอาหาร โรคเลือด โรคลม มีหมอบ้านทำอยู่หลาย ๆ ตำรา ที่ในคัมภีร์ล้านนาเก็บรวบรวมไว้ ทุกชีวิตไม่ว่าเก่าก่อนถึงปัจจุบัน ทุกชีวิตก็ล้วนตายด้วยกันทุกยุคทุกสมัย เจอในแต่ละทุกแห่งที่เจอมีผู้รู้ จัดยา เจียดยาไว้ใช้บำบัดสืบต่อกันมา ก็จะมี “ครู” ที่บอกต่อ จึงมีประเพณี “ขึ้นครู” ตัวยาก่อนกินจะท่องคาถา เป่าพ่นให้ยานั้นบำบัดได้ผล ยาที่ใช้ต้องมี “กระสายยา” ตลอด ถ้าวิธีตัดไม้ค่อมนามก่อนนำตัวยามาใช้ เช่น “การสูชาง” การนำตัวยามาใช้ และสัดส่วน (มือก) ตัวยา เป็นต้น โดยรายละเอียด ดังนี้

๑. การขึ้นครู

ในสมัยก่อน ก็มีการเคารพต่อครูบาอาจารย์ “ครูเก่า” จะทำอะไรต้องมีการ “ตั้งชั้น” หรือ “ขึ้นครู” คือ ไหว้ครู เป็นการเคารพ สักการะ ต่อครูอาจารย์ ที่ได้ประสิทธิ์ ประสาทำรับ ดำรายามาให้

วิธีตั้งชั้น มีอุปกรณ์ดังนี้

- หมาก ๑ ห้ว (๑๒ โหล)
- พลุ ๑ มัด (๑๐ แหลม ๆ ละ ๓ ใบ รวมพลุ ๓๐ ใบ)
- ข้าวสารเหนียว ๑ ถ้วย
- ผ้าขาวผ้าแดง ขนาด ๒ x ๒ นิ้ว
- สตางค์ตั้งชั้น (สมัยก่อน เงินสองสลึง)
- รูปเทียน ๔ คู่ ข้าวตอก ดอกไม้

อุปกรณ์ทุกอย่างจัดใส่ชั้นหรือพาน วางในที่ ๆ อันควร ครู อาจารย์หมอ ที่มารักษาโรค ก็จะยกชั้นนี้จัดศิระะ อธิษฐาน ถึงครูบาอาจารย์ แห่งตำรายา เพื่อเป็นการระลึกถึง เคารพ สักการะบูชาเป็น มุทิตาจิต ในการใช้นั้น ๆ ทุกครั้ง

๒. การเสกคาถา

ตัวยาแต่ละตำรับที่มีการใช้แก้โรค โดยการตั้งชั้นขึ้นครูก่อนแล้วก็ฝนยาได้น้ำยา ถ้าทำที่บ้านครูหมอ หรือ บ้านอาจารย์หมอ หมอก็จะเสกคาถาลงไปดังนี้ คาถาเสกน้ำยา ตัวอย่างการเสกคาถาปรากฏในปืบสาหน้า ๑๓๘ ความว่าดังนี้

โอม นโม ตรีตา มยา คาถาสติ เวสวา จยรเวย โปธิสตุตา ยมหาดยาดตา จ จิริจิ
จิริจตุตา ริ เร สุวา ห (เสก ๙ จบ) แล้วต่อด้วยบทต่อไปนี้ เสกอีก ๗ คาบ (๗ จบ) ดังนี้

โอม นโม เปสตนุตตา อริย โลกิ เกรทุโร โรกิเต รทุธา โปธิสตุตา มหาการุณิกา ตา
รุจนุตตา จ อทุธา เตอติ จตริกจ จตุตา จนุธา อธิโก ปุเล

ในสมัยโบราณ เชื่อว่า น้ำยาเมื่อมีการเสกคาถา แล้วดื่มกินแล้ว โรคภัยที่เป็นจะหาย คำที่เขียนไว้ จะบอกว่า “เสกแล้วไวใจเตอะ” น้ำยานั้นศักดิ์สิทธิ์แน่ และยังมีคาถาเป่าคนลมชั้น ที่ปรากฏ ปืบสาหน้า ๑๐ ความว่า..... สรณะคมเก้านั้ง ปุค - อั้ง - จี - วิตตั้ง - ยา - ว - นิ - ปา - นัง - ออย่าหย่าอัม - มัง - สังฆัง - ตุติ - ตติ บทนี้เป็นคาถาเป่าน้ำยาสำหรับคนกินยาแก้ลมปืด (ลมพิษ) อีกคาถาหนึ่งที่ใช้กันในสมัยนั้น

๓. กระจายยา (ตามพจนานุกรม หมายถึง เครื่องผสมยา)

การเจียดยาแต่ละตำราในหลายๆ ตำรับ ตัวยาในสมัยโบราณเป็นสมุนไพรบริสุทธิ์จากธรรมชาติ ทั้งพืช และสัตว์ ที่นำมาเจียดเป็นตำรับยา ในปัจจุบันยาแพทย์ไทยแผนโบราณและ

ปัจจุบันจะมีข้อห้ามต่าง ๆ สำหรับคนบางคน ต่างธาตุกันบ้าง ธาตุลมบ้าง ธาตุไฟบ้าง ธาตุน้ำบ้าง ธาตุดิน ต่างคนมีธาตุต่างกัน ด้วยา หรือยาบางอย่างแพทย์แผนปัจจุบันจะห้ามคนลักษณะนั้น ๆ ดื่ม หรือกิน หรือใช้ในทำนองเดียว ยาโบราณ เป็นยาจากธรรมชาติ ด้วยาบางอย่างอาจมีพิษสำหรับคน บางคน จึงมีด้วยาที่เป็นตัวตัดพิษโปรดสังเกตุยา ยาฝนดินเกือบทุกตำรับ จะมีข่าวสารจ้าว ไล่แซ่ ก่อนกิน “การโซลก ใบ ห่อมเกี้ยว ผสมกับยา” และ “นำน้ำผึ้ง เหล้า ผสมด้วยา”

๔. การสูชาง

ด้วยาบางตำรับโดยเฉพาะในตำรับยาที่เป็นยาฝนได้นำยามาส่วนใหญ่ จะใช้น้ำจากธรรมชาติ ไม่สะอาด เพราะสมัยก่อนน้ำที่ได้บริโภค จะเป็นน้ำ บ่อ ห้วย หนอง บึง หรือน้ำฝนและ ด้วยาก็เป็นด้วยาจากธรรมชาติ สด ๆ หรือตากแห้งแล้วนำมาฝน จะเป็นเพราะภูมิปัญญาโบราณ หรือเหตุผลอื่น ไม่มีใครบอกได้ ค้นคว้าจากในตำรายาโบราณ โดยเฉพาะเล่มสารานุกรม สมุนไพรมิไม่มี จึงน่าจะเป็นเพราะการสูชาง เป็นการฆ่าเชื้อในน้ำยา

วิธีการสูชาง ได้นำยาแล้ว นำชาง หรือ แผ่นเหล็กขนาดเท่าฝ่ามือ (หมอบโบราณ จะมีให้ในลุธยา) ไปเผาถ่านไฟจน ชาง หรือ เหล็กนั้นแดง แล้วจึงเอาแผ่นชางนั้น ลงสู่ (จุ่ม) ในน้ำยาน้ำกับเหล็กแดง กระทบจะมีเสียงดัง...ซู่ ซู่...เป็นอันเสร็จวิธี สูชาง น้ำยาที่สูชางแล้ว ใช้ดื่มกินได้เลย

๕. สัตส่วนด้วยา

ด้วยาแต่ละตำรับที่บอกจะบอกแต่ด้วยา ตามส่วนประกอบของสมุนไพรมิที่ใช้ทั้ง พืช และสัตว์ โดยในแต่ละส่วนของพืชต้นเดียวกัน จะมีสรรพคุณต่างกันไป ถึงแม้ว่าในส่วนทั้ง ๕ จะมิรสเดียวกันก็ตาม เพื่อให้การปรุงยาเป็นไปอย่างมีสรรพคุณที่ดี ดังนี้

ราก	มิรสแรงกว่าแก่น
แก่น	มิรสแรงกว่าเปลือกต้น
เปลือกต้น	มิรสแรงกว่ากระพี้
กระพี้	มิรสแรงกว่าใบแก่
ใบแก่	มิรสแรงกว่าใบอ่อน
ดอกแก่	มิรสแรงกว่าดอกอ่อน
ลูกแก่	มิรสแรงกว่าลูกอ่อน
ลูกแก่	มิรสแรงเสมอกับเปลือกต้น
ดอกอ่อน	มิรสแรงเสมอใบอ่อน

ในตำรับยาโบราณ จะบอกส่วนที่ใช้ของพืชไว้ในโดยนำด้วยา มาเจียดยาปรุงยา แต่ สัตส่วนของยาแต่ละอย่างจะไม่ชัดเจน คำที่มักใช้และให้ข้อสังเกตได้ คือ ด้วยาเอาขนาดเท่ากัน เตอะ ยาเป็นผง ก็มี เป็น บาท เพ็อง สลิ่ง ก็มีอยู่บ้าง หรือบางอย่าง เอามาหนึ่งกำมือ เป็นต้น เรื่องของมาตราโบราณ

ทั้ง ๕ ข้อ ข้างต้น ที่ได้นำเสนอมา มีปรากฏในตำรายา แต่ละตำรับ ที่บ่งบอกวิธีใช้กับตำรับยาเพื่อนำไปใช้กับตัวยาโบราณ เมื่อประมาณ ๕๐ ปี กว่า ก็ยังมีประเพณีนี้อยู่ เท่าที่ได้พูดคุยกับ พ่อเฒ่า แม่แก่ ที่มีอายุเลย ๗๐ ปีขึ้นไป ในหมู่บ้านท่าไกลต่อความเจริญ ในประเทศไทยเราก็ยังมีประเพณีนี้อยู่และบางชุมชนก็ยังมีพิธีสืบทอดภูมิปัญญา และเกาะติดอย่างเหนียวแน่น แต่ในจังหวัดแพร่ค่อนข้างจำหาพบน้อยมาก เพราะแพทย์แผนปัจจุบันได้กระจายทั่วถึง ทุกตำบล และทุกหมู่บ้าน ส่วนตัวยา และตำรับ ตำรายายังมีอยู่ให้ศึกษาต่อไป

ตามคัมภีร์ ปีสสา (สมุดข่อย) ที่คณะวิจัยได้ถอดความพบตำรายานี้ในสมัยโบราณ มีการเจียดยาเพื่อตีมกิน แก่โรคทางเดินอาหารได้ ๒ จำพวก รวม ๓๓ ตำรับ แยกได้ดังนี้

ยาจำพวกที่ ๑ ยาแก้อาหารเป็นพิษ

ได้รวบรวม ตำรายาไว้ ๑๒ ตำรับ (ปาก)

ยาจำพวกที่ ๒ ยาแก้ท้องเดิน เสียท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ

ได้รวบรวม ตำรายาไว้ ๑๑ ตำรับ (ปาก)

โดยมีรายละเอียดตำรายาบางส่วน ดังนี้

ตำรับที่ ๑

แหล่งที่มาตำรายา ปีสสาหน้า ๗๘

สรรพคุณยา (ปาก ๑) ยาแก้เจ็บท้อง เจ็บอก เสียบ แก้ไข้ขึ้น ร้อนใน

ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย เทียนทั้งห้า หน่วยจันท์ จันท์จี ชิง กระเทียม ดีปี พรักน้อย โกรฐหัวบัว โกรฐปุยป่า ตากอก รากหญ้าคา ตาอ้อยดำ ช่า ข้าวเย็นติดบาตร มหาหิงส์ วิธีปรุงยา ตัวยาทุกอย่างล้างสะอาด หั่นตากแห้ง นำไปโหลกจนเป็นผล แล้วปั้นเป็นก้อน (เป็นหลิม)

การรักษา/ใช้/รับประทาน ตัวยานี้ใช้รักษาตามอาการโรค คือ

๑.๑ เจ็บท้อง เจ็บหน้าอก เสียบ กินกับน้ำปูเลย (ไหล)

๑.๒ ไข้ขึ้น ร้อนใน กินกับน้ำข้าวจ้าวหรือเหล้า

๑.๓ ไข้ไอ กินก้าน้ำจี้ค่าน

หมายเหตุ ยานี้ถ้ามีตุ่ม (แผล) ผสมน้ำใส่แผล หรือใส่ข้าวจ้าว ถ้าแผลนั้นอักเสบ (ตุ่มเป็นปัด)

ตำรับที่ ๒

แหล่งที่มาตำรายา ปีสสาหน้า ๘๓

สรรพคุณยา (ปาก ๒) ยาแก้อาหารเป็นผิด อาเจียน

ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย ไม่นินดง จันท์ทั้งสอง เขากวาง ไพล รากผักหญ้านาง ผักหวานบ้าน รากผักตืด

วิธีปรุงยา ตัวยาทุกอย่างล้างตากแห้ง เก็บไว้รวมกันในที่แห้งและปลอดภัย
การรักษา/ใช้/รับประทาน นำตัวยามาฝนกับหิน ฝนยาด้วยน้ำแช่ข้าวเจ้าวน้ำที่ได้ดื่ม

ตำรับที่ ๓

แหล่งที่มาตำรายา ปืบสาหน้า ๘๓

สรรพคุณยา (ป่าก ๓) หายปวดหัว ผิดเดือน

ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วยตั้งเครื่องคำ สุลบีดคำ จันทน์ทั้งสอง ฟองดอม
เมียดคน ไม้หาด เปลือกกอก รากปิงจ้อน รากมะลิซ้อน หัวนาคดำ

วิธีปรุงยา ตัวยาทุกอย่างล้างตากแห้ง จัดเก็บไว้ในที่แห้งและปลอดภัย

การรักษา/ใช้/รับประทาน ๒ วิธี

- ๓.๑ ดื่นกิน - นำตัวยาฝนกับหินฝนยา นำน้ำไปต้มดื่มกิน
- ๓.๒ การรม - ให้นำน้ำยาที่ฝนได้ ต้ม อบ หรือ โสมยา

ตำรับที่ ๔

แหล่งที่มาตำรายา ปืบสาหน้า ๙๑

สรรพคุณยา (ป่าก ๔) ยาแก้สัปะปืด แก้อาเจียน เมื่อยล้า

ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย มะกอกเผือก กาฝากตันขอ กาฝากฝูงคอย กาฝาก
ส้มเห็ด มะกอกฝานซ้อม รากมะแฟน

วิธีปรุงยา ตัวยาทุกอย่างล้างตากแห้ง จัดเก็บไว้ในที่แห้งและปลอดภัย

การรักษา/ใช้/รับประทาน นำตัวยาฝนกับหินฝนยาและน้ำต้มสุก ดื่นกิน

ตำรับที่ ๕

แหล่งที่มาตำรายา ปืบสาหน้า ๙๙

สรรพคุณยา (ป่าก ๕) ท้องอืด ท้องเฟ้อ

ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย รากมะลิซ้อน รากมะแห้ว รากมะปางหวาน ไม้
ฝางเห็ดกระด้าง ไม้พิมานเหมียดคน จันทน์ขาว จันทน์แดง

วิธีปรุงยา ตัวยาทุกอย่าง ล้างตากแห้ง

การรักษา/ใช้/รับประทาน ๒ วิธี

- ๓.๑ ดื่นกิน - นำตัวยาฝน ใส่น้ำข้าวเจ้าต้มกิน
- ๓.๒ การรม - ให้นำยามาผสมไฟลและเทียนดำ ต้มโสมยา (อบสมุนไพร)

ตำรับที่ ๖

แหล่งที่มาตำรายา ปีบสาหน้า ๑๑๒
 สรรพคุณยา (ป่าก ๖) ยาแก้กินผิด
 ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย รากเย็น (ต้นหน่อมแน้ม) ขางปอย
 วิธีปรุงยา นำตัวยา ล้างตากแห้งและเก็บในที่แห้งปลอดภัย
 การรักษา/ใช้/รับประทาน โดยการฝนตัวยาด้วยหินฝนยาในน้ำสะอาด ก่อนกินให้ใส่
 ข้าวสารจ้าว แห้งกตี้ม

ตำรับที่ ๗

แหล่งที่มาตำรายา ปีบสาหน้า ๔๕ - ๕๐
 สรรพคุณยา (ป่าก ๗) ยาแก้กินผิด
 ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย สลี่ปั่นต้นคนแสน รากหังวันตากหงาย จันทน์ขาว
 จันทน์แดง
 วิธีปรุงยา นำตัวยาทุกอย่าง ล้างตากแห้งจัดเก็บไว้
 การรักษา/ใช้/รับประทาน โดยการฝนตัวยาด้วยหินฝนยาใน ตี้มด้วยน้ำอุ่น

ตำรับที่ ๘

แหล่งที่มาตำรายา ปีบสาหน้า ๔๕ - ๕๐
 สรรพคุณยา (ป่าก ๘) ยาแก้กินผิด (ผิดจิ้น ผิดป่า)
 ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย เขี้ยวเสือ เขี้ยวอัน เขี้ยวแมวดำ หงอนตากหงาย
 หัวควันฟักดม จันทน์ขาว จันทน์แดง
 วิธีปรุงยา นำตัวยาทุกอย่าง ล้างตากแห้งจัดเก็บไว้ในที่แห้ง
 การรักษา/ใช้/รับประทาน โดยการฝนตัวยาด้วยหินฝนยาใน ตี้ม

ตำรับที่ ๙

แหล่งที่มาตำรายา ปีบสาหน้า ๗๑
 สรรพคุณยา (ป่าก ๙) ยาแก้กินผิด (ผิดจิ้น ผิดป่า)
 ตัวยาตามสรรพคุณ ประกอบด้วย รากมะขามหวาน รากมะปรางหวาน รากส้มโอ
 หวาน เขี้ยวเสือ เขี้ยวจระเข้
 วิธีปรุงยา นำตัวยาทุกอย่าง ล้างตากแห้งจัดเก็บไว้
 การรักษา/ใช้/รับประทาน ใช้ได้ ๒ ลักษณะ
 ๙.๑ ถ้ากินผิด - ให้ใช้รากไม้ทั้ง ๓ ฝนตี้ม
 ๙.๒ ถ้ากินเนื้อ (จิ้น) ผิด - ให้ฝนตัวยาทุกอย่าง ตี้มกิน

คัมภีร์ประเพณีและพิธีกรรม : ความเชื่อชาวล้านนาพัฒนาการสู่ความสมดุลของธรรมชาติ

ชาวล้านนาในอดีตมีความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาหรือเทพต่างๆ คล้ายคลึงกับภาคอื่น ๆ ของไทย ดังนั้น จึงมีพิธีกรรมที่ชาวล้านนาประกอบขึ้น ซึ่งเกิดจากความเชื่อในเทพเจ้า ภูตผีที่อาจทำให้เกิดภัยพิบัติหรือบันดาลโชคลาภ ถ้าเป็นภัยพิบัติ ชาวล้านนาก็มีความเชื่อว่า เนื่องจากมนุษย์ได้ไปทำล่วงเกิน ก็จะขอความเมตตาให้เทวดาหรือเทพต่างๆ ได้กรุณายกโทษให้พ้นจากความทุกข์และมาคุ้มครองรักษาอวยพรให้ประสบผลสำเร็จตามประสงค์ พิธีกรรมเหล่านี้ทั้งที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ หรือบางครั้งก็ไม่เกี่ยวข้อง สำหรับการประกอบพิธีนั้นจะประกอบพิธีในวันที่เป็นมงคลตามจันทรคติของเมืองเหนือหรือตามคติความเชื่อของชาวล้านนามาแต่เดิม

ในที่นี้จะกล่าวถึงความเชื่อของชาวล้านนา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวัน เดือน ปี กล่าวคือ มีการนำวัน เดือน ปี มาผูกกับพิธีกรรม ความเชื่อ และให้ยึดถือตามความเชื่อนั้น ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องวันดี - วันเสีย (วันไม่เป็นมงคล) โดยชาวล้านนามีการนับวัน เดือน ปี ที่แตกต่างจากประเพณีไทย ดังนั้น ในเบื้องต้นจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียกชื่อวัน เดือน ปี ดังนี้

การเรียกชื่อปีในรอบ ๑๒ ปีของชาวล้านนา

ชื่อปีของชาวล้านนา

ภาคเหนือ	ภาคกลาง	นักขัต
ปีไฉ้	ปีชวด	หนู
ปีเป้า	ปีฉลู	วัว
ปียี่	ปีขาล	เสือ
ปีหม้า	ปีเถาะ	กระต่าย
ปีสี่	ปีมะโรง	งูใหญ่(นาค)
ปีไส้	ปีมะเส็ง	งูเล็ก
ปีส้ง่า	ปีมะเมีย	ม้า
ปีเม็ด	ปีมะแม	แพะ
ปีสัน	ปีวอก	ลิง
ปีเล่า	ปีระกา	ไก่
ปีเส็ด	ปีจอ	หมา
ปีโก้	ปีกุน	หมู (ข้าง)

การเรียกชื่อและการนับเดือนของชาวล้านนา

ชาวล้านนาจะมีการเรียกชื่อเดือนและนับเดือนแตกต่างเดือนทางพื้นบ้านภาคภาคกลาง โดยการนับเดือนทางภาคเหนือหรือล้านนาจะนับเร็วกว่าเดือนภาคกลางอยู่ ๒ เดือน ดังนี้

เดือนภาคเหนือ	เดือนภาคกลาง	เดือนทางสุริยคติ
เกียง หรือ เจียง	๑๑	ตุลาคม
ยี่	๑๒	พฤศจิกายน
สาม	อ้าย	ธันวาคม
สี่	ยี่	มกราคม
ห้า	สาม	กุมภาพันธ์
หก	สี่	มีนาคม
เจ็ด	ห้า	เมษายน
แปด	หก	พฤษภาคม
เก้า	เจ็ด	มิถุนายน
สิบ	แปด	กรกฎาคม
สิบเอ็ด	เก้า	สิงหาคม
สิบสอง	สิบ	กันยายน

ความเชื่อในเรื่องวันของชาวล้านนา

ในการประกอบพิธีมงคลชาวล้านนาก็จะหาวันที่เป็นมงคล ซึ่งเรียกวันดี เพื่อให้จำง่าย จึงกำหนดวันเสีย (ไม่ดีไม่เป็นมงคล) ซึ่งไม่ควรประกอบพิธีกรรมหรือจัดงานที่เป็นมงคล โดยเรียกว่าวันเสียประจำเดือน มีดังนี้

เดือนเกียง ห้า หก เก้า ะวิจันตัง	เสียวันอาทิตย์ กับ วันจันทร์
เดือนยี่ หก สิบ อังการัง	เสียวันอังคารวันเดียว
เดือนสาม เจ็ด สิบเอ็ด โสริกรู	เสียวันเสาร์ กับ วันพฤหัสบดี
เดือนสี่ แปด สิบสอง สุไซ-พุทธา	เสียวันศุกร์ กับ วันพุธ

ความเชื่อเรื่องวันและข้างขึ้นข้างแรม

นอกจากชาวล้านนาจะพิจารณาดูวันเสียประจำเดือนแล้วยังดูโผลกวัน (วันไชยฤกษ์) ว่าดีหรือไม่ดี ชื่อเดือนออก (ข้างขึ้น) เดือนแรม (ข้างแรม) และถือเอาอย่างเดียวกัน โดยมีคติความเชื่อ ดังนี้

๑ คำ	ข้างแก้วสุโรงธรรม ดี	๒ คำ	ฟังธรรมในป่าช้า ไม่ดี
๓ คำ	ล้างมือถ้าคอยกิน ดี	๔ คำ	นอนปลายตีนตากแดด ไม่ดี
๕ คำ	ผีแวดล้อมปองเอา ไม่ดี	๖ คำ	ลงสำเนาไปค้า ดี
๗ คำ	เคราะห์อยู่ถ้าคอยชน ไม่ดี	๘ คำ	สารวานบ่เมี้ยน ไม่ดี
๙ คำ	ถูกเสียนพระราม ไม่ดี	๑๐ คำ	หาความงามบ่ได้ ไม่ดี
๑๑ คำ	ชี้ไรเกิดเป็นดี ดี	๑๒ คำ	บ่มีดีสักหยาด ไม่ดี
๑๓ คำ	ไชยะปราบชมพู ดี	๑๔ คำ	ศัตรูปองร้าย ไม่ดี
๑๕ คำ	ถูกแม่ผีหลวงปองเอา ไม่ดี		

วันเกิดตก คือวันที่ไม่ควรกระทำเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ดังนี้

วันอาทิตย์	เกิดตกขุม (หลุม)	ไม่ควรขุดดิน ถมดิน
วันจันทร์	เกิดตกท่า ตกหนทาง	ไม่ควรกระทำเกี่ยวกับถนนหนทาง
วันอังคาร	เกิดตกไฟ	ไม่ควรกระทำเรื่องเกี่ยวกับไฟ
วันพุธ	เกิดตกบ้าน	ไม่ควรกระทำอะไรเกี่ยวกับบ้าน
วันพฤหัสบดี	เกิดตกป่า	ไม่ควรกระทำเกี่ยวกับป่า ไม่ย้ายที่อยู่ใหม่
วันศุกร์	เกิดตกที่นอน	ไม่ควรกระทำเกี่ยวกับที่นอน เกี่ยวกับน้ำ
วันเสาร์	เกิดตกนา	ไม่ควรกระทำเกี่ยวกับนา เช่น ปลุกนา

ตัวอย่างพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบ้าน

พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบ้าน คณะผู้ศึกษาวิจัยได้ค้นมาจากปืบสา (สมุดข่อย) ในหอไตร วัดสูงเม่น จารโดยพระภิกษุวัดสูงเม่นประมาณปี พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อในการสร้างบ้าน ดังนี้

๑. โฉลกการปลูกบ้านตามอายุ สิทธิการิยะ โบราณจารย์แต่ก่อนได้จำสืบ ๆ กันว่า ถ้าจะแบ่งบ้าน (สร้างบ้าน) ให้เจ้าของเรือนอยู่ดีมีสุข วุฒิจำเริญไปด้วยข้าวของเงินทองสมบัติ ให้เอาข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน ตั้งสัจจะอธิษฐาน แล้วนับเท่าจำนวนอายุ โดยเริ่มจาก เรือนมูลน้อย ไปแต่้นแก้ว จนครบอายุตกตารางไหนให้ดูว่า ดี หรือ บ่ดี (ไม่ดี)

ห้ามหลวง	เรือนเป็น	กำจับหลัก
บ่ดี	บ่ดี	บ่ดี
๘	๗	๖
เรือนมูลน้อย		ปราสาทแก้ว
ดีนักแล		ดีพอปานกลาง
๑		๕
แต่้นแก้ว	หัวตำดั่ง	บันไดแก้ว
ดีนักแล	บ่ดี	ดีนัก
๒	๓	๔

๒. การขุดหลุมและการหันเสาเรือน สมัยก่อนการสร้างบ้านจะใช้เสาไม้ไม่มีเสาคอนกรีต ภายหลังเปลี่ยนมาใช้เสาคอนกรีต ถ้าเป็นเรือนยกสูงส่วนที่เป็นชั้นบนของเรือนจะเป็นเสาไม้ การขุดหลุมจะนิยมขุด เสาแหก (เสาเอก) และกล่าวถึงการอวย (หัว) หัวของนาคและถือว่าขุดตรงห้องนาคจะเป็นมงคล โดยกำหนดเป็นเดือน ดังนี้

เดือนเกี๋ยง ยี่ สาม นาคอวยหัวไปทิศใต้ ทางทิศเหนือ ท้องไปทิศตะวันออก หลังไปทิศตะวันตก ขุดหลุมทิศตะวันออกก่อน เอาดินที่ขุดขึ้นมากองทิศตะวันออก ของหลุม ปลายเสาหันไปทิศอาคเนย์

เดือนสี่ ห้า หก สามเดือน นาคอ่วยหัวหนทิศตะวันออก ทางทิศตะวันตก ท้องทิศเหนือ ขุดหลุมเสาทิศเหนือก่อนเอาดินที่ขุดขึ้นมากองทิศเหนือของหลุม ปลายเสาหันทิศอีสาน เดือนเจ็ด แปด เก้า นาคอ่วย หัวทิศเหนือ ทางทิศใต้ ท้องทิศตะวันตก หลังทิศตะวันตกขุดหลุมเสาทิศตะวันตกก่อน ดินที่ขุดขึ้นมากองทิศตะวันตก เอาปลายเสาหันไปทิศอีสาน เดือนสิบ สิบเอ็ด สิบสอง นาคอ่วยหัวทิศตะวันตก ทางทิศตะวันออก ท้องทิศใต้ หลังทิศเหนือ ขุดหลุมเสาทิศใต้ก่อน ดินที่ขุดขึ้นมากองไว้ทิศใต้ เอาปลายเสาหันไปทิศหรีด แล ถ้าไม่ขุดตามนี้ ทำนายว่าดังนี้ ถ้าขุดหลุมเสาถูกหัวนาค พ่อแม่จักตาย ถ้าถูกหลังนาค จักเป็นเปี้ย เจ็บไข้ได้ป่วยไม่ขาด ถ้าถูกหางนาคจะสูญเสียชีวิตลูกเมีย ข้าวของ ถ้าถูกท้องนาคตีนัก จักได้ข้าวของสัมปตมามากนักแล

๓. การยกเสาแสด (เสาเอก) ก็เอาพญาไม้ผูกปลายเสาแสด (เสาเอก) ซึ่งจะมีพญาไม้และต้นกล้วย อ้อย ด้ายขาว ด้ายแดง จึงขอกล่าวด้วยพญาไม้ดังนี้

เดือนเกียง ยี่ สาม สี่	บุลาเป็นพญาไม้
เดือนห้า หก เจ็ด	ไม้ลมแล้ง (คุณ) เป็นพญาไม้
เดือนแปด เก้า สิบ	ไม้ซี่เหล็ก เป็นพญาไม้
เดือนสิบเอ็ด สิบสอง	ไม้ลมแล้ง (คุณ) เป็นพญาไม้

๔. การนำสิ่งของใส่รองกันหลุมเสาที่เป็นมงคล เมื่อขุดหลุมแล้วจะนำสิ่งที่เป็นมงคลรองกันหลุมเพื่อเป็นมงคล แล้วยกเสาแสดตามวันดีที่กำหนด หรือ หาวันดีแล้ว ดังนี้

ยกเสาวันอาทิตย์	เอาใบไผ่ รองดินเสา
ยกเสาวันจันทร์	เอาใบเตื่อ รองดินเสา
ยกเสาวันอังคาร	เอาใบกุ่ม รองดินเสา
ยกเสาวันพุธ	เอาใบเป้า รองดินเสา
ยกเสาวันพฤหัสบดี	เอาใบม่วง รองดินเสา
ยกเสาวันศุกร์	เอาใบขนุน รองดินเสา
ยกเสาวันเสาร์	เอาใบแฉะ (เต็ง) รองดินเสา

๕. การนำของขึ้นบ้านใหม่ เมื่อสร้างบ้านเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะหาวันดีเพื่อขึ้นบ้านใหม่ การขึ้นบ้านใหม่นั้นก็นำของที่เป็นมงคลขึ้นก่อน ดังนี้

วันอาทิตย์	เอาข้าวเปลือก ข้าวสารขึ้นก่อน
วันจันทร์	เอาผ้าขาวขึ้นก่อน
วันอังคาร	เอาหอกดาบขึ้นก่อน
วันพุธ	เอาผ้า สาดเสื่อ ที่นอนขึ้นก่อน
วันพฤหัสบดี	เอาเงินคำขึ้นก่อน
วันศุกร์	เอาแก้วแหวนขึ้นก่อน
วันเสาร์	เอาเด็กเล็ก ลูกอ่อนขึ้นก่อน

จากตัวอย่างของคัมภีร์ธรรม ตำรายา และความรู้เรื่องพิธีกรรมล้านนาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า คัมภีร์ไบลานวัดสูงเม่นนั้น มีความสมบูรณ์พร้อมในอรรถประโยชน์ที่แสดงให้เห็นถึง วัตถุประสงค์และนามธรรมอันเป็นที่มาของความรู้ ภูมิปัญญา และกระบวนการจัดการที่มีความ ต่อเนื่อง เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่ง ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนั้น มิได้มาจากความบังเอิญ แต่มาจากกระบวนการที่หลากหลายและสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ครูบาคัญจนอริยญาสีผู้ได้สร้างบารมีไว้กับวัดสูงเม่นทั้งรณาคัมภีร์ธรรมไบลานด้วย ตนเอง การชักชวนเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนิกชน และประชาชนทั่วไปทั้งในขอบเขต ล้านนาประเทศ และหลวงพระบางให้มีความสนใจใฝ่รู้ในหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการใช้กุศโลบายใน “ประเพณีตากธรรม” เพื่อให้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนและการ ร่วมกันจัดการดูแลมรดกวัฒนธรรมให้คงอยู่กับบ้านเมือง นับว่าเป็นคุณูปการที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งทำให้ วัดสูงเม่นกลายเป็นแหล่งรวมคัมภีร์ธรรมหรือวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย

ชุมชนวัดสูงเม่น : ชุมชนแห่งปฏิบัติการ (Community of Practice)

จากกระบวนการศึกษาวิจัยตามโครงการ “การจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมของ วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” จะเห็นได้ว่า มีนัยแห่งกระบวนการปฏิบัติ การสร้างและการใช้ทุนทาง สังคม เริ่มตั้งแต่การตระหนักเห็นความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ชาวสูงเม่น ช่วยกันรักษาสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนและการ จัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้เห็นคุณค่าทางจิตใจและความสมัครสมาน สามัคคีของชุมชน ถึงแม้ว่ามูลค่าของคัมภีร์ธรรมไบลานไม่อาจกำหนดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจที่ สูงส่งได้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนับว่า เป็นคุณค่าและกระบวนการเชิงนามธรรมที่สร้างพลังและทุนทาง สังคมของชุมชนเพื่อให้ก้าวไปสู่ความเป็นชุมชนแห่งปฏิบัติการ ที่เป็นการสร้างแรงจูงใจและ กระบวนการทำงานภายใต้กรอบแนวคิดและความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสมัครสมานสามัคคีของ สมาชิกในชุมชนและเครือข่ายที่รวมเข้าเป็นชุมชนแนวปฏิบัติ (community of practice) โดยนัย ดังกล่าว หมายถึง ความรู้สึกและความตั้งใจของฝ่ายต่างๆ ที่จะร่วมกันสร้างสรรค์ผลงานของ ชุมชนให้เป็นที่ประจักษ์ ทั้งในด้านการสร้างประเด็นการปฏิบัติ ความไว้วางใจของคนในชุมชน และการปฏิบัติการ (practice) อันเป็นพลังที่แฝงฝังอยู่ในชุมชน กล่าวคือ ชุมชนวัดสูงเม่นสามารถ ที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก กิจกรรม และกระบวนการต่างๆ ในชุมชนเพื่อมา ปฏิบัติการร่วมกัน โดยมีกลุ่มคนซึ่งมีความสนใจ มีแรงปรารถนา (passion) ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน แล้วเสริมสร้างความรู้ ความเชี่ยวชาญในสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเห็นร่วมกันผ่านการปฏิสัมพันธ์ ภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีประเด็นแห่งความเป็นชุมชนปฏิบัติการ ซึ่ง เป็นการร่วมกันทำกิจกรรม ค้นหา และแสวงหาแนวทางการปฏิบัติที่ต่อเนื่อง โดยมีสาระสำคัญที่ สามารถวิเคราะห์ได้ใน ๓ ประเด็น ดังต่อไปนี้

๑. โดเมน (Domain) ได้แก่ การกำหนดประเด็นที่ชุมชนมีแรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะนำไปสู่การผลักดันเป็นกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในกรณีของชุมชนวัดสูงเม่นนี้ หมายถึงการที่ชุมชนได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ การอนุรักษ์สืบสาน การ ส่งเสริมและการประยุกต์ใช้มรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน คือ คัมภีร์ไบลาณภาษาล้านนาและการจัดการทรัพยากรชุมชนโดยใช้ประเพณีตากธรรม ให้เป็นสิ่งที่ร่วมแรงร่วมใจของชุมชนในการที่จะนำเอกลักษณ์ดังกล่าวไปสู่แนวทางการปฏิบัติร่วมกันและขยายไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น

การที่ชุมชนมีแรงปรารถนาร่วมกันนั้น มาจากการที่ชุมชนได้ตระหนักเห็นความสำคัญในการที่จะดูแลรักษาและสร้างสรรค์วรรณกรรม/คัมภีร์ธรรมไบลาณอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยในอดีตที่หลวงพ่อบุรุษกัญจนอริยญาวาสีมหาเถรเป็นผู้ริเริ่ม โดยท่านตระหนักถึงความยั่งยืนของพระธรรมคำสอน ภูมิความรู้ ภูมิปัญญาที่มีคุณค่า รวมถึงความต้องการที่จะให้ผู้คนเข้าถึงสาระสำคัญในหลักธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา

ครูบาศัญจนอริยญาวาสี ได้สร้างสมุทฺตทางสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาไว้ให้กับชาวสูงเม่นและชาวล้านนาโดยท่านทำการศึกษา ค้นคว้า แสวงหา ทดลองปฏิบัติ เก็บรวบรวม และเก็บรักษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ โดยท่านได้ทำงานร่วมกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เจ้าผู้ครองนครแพร่ เจ้าหลวงเมืองหลวงพระบาง ประชาชนทั่วไป และพระเถรานุเถระในเขตแผ่นดินล้านนา หลวงพระบาง และพม่า เพื่อสังคายนา สร้างคัมภีร์ธรรมอันเป็นแหล่งวรรณกรรมล้านนา หลังจากที่ท่านได้ร่วมสร้างสรรค์วรรณกรรม/คัมภีร์ธรรมดังกล่าวอย่างมากมายนับ ๑๐,๐๐๐ ผูก นับ ๑๐๐, ๐๐๐ ไบลานแล้ว ท่านยังตระหนักถึงคุณค่าของการที่จะใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

ดังนั้น ท่านจึงสร้างระบบวัฒนธรรมประเพณี และกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนโดยใช้ประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือในการจัดการ โดยนัยแห่งประเพณีดังกล่าว ก็คือการสร้างพลังของชุมชนเพื่อให้ชุมชนเห็นความสำคัญในคุณค่าคัมภีร์ไบลาณและคุณค่าแห่งธรรมะที่อยู่ในคัมภีร์ธรรมและวรรณกรรมเหล่านั้น สิ่งที่ครูบาท่านได้สร้างสมไว้ทำให้ประชาชนชาวสูงเม่นเห็นพ้องต้องกันและมีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษาคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นให้คงอยู่ แล้วก็มี การสืบทอดรักษากันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมไบลาณภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทยตามที่กล่าวแล้ว

ถึงแม้ว่าบางช่วงของกาลเวลา ประเพณีตากธรรมดังกล่าว จะห่างหายไปบ้างตามยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง แต่กระบวนการดูแลรักษาคัมภีร์ธรรมโดยวิธีอื่น ๆ เช่น การจัดเก็บรักษา คัมภีร์ไว้ในตู้พระธรรมก็ดี การให้คนเฒ่าคนแก่ที่มีความรู้ในภาษาล้านนาได้แปลคัมภีร์ธรรมก็ดี การปรับปรุงบูรณปฏิสังขรณ์หอไตรก็ดี การส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้ภาษาล้านนาก็ดี และการเสริมสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ดี สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชุมชนมีความปรารถนาร่วมกัน ในการที่จะร่วมจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งกระบวนการที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีความพร้อมใจที่จะร่วมกัน

ดูแลรักษาหรือมีความปรารถนาที่จะกำหนดแนวทางและขอบเขตการอนุรักษ์คัมภีร์ธรรมบาลานให้คงอยู่คู่กับชาวสูงเม่น จนได้มีคำขวัญประจำอำเภอว่า “เมืองคัมภีร์โบราณ ที่ประดิษฐ์พระธาตุเนิ้ง แอ้วชมเพลินผลิตภัณฑไม้สัก งามยิ่งนักอ่างแม่มาน พัฒนางานสามัคคี เสื้อผ้าดีมือห้อม อ่อนน้อมมีวัฒนธรรม นามเลิศล้ำเมืองสูงเม่น” นั้นแสดงให้เห็นว่าชาวสูงเม่นโดยเฉพาะวัดสูงเม่นพร้อมที่จะนำการรักษามรดกวัฒนธรรมคือคัมภีร์โบราณไปสู่การผลักดันเป็นกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

๒. ชุมชน (Community) อาจหมายถึง การรวมตัวกันของกลุ่มคนอย่างสนิท สนม ที่เต็มไปด้วยความไว้วางใจซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การการแลกเปลี่ยนความรู้อย่างจริงจัง

ในกรณีของชุมชนวัดสูงเม่นนั้น ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมการรวมตัวของชุมชนในแผ่นดินล้านนามีเอกลักษณ์ที่เด่นชัด กล่าวคือ ในทุกชุมชนจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนของกิจกรรมและแหล่งรวมมรดกทางวัฒนธรรม การเรียนรู้ ความผูกพันเกิดขึ้นจากความร่วมมือร่วมใจที่มีวัดเป็นศูนย์กลางนั้น สะท้อนมาจากกิจกรรมของชุมชน เช่น เวลาชุมชนมีปัญหาที่ปรึกษาหรือที่วัดเวลามีความทุกข์ก็ให้พระสงฆ์ช่วยบรรเทา ความรู้ในอดีตก็เรียนกันที่วัด สิ่งเหล่านี้ถูกสะสมเป็นทุนทางสังคมของชุมชนและกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สร้างความไว้วางใจต่อกัน ด้วยสำนึกพื้นฐานคือ “วัดของเรา บ้านของเรา” การที่ทุกคนมาพบปะเจอกันที่วัดและรับรู้ ว่า วัดของเรามีอะไรบ้าง จะมีการจัดงานชุมชนอย่างไร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้เป็นพลังที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนความรู้อย่างต่อเนื่องของคนในชุมชน และเป็นการสะสมทุนทางสังคมของชุมชน

ในกรณีประเพณีตากธรรมที่วัดสูงเม่น ซึ่งเป็นประเพณีที่ต้องการให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษา คัมภีร์ธรรมและเข้าถึงหลักธรรมคำสอนอันเป็นกุศโลบายของพระมหาเถระในอดีตนั้น เป็นการสร้างพลังของความไว้วางใจและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยผ่านระบบจารีตประเพณี เมื่อถึงยุคปัจจุบัน พลังที่ถูกรื้อฟื้นด้วยความรู้จริง คือ การพบเห็นภาพประเพณีตากธรรมที่เมืองหลวงพระบาง การค้นพบและได้แปลศิลาจารึกประวัติความเป็นมาของหลวงพ่อดุรพากัญจนอรัญญาวิสัยและความเป็นมาของประเพณีตากธรรมในอดีตที่แสดงถึงความรุ่งเรืองจึงทำให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและต่อมาจึงเป็นการดำเนินการบนเส้นทางของความรู้

โดยนัยนี้ พลังความไว้วางใจและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเกิดขึ้น อันจะนำไปสู่การปฏิบัติการร่วมกัน ที่ทำให้ชุมชนวัดสูงเม่นเป็นชุมชนแห่งปฏิบัติการในด้านการจัดการทรัพยากรชุมชน มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านภูมิปัญญาการรักษา ส่งเสริม และสืบสานคัมภีร์ธรรมบาลาน แหล่งรวมวรรณกรรมสำคัญของล้านนาและประเทศไทย

๓. แนวปฏิบัติ (Practice) การเกิดขึ้นของการรวบรวมความรู้ วิธีการ และความร่วมมือแรงร่วมใจที่วัดสูงเม่นนั้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน โดยเป็นความรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น และนำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมประจำของชุมชน รวมทั้งการนำสิ่งที่ชุมชนเรียนรู้ในงานป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนกลายเป็นความรู้ที่ลึกซึ้ง ซึ่งเป็นการจัดการความรู้แนวใหม่

จากกระบวนการและขั้นตอนของประเพณีตากธรรมที่ได้แล้วในบทที่ ๓ จะเห็นได้ว่า มีขั้นตอนและกระบวนการที่หลากหลายนับตั้งแต่ขั้นตอนการศึกษาชุมชนและค้นหาฐานความรู้และทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ขั้นตอนการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และการประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมและชุมชน ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมกลุ่มและเครือข่ายการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ขั้นตอนการหารือและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชน ขั้นตอนการสงวนและการอนุรักษ์โดยการใช้ประเพณี ขั้นตอนการฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่โดยบนฐานความรู้และพลังของชุมชน รวมทั้งขั้นตอนการเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ในทุกขั้นตอนของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้ประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือในการจัดการนั้น เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน ที่นำความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมประจำของชุมชน คือ การช่วยกันดูแลรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมบาลานให้คงอยู่ มีการสืบทอดด้วยการศึกษาค้นคว้า การแปลเป็นภาษาไทย การจัดทำจดหมายเหตุ รวมทั้งการนำสิ่งที่ชุมชนเรียนรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเรียนรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของครูบาภิญจนอรุญญาวิสิและประวัติความเป็นมาของประเพณีตากธรรมป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนทำให้เกิดเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งที่นำมาซึ่งความสามัคคีและการกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชน จนกลายเป็นการจัดการความรู้ในแนวทางใหม่ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งก็เป็นการจัดการบนฐานทุนของความรู้ ความคิด ความร่วมมือร่วมใจและพลังคือทุนทางสังคมของชุมชน

การเป็นชุมชนปฏิบัติการ (Community of Practice) ที่เกิดขึ้นในกรณีวัดสูงเม่นดังกล่าว แสดงถึงแนวคิดการจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนแนวทางใหม่ที่สร้างฐานและต่อยอดบนฐานทุนของความรู้ ความร่วมมือร่วมใจ และการมีแรงปรารถนาอย่างแรงกล้าแล้วนำมาเป็นประเด็นสำคัญของชุมชนในการที่จะพัฒนาไปสู่การบูรณาการของการพัฒนาในระดับชุมชน และด้วยเหตุผลที่ชุมชนชาวสูงเม่นได้ร่วมสร้างสังคมโดยนัยแห่งชุมชนปฏิบัติการ จึงทำให้มีฐานที่นำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายความร่วมมือที่กว้างขวางออกไป นับตั้งแต่การสร้างความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกับสถาบันการศึกษา การจัดโครงการวิจัยและพัฒนา รวมไปถึงการพัฒนาชุมชนบนฐานที่ตั้งเดิมของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อตอบคำถามว่า ชุมชนมีพลังและความสามารถที่จะจัดการตนเองได้ รวมถึงการตอบคำถามที่ว่า สิ่งใดที่ทำให้ชุมชนมีการรวมตัวและสร้างสรรค์ประเด็นจนกลายเป็นกิจกรรมประจำของชุมชน และทำไมชุมชนจึงสามารถดำเนินการกิจกรรมของชุมชนต่อไปได้ ทั้ง ๆ ที่ผ่านมาแทบจะไม่มี การสนับสนุนจากภาครัฐหรือองค์กรภายนอก และเมื่อทราบถึงคำตอบก็จะพบว่า การตระหนักเห็นความสำคัญของคุณค่าที่มีอยู่ และการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ เป้าหมายอันเดียวกันนั่นเอง เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การดำเนินงานของชุมชนมีความต่อเนื่อง

ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับการเสริมสร้างชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice) ในกรณีชุมชนวัดสูงเม่น ก็คือ การพิจารณาถึง กลุ่มความสนใจ การเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และกระบวนการที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของข้อมูล กิจกรรม และผลงานของชุมชนที่มีต่อการดูแลรักษาคัมภีร์ธรรมบาลานและการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนโดยมีระบบจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะเครื่องมือและกระบวนการสร้างพลังบนความปรารถนาอย่างแรงกล้าและความรู้ของชุมชน กระบวนการแห่งชุมชนปฏิบัติการที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้มีส่วนปลูกฝังให้ชาวสูงเม่นได้ตระหนักเห็นความสำคัญและช่วยกันดูแลรักษา สืบทอดมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีตากธรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมให้อยู่ยาวนานยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่จะทำให้หลักธรรมคำสอนและกระบวนการของชุมชนให้คงอยู่อย่างยาวนาน มิใช่เพียงแต่การรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมเอาไว้เท่านั้น แต่หมายถึง การที่ผู้คนได้ปฏิบัติตามและเข้าใจในหลักธรรมคำสอน รวมทั้งสามารถที่จะจัดการดูแลมรดกวัฒนธรรมชุมชนมิให้สูญหาย และถ้ากระบวนการทั้งสองเป็นไปด้วยกันอย่างต่อเนื่อง ก็สามารถที่จะกล่าวได้ว่า เป็นความยั่งยืนของพระสัทธรรมและชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมและการเข้าถึงในวิถีปฏิบัติของชุมชน

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” มีวัตถุประสงค์หลักคือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณี “ตากธรรม” ของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ๒) เพื่อศึกษา วิเคราะห์ และปริวรรตองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาวิจัยดังกล่าว ได้ดำเนินการใน ๒ ลักษณะ คือ ๑)การศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Study) และภาคสนาม (Field Study) ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยมีวิธีการดำเนินการใน ๔ ขั้นตอนที่สำคัญคือ ๑) ศึกษาวิเคราะห์เอกสาร คัมภีร์ธรรมบาลาน วรรณกรรม และหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีตากธรรมและประวัติความเป็นมาของท่านครูบาภุญจนอรุณญาวาสีมหาเถรเจ้าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการรวบรวมคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น ๒) ดำเนินการฟื้นฟูประเพณีตากธรรมโดยกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วม รวมถึงการศึกษาและการแปล ปริวรรตคัมภีร์ธรรมที่สำคัญ (บางส่วน) ของวัดสูงเม่น เพื่อนำมาเทศน์ในวันจัดประเพณีตากธรรมและเพื่อให้เกิดการศึกษาเรียนรู้ด้านวรรณกรรมของคนในท้องถิ่น ๓) ดำเนินการจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรชุมชน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักถึงความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่น ๔) วิเคราะห์ ข้อมูล ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และนำเสนอในลักษณะของความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ การสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม การจัดการความรู้และทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน รวมทั้ง การศึกษาปริวรรตคัมภีร์ธรรมบาลานภาษาล้านนา

สำหรับประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ประชาชนผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นวัดที่ถูกระบุว่า เป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมบาลานภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทย และวัดวิขุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในลักษณะของการดำเนินการศึกษาวิจัยร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และกระบวนการที่นำไปสู่การจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม รวมถึงหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์มรดกวัฒนธรรมของครูบาภุญจนอรุณญาวาสีมหาเถรเจ้า นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาในลักษณะของการสนับสนุนให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ส่งเสริม สืบสาน และปกป้องมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของท้องถิ่น

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและความสำคัญของวัดสูงเม่น พบว่าเป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมบาลานภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทย โดยมีคัมภีร์ธรรมมากกว่า ๘,๘๔๕ ผูก นับเป็นใบลานได้มากกว่า ๘๔,๕๐๐ ใบลาน และสามารถจัดเป็นมัดได้มากกว่า ๑,๑๙๓ มัด ซึ่งจากการศึกษาสำรวจคัมภีร์ธรรมต่างๆ ภายในวัดสูงเม่น ก็พบว่า มีคัมภีร์ธรรมสูญหายไปจำนวนหนึ่ง แต่ก็สามารถนำมาจำแนกคัมภีร์เป็นประเภทต่างๆ ได้ ๑๘ หมวด (จัดหมวดหมู่อาศัยรูปแบบของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ดังนี้

๑) หมวดพระวินัย	๔๖	มัด
๒) หมวดพระสูตรตันตะ	๒๑๖	มัด
๓) หมวดพระอภิธรรม	๓๙	มัด
๔) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี	๒๕๙	มัด
๕) หมวดบทสวดมนต์	๒	มัด
๖) หมวดอานิสงส์ต่างๆ	๔	มัด
๗) หมวดชาดก	๑๖๙	มัด
๘) หมวดโอวาทคำสอน	๘	มัด
๙) หมวดประเพณีพิธีกรรม	๓๘	มัด
๑๐) หมวดธรรมทั่วไป	๒๔๗	มัด
๑๑) หมวดนิยายธรรม	๒๒	มัด
๑๒) หมวดนิทานพื้นบ้าน	๑	มัด
๑๓) หมวดตำนานพุทธศาสนา	๑๙	มัด
๑๔) หมวดกฎหมาย/ตำนานราชวงศ์	๔	มัด
๑๕) ตำราอักษรศาสตร์	๑๗	มัด
๑๖) หมวดกวีนิพนธ์ร้อยกรอง	๒	มัด
๑๗) หมวดตำรายาสมุนไพร	๒	มัด
๑๘) หมวดอื่นๆ เช่น โหราศาสตร์	๒๕	มัด
รวมทั้งหมด	๑๑๙๓	มัด

(หมายเหตุ : มัดหนึ่งอาจมีมากกว่า ๑๐ ผูก และส่วนใหญ่จะมัดเป็นคัมภีร์ธรรมแต่ละเรื่อง)

จากการศึกษาของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่า คัมภีร์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในวัดสูงเม่นเท่าที่จะตรวจสอบได้ คือ “คัมภีร์อรรถกถาอุปริปณาส” ซึ่งรจนาขึ้นในปีจุลศักราช ๙๑๒ หรือ ปี พ.ศ. ๒๐๙๓ หรือเมื่อประมาณ ๔๕๗ ปีที่ผ่านมา โดยการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมดังกล่าวมีสืบเนื่องมาตั้งแต่มีการสร้างวัดสูงเม่นเมื่อ ๒๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยครูปภักฎจนอรัญญาสี (พ.ศ.๒๓๓๒ - ๒๔๑๒) ได้มีการเก็บรวบรวมไว้มากที่สุด โดยมีตำนานระบุถึงคัมภีร์ธรรมที่เจ้าหลวงเมืองแพร่และราษฎรได้ร่วมการสร้างไว้ เช่น

“...ก็มปีธรรมนำมาหนนี้นับได้มีวินัยอังคฺตระนิกาย
๔๘๖ ผูก เป็นมัดมี๘๙ มัด จัดเป็นโบลานได้ ๑๔,๘๐๐ โบลาน
ส่วนที่เป็นบาลีอรรถกถามี ๒,๕๖๗ มัด จัดเป็นผูกได้ ๘,๘๔๕
ผูก เป็นโบลานได้ ๘๕,๐๐๐ โบลาน มีมูลกัจจายนะและบาลี
ศัพท์สูตร บาลีสังขยา บาลีสนธิและบาลีสมาส ขยาด กิตต์ สนธิ
และธัมมะปาตีะ...”

นอกจากเป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์โบลานมากที่สุดแล้ว วัดสูงเม่น ยังเป็นวัดที่มีอุโบสถสร้างด้วยศิลปะล้านนาที่สวยงาม มีที่ดธรรม (ตู้พระธรรม) ที่มีความสวยงามและมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ โดยเป็นการสร้างถวายของเจ้าหลวงเมืองแพร่และพระชายา เพื่ออุทิศให้กับเจ้าน้อยศรีวิไชย ผู้เป็นโอรส โดยวัดสูงเม่นได้รับการขนานนามจากวัดต่างๆ ในสมัยอดีตว่า “วัดกักวัดแก้ว วัดตุ้เจ้ามหาเถรผู้รู้ค่านกค่างู” (วัดเก่าแก่ วัดครูบามหาเถรผู้ที่มีความรู้)

ผลการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของครูบาศรีวิชัยหรือครูบาศรีวิชัยมหาเถร พบว่า ครูบาศรีวิชัยหรือครูบาศรีวิชัย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครูบามหาเถร” เป็นพระมหาเถระนักปราชญ์ของชาวล้านนา มีอายุอยู่ในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๓๒ - ๒๔๑๒ โดยท่านเป็นผู้สนใจใฝ่รู้ในการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ได้รจนาและเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมจำนวนมากไว้ที่วัดสูงเม่นเพื่อเป็นที่ศึกษาของอนุชนรุ่นหลัง โดยท่านมีผลงานที่สำคัญ ได้แก่

๑) ระหว่างปี พ.ศ.๒๓๕๐ - ๒๓๖๐ ท่านได้เดินทางไปศึกษาด้านวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ประเทศพม่าและได้อัญเชิญนำพระบรมสารีริกธาตุและพระบรมธาตุจากพม่า มาประดิษฐานและสร้างเจดีย์ที่วัดมหาโพธิ์ เวียงโกศัย จังหวัดแพร่

๒) ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ (จ.ศ.๑๑๘๘) ท่านได้ริเริ่มชักชวนพระมหाराชครู และพระมหาเถระในเมืองเชียงใหม่ ได้ทำการตรวจสอบและรวบรวมพระไตรปิฎก โดยเฉพาะคัมภีร์วินัยและอรรถกถาที่ยังขาดตกบกพร่องมาเขียนเป็นหมวดหมู่ โดยมีเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงษ์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์และได้ทำการฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่

๓) ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ - ๒๓๗๗ ท่านได้ชักชวนพระมหाराชครู วัดสวนดอกที่เชียงใหม่ร่วมกันสังคายนาพระไตรปิฎกและตั้งฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ และร่วมกันบูรณะหอไตรวัดพระสิงห์ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช

๔) พ.ศ. ๒๓๗๑ (จ.ศ.๑๑๙๐) หลังจากทีครูบาได้ร่วมรวบรวมคัมภีร์ธรรมในเมืองเชียงใหม่แล้ว ท่านได้นำคัมภีร์ธรรมไปไว้ที่วัดสูงเม่น และร่วมกับเจ้าหลวงอินทวิชยราชา เจ้าผู้ครองนครเมืองโกศัย (แพร่) สร้างมณฑปและหอไตรวัดสูงเม่น เพื่อประดิษฐานคัมภีร์ธรรม

๕) ปี พ.ศ. ๒๓๗๖ (จ.ศ. ๑๑๙๕) ได้เดินทางไปยังเมืองนันทบุรีหรือเมืองน่าน เพื่อร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ธรรมเรื่องต่างๆที่วัดช้างค้ำ (วัดจาง้า) ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึก ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์จังหวัดน่าน (เลขทะเบียน ๔๖๕/๒๕๓๓) โดยมีข้อความระบุผลงานของท่านว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๕ ตัว ปีก่าไส้ ยังมีพระมหาเถรเจ้าตนหนึ่ง ชื่อ กัญจนอรัญญาสี (อยู่) เมืองแป (แพร์) เป็นแก้ว (เป็นหัวหน้า) และศิษย์เจ้าตั้งมวลงจรเดินเทศมาแต่เมืองแปร์ หนปัจฉิมทิศเข้ามาถึง เมื่อนานต้นี้ แล้วจึงได้นำเอานาบุญขึ้นถึง ศรัทธาภายใน ภายนอกตั้งมวลงจรศรัทธาภายในมีพระสงฆ์เจ้าอันอยู่เมื่อนานต้นี้ ศรัทธาภายนอกมีเจ้าเมืองนานต้นี้ เป็นแก้วและอุปราช ราชวงศ์ เจ้านายตั้งมวลงจรพร้อมกันสร้างยังอักขระธรรมคัมภีร์ไตรปิฎก ตั้งมวลงจรโฆตกพุทธศาสนาห้าปี (๕๐๐๐) พระวัสสา แล...”

“...สังฆกรรม (รวบรวมธรรม) ตั้งมวลงจรอันได้สร้างนี้ เป็นธรรมร้อยปลาย ๔๐ สิบ ๒ มัด (๑๔๒ มัด) จัดเป็นผูกได้ปีนปลาย ๖ ร้อยปลาย ๓ ผูก แล (๑,๖๐๓ ผูก)...ได้ฉลองธรรมแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๙๙ ตัวปีเมืองเร้า เดือน ๙ เป็งเม็งว่า วันอาทิตย์ ไทย (ว่า) เต่าสี วันนั้นแล ครั้นว่าฉลองแล้วพระมหาเถรเจ้าก็ยกเอาพระสังฆกรรมเจ้า เมื่อ (นำกลับ) ตั้งไว้โฆตกพุทธศาสนาในเมืองแปร์ (เวียงโกศัย) ปัจฉิมทิศ วันนั้นแล พระมหาเถรเจ้าเกิดมาในปีกัตเร้า อายุได้ ๔๙ ปี จึงได้ฉลองธรรมนี้แล...”

๖) ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ ท่านได้เดินทางไปยังเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว เพื่อสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่วัดวิชุนราช จนได้รับการยอมรับจากประชาชนในเมืองหลวงพระบางเป็นอย่างมาก โดยมีศิลาจารึกอักษรธรรมล้านนาจำนวน ๒ แผ่น ซึ่งค้นพบในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ที่วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง โดยมีข้อความระบุถึงการสร้างคัมภีร์ธรรมและพระไตรปิฎกของครูบาก็กัญจนอรัญญาสีมหาเถร ดังนี้

“...จุลศักราชได้ ๑๑๙๕ ตัว ปีรวายสัน ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่ง ชื่อ กัญจนอรัญญาสี เมืองแป (แพร์) เป็นแก้ว และศิษย์เจ้าตั้งมวลงจรเดินเทศมาแต่เมืองแปร์ ยวน(ไทย) หนปัจฉิมทิศ เข้ามาถึงเมืองหลวงพระบางล้านช้างต้นี้ แล้วก็ได้นำเอาหน้าบุญขึ้นถึงเจ้าเมืองหลวงพระบางต้นจื่อว่ามังธาเป็นแก้ว และเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง เป็นประธานพร้อมกันสร้างยังอักขระธรรม คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งมวลงจรไว้โจัดกะศาสนาพระพุทธเจ้าตลอดต่อเต้า ๕๐๐๐ พระวัสสา และได้ฉลองธรรมที่นี้ เมื่อเดือน ๔ เป็ง เม็งว่าวันอังคาร ไทยว่าวันก่าไก้ จึงแล้วบรมมวลงจรแต่แหล่ง...”

“...สังฆกรรมตั้งมวล อันได้สร้างนี้ เป็นธรรม
จำนวน ๒๔๒ มัด จัดเป็นผูกว่าได้ ๒,๘๒๕ ผูก จัดเป็นเงินค่า
จ้างแถมเขียนสมเด็จพระเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบางมีเงินหอม
๘๕ ตั้ง เจ้าราชวงศ์มีเงินลงหนัก ๑๘,๒๐๒ บาท ปลาย ๗ ค่า
ปลาย ๒ แดง เงินฝ่ายศรัทธาจากเมืองแพร่มีเงิน ๑ ชั่ง ๑๐
ตำลึง ปลาย ๑๐ สลึง แต่คำปัวปกกรรม เสีย ๑๒,๘๐๐
แผ่น แล ธรรมที่เจ้าเมืองหลวงพระบาง สร้างเป็นธรรม ๓๔
มัด ธรรมที่เจ้าราชวงศ์สร้างเป็นธรรม ๑๗๗ มัด และธรรมที่
ศรัทธาเมืองแป้สร้างเป็นธรรม ๓๑ มัด ครั้นว่าฉลอง (ธรรม)
แล้ว พระมหาเถรเจ้าก็ยกเอาพระสังฆกรรมเจ้าตั้งมวลอันได้
สร้างทั้ง ๒๔๒ มัดนี้ เมื่อ (นำกลับ) ฐานาตั้งไว้ชดกพุทธ
ศาสนาในเมืองแพร่วัน หนปัจฉิมทิศ วันนั้น แล”

และศิลาจารึกอีกด้านจารึกว่า

“จุลศักราชได้ ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) ปีรวายสัน
เดือน ๔ เป็ง เม็งว่าวันอังคาร ไทยว่าวันกำไ้ได้ฉลองธรรมใน
วิหารวัดวิชนที่นี้แหล่ ธรรมลิขิตุด ชดกพุทธสส สหสฐานิ
นิพพานปัจจโย โหตุ โน นิจจ”

๗) ในปี พ.ศ.๒๔๐๓ ครูบาทัญจนอรัญญาสิมหาเถรได้ร่วมกับพระเจ้ากาวิโรส เจ้า
ผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้ร่วมกันหล่อกังสดาลที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ และนำกลับไปถวาย
ไว้ที่วัดพระธาตุหริภุชชัย เมืองลำพูน ซึ่งเป็นกังสดาลที่หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ทรงกลมวงเดือน มี
เส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๒๘ ซม. ขอบหนา ๗ ซม. ที่รอบนอบจารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ตัวอักษร
ฝักขามใหญ่ ตัวเลขโหรา

๘) ในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๖๕-๒๔๐๘ สมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสูงเม่น
ท่านได้ปฏิสังขรณ์วัดและสร้างถาวรวัตถุไว้ที่วัดมากมาย โดยเฉพาะได้สร้างอุโบสถวัดสูงเม่นที่มี
ความงดงามแบบศิลปะล้านนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๙) ได้ร่วมสร้างวัดศรีดอก อำเภอสูงเม่น เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ชาวสูงเม่น
อีกวัดหนึ่งซึ่งวัดศรีดอกก็ยังคงเป็นวัดมาตราบจนปัจจุบัน

๑๐) ได้สร้างพระพุทธรูปโดยเฉพาะแกะสลักพระพุทธรูปไม้ปางต่าง ๆ ไว้ที่วัดสูงเม่น

๑๑) ได้ร่วมสร้างวัดดอนแก้ว อำเภอสูงเม่น ซึ่งเป็นวัดที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

นอกจากนี้ หลวงพ่อครูบามหาเถร ท่านยังได้แสดงตนว่าเป็นพระมหาเถระนักปราชญ์
ที่สนใจงานด้านหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและสร้างรณาคัมภีร์ธรรม/วรรณกรรม
พุทธศาสนาอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งท่านยังเป็นพระนักพัฒนาพร้อมก่อสร้างถาวรวัตถุ
ทางพุทธศาสนาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ตามที่กล่าวแล้ว

ผลการศึกษาเกี่ยวกับ “ประเพณีตากธรรม” จากการศึกษาพบว่า ประเพณีตากธรรม เป็นประเพณีที่มีจุดมุ่งหมาย ๑) เพื่อให้คนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาโดยผ่านพิธีกรรม และ ๒) เพื่อให้มีการจัดเก็บ ดูแล รักษาสภาพคัมภีร์ธรรมให้มีอายุการใช้งานที่ยั่งยืน โดยมีฐานคิดที่สำคัญ คือ แนวคิดความเชื่อในเรื่องอานิสงส์การสร้างธรรม/คัมภีร์ธรรม ถวายวัดตามความเชื่อของคนล้านนาในอดีตที่มีความเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้สร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด และได้ช่วยดูแลคัมภีร์ธรรม ผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์เป็นอย่างมาก คือ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และเมื่อตายไปก็สามารถทำให้หลุดพ้นจากอบายได้ และมาจากแนวคิดเกี่ยวกับการรวบรวม และจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระไตรปิฎก รวมทั้ง แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประเพณีตากธรรมมีปรากฏในเฉพาะที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่เท่านั้น และได้มีได้มีการจัดประเพณีดังกล่าวมาแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการฟื้นฟู ประเพณีตากธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ธรรมโบราณ โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า ประเพณีตากธรรมที่เป็นกุศโลบายในการเข้าถึงและการรักษาคัมภีร์ธรรมนั้น มีที่มาจากพื้นที่ใดเป็นสำคัญ ซึ่งผู้ศึกษาได้มีข้อสังเกต ๒ ประการ คือ

๑) เกิดขึ้นโดยการดำริของครูบาศรีวิชัยที่เห็นความสำคัญของการรักษาคัมภีร์ธรรมที่ท่านเขียนขึ้นมาเองและที่ท่านนำมาจากดินแดนหรือเมืองต่าง ๆ ทั้งจากเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน และเมืองหลวงพระบาง โดยท่านเห็นว่า จำเป็นต้องสร้างระบบประเพณีขึ้นมา เพื่อให้ศิษยาภิบาลและอนุชนรุ่นหลังได้มีส่วนร่วมในการเก็บรักษาคัมภีร์เหล่านั้น โดยใช้พิธีกรรมหรือการ “दानธรรม” มาเป็นปฐมเหตุในการจัดประเพณีตากธรรม และจัดให้มีการคัดลอก การตรวจชำระคัมภีร์ธรรม การรักษาความสะอาดคัมภีร์ธรรม การนำคัมภีร์ธรรมออกมาตากแดด การแก้คัมภีร์ธรรม และการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมเพื่อให้มีสภาพที่สมบูรณ์

๒) ครูบาศรีวิชัยได้แนวคิดการตากธรรมมาจากเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว หลังจากที่ท่านเดินทางไปหลวงพระบางและนำคัมภีร์กลับมาท่านก็เริ่มประเพณีดังกล่าวที่วัดสูงเม่น เพราะก่อนหน้านั้น ก็ได้ปรากฏว่า ท่านได้ใช้ประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือในการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรม (ที่ล้านนา) โดยมีเพียงการสังคายนารวบรวมคัมภีร์ธรรมรวบรวมพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกเท่านั้น และจากการศึกษาของผู้วิจัยในโครงการนี้ก็พบว่า ที่เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว มีภาพถ่ายเกี่ยวกับประเพณีตากธรรมที่วัดสภิกขาราม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าครูบาศรีวิชัยอาจนำแนวคิดประเพณีตากธรรมดังกล่าวมาจากเมืองหลวงพระบางแล้วมาปรับใช้ที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่

ประเพณีตากธรรมนั้น เกิดขึ้นจากการเห็นความสำคัญของการรักษาคัมภีร์ธรรมและหลักธรรมหรือสาระสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นเป็นสำคัญ เป็นกุศโลบายในการที่จะทำให้มีการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนไปยังอนุชนรุ่นหลัง โดยครูบาศรีวิชัย นำการ

จัดการโดยใช้ประเพณีเป็นหลักสำคัญ เพื่อให้ประชาชนสนใจและมีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้า เรียบเรียง จัดหมวดหมู่ สร้างขึ้นใหม่ และการนำความรู้มาบอกกล่าวหรือมีการศึกษาหลักธรรมเหล่านั้นร่วมกัน ซึ่งประเพณีตากธรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาสภาพคัมภีร์ให้อยู่นานยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่จะทำให้หลักธรรมคำสอนให้คงอยู่อย่างยาวนาน มิใช่เพียงแค่การรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมเอาไว้เท่านั้น แต่หมายถึงการที่ผู้คนได้ปฏิบัติตามและเข้าใจในหลักธรรมคำสอน รวมทั้งสามารถที่จะจัดการดูแลมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนมิให้สูญหาย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ประเพณีตากธรรม คือ กุศโลบายในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่พระเถระนักปราชญ์ชาวสูงเม่นและชาวล้านนาในอดีต มีความต้องการที่จะให้มีการรักษาความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ธรรมมิให้สูญหายไปจากความทรงจำและการเรียนรู้ ซึ่งนับว่าเป็นผลงานที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในวิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ไว้เป็นอย่างดี เป็นการสร้างโอกาสและพื้นที่หรือแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า

ผลการศึกษาเกี่ยวกับขั้นตอนและกระบวนการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมชุมชน ด้วยการฟื้นฟูประเพณีตากธรรม จากการศึกษาพบว่า มีขั้นตอนและกระบวนการที่สำคัญ ๗ ประการ คือ

๑. ขั้นตอนการศึกษาชุมชนและค้นหาฐานความรู้และทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน
๒. ขั้นตอนการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และการประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมและชุมชน
๓. การดำเนินกิจกรรมกลุ่มและเครือข่ายการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมกับองค์กรในท้องถิ่น
๔. การหารือและการบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติของชุมชน
๕. การสงวนและการอนุรักษ์โดยการใช้ประเพณี
๖. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่โดยบนฐานความรู้และเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงกับการบริหารจัดการของคนในชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
๗. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสพการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอก

โดยกระบวนการทั้งหมดนั้น มีความเกี่ยวข้องการสร้างชุดความรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยเสริมสร้างพลังของชุมชนในการค้นหา ศึกษา และจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เกิดความเหมาะสมบนพื้นฐานของความเข้าใจและเห็นความสำคัญของทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ โดยขั้นตอนการจัดการดังกล่าว มิได้มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับชุมชนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและเพื่อความยั่งยืนของมรดกวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะในขั้นตอนของการสร้างความรู้ ความเข้าใจในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนและขั้นตอนการอนุรักษ์คัมภีร์ธรรมโดยการใช้ประเพณีตากธรรมที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการ รวมทั้งการประสานเครือข่ายที่ขยายความร่วมมือไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งเทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ที่ให้ความร่วมมือใน

การจัดการในระดับท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้น คือ การเรียนรู้ การเปิดเวทีทางสังคมให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรของตนเองมากขึ้น

ผลการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาปริวรรตองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาที่มีอยู่ในวัดสูงเม่น จากการศึกษาคัมภีร์บางส่วนเพียง ๑๐ เรื่อง จากคัมภีร์ที่มีอยู่มากมายในวัดสูงเม่น พบว่า วัดสูงเม่นนั้นมีมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจเป็น แหล่งรวมความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำราโหราศาสตร์ ตำรายาสมุนไพร เป็นต้น ดังกรณีคัมภีร์ธรรมเรื่องสุวณฺณชีวหาลินคำที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้น เป็นเรื่องราว ที่กล่าวถึงอดีตชาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตอนเสวยพระชาติเป็นพระยาสุวณฺณชีวหา คือ มีลันเป็นสัตว์ทองคำ จากเนื้อเรื่องกล่าวถึงวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมี โดยนัยต่าง ๆ เช่น การต่อสู้กับคนพาลา การเรียนรู้ในชีวิต การพลัดพราก ความรัก ความสมหวัง การต่อสู้ การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเป็นแบบอย่างของชีวิตคนที่มุ่งมั่นกระทำความดีอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้จนาใช้ภาษาพื้นล้านนาที่สละสลวยแต่งเรื่องราวให้สอดคล้องกับชาดกในพระพุทธศาสนา เต็มแต่งด้วยภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเข้าใจในชีวิตและพระพุทธศาสนา รวมทั้งระเบียบ จารีต ประเพณีที่งดงามของชาวล้านนา

นอกจากนี้ ความรู้เกี่ยวกับตำรายาสมุนไพร และพิธีกรรมพื้นบ้านที่ปรากฏตามที่กล่าวแล้ว (ในบทที่ ๔) แสดงให้เห็นว่า วัดสูงเม่นเป็นแหล่งรวมความรู้และวรรณกรรมที่สำคัญของ ล้านนา ซึ่งกระบวนการทั้งหมดเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ของชาวสูงเม่น นับตั้งแต่อดีตในสมัยครุบาทัญญาจนอริยญาลีที่ใช้ประเพณีตากธรรมเป็น เครื่องมือในการจัดการ จนถึงยุคปัจจุบันที่คณะสงฆ์วัดสูงเม่นได้เจริญรอยตามครูบาอาจารย์และ ประเพณีที่มีในอดีต จนทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่มีมรดกทางวัฒนธรรม คือ มีคัมภีร์ธรรม ไบลานภาษาล้านนามากที่สุดในประเทศไทยตามที่กล่าวแล้ว

สรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมชุมชน จากกระบวนการ ที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนมีพลัง มีความรู้ มีความสามารถในการที่จะพัฒนาและคุ้มครอง ทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง พิธีกรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนา แต่สิ่งที่ปรากฏ ขึ้นในชุมชนชาวสูงเม่น คือ ความรัก ความสามัคคี ความพร้อมใจ และการเสียสละที่จะให้ชุมชน ได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวที่เป็นส่วนรวมของทุกคน มีการอนุรักษ์ สืบสานและส่งเสริม รวมทั้งการจัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง บนเส้นทางที่ประชาชนสามารถจะทำได้ การดำเนินกิจกรรมใน ประเพณีตากธรรมอาจว่างเว้นไปร่วมร้อยปี แต่ช่วงเวลาที่ขาดหายไป ก็มีได้หมายความว่า ชุมชน จะละทิ้งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า เพียงแต่มีการจัดการในรูปแบบอื่น เช่น การจัดเก็บรักษา ในตูพระธรรม การบูรณปฏิสังขรณ์หอไตรใหม่ การศึกษาร่วมกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และการ จัดการโดยอาศัยความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด แพร่ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การ มีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะรักษา ส่งเสริม และจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมให้ยั่งยืนและมีชีวิตชีวา

ผลการศึกษาชุมชนวัดสูงเม่นในมิติของชุมชนแห่งปฏิบัติการ (Community of Practice)

จากกระบวนการศึกษาวิจัยตามโครงการ “การจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” จะเห็นได้ว่า มีนัยแห่งกระบวนการปฏิบัติ การสร้างและการใช้ทุนทางสังคม เริ่มตั้งแต่การตระหนักเห็นความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ชาวสูงเม่นช่วยกันรักษาสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนและการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้เห็นคุณค่าทางจิตใจและความสมัคศรมานสามัคคีของชุมชน ถึงแม้ว่ามูลค่าของคัมภีร์ธรรมไบลานไม่อาจกำหนดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สูงส่งได้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนับว่า เป็นคุณค่าและกระบวนการเชิงนามธรรมที่สร้างพลังและทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อให้ก้าวไปสู่ความเป็นชุมชนแห่งปฏิบัติการ ที่เป็นการสร้างแรงจูงใจและกระบวนการทำงานภายใต้กรอบแนวคิดและความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสมัคศรมานสามัคคีของสมาชิกในชุมชนและเครือข่ายที่รวมเข้าเป็นชุมชนแนวปฏิบัติ (community of practice) โดยนัยดังกล่าว หมายถึง ความรู้สึกและความตั้งใจของฝ่ายต่างๆ ที่จะร่วมกันสร้างสรรค์ผลงานของชุมชนให้เป็นที่ประจักษ์ ทั้งในด้านการสร้างประเด็นการปฏิบัติ ความไว้วางใจของคนในชุมชนและการปฏิบัติการ (practice) อันเป็นพลังที่แฝงฝังอยู่ในชุมชน กล่าวคือ ชุมชนวัดสูงเม่นสามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก กิจกรรม และกระบวนการต่างๆ ในชุมชนเพื่อมาปฏิบัติการร่วมกัน โดยมีกลุ่มคนซึ่งมีความสนใจ มีแรงปรารถนา (passion) ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันแล้วเสริมสร้างความรู้ ความเชี่ยวชาญในสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเห็นร่วมกันผ่านการปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

โดยในกรอบการศึกษาของโดเมน (Domain) ซึ่งเป็นการกำหนดประเด็นที่ชุมชนมีแรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะนำไปสู่การผลักดันเป็นกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง พบว่าชุมชนได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ การอนุรักษ์สืบสาน การ ส่งเสริม และการประยุกต์ใช้มรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน คือ คัมภีร์ไบลานภาษาล้านนาและการจัดการทรัพยากรชุมชนโดยใช้ประเพณีตากธรรม ให้เป็นสิ่งที่ร่วมแรงร่วมใจของชุมชนในการที่จะนำเอกลักษณ์ดังกล่าวไปสู่แนวทางการปฏิบัติร่วมกันและขยายไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น จากกระบวนการที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีความพร้อมใจที่จะร่วมกันดูแลรักษาหรือมีความปรารถนาที่จะกำหนดแนวทางและขอบเขตการอนุรักษ์คัมภีร์ธรรมไบลานให้คงอยู่คู่กับชาวสูงเม่น จนได้มีคำขวัญประจำอำเภอว่า “เมืองคัมภีร์โบราณ ที่ประดิษฐ์พระธาตุเนิ้ง แอ้วชมเพลินผลิตภัณฑ์ไม้สัก งามยิ่งนักอ่างแม่มาน พัฒนางานสามัคคี เสื้อผ้าตีมือหอม อ่อนน้อมมีวัฒนธรรม นามเลิศล้ำเมืองสูงเม่น” นั้นแสดงให้เห็นว่าชาวสูงเม่นโดยเฉพาะวัดสูงเม่นพร้อมที่จะนำการรักษา มรดกวัฒนธรรมคือคัมภีร์ไบลานไปสู่การผลักดันเป็นกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ในมิติของชุมชน (Community) ที่หมายถึงการรวมตัวกันของกลุ่มคนอย่างสนิทสนม ที่เต็มไปด้วยความไว้วางใจซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การการแลกเปลี่ยนความรู้

จริงใจนั้น ก็พบว่า ชุมชนวัดสูงเม่นมีพลังความไว้วางใจและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติการร่วมกัน (Community of Practice) ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ชุมชนสามารถที่จะจัดการทรัพยากรชุมชน มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านได้อย่างเหมาะสม

ในมิติของแนวปฏิบัติ (Practice) การเกิดขึ้นของการรวบรวมความรู้ วิธีการ และความร่วมมือร่วมใจที่วัดสูงเม่นนั้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน โดยเป็นความรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น และนำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมประจำของชุมชน รวมทั้งการนำสิ่งที่ชุมชนเรียนรู้ในงานป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนกลายเป็นความรู้ที่ลึกซึ้ง ซึ่งเป็นการจัดการความรู้แนวใหม่ ซึ่งจะเห็นได้จากขั้นตอนของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้ประเพณีตากธรรมเป็นเครื่องมือในการจัดการนั้น เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน ที่นำความรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมประจำของชุมชน คือ การช่วยกันดูแลรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมไบลานให้คงอยู่ มีการสืบทอดด้วยการศึกษาค้นคว้า การแปลเป็นภาษาไทย การจัดหมวดหมู่ รวมทั้งการนำสิ่งที่ชุมชนเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ เช่น การเรียนรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของครูบาศรีวิชัยและประวัติความเป็นมาของประเพณีตากธรรมป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนทำให้เกิดเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งที่นำมาซึ่งความสามัคคีและการกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชน จนกลายเป็นการจัดการความรู้ในแนวใหม่ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งก็เป็นการจัดการบนฐานทุนของความรู้ ความคิด ความร่วมมือร่วมใจและพลังคือทุนทางสังคมของชุมชน ดังนั้น การเป็นชุมชนปฏิบัติการ (Community of Practice) ที่เกิดขึ้นในกรณีวัดสูงเม่นได้แสดงให้เห็นว่า เป็นแนวคิดการจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนแนวใหม่ ที่สร้างฐานและต่อยอดบนฐานทุนของความรู้ ความร่วมมือร่วมใจ และการมีแรงปรารถนาอย่างแรงกล้าแล้วนำมาเป็นประเด็นสำคัญของชุมชน เพื่อที่จะนำไปสู่การบูรณาการพัฒนาในด้านอื่นๆ ของชุมชน

ส่วนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนในประเพณีตากธรรมของชาวสูงเม่นนั้น มีความหมายใน ๒ ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัยซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน อีกประการหนึ่ง คือ การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของชุมชนในการพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชน ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชุมชนสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยนัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยท้องถิ่นที่ประชาชนมีบทบาทหลัก เป็นการกระจายอำนาจใน

การวางแผนจากส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งทางการบริหารจัดการ และมีพลังในการจัดสรรทรัพยากรให้อยู่ในมาตรฐานและมาตรการที่เหมาะสม ซึ่งประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

อย่างไรก็ดี ผลจากการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ พบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๑) การเรียนรู้ พบว่า ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรชุมชนในประเพณีตากธรรมหรือตามโครงการวิจัยนับตั้งแต่เด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไปได้มีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มาจากศรัทธาความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยเป็นการเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๖ แบบบูรณาการที่เกี่ยวข้องมิติทั้งภายนอกและภายใน อาศัยความสนใจใฝ่รู้และความรักในมรดกทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานที่สำคัญ และมีการเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ทั้งเก่าและใหม่ ซึ่งน่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด ระบบคุณค่าและการปฏิบัติต่อทรัพยากรทางวัฒนธรรมหรือคัมภีร์ธรรมภายในท้องถิ่น

๒) การจัดการความรู้ ถึงแม้ว่า จะเป็นวาทกรรมและนวัตกรรมที่มีความสำคัญต่อการเสริมพลังความสามารถของบุคคล องค์กร และชุมชน แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถผนวกรวมพลังความที่ซ่อนอยู่ภายในตัวบุคคลและชุมชนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาและการสืบสานประเพณีตากธรรม ทำให้สามารถขยายผล ผลิตภัณฑ์ และสร้างใหม่ในวิถีชุมชนได้อย่างไม่หยุดยั้ง และก็เป็นการสร้างกระบวนการให้เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนพูดคุย และนั่งฟังอย่างสนใจ มีการซักถามในประเด็นที่ไม่รู้ จนก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างของคนในชุมชนที่มีความผูกพันในสิ่งเดียวกัน รวมทั้งก่อให้เกิดการจัดการความรู้ในแนวทางที่เหมาะสมกับชุมชน

๓) ชุดความรู้ ความรู้จากคัมภีร์ธรรมที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในการแปลการถ่ายทอดนั้น ทำให้เกิดการรับรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป ผลที่เกิดขึ้นทำให้เยาวชนตัวน้อยมาเรียนรู้เพิ่มขึ้น และกลายเป็นชุดความรู้ที่มากกว่าเรื่องโบราณ แต่กลับกลายเป็นเรื่องน่าสนใจที่เป็นประวัติของท้องถิ่นที่บอกว่า คนและกระบวนการเหล่านั้นมีอยู่จริงในอดีตกาล

๔) มรดกวัฒนธรรม จากการที่ไม่เคยสนใจและไม่เคยรับรู้ ว่า วัดสูงเม่นมีคัมภีร์ธรรมที่มากมายหลังจากที่พระสงฆ์และคณะทำงานบอกกล่าวในเชิงที่ว่า สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ความสนใจและให้ทุนดำเนินการ ประชาชนในหมู่บ้านเมื่อมีเวลาว่างก็มาเยี่ยมเยียนมีการอ่าน การแปลคัมภีร์ธรรมล้านนาให้กลายเป็นเรื่องราวที่สนุกสนาน และอึ้งใจที่ลูกหลานเข้าวัดและเรียนรู้เรื่องวัด ๆ มากขึ้น ที่สำคัญบอกว่า บ้านเรามีมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าประทับใจและกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในระดับชุมชน

๕) การขยายผล จากการฟื้นฟูและการจัดการความรู้ในประเพณีตากธรรมของชาววัดสูงเม่น พบว่า วัดสูงเม่นได้ขยายผลในระดับชุมชนโดยให้วัดเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางด้าน

วัฒนธรรมของจังหวัดแพร่ มีการขยายผลการศึกษารเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาล้านนาให้กับเด็กและเยาวชนในชุมชน นอกจากนี้ได้มีการประสานความร่วมมือกับภาคีต่าง ๆ ทั้งองค์กรชุมชน วัด โรงเรียน สถาบันการศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างกระบวนการพัฒนาที่มีความหมายต่อชุมชน และจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการทรัพยากรชุมชนในระยะยาว

๖. การพัฒนาชุมชนในมิติของการเสริมสร้างชุมชนปฏิบัติการ (Community of Practice) ก็พบว่า ในกรณีชุมชนวัดสูงเม่นนั้น ก็หมายถึง การพิจารณากลุ่มความสนใจ การเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และกระบวนการที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของข้อมูล กิจกรรม และผลงานของชุมชนที่มีต่อการดูแลรักษาคัมภีร์ธรรมบาลานและการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนโดยมีระบบจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะเครื่องมือและกระบวนการสร้างพลังบนความปรารถนาอย่างแรงกล้าและความรู้ของชุมชน กระบวนการแห่งชุมชนปฏิบัติการที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้มีส่วนปลูกฝังให้ชาวสูงเม่นได้ตระหนักเห็นความสำคัญและช่วยกันดูแลรักษา สืบทอดมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีตากธรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมให้อยู่ยาวนานยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่จะทำให้หลักธรรมคำสอนและกระบวนการของชุมชนให้คงอยู่อย่างยาวนาน มิใช่เพียงแต่การรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมเอาไว้เท่านั้น แต่หมายถึง การที่ผู้คนได้ปฏิบัติตามและเข้าใจในหลักธรรมคำสอน รวมทั้งสามารถที่จะจัดการดูแลมรดกวัฒนธรรมชุมชนมิให้สูญหาย และถ้ากระบวนการทั้งสองเป็นไปด้วยกันอย่างต่อเนื่อง ก็จะสามารถที่จะกล่าวได้ว่า เป็นความยั่งยืนของพระสัทธรรมและชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมและการเข้าถึงในวิถีปฏิบัติของชุมชน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมในประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่” เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะต่อชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑. ระดับชุมชน

๑) ชุมชนวัดสูงเม่นควรมีการรักษา สืบทอด หรือการจัดงานประเพณีตากธรรมอย่างต่อเนื่องหรือเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการรักษาสภาพคัมภีร์ธรรมบาลานให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมและเพื่อให้คนในชุมชนได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่ รวมทั้งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

๒) ควรมีการจัดแปล ปริวรรตคัมภีร์ธรรมภาษาล้านนาที่มีอยู่ภายในวัดเป็นภาษาไทย เพื่อให้เกิดการนำความรู้ที่ได้จากการแปลคัมภีร์ธรรมนั้นไปประยุกต์ในกิจกรรมของชุมชนและการเรียนรู้ของผู้ที่สนใจ

๓) ควรมีการประสานงานร่วมกับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัดแพร่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่ ร่วมกันศึกษาเกี่ยวกับประวัติและผลงานของครูบาศรีวิชัยจรรยาธรรม เพื่อเสนอให้เป็นบุคคลดีเด่นหรือนักปราชญ์ของจังหวัดแพร่และล้านนา

๔) ควรดำเนินการพัฒนาศูนย์เรียนรู้และปรับปรุงสภาพวัดให้เหมาะสมกับแห่งเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรม โดยอาจขอการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ โดยให้ความสำคัญกับการรักษาคัมภีร์ธรรมอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

๒. ระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษา

๑) จากการศึกษาพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทที่สำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน ดังนั้น องค์กรที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนด้านงบประมาณและการจัดกิจกรรมของชุมชน โดยนัยนี้ ก็คือ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดงานประเพณีตากธรรมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอสูงเม่น และจังหวัดแพร่

๒) ควรมีการสนับสนุนให้สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น โรงเรียนได้นำความรู้และมรดกทางวัฒนธรรมไปเป็นแบบอย่างในการเรียนรู้ โดยอาจกำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการเรียนภาษาล้านนา เป็นต้น

๓) ควรประสานงานกับส่วนราชการในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยอาจขึ้นทะเบียนแหล่งเรียนรู้ คัมภีร์ตำรายาสมุนไพร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันการละเมิดทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชน

๓. ระดับนโยบาย รวมทั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

๑) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง จำเป็นต้องให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่อง โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของคนในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วยพลังของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนกว่าการจัดการโดยอำนาจรัฐเพียงอย่างเดียว

๒) ควรมีการกำหนดมาตรการในการส่งเสริม อนุรักษ์ สืบทอดและคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม โดยเฉพาะการพิจารณาถึงความสอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของท้องถิ่น และยึดหลักความหลากหลายในการดำเนินการ

๓) ประสานภาคีต่างๆ เช่น กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยต่างๆ นักวิชาการในท้องถิ่น เพื่อศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ชัดเจน

รวมทั้งจัดให้มีอาสาสมัครวัฒนธรรม หรือนักจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ในการเฝ้าระวังและติดตามการดำเนินงานของท้องถิ่นและภาคเอกชน ซึ่งบางครั้งอาจก่อให้เกิดความเสียหายและการละเมิดต่อทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนได้

๔) ดำเนินการพัฒนาาระบบเทคโนโลยีที่สามารถนำไปสู่การส่งเสริม อนุรักษ์ และการเก็บรักษาสภาพของมรดกทางวัฒนธรรมและโบราณคดีของชาติ

บรรณานุกรม

หลักฐานชั้นต้น

ศิลาจารึกวัดวิษณุราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถาน จังหวัดน่าน (เลขที่ ๔๖๕/๒๕๒๓)

คัมภีร์ธรรมเรื่องตำนานการสร้างธรรมครุฑบาทมหาเถร แต่งโดยหมื่นเขียนวัด แต่งขึ้นในปี จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) พบที่วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวณณชีวหาลินคำ แต่งโดยพระภิกษุอภิชัย ธรรมลังกา แห่งเมืองแพร่ รัตนาวัว เมื่อปีจุลศักราช ๑๑๙๙ (พ.ศ.๒๓๘๐)

คัมภีร์ธรรมเรื่องเศรษฐีทั้ง ๕ แต่งโดยพระภิกษุชื่อจันทรสสะ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๓ (พ.ศ.๒๓๗๔) ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องมหาวงศ์แดงอ่อน แต่งโดยพระภิกษุชื่อสีทิ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๒๓๙ ณ วัดดอนตัก ในเมืองลับแล

คัมภีร์ธรรมเรื่องเนมิราช แต่งโดยอิสสระภิกษุ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องเตรสนิบาด แต่งโดยจันทรสสะภิกษุ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องชมพูแดงเขียว รัตนาวัวโดยพระกิตติ แห่งเมืองลับแล โดยรัตนาวัวในปีจุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ.๒๔๐๘)

คัมภีร์ธรรมเรื่องสุวรรณสาม แต่งโดยพระภิกษุชื่อว่ายารังสี รัตนาวัวในปีเม็งเจ้าจุลศักราช ๑๑๙๙ ณ เมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องพญาจุลสาย แต่งโดยพระภิกษุชื่อมหาวรรณ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ณ วัดเมืองสองแคว เมืองพิษณุโลก

คัมภีร์ธรรมเรื่องเตมิยะ แต่งโดยอิสสระภิกษุ แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ธรรมเรื่องชนก แต่งโดยพระภิกษุชื่ออภิชัย แต่งขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๙๙ ในเมืองแพร่

คัมภีร์ตำรายาสมุนไพรรณบับวัดสูงเม่น จารในปีจุลศักราช ๑๑๙๙

คัมภีร์เกี่ยวกับพิธีกรรมณบับวัดสูงเม่น จารในปี จุลศักราช ๑๒๐๐

หนังสือและงานวิจัย

กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถียมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพฯ: สามัคคีสาส์น. ๒๕๓๘.

คัมภีร์ เขียนยันต์ (นามแฝง). ของดีจากบับปสา. ลำพูน : ร้านภิญโญ, ๒๕๓๕.

เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรวิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร :

ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์. ตุง มรดกแผ่นดินล้านนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ที่แจแจ,

๒๕๕๖.

ญาณสัมปันโน (นามแฝง). กำบะเก่าสอนคน. ลำพูน : ร้านภิญโญ, ๒๕๕๐.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. วรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร : วิตตอเรียการพิมพ์, ๒๕๒๔.

นพคุณ ดันติกุล. ล้านนาในมิติกาลเวลา. เชียงใหม่ : The Knowledge Center, ๒๕๕๘.

บุญคิด วิชารศาสตร์. ธรรมอันสงสืใหม่. เชียงใหม่ : ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๓๐.

ประคอง กระแสชัย. วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่อง ธรรมดาสอนโลก. ลำปาง :

ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๓๔.

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.

กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างความรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓.

พิสิฐ เจริญวงศ์. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการจัดการ

ทรัพยากรวัฒนธรรม ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๑๔

กรกฎาคม ๒๕๕๒.

พระครูสันตยานุสาสน์. (อินคำ อินทนนุโท). สารคดี โบราณล้านนาไทย. เชียงใหม่ :

ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระครูกาญจนอรัญญาสี. มุลกัมมัฏฐานรอม ฉบับวัดสูงเม่น. แพร่ : จัดพิมพ์โดยคณะลูกหลาน

ของคุณแม่น้อย เลขะวัฒนาภรณ์, ๒๕๔๗.

พระปัญญาสามิเถระ. ศาสนวงศ์. แปลและเรียบเรียง โดย กรมศิลปากร, กรุงเทพมหานคร :

กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.

พระยาประชาภิจักรจักร์. พงสาวดารโยนก. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระราชสิทธิอาจารย์. ภาษิตเมืองเหนือ. กรุงเทพมหานคร : มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๖.

พรรณเพ็ญ เครือไทย, บรรณาธิการ. วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา. เชียงใหม่ :

สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, ๒๕๕๐.

เพนธ์ ยันส์. ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สารบัญรายชื่อคัมภีร์ และดัชนีรายชื่อคัมภีร์วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา เชียงใหม่.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑ .

_____ . คู่มือใช้บัตรข้อมูลคัมภีร์โบราณ ปีปลา สมุดข่อย และเอกสารโบราณ.

เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑.

มณี พยอมยงค์. ประวัติวรรณคดีล้านนาไทย. เชียงใหม่ : บริษัทคนเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๓.

_____ . ล้านนาไทยคดี. เชียงใหม่ : บริษัทคนเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____ . วัฒนธรรมล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.

_____ . ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่ : โครงการศูนย์ส่งเสริม

ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

มานิตย์ สุทธิจิตต์. ภูมิปัญญาล้านนาชน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพัฒนาจริยธรรม, ๒๕๔๐.

ยุทธ เดชคำณ. ล้านนาภาษิต. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ข้างเผือก, ๒๕๒๐.

ร้านภิญโญ. อัมมชาติ ๑๒ ราศี. ลำพูน : ร้านภิญโญ, ๒๕๓๕.

ลมุล จันท์หอม. วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา. เชียงใหม่ : ท.จ.ก. สำนักพิมพ์ตรีสุนัน, ๒๕๓๘.

วัดสูงเม่น. ประวัติวัดสูงเม่นและครูบาภิญโญอรุณวาสี. แพร่ : คณะกรรมการวัดสูงเม่น,

๒๕๓๙.

วิจารณ์ พานิช. การจัดการความรู้. กรุงเทพมหานคร : สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม,

๒๕๔๔.

สงวน โชติสุรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. พระนคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสโตร์, ๒๕๑๒.

_____ . ประเพณีล้านนาไทยและพิธีกรรม. เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๗.

สมหมาย เปรมจิตต์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เชียงใหม่, ๒๕๑๙.

_____ . ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. โครงการอนุรักษ์พระคัมภีร์ล้านนาปริวรรตและ

วิเคราะห์เนื้อหา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยาเขตล้านนา, โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๔.

_____ , โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปริวรรตและแปลพร้อมกับความนำ.

เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๖.

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่. ตำรายา พิธีกรรมและตำนานพระพุทธศาสนาฉบับวัดสูงเม่น.

แพร่ : ห.จ.ก.แพร่การพิมพ์, ๒๕๔๙

สายันต์ ไพเราะฉายจันทร์. โบราณคดีชุมชนที่เมืองน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน.

๒๕๔๓

_____ . กระบวนการโบราณคดีชุมชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๔๘.

สิริกร ไชยมา. ภูมิปัญญาในวิถีชีวิตชาวล้านนา. แพร่ : โครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

โรงเรียนร่องกางอนุสรณ์ จังหวัดแพร่, ๒๕๔๔.

สุรพล ดำริห์กุล. แผ่นดินล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,

๒๕๔๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ล้านนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน,

ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๕.

อุดม รุ่งเรืองศรี. วรรณกรรมล้านนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,

๒๕๔๖.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๓.

_____ . พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗.

อำนาจ กล้าพัด. คำคมแห่งล้านนา (กำบะเก่า). เชียงใหม่ : ร้านประเทืองวิทยา, ๒๕๓๐.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาล้านนา. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิปัญญา, ๒๕๔๔.

การสัมภาษณ์ (ในระหว่างศึกษาและการจัดงานประเพณีตากธรรม ๒-๓ มกราคม ๒๕๕๐)

พระครูวินัยธรสุวิทย์ ปญญาวุธ เจ้าอาวาสวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่

พระครูวิมลภิตติสุนทร เจ้าอาวาสพระธาตุซ่อแฮ จังหวัดแพร่

นายพรหมา กาศมณี กรรมการวัดสูงเม่น/ผู้แปลคัมภีร์ธรรม

นายนิรันดร์ ไชขาน กรรมการวัดสูงเม่น/ผู้แปลคัมภีร์ธรรม

นางสาววันเพ็ญ แก้วกัน นักวิจัยท้องถิ่น

นายนิพนธ์ วรรณสุคนธ์ ผู้แปลคัมภีร์ธรรม